WAS MALAKA EMPORIUM VÓÓR 1400 A. D.,
GENAAMD MALAJOER?
EN WAAR LAG WOERAWARI, MĀ-HASIN,
LANGKA, BATOESAWAR?

(Met terreinschetsen van Djambi, oud-Singhapoera,
en de Djohor-rivier)

DOOR G. P. ROUFFAER.

Tweede Gedeelte:

Oudheden ter Zuidhelft van Malaya (I—VII).

Opvaart der Djohor-rivier (VIII, a—m).

(*Batoesawar, de bakermat der Sadjarah Melajoe, 1612—'14 A.D.*).

Geheel buiten mijn verwachting, is dit opstel gezwollen tot een verhandeling die tal van onderwerpen aanroert over het Maleische Schiereiland, buiten den engen kring van het onderwerp waarbinnen het in den aanvang beperkt zou zijn geworden. Oorspronkelijk gedacht als een weerlegging van FERRAND's opvatting, dat «Malāyur» kon wezen = Malaka (in plaats van Djambi, later ook soms Palembang), en dat Malaka gesticht kon zijn in ca. 800 A. D., heeft het onder 't uitwerken en bij het teruggaan tot er mee samenhangende gegevens van deels Maleischen, deels Oudjavaanschen, deels vooral ook Chineeschen kant, allerlei voor den dag doen komen, dat allereerst mijzelf grootelijks heeft verrast.

Het begin dier verrassingen is geweest het stilstaan bij den naam Ganggājoe, in Verhaal I der Sadjarah Mēlajoe zoo duidelijk gelocaliseerd aan den bovenloop der soengai Djohor, en het dàarmee in verband brengen van het raadselachtige Woerawari van Erlangga's inscriptie uit 928 Çaka = 1006 A. D., als *synoniemen*; resp. «Mooi-water» en «Klaar-water» (zie blz. 43).

Na een uitvoerige beschouwing over den tusschen 1837 en 1841 vernielden beschreven steen van Singapore, met zijn inscriptie uit den Madjapahit-tijd tusschen (zeg) 1340 en 1360 (zie blz. 35—67, en 154—156), waarvan nog één flink fragment op ontcijfering wacht te Calcutta (*nu* tijdelijk in 't Raffles Museum, Singapore), kwam allereerst aan de orde de vraag: wààr het even raadselachtige Hasin (of Mahasin, of ten rechte Mā-hasin) der Oudjav. inscripties van den Minto-steen (846 Çaka) en alweder van Erlangga (956 Ç.) gelegen was, dat reeds eerder, in 692 A. D., bij I-tsing als Mo-ho-sin vermelding had gevonden (zie blz. 67—75). Ik meen er in geslaagd te zijn aan te toonen, dat dit niets anders kan geacht worden dan oud-Singhapoera.

Maar toen deze uitkomsten waren verkregen, kwam de nog veel gewichtiger vraag op, wààr dan toch te zoeken was dat nog veel raadselachtiger Lëngkasoeka, onmiskenbaar genoemd in de Tamil-inscriptie van 1030 A. D., door COEDÈS zoo machtig verhelderd, onmiskenbaar ook aangeduid in het Lingya-ssī-kia van Chau Ju-kua in 1225 A. D., en met den eigen vollen zuiveren naam genoemd in de Nāgarakrētāgama van 1287 Çaka. Ik meen er in geslaagd te zijn aan te toonen, dat dit nergens anders gezocht kan worden (zie blz. 77—95), dan daar waar óók Woerawari en Ganggajoe te localiseeren zijn: aan de Djohor-fjord, en den bovenloop der Djohor-rivier.

Maar achter Lëngkasoeka school weer Langka; niet het later legendaire, maar het heusche. Wààr lag Langka, wanneer het niet «Ceilon» beteekende, zooals, zeg sedert 1000 A. D., alle Voor-Indiërs meenden naar het zoo dadelijk aan te halen getuigenis van Albīrūnī (ca. 1030 A. D.)? Ik meen er in geslaagd te zijn aan te toonen, dat oer-Langka óók aan die Djohor-fjord, of hoogerop aan die rivier gezocht moet worden, en moeilijk ergens anders; zie toch blz. 97—104.

Aldus kreeg het Maleische Schiereiland in zijn Zuidelijken uithoek een historische beteekenis, die nog verre overtrof wat we van het oude Kēdah wisten, sedert Prof. KERN in 1884 de daar in de buurt door JAMES LOW weleer gevonden Sanskrit-opschriften definitief verhelderd had als teruggaande tot ca. 400 en 500 A. D.¹ Daar aan dien uithoek, waar Ptolemaeus in ca.

¹ In het Journal Straits Branch, N° 49 (Dec. 1907), p. 95—101, vertaald als: „Concerning some old Sanskrit inscriptions in the Malay Peninsula. By Prof. H. KERN.” Over den Holl. tekst, zie hiervóór blz. 56, met noot 1; over de 3 vindplaatsen

150 A. D. reeds een emporium Sábana had vermeld; ¹ in de eerste helft der 6^e eeuw door de Annalen der Liang-dynastie beschreven als het land Lang-ga of Lang-ga-su[-ka] van blijkbaar Maleische volkstaal en Boeddhistisch (?) geloof, dat reeds in ca. 100 A. D. had bestaan; bij I-tsing in zijn tweeden arbeid van ca. 692 welbekend als een tusschenhaven voor Boeddhistische pelgrims bij de vaart China—Voorindië en China—Java onder den naam Lang-kia of Lang-kia-chou (in de transcriptie van Chavannes); — dàar bleek, met overgroote waarschijnlijkheid, het antiek-Voorindische LanĀkā gelegen te hebben, dat in het Rāmāyaṇa zulk een overheerschende rol speelt; waarover een specialiteit als Prof. JACOBI reeds in 1893 met nadruk had verklaard dat dit *niet* identiek kon zijn met Ceilon, en waarbij Prof. WINTERNITZ zich later geheel had aangesloten. «Erst eine viel spätere Zeit hat LanĀkā mit Ceylon gleichgesetzt», aldus oordeelde de laatste in 1909 (zie blz. 90).

Hoeveel later? Dit mogen Indianisten beantwoorden. Van de 10^e eeuw A. D. af komt LanĀkā voor in Ceiloneesche inscripties (Jacobi, o. c. p. 91 noot 3). Mijnerzijds wil ik ten deze alleen wijzen op de merkwaardige uitlatingen van den daarjuist genoemden ALBĪRŪNĪ in ca. 1030, die weliswaar Ceilon «Singaldib» en «Sarandib» noemt, doch het óók bespreekt als LanĀkā; maar met zijn scherpsten kritischen geest, via zijn Lan(g)ga-bālūs = de Nikobaren, de volgende hoogst interessante aarzeling uitspreekt in zijn afzonderlijk Hoofdstuk XXX («On LanĀkā, or the cupola of the earth»), naar de vertaling door SACHAU van 1888:

«The midst of the inhabitable world, of its longitudinal extension from east to west on the equator [sic! verg. hiervóór blz. 100], is by the astronomers (of the Muslims) called the *cupola of the earth*, . . . this term is only a metaphorical one to denote a point from which the two ends of the inhabitable world in east and west are equidistant, comparable to the top of a cupola or a

blz. 86, met noot. In het Register op N°s 1—50 Journ. Straits Branch (N°. 51, 1909, p. 3) blijkt W. D. Barnes als de Eng. vertaler.

¹ Opmerkelijk is dat in de véél latere Singhaleesche legenden over de *Adam's Piek*, alias Samantakūta, op Langka = Ceilon, de bewaker-Dewa van dien bergtop (hoog 7353 Eng. voet = 2241 M.), die aan Boeddha bij zijn komst aldaar verzoekt er zijn voet-afdruk te vereeuwigen, heet: *Samana* (met accent op de eerste a); zie de aanhaling in Marco Polo, ed. Yule-Cordier, 1903, II, p. 320—321, uit Sp. Hardy, *Manual of Buddhism*, 1860, p. 212. Winternitz (Gesch. ind. Litter. 2, 1, 1913, p. 180 noot 4) vermeldt zulk een tekst uit ca. 1330.

tent, ... But the Hindus never call this point by a term that in our language must be interpreted by *cupola*; they only say that Lañkā is between the two ends of the inhabitable world and without latitude. There Rāvaṇa, the demon, fortified himself when he had carried off the wife of Rāma, the son of Daśaratha. His labyrinthine fortress is called [volgen 7 Arab. karakters, en verg. SACHAU's noot in II, p. 338: géén Trikūṭa; naar pers. meded. van Prof. SNOUCK HURGRONJE kan men lezen: òf Thanakt beru, òf Banakt neru, òf Tunukt theru, òf enz.], whilst in our (Muslim) countries it is called *Yāvana-koti* [soms op te vatten als «Achterindië-stad»? waar immers *Yavana* = (oorspronkelijk) Ionië = (later ook) Annam ligt — als een Extrême-Occident dat voor Hindoe's óók tot een Extrême-Orient werd —; het land van den Baarlijken Duivel, geheeten *Kāla-yavana* of wel *Yawanendra*, verg. V. d. Tuuk's Kawi-Wdb., II, 1899, p. 267, een aartsvijand van den Vorst des Lichts, geheeten Rāma of Krēṣṇa, gezegd Wisjnoe, Erlangga's schutspatroon], which has frequently been explained as Rome [*sic*!].

The following is the plan of the labyrinthine fortress [volgt een lijnschets van een labyrinth; niet op Kreta; niet ook op Ceilon; maar m. i. te denken aan de moeilijk binnen te dringen Djohor-fjord]. Rāma attacked Rāvaṇa after having crossed the ocean [dat is iets anders, dan de onbeduidende Palk Straat tusschen Madura—Tinnevely en Ceilon] on a dyke of the length of 100 *yojana* [vfrage: het Maleische Schier-eiland, met zijn Krapas?], which he had constructed from a mountain [*niet* de Adam's Piek] in a place [vfrage: bij het antieke Kēdah, met zijn sprekende Kedah Peak = Gunong Jerai, hoog 1225 M.?] called *Setubandha*, i. e. bridge of the ocean, east of [*sic*] Ceylon [l'histoire se répète in zake volksverbeelding! het Oostjav. Sitoebāṇḍā is de «brug», de «dijk», in het land Bāṇḍāwāsā (óók = dijk; verg. V. d. Tuuk, IV, p. 845 b); d. i. *niet* ditmaal in 't land der Kalang's¹ ten Westen van Java (alias m. i. het Maleische Schiereiland), maar naar het Oosten, naar dat andere «Duivel»-land, genaamd Bali²]. He fought

¹ Dat Ratoe Bāṅkā (de „Vorst-Menscheneter", zie v. d. Tuuk, IV, p. 908b) in de Kalang-legende van Tjanḍi Sewoe een groote rol speelt, is bekend.

² Verg. over Oostjava-Bali hiervóór blz. 125, en noot; een nadere lijst van Bali-inscripties tusschen 833 (*niet* 832) en 1320 Ç. gaf thans VAN STEIN CALLENFELS in Oudheidk. Versl. 1920, p. 130—131. En Prof. KROM schreef mij dd. Wonosobo, 9 Juli '21: „Mooie resultaten op den Panoelisan; gedateerde inscripties (933 en 996); *geen* Janggala echter."

with him and killed him [klinkt *dit* ook soms nog flauw na in Verhaal I der Sadjarah Mēlajoe??], and Rāma's brother [gezegd: Lakṣmaṇa; in het Maleisch *reëel* gebleven als ... Vlootvoogd, Admiraal!] killed the brother of Rāvaṇa [gezegd: Kumbhakarnaṇa], as is described in the story of Rāma and Rāmāyana. Thereupon he broke the dyke in ten different places by arrow-shots [wat heeft dit te maken met de vóór 1480 A. D. trouwens nog samenhangende lijn der eilandjes Rameswaram-Adam's Bridge (= Setubandha)-Manar tusschen Madura-Pamban en Ceilon? — zooals de latere Zuidindische volksverbeelding dit lokaliseerde; in plaats van, in ca. de eerste eeuw A. D., met den imponeerenden eilanden-archipel van Karimoen, Batam, Bintan, Singapore, c. s. aan 't uiteinde van Langka = Oedjoeng Tanah].

According to the Hindus, Laṅkā is the castle of the demons ...

No sailor who has traversed the ocean round the place which is ascribed to Laṅkā [dus *hier*: Ceilon], and has travelled in that direction, has ever given such an account of it as tallies with the traditions of the Hindus or resembles them ... The name Laṅkā, however, makes me think of something entirely different [*nota bene*], viz. that the clove is called *lavang* [n.l. in het Maleisch, let wel, *lawang*; overgegaan als *lavaṅga* in het Sanskrit], because [hm!?] it is imported from a country called *Langa* ... The people with whom this trade is carried on are demons according to some, savage men according to others ... All this makes me think that the Laṅkā which the Hindus mention is identical with the clove-country *Langa*, though their descriptions do not tally ... And, on the other hand, it is well known among all seamen that cannibalism is the cause of the savagery and bestiality of the inhabitants of the island of *Langabâlûs*. (Alberuni's India, Engl. ed. 1888, of 2^d ed. 1910; I, p. 306—310).

Hier heeft men eenerzijds het bewijs, dat voor hem, den naar Voor-Indië voor zijne leering getogen Perzischen Turkestan'ner (Chowaresmiër), geboren in 973 A. D., overleden in Afghanistan 1048, het Laṅkā der Hindoe-litteratuur = *Ceilon* was; ¹ en dat

¹ Het 2^e Register (Index II) bij dl. II van Sachau *mist* Sarandib (I, 209, 211); op deze laatste plaats heeft Albīrūnī het over „the Sarandib pearls”, die hij dus volstrekt niet „Laṅkā pearls” noemt (vorg. ook Index I op Laṅkā). Verg. voorts het extract uit Albīrūnī's Cap. XXX bij Ferrand, *Relations etc.* I (1913), p. 164—166, en vooral het slot der uitvoerige noot 8, waar herinnerd wordt hoe zelfs Marco Polo nog (dus in ca. 1292, bijna 3 eeuwen na Albīrūnī!) de kruidnagelen laat groeien ... op de Nikobaren!

hij tòch... aarzeling voelde of men dit Rāmāyaṇa-land met zijn demons en kannibalen niet véél Oostelijker moest zoeken, bij de Nikobaren; òf zelfs in den stijl van het devies van Karel V: Plus Oultre, d. i. in het land van den kruidnagel.

Voor de Javanen in *dienzelfden* tijd, Erlangga's tijd, was daarbij géén onzekerheid, laat staan aarzeling. Voor hen bleef Ceilon het «Leeuwenland» (Singhala), later onder Perz.-Moh. invloed ook wel Sēraṇḍil en Sēlan; doch Langka, Lēngkā, Langkāpura, Lēngkasuka, bleef voor hen het reële land van den Ardawalika, tegen wien hun Vorst Erlangga in de gedaante van Garoeḍa den zwaren strijd had opgevat en ten slotte gewonnen: het uiteinde van het «Juweel»-land, van Galoeh, de Aurea Chersonesus van Ptolemaeus; kortom: Ujung Galuh, dat in de Oudjav. inscripties van Jogja (841 Çaka), van den Minto-steen (846 Ç.) — hier samen met Hasin —, van Singasari (851; en 852 Ç.), en wis ook wel van Koedjon manis in Kēdiri (859 Ç.), voorkomt met de stereotype vermelding van een «woordvoerder» (parujar) voor een hoog Heer (Sirikan) uit Hujung Galuh; de laatste 3 dus uit Mpoe Siṇḍok's periode. Terwijl daarnaast ook Langka wordt vermeld in de inscripties van Tjaṇḍi Lor in Kēdiri (857 Ç.), van Koedjon manis (859 Ç., zie boven), voorts van Ngantang (1057 Ç.) en van Palah = oud-Panataran (1119 Ç.), als deel van een ambtstitel, dien van een samgēt Langka, een «Langka-hoogwaardigheidsbekleeder»; dus uit resp. de Siṇḍok-periode, en de latere Kēdiri-periode.¹

¹ Zie resp. Oudj. Oorkonden, ed. BRANDES—KROM (1913), p. 45: parujar i sir[ik]an hujung galuh — verg. reeds hiervóór blz. 96, met noot 2 — (r. 4—5 der achterzijde); p. 65: parujar i sirikan hujung galuh (r. 11 der achterzijde); p. 78: d°. d°. (r. 1—2 der achterzijde); p. 94: parujar... i sirikan hujung ngkaluh [sic] (r. 28 en 32). In de genoemde Siṇḍok-inscripties van Singasari (851, 852 Ç.) wordt bovendien herhaaldelijk een rakryān hujung in den aanvang genoemd (p. 63—64), als blijkbaar hoogaanzienlijke mannen. In de Erlangga-inscriptie van Kēlagen (959 Ç.) komt voorts in r. 12—13 (l. o. p. 135) voor: bhāṇḍa [scheepslading] ri hujung galuh, en: ri hujung galuh ikang; waarin echter, zooals op blz. 96 reeds gezegd werd, ook het tegenwoordige Mēgaloeḥ aan de Brantas-rivier kan bedoeld zijn. Ook in de, wel niet zeker gedateerde, doch uit Vorst Daksha's tijd (dus vlak vóór Siṇḍok's tijd) herkomstige Oorkonde XVII der uitgave-COHEN STUART (1875) komt reeds voor een „rakryān... hudjung galuh (genaamd) pu katjat” (l. c. p. 28, r. 13—15); en in Oorkonde I van 841 Çaka aldaar een „parudjar ing sirikan hudjung galuh” (p. 2, r. 14).

Naast het „deng hasin” op den Minto-steen (O.O. 1913 p. 48) — want zóó is in regel 42 van den achterkant te lezen, gelijk aan Dr. Krom bleek, toen hij op 17 Nov. 1919 een goede en volledige afprent tot zijn beschikking

Wat aldus in ca. 1000 A. D. onbegrepen «literatuur»-verschijning was geworden voor de Voor-Indiërs, was zeker voor Javanen en waarschijnlijk voor andere Achter-Indiërs nog volle realiteit; even als thans, nu we 900 jaar weer verder zijn, de Javanen niets reëls meer weten van dat «Slangen-land», of dien «Slangen-koning» met zijn heraldisch symbool de Ardawalika, noch van de «Slangen-menschen» daar, die ze — met averechtsche constructie, in den trant van den vorstennaam ER-LANGGA — soms noemden *nāga-wwang* of «Draak-menschen», nu nog over in Mal. *nagawang* zooals Van der Tuuk opmerkte (Kawi-Wdb. III, p. 566 b; en verg. I, p. 556 b); en dat — naar mijn persoonlijke overtuiging — óók thans nog levend is in het onbegrepen Jav. *Gāwong*, als naam van een klasse van krijgsgevangenen uit den Oudjav. tijd nà de Kalang's, neergezet toenmaals in 't landschap Lēḍok = Gowong, aan den Z.voet van den Diēng, in Noord-Bagēlen, welke nog in de redacties der Nawala Pradata van 15 Mei 1771 en 21 Jan. 1784 aldus in de rij der speciale volkssoorten op Midden-Java worden vermeld: «wong Kalang, Gāwong [afkorting m. i. dus van Nāgā-wong], Pinggir, Gadjahmati.»¹ In dit

kreeg (verg. Bijdr. Kon. Inst. dl. 76, 1920, p. V) —, komt 6 jaar later, in de tweede hierboven in den hoofdstekst genoemde Siṇḍok-inscriptie van Singasari (852 Ç.), alweder een „ḍeng hasin” voor (p. 80, r. 3); hoogstwaarschijnlijk is hierin ḍeng een ambtstitel, aansluitend bij het Boeg.-Mak. Daeng (en verg. Mal. dang = dajang = ongeveer ons „Freule”; ook Oudjav. ḍang, door V. d. Tuuk, II, p. 532a aarzeland verklaard als ra + ng).

Voor *Langka* zie O. O. 1913, p. 86: samgat... langka pu babra [lees, naar Dr. Krom mij opmerkte: babru] (r. 31 juncto 33); p. 92—93, dus 2 jaar later, opnieuw: samgat... langkā pu babru (r. 24—25 juncto 39); en p. 179: samgat langka (r. 7). En, volgens pers. meded. van Dr. Krom, moet ook het „tinu(ta)kēn de sa rāt langka” in Djajabaja's Ngantang-inscriptie van 1057 Ç. (aldaar, p. 158, r. 26—27), waarin dat „rāt” onzeker was voor Dr. Brandes, ten rechte gelezen worden: tinu(ta)kēn de samgēt langka = „gevolgd door den Samgēt (van) Langka”. Verg. voorts over Langka, Lēngkā, V. d. Tuuk's Kawi-Wdb. III, 1901, p. 185; en zie er over Sērāṇḍil, Selan, Singhala, resp. p. 63a, 242a, 401b.

Wat „Sirikan” wezenlijk beteekent, is nog onbekend; zie V. d. Tuuk, III, p. 68b. Over Samgēt = Pamgēt = „schriftgeleerden van den geestelijken stand,.... door den vorst belast met de rechtspraak” = ongeveer Dharmamādhyaśa = Upapatti, als ambtstitels in de 13^e Çaka-eeuw, zie thans Dr. Bosch in Tijdschr. Bat. Gen. LIX (1921), p. 508—509 en vlg.

¹ Verg. wat ik in 1904 over deze 4, in de jong-Jav. wetboeken (tusschen 1755 en 1818) nog exceptioneel behandelde, volksstammen mededeelde in het art. *Tēnggērezen*, Encycl. v. N. I. 1ste druk, IV (1905), p. 294—295; daarna geëxcerpeerd in Veth's Java, 2de druk, IV (1907), p. 93 en 103—104. Ook het Jav. Wdb., 1901, II, p. 583a, haalt i. v. *Gowong* uit Wajang-teksten de combinatie «Kalang, Gowong» aan; en geeft als verklaring: „benaming eener

tekst (verg. blz. 123 en noot 1), kan men lezen: hoe de eerste Sultan van Djohor, Alaoeddin Ri'ajat Sjah II (regeert $\pm$ 1530—1564), bij het opwachten van 't bezoek per scheepsgelegenheid van den Sultan van Pahang, aan dezen uit zijn hofplaats Djohor (Lama) *tegemoot zendt* twee hofgrooten per prauw, die den, van de koewala Djohor opvarenden, Sultan van Pahang moesten: «*běrtěmu di Tanjong Surat*» (ed. 1898, p. 180; of 2^e ed., 1910, II, p. 250—251). Dat wil zeggen: in het midden der 16^e eeuw was de kaap Tanjong Surat het ceremonieele «Halfweg» tusschen de *kota* van den Sultan van Djohor en den Zuidingang der fjord (ongeveer bij T. Johor; verg. vooral onze Schetskaart), alwaar hij Vorstelijke gasten, die overzee tot hem kwamen, liet opwachten door een paar van zijne hofgrooten, om deze hooge bezoekers van daar verder naar bovenstrooms te doen geleiden.

Hoe heet nu dit eiland, met die kaap in 't Westen van veel-zeggenden naam en beteekenis? De Eng. Admir. Kaart n° 2403 («Singapore Strait», April 1914, New ed. Maart 1915) geeft geen naam; raadpleegt men de Kaart der Straits Branch (1911), dan meent men dat het daaronder bijgeschreven »P. Chombun« er bij hoort; maar dat zou fout zijn, want blijkens de zeekaart komt die naam toe aan zeer klein, meer Z. O. gelegen eilandje, midden in 't vaarwater van den Oostelijksten toegang uit zee en N. O. van de Noordpunt van «P. Tekong Besar», dat men vergeten heeft aan te geven op de kaart der Straits Branch (dus recht Oost van het eilandje «Unum» aldaar). De ware naam van het groote eiland blijkt pas uit J. R. LOGAN's zorgvuldige «Geological map of Singapore» uit 1851 (in Journal Ind. Archip. VI, 1852, p. 178), zorgvuldig vooral ook door de juistheid der diverse inlandsche namen. Aldaar nu blijkt dit heele vrij groote eiland te heeten P. Tanjong Surat, zoodat het eiland heet naar die «Beschreven Kaap»; de kleine eilandjes «P. Unum», en «P. Chombun» (dit laatste soms te vertalen als een samentrekking van Mal. *tjoemboewan* = «complimentje»; en dan wellicht als een «Complimenteer-eiland» in het vaarwater beOosten P. Těkong?),¹ ziet men daar eveneens geкартеerd. Ook

¹ Hierachter sub VII (blz. 415—416) zal blijken uit de eigen Sadjarah Měl., dat P. Běsar = P. Sěbat, Z. O. van Malaka, een duidelijk omschreven ceremonieele grens vormde voor hen die van Malaka vertrokken of naar Malaka stevenden. Een P. Tjoembon of Tjomboen wordt echter in de S. M. niet genoemd; Jav. *tjoembon* is „mak, volgzzaam”.

ziet men op Logan's kaart bevestigd wat de Zeekaart aangeeft: het Zuidelijk begin van de Tërusan die achter (d.i. beOosten) het P. Tanjong Surat omloopt, heet «S. Karang».

Maar dadelijk rijst dan de vraag: hebben (of hadden) wij op deze Westkaap niet een Oudjav. inscriptie? Want hieraan is geen twijfel: de inscriptie is wel *niet* Maleisch, daar er tot heden nauwelijks ééne Maleische rotsinscriptie gevonden is;¹ de weinig hooggaande geest der Maleiers kende zulke aspiraties niet. En daar zij vermeld wordt in een ca. 1614 afgesloten Maleisch geschiedboek, voor een gebeurtenis van ca. 1540, terwijl de Djohorfjord van $\pm$ 1430—1530 verlaten land moet zijn geweest, nadat het opgebloeide emporium Malaka zijn oudere concurrenten in 't Zuiden van het Schiereiland — Lëngkasoeke, en Singhapoera, en Pahang — vernield had of overwonnen, *zoo is deze inscriptie wel gewis of uit den Madjapahit-tijd, of ouder.*

Mij persoonlijk zou het allerminst verwonderen, als zij *contemporair* bleek te zijn met de roekeloos vernielde Singapore-inscriptie; dus uit ca. 1340 à 1360 A. D. Of is zij *ouder* nog? Is zij soms in Sanskrit met Nāgari-karakters, zooals de inscriptie op P. Karimoen (Bēsar), waarvan drie Engelschen uit Singapore op 6 Aug. 1887 — de HH. A. M. SKINNER, luit^{nt} P. ASHWORTH, en H. T. HAUGHTON — de eer hebben gehad der definitieve ontdekking?²

Bestaat ze nog wel? Is zij nog afprentbaar? Eén onderzoekings-tochtje met een stoombarkas van Singapore uit, op één dag heen en terug, kan daarover zekerheid geven.

Het is ernstig te hopen, dat de *Straits Branch R. A. S.*, aan welke de eer toekomt van 't onderzoek der Karimoen-inscriptie,³ zoo spoedig mogelijk overga tot onderzoek van deze veelbelovende

¹ Die ééne, trouwens 17-eeuwsche, Mal. rotsinscriptie komt voor in de grot Goha Tjërita op de Oostkust van 't eiland Langkawi, 6°22' N.Br., bekend gemaakt door W. E. MAXWELL in *Journal Straits Branch* n° 19 (1887), p. 31—33, en zie het „Goa Cherita” op zijn kaart; zij is van „A. H. 1060” (p. 32; lees: 1067), maand Sjawal, dus van Aug.—Sept. 1657 A. D., en van een Sultan Moehammad.

Vraag: was dit S. Alaoedin Moehammad Sjah van Këdah, in het slot der Këdah'sche Hikajat Marong Mahawangsa genoemd? Maxwell is hier onvoldoende.

² Zie reeds hiervoor blz. 69—70, met noot 1; en verg. vooral Not. Bat. Gen. 1887, p. 125—126, waar Mr. N. P. van den Berg de zaak aanhangig maakte naar aanleiding van een berichtje in de *Straits Times* van (Woensdag) 10 Aug. 1887. De afprenten („squeezes”) schijnen naar het Britsch Museum gezonden te zijn, terwijl het Batav. Gen. in Oct. d. a. v. twee foto's kreeg (o. c. p. 148).

³ Immers SKINNER en HAUGHTON (niet „Houghton”, zooals in Not. Bat. Gen. 1887, p. 125 staat) waren toen resp. Voorzitter en Secretaris der *Straits Branch*. Zie *Journal Str. Br.* n° 19 (1887), p. V en XVI.

plek, zóó dichtbij Singapore, en die — indien zij inderdaad een inscriptie vertoont — zoo gewichtig kan worden voor de oudere geschiedenis van Lëngkasoeke en Oedjoeng Tanah.

II. Oud-Singhapoera. — De restanten der Singapore-inscriptie in 't Indian Museum te Calcutta, nu tijdelijk in het Raffles Museum te Singapore, zijn reeds uitvoerig behandeld op blz. 55—67 hiervóór. Het groote fragment, door J. W. LAIDLAY in 1848 ongelezen gelaten, belooft verreweg het meest.

Volledigheidshalve voeg ik hier echter toe de 4 getuigenissen over dezen steen, die ik mocht vinden na het op schrift stellen der hiervóór bijeengebrachte gegevens. De allerlaatste zal *buitengewoon verrassend* blijken!

T. BRADDELL, de Malaicus, en schrijver van het «Abstract of the Sijara Malayu or Malayan Annals, with Notes» (zie alreeds blz. 48, en noot 2), als vervolg-stukken in dl. V (1851) van het Journal Indian Archipelago (alias ook: Logan's Journal), gaf bij het overzicht van Verhaal 6 der S. M., in 't Hercules-bedrijf daarin van Badang — «A large stone in the balei [of the King of Singapore] was fixed on; the Kling champion with difficulty raised it to his knee, but Badang lifted it easily and threw it into the mouth of the Singapore river. That is the very rock now visible at the place described». (p. 248—249; en verg. hiervóór blz. 37—38) —, de volgende noot 5: «The rock referred to was lately [*niet* geprecizeerd dus weer] blown up to clear the entrance for cargo boats into the river. I suppose it to be the same which Mr. Crawford [*sic*] alludes to [n.l. CRAWFURD in zijn Embassy to Siam, 1^{en} dr. 1828; zie blz. 372 vlg. hierna] as having an almost obliterated inscription.» l. c. p. 249).¹

De verdienstelijke J. J. THOMSON, landmeter (Surveyor) en auteur van een paar werken over het Mal. Schiereiland (Some glimpses into life in the Far East, 1864; met Sequel, 1865),² Malaicus ook en leerling van den welbekenden Moensji Abdoellah

¹ Bij Verhaal 3 (over Singapore's stichting, van Bintan uit) had Braddell in een noot 11 (l. c. p. 245) het eerst „Mr. Crawford” en diens „Embassy to Siam p. 564” (d. i. ed.-1828) vermeld. Bij Verhaal 10 (over den ondergang van Singapore door Madjapahit) gebruikte hij hem niet (zie l. c. p. 320).

² Zie reeds over hem hiervóór, blz. 54, begin der noot; de plaats in zijn nu te behandelen „Translations” was mij toen nog ontgaan. Buckley o. c. p. 352 zegt, dat Th. „in November” (1811) te Singapore kwam; in zijn „Translations” p. 124, vergist zich Th., sprekend over den zendeling G. H. Thomsen aldaar (verg. hiervóór blz. 61, met noot 2): „Before I arrived in 1838 he had left.”

bin Abdoelkadir, heeft later diens Autobiographie (Hikajat Abdoellah) vertaald, zij het niet letterlijk, maar eklektisch, en vermeerderd met naschriften van eigen hand op de meeste hoofdstukken. In deze te Londen in 1874 verschenen «Translations from the Hakayit Abdulla», vertaalde hij bij Hoofdstuk XI eerst Abdoellah's vermakelijk en droevig verhaal over «The Singapore Inscription» (verg. ook hiervóór blz. 54—55, met noot), en uit dan zijn verontwaardiging in zijn naschrift als volgt: «The stone mentioned by Abdulla was broken to pieces in a most vandalic manner by the local engineer [versta: G. D. COLEMAN], whereas by a little care it might have been saved. I have often scanned [= betuurd] the remnants of the inscription [dus: de brokstukken door J. Low in ca. 1839 gered, en in voorjaar 1848 overgebracht naar Calcutta] with great curiosity, but could make out none of the letters. It was a very rare piece of antiquity, and I understand that Prinsep was of opinion that the characters were obsolete Hindoo.» (p. 125).

Een ander ingezetene van Singapore, zeeman, handelsman en journalist, J. CAMERON, gaf in 1865 te Londen een werk uit: «Our tropical possessions in Malayan India», met verdienstelijke beschrijvingen van land en volk, dat misschien het beste samenvattend boek mag heeten uit ouderen tijd, na het werk van Begbie (1834), en dat van Newbold (1839), al is het meer knappe journalistiek, dan studiewerk. In zijn Chapt. III «Singapore: The town» *begint* hij met den beschreven steen — dien hij niet meer gekend had uit eigen aanschouwing —, en precizeert ten minste eenigszins den tijd der vernieling en de plek waar hij voorkwam. Aldus: «On the western entrance [juister is: southern] of the mouth of the Singapore River, near that portion which is now built over by Fort Fullerton [waarvan de bouw aanving in ca. 1840, zie hiervóór blz. 51, met noot], stood, as late as 1835 [lees: *minstens* 1837; en *misschien* zelfs tot in 1840], a large stone, with some strange characters carved or impressed [sic!] on it, the deciphering of which has defied the utmost ingenuity» (p. 49); dan volgt een relaas van Raffles' vergeefsche pogingen tot ontcijfering, o. a. door het op den steen gieten van zoutzuur («muriatic acid», p. 49—50); daarna een relaas over de Hercules-daad van «the greatest Sampson among the Malays, named Badang» (p. 50—51); en ten slotte deze heldere opmerkingen: «I have begun my chapter with this tradition because it is the only one I know of related

by the Malays which serves to fix the exact locality of their very early settlement on the island. And it is singular that the spot marked out by this stone, where tradition says the invading chief [«of what country is not very clear», zei hij op p. 50 met eenige dooreenwarring] disembarked 600 or 700 years ago, is but a few yards from the present landing-pier by the site of Fort Fullerton; and as the Malay encampment [de «balei» van hierboven bij Braddell; inderdaad: de astana en balairoeng, in den Mal. tekst van Verhaal 6 der S. M.], according to the story, was but a stone's throw distant, it in all probability stood just where the modern town stands to-day.» (p. 51).

Dit zijn alle echter weer mededeelingen après coup; nà COLEMAN's vandalisme in ca. 1839. Maar, goddank, nu kan een hóógst gewichtig getuigenis volgen, van niemand minder dan JOHN CRAWFURD, den hoog begaafde, en uit **Febr. 1822**. Het is tevens het *alleroudste* tot nog toe door mij teruggevonden verslag over den steen *in situ*; èn tegelijk voorafgegaan door een kostelijke beschrijving van oud-Singhapoera tusschen ca. 1400 en 1819, toen Raffles in begin Febr. van dat jaar er zijn nieuwe koloniale stad begon te stichten. Aan Braddell's hierboven gecopieerde vingerwijzing van 1851 dank ik deze hoog belangrijke vondst; want zij stelt mij in staat hierachter een *situatie-schetsje* toe te voegen van dat oud-Singhapoera, en daardoor zelfs van het 14-eeuwsche Toemasik tegelijk.

CRAWFURD, ex-resident van Jogjakarta en Cheribon in Raffles' tijd, auteur van het in 1820 verschenen drie-deelige werk «History of the Malay Archipelago» — een kranige Indonesische ampliatie van Raffles' History of Java van 1817 —, Malaicus en taalvergelijker op het voetspoor van Marsden en Leyden, was in Sept. 1821 door den Gouv.-Gen. van Engelsch-Indië, den Markies van Hastings (1813—Dec. '22) als opvolger van Lord Minto, benoemd tot hoofd eener missie naar de Hoven van Siam en Cochinchina; als medicus en natuuronderzoeker ging mede G. FINLAYSON, wiens Journaal van 'deze reis in voorjaar 1826 door RAFFLES werd uitgegeven.¹ Twee jaar later kwam Crawford met zijn eigen «Journal of an Embassy... to the Courts of Siam and

¹ „The Mission to Siam, and Hué the capital of Cochin China, in the years 1821—2. From the Journal of the late G. Finlayson. With a Memoir of the Author, by Sir Th. St. Raffles”, London 1826, 1 dl. 8°. In 't eigen jaar 1826 stierf Raffles op 5 Juli. Finlayson was op de thuisreis naar Engeland overleden.

Cochin China; exhibiting a view of the actual state of those kingdoms» (London, 1828, 1 dl. 4°.), in 1830 herdrukt in 2 dln. 8°.

Over deze laatste uitgave kan ik beschikken.

De eerste helft (dl. I van den 2^{en} druk) is het eigenlijk Journaal, a/b de John Adam, uitgevaren van Calcutta 21 Nov. 1821, er teruggekeerd 29 Dec. 1822, drie dagen vóór het aftreden van G.-G. Hastings. Van 21 Jan.—25 Febr. 1822 verbleef men te Singapore bij de heenreis, en bij de terugvaart opnieuw van 17—22 Nov.¹ En in dit Journaal vindt men nu, met al de frischheid en vertrouwbaarheid van het nieuw geziene en dadelijk op papier vastgelegde, het volgende over (a.) de situatie van oud-Singhapoera, en (b.) den toen wel nog alléén door Raffles' zoutzuur begoten, maar, daargelaten een ontploffing (??; zie blz. 378), overigens ongerepten beschreven steen aan den rechter-, d. i. Zuider-mondingsoever der soengai Singapoera:

a. «Feb. 3. — I walked this morning round the walls and limits of the ancient town of Singapore, for such in reality had been the site of our modern settlement. It was bounded to the east by the sea, to the north by a wall, and to the west [eigenlijk: Z. W.] by a salt creek or inlet of the sea [versta: de vrij breede *koewala* der soengai Singapoera, waar de vloed het water zilt houdt]. The inclosed space is a plain, ending in a hill of considerable extent, and a hundred and fifty feet in height [d. i. de zgn. Singapore Hill of *Government Hill* van toen, later herdoopt *Fort Canning Hill*; Mal. oudtijds (blijkens Verhaal IV der Sadjarah Mël.) *Boekit Singapoera*, later *Boekit Larangan*, thans *Boekit Bandera*; hoog 156 Eng. voet = $47\frac{1}{2}$ M.]. The whole is a kind of triangle, of which the base is the sea-side, about a mile in length. The wall [blijkbaar van *aarde*,² al wordt dit niet uitdrukkelijk gezegd], which is about sixteen feet in breadth

¹ Men vergeete bij deze data vooral niet, dat RAFFLES van 6 Febr. 1819—9 Juni 1823 Gouverneur was van Singapore, met zetel te Bengkoelen (Fort Marlborough), en Colonel W. FARQUHAR „Resident” ter plaatse was; noch dat CRAWFURD-zelf op 9 Juni 1823 dezen laatsten opvolgde als Resident van Singapore, en dit tot 14 Aug. 1826 zou blijven; zie reeds blz. 61—62 hiervóór.

² Inderdaad: van aarde. Niet alleen schreef Crawford later in 1856 (zie reeds blz. 63 hiervóór): „the remains of an earthen wall”; maar in Finlayson's Journal, uitgegeven in 1826 (zie voorgaande blz.) staat: „A small stream of water [= Crawford's „rivulet”] divides this plain, which is surrounded by a mud wall, probably the remains of an ancient fortification, towards the east [lees: north] from another of greater extent, but only partially cleared of wood. In this last [toenmaals: Kampong Gëlam] the Malays principally reside.” (p. 76).

at its base, and at present about eight or nine in height, runs very near a mile from the sea-coast to the base of the hill, until it meets a salt marsh. As long as it continues in the plain, it is skirted by a little rivulet [d. i. het tegenwoordige *Stamford Canal*, dat de Stamford Road en daarmede tevens de Esplanade — het door FARQUHAR in 1822 uitgedachte Plein-aan-zee! — aan den Noordkant begrenst; zie gezegden naam op den heel goeden plattegrond van «Singapore Town», 1 : 31.680, op één der 6 bladen van de Map of the Malay Peninsula, Straits Branch, Singapore 1911] running at the foot of it, and forming a kind of moat [= gracht; de *parit Singapoera* van het slot van Verhaal X der Sadjarah Mēlajoe!]; and where it attains the elevated side of the hill, there are apparent the remains of a dry ditch. On the western [eigenlijk eerder: western and southern] side, which extends from the termination of the wall to the sea, the distance, like that of the northern side, is very near a mile. This last has the natural and strong defence of a salt marsh [versta weer: de zilte *koewala* der soengai Singapoera, op haar breedst], overflowed at high-water, and of a deep and broad creek. In the wall there are no traces of embrasures or loop-holes [= schietgaten voor kanon of geweer]; and neither on the sea-side, nor on that skirted by the creek and marsh, is there any appearance whatever of artificial defences. We may conclude from these circumstances, that the works of Singapore were not intended against fire-arms, or an attack by sea; or that if the latter, the inhabitants considered themselves strong in their naval force, and therefore thought any other defences in that quarter superfluous.» (2^d ed.; l. c. 1830, I, p. 68—70).

Dit alles is, in verband met beschikbare plattegronden van nieuw-Singapore tot heden — die van Luit^{nt}. P. JACKSON uit 1828 aan het slot van Crawfurd's eigen boek, of in 2^{en} druk, 1830, tegenover p. 345 van dl. II; en die van den architect G. D. COLEMAN uit 1836, tegenover p. 288 van dl. I van Newbold's standaardwerk (1839) verkleind afgedrukt, maar op driemaal grooter schaal te vinden vóórin dl. I (1837) van Moor's «Notices of the Indian Archipelago»; als de twee oudste —, zóó duidelijk, dat het in staat stelt, aan de hand van Crawfurd, voor het allereerst hier een schets te geven van het oude Singhapoera, zooals dat tot 6 Febr. 1819 in antiek verval was blijven bestaan, en 3 jaar later nog volkomen herkenbaar was gebleven in zijn hoofdtrekken.

Daarin is dan:

1. Government Hill; *ten rechte Boekit Singapoera*, zie boven blz. 373. — De plek van de zoogenaamde *astana (istana)* met haar *balairoeng*, in Verhaal 6 der Sadj. Mël. genoemd als paleis en voorhof van den «Radja Singapoera», zal op blz. 381 blijken uit wat Crawford dd. 4 Febr. nader vertelt.
2. de tegenwoordige Esplanade, alias Raffles' Plain; met daarop sedert 27 Juni 1887 (Victoria-Jubileum) tot kort geleden (Febr. 1919) het welbekende *standbeeld van Raffles (c)*, ziende naar zee, d. i. naar het Oosten.¹
3. North Bridge Road, reeds in 1828 bestaande.
4. Hill Street, ook in 1828 reeds aanwezig.
5. South Bridge Road, d^o d^o. Tusschen 3 en 5 had men in 1828 een ophaal-brug, «Draw Bridge» op Jackson's plattegrond. Thans is er de groote Elgin Bridge; terwijl later de Hill Street (4) haar overbrugging naar het zuiden kreeg in de Coleman Bridge (door Coleman-zelf gebouwd in 1840; verg. Buckley, 1902, I, p. 401).
- a. de *koewala* der *soengai Singapoera*; Crawford's «salt creek» en «salt marsh» van 3 Febr. 1822.

¹ Thans echter overgebracht naar het voorplein van de Victoria Memorial Hall (gebouwd 1902—'5; naast de oude Town Hall), en op 6 Febr. 1919 (*Centenary Day*) opnieuw onthuld. Zie «One hundred years of Singapore», London 1921, I, p. 141, 335; de plaat vooraan dl. II, en p. 572—581 aldaar in het laatste Hoofdstuk: «The Centenary Day and its celebration».

b. het Stamford Canal van thans, be Z. het welbekende *Raffles Institution* (d), en aan dien Zuidkant de grens van den door Ficus-boomen mooi-beschaduwden Stamford Road, aan den N.-kant der Esplanade (2). Dit is dus Crawford's «little rivulet» van 3 Febr. 1822, op Jackson's plattegrond van 1828 nog geheeten «Fresh water Rivulet», maar op Coleman's plattegrond van 1836 reeds gekanaliseerd, en hoogerop geflankeerd door een langen opgaanden weg, de Orchard Road van thans (aan ieder overbekend die ooit in Singapore was, en in een rickshaw opging naar de heerlijke Botanical Gardens). De Mal. naam van weleer kan gelukkig óók nog vastgesteld worden: *Soengai Bëras basah* («Natte bëras»-rivier; of «Deugnieten»-rivier?);¹ een zeker héél curieuze naam, welke onwillekeurig de vraag op de lippen brengt of we hier soms een «Soengai Doerhaka» voor ons hebben,

¹ Voor Mal. *bëras basah* = 1°. natte (gepelde) rijst, 2°. deug-niet, on-deugd, zie Klinkert's Mal. Wdb. Dat dit rare woord den naam aangaf van het riviertje blijkt uit BRADDELL's historisch zoo interessante „Notices of Singapore”, gepubliceerd als serie in dl. VII—IX (1853—55) van het Journal Ind. Archip. In dl. IX zegt een commentaar van zijn hand, bij een verordening uit het Singapore-archief van 28 Nov. 1822: „It must be added, however, that the inhabitants of Singapore are indebted to the first Resident [= WILLIAM FARQUHAR, 6 Febr. 1819—1 Mei 1823; met zijn antagonist Raffles boven zich als „Governor”, welke resideerde te Fort Marlborough, Bengkoelen] for the present esplanade. Finding Raffles going on very fast giving away land he protested, under date 6th December 1822, and desired that a reference should be made to Bengal on his proposition to retain 800 yards on the north beach. Raffles did not condescend to forward the reference, but he reserved the ground on the beach from the Singapore to the Bras Bassa river” (l. c. 1855, p. 454; de spatieering is van mijzelf). De oud-Singaporiaan BUCKLEY noemt het in zijn boek van 1902 dan ook nog: „the Brass Bassa Canal” en voegt er aan toe: „which is spoken of by Raffles as the fresh water cut (by which he thought boat communication might be made with the interior)”; I, p. 75. En bij hem kan men op p. 123—124 ook vinden de juiste omgrenzing van Raffles Institution volgens de stichtings-akte van 8 April 1823 (dus van d op onze terreinschets): tusschen de zee en Rochore Street = Victoria Street (‘t verlengde van ons 4) eenerzijds, en de „Fresh Water Stream” en College Street (= Bras Basah Road, thans) anderzijds; doch Buckley voegt toe: „What was described in the lease as Fresh Water Stream was a curious name, considering the great complaints that were made subsequently about the foul state of the water that still runs alongside Stamford Road.” De Bras Basah Road, N. van en evenwijdig aan Stamford Canal, *tusschen* Raffles Institution en het groote Raffles Hotel, bewaart dus tot heden den naam van Crawford's „rivulet” dat beZ. daarvan thans loopt als een vrij smal afvoerkanaal. In 1819 groeiden hier langs den kant reeds *djawi-djawi*-boomen (Ficus Rumphii Bl.), blijkens Abdoellah's Hikajat (1849), slotzin van Hfst. 13.

gelijk we bij de Moear-rivier een Parit Dĕrhaka nog tot heden aantreffen (zie hiervóór blz. 114, noot). Zoo ja, dan ligt het voor de hand weĕr te onderstellen, dat die Bras-Basah's waarnaar dit stroompje werd genoemd, waren die... Todak's (alias Orang Laut), wier bijna gelukten aanval op oud-Singapoera Verhaal X der Sadj. Mĕl. ons zoo curieuzelijk vertelt, als een verwaasde legende die folk-lore is geworden (zie hiervóór blz. 33, met noot 1). Langs het benedendeel hiervan, aan den Zuidkant, liepen dus hetgeen Raffles, in zijn beschikkingen tusschen 1819 en 1823 over den aanleg der moderne stad, zoo herhaaldelijk noemt: «the Old Lines (of Singapore)»; zie b. v. Buckley, I, p. 80, 82; Braddell, o. c. VII, 334, VIII, 103. e, e. de voetlijn van den heuvel waarop het tegenwoordige Fort Canning staat; en daarmee de voet van den oud-Singapoerschen *Boekit Singapoera*, alias *B. Larangan* in 1819. Men ziet dus, dat de *parit Singapoera* van Verhaal 10 der Sadj. Mĕl. ongeveer bij de plaats van het tegenwoordige Methodist Publishing Office (begin van Armenian Street) aansloot bij het opgaande heuvelprofiel.

A. de *kota Singhapoera* van weleer, en ontwijfelbaar óók van het oude Toemasik; de «*padang Singapoera*» van Verhaal 10 der Sadj. Mĕl. Een onregelmatige driehoek, waarvan de zeezijde echter te hoog door Crawford werd geschat, want deze is niet «about a mile» (= 1609 M.), doch niet meer dan ca. 1000 yards (915 M.). De twee andere, onregelmatige, zijden komen beter uit op ca. een Eng. mijl, mits men ze rekent tot den top van Government Hill (Fort Canning Hill) = *Boekit Singapoera* (1).

B. Het nieuwe handels-kwartier van Singapore, sedert 1819 tot heden; tevens Chineezen-kwartier voor een overgroot deel.

C. De «European Town» van Jackson's plattegrond uit 1828 bij Crawford. Thans Beach Road, met de achtergelegen Mal. straten (oud-Kampong Glam) en jongere Chin. buurt.

En aan den uitersten mond van de Koewala lag dan de sedert ca. 1839 verdwenen *Inscriptie*!

Óók daarvan vertelt Crawford, den dadelijk volgende dag, in zijn Journaal; alsmede van de oudheden op den heuvel (1) van 156 Eng. voet, welks toenmaligen ouden Mal. naam *Boekit Larangan* of «Verboden Heuvel» we gelukkig kennen door

Moensji Abdoellah's Autobiografie (1849), Hfst. «Dari-ħal nġġeri Singapoera» (= XI).¹ Crawford's tekst vervolgt toch aldus:

b. «Feb. 4. — On the stony point which forms the western side [*lees*: southern side; een soort vergissing die heel veel voorkomt in oudere plaatsbeschrijvingen van Singapore] of the entrance of the salt creek [= de *soengai S.*], on which the modern town of Singapore is building, there was discovered, two years ago [dat zou dus, strikt genomen, uitkomen op Febr. of Jan. 1820; hiervóór blz. 61, stelde ik de ontdekking op «(vermoedelijk: Juni) 1819»], a tolerably hard block of sand-stone, with an inscription upon it. This I examined early this morning. The stone, in shape, is a rude mass, and formed of the one-half of a great nodule [rond blok] broken into two nearly equal parts by artificial means [door wien dan toch?? toch niet op last van Raffles?? of in veel vroeger tijd, zeg b.v. in de 16^e eeuw door de Portugeezen??]; for the two portions now face each other,² separated at the base by a distance of not more than two feet and a half, and reclining opposite to each other at an angle of about forty degrees. It is upon the inner surface of the stone that the inscription is engraved. The workmanship is far ruder than any thing of the kind that I have seen in Java or India; and the writing, perhaps from time, in some degree, but more from the natural decomposition of the rock, so much obliterated as to be quite illegible as a composition. Here and there, however, a few letters seem distinct enough. The character is rather round than square. It is probably the Pali, or religious character used by the followers of Buddha, and of which abundant examples are to be

¹ Zie reeds hiervóór blz. 64, noot 3. In den aanhef van dit XIe Hoofdstuk — de Inleiding (Pĕngĕnalan) natuurlijk niet medegerekend bij deze telling — komt Farquhar aan wal met Tĕngkoe Long, blijkbaar in een der dagen tusschen 28 Jan. en 6 Febr. 1819, en vraagt het Maleische hoofd naar den naam van dezen heuvel; deze antwoordt: „Adapoen boekit ini dari dahoeloe zamanja bĕrnama Boekit Larangan”; en dat wel, omdat hier de „istana” van de „Soeltan-Soeltan” had gestaan (zie p. 139 van dl. I, 1907, der Singapore-uitgave door Shellabear in Lat. karakters). — Dadelijk daarop wordt verteld van een Pantjoer Larangan aan de achterzijde van den heuvel („di-balik boekit itoe”), omdat de vrouwen van den Sultan daarbij plachten te baden (p. 139—140). Dit moet dan zijn geweest op de *Whelling*; zie blz. 381 hierna.

² De spatieering van deze zinnnetjes, evenals van een paar verderop, is door mijzelf. Zij komen er op aan, in verband met wat Crawford later liet afdrukken in zijn *Descriptive Dictionary* van 1856 (zie hiervóór blz. 63).

found in Java and Sumatra; while no monuments exist in these countries in their respective vernacular alphabets.

The¹ only remains of antiquity at Singapore, besides this stone, and the wall and moat before mentioned, are contained on the hill before alluded to. After being cleared by us [versta: door ons, Engelschen, sedert Febr. 1819] of the extensive forest which covered it, it is now clothed with a fine grassy sward [= made], and forms the principal beauty of the new settlement.² The greater part of the west and northern side of the mountain [er is geen voldoende reden, om thans aan de juiste namen der windrichtingen te twijfelen,³ zooals hierboven deels wèl het geval bleek te zijn] is covered with the remains of the foundations of buildings, some composed of baked brick of good quality. Among these ruins, the most distinguished are those seated on a square terrace, of about forty feet to a side [dus ca. 12 × 12 M.], near the summit of the hill. On the edge of this terrace, we find fourteen large blocks of sand-stone; which, from the hole in each, had probably been the pedestals of as many wooden-posts which supported the building. This shows us, at once, that the upper part of the structure was of perishable materials; an observation which, no doubt, applies to the rest of the buildings as well as to this. Within the square terrare is a circular inclosure, formed of rough sand-stones, in the centre of which is a well, or hollow, which very possibly contained an image; for I look upon the building to have been a place of worship, and from its appearance, in all likelihood, a temple of Buddha. I venture farther to conjecture, that the other relics of antiquity on the hill, are the remains of monasteries of the priests of this religion. Another terrace, on the north declivity of the hill, nearly of the same size, is said to have been the burying-place of Iskandar Shah, King of Singapore [= de tegenwoordig nog bestaande *kramat Iskandar Shah*,⁴ vlak bij het «Old Cemetery»].

¹ Duidelijkheidshalve laat ik hier een nieuwe alinea beginnen. In 't origineel loopt de tekst door.

² Zie de sprekende Plaat „View of the town and roads [= reede] of Singapore from the Government Hill”, vóóraan in dit eigen boek van Crawford; en verg. de jongere en opgesierde Plaat in Raffles' Memoir (1830), p. 525.

³ Twijfelt men wèl, dan zou ook hier „west” te vervangen zijn door „south”. Crawford's N.- en O.-richtingen zijn steeds in orde gebleken hierboven.

⁴ Deze *kramat* ligt aan den Z.kant van het Oude Kerkhof, dat van 1822—1867 dienst deed, en hetwelk zelf weer gesplitst is in een R. K. (Oost-) en

This is the prince whom tradition describes as having been driven from his throne by the Javanese, in the year 1252 of the Christian era, and who died at Malacca, not converted to the Mohammedan religion, in 1274; so that the story is probably apocryphal. Over the supposed tomb of Iskandar, a rude structure has been raised, since the formation of the new settlement [dus: in ca. 1819], to which Mohammedans, Hindus, and Chinese, equally resort to do homage. It is remarkable, that many of the fruit-trees cultivated by the ancient inhabitants of Singapore are still existing, on the eastern side of the hill [naar zee toegekeerd!], after a supposed lapse of near six hundred years. Here we find the durian, the rambutan, the duku, the shaddock [= pompelmoes], and other fruit-trees of great size; and all so degenerated, except the two first, that the fruit is scarcely to be recognized.

Among the ruins [blijkbaar, volgens het zinsverband: om en bij den top van dezen heuvel, de Boekit Larangan] are found various descriptions of pottery, some of which is Chinese, and some native. In the same situation have been found Chinese brass coins of the tenth and eleventh centuries. The earliest is of the Emperor of Ching chung, of the dynasty of Sung-chao, who died in the year 967. Another is of the reign of Jin-chung, of the same dynasty, who died in 1067; and a third, of that of Shin-chung, his successor, who died in 1085. The discovery of these coins ¹ affords some confirmation of the relations which fix the establishment of the Malays at Singapore, in the twelfth century. It should be remarked, in reference to this subject, that the coins of China were in circulation among all the nations of the Indian islands before they adopted the Mohammedan

een Protestantsch (West-)gedeelte; het geheel ligt op de N. helling van den heuvel, en *niet* — zooals G. M. Reith in zijn *Handbook to Singapore*, 2^e ed., Singapore 1907, zonderling foutief zegt — „towards the south-east” (p. 54); ja: „on the southern slope of Fort Canning Hill” (p. 65). Reith zegt: „Crossing part of the old moat by a wooden bridge, the visitor enters the sacred place, and finds himself in a grove of very old and lofty trees, in the centre of which is a stucco-covered tomb, closely railed in.” Is hier dus nog een restant der oude *parit Singapoera*? Zie ook noot 3 op blz. 64 hiervóór.

¹ Wie heeft deze Chin. munt-legenda ontcijferd? Ik vermoed: een deskundige te Londen tusschen 1823 en 1828. — Blijkens J. H. Stewart Lockhart's „The currency of the Farther East”, Hongkong 1895, p. 29—32, zijn de 3 door Crawford genoemde Keizers der (2^e) Soeng-dynastie: Chên Tsung, 998—1023; Jên Tsung, 1023—'56; en Shên Tsung, 1068—'86 A.D.

religion, or had any intercourse with Europeans. They are dug up in numbers in Java, and are still the only money used by the unconverted natives of Bali.» (l. c. 1830, I, p. 70—73).

Wanneer men, na deze Journaal-aanteekeningen van 3—4 Febr. 1822, nog eens herleest hetgeen Crawfurd in 1856 onder het hoofd «Singapore» liet afdrukken over de oudheden der stad in zijn *Descriptive Dictionary*, p. 402 — en dat volledig hiervóór op blz. 63—64 is weergegeven —, dan ziet men hoe deze oudste beschrijving zoowel voor den beschreven steen, als voor de situatie, den wal, en de oudheden op den heuvel, verre overtreft in rijkdom en helderheid die latere samenvattende encyclopaedie-beschrijving. Waarom heeft Crawfurd bij deze laatste niet even verwezen naar zijn eigen ouderen arbeid? Nu heeft hij, haast moedwillig, zóózeer zijn mooie gegevens van 1822 verduisterd, dat noch Dr. ROST in 1886 en '87 in zijn 4 dln. «*Miscellaneous Papers relating to Indo-China*», noch CH. B. BUCKLEY in de 2 dln. zijner waardevolle «*Anecdotal history of Singapore*» (1902), er kennis van hadden; en dat ze ook zeker mij zouden zijn ontsnapt, indien niet Braddell's verwijzing naar Crawfurd's «*Embassy to Siam*» op het spoor had gebracht, en daarmede de mogelijkheid mij had geschonken voor het allereerst — juist in het eeuwfeest-jaar der stichting van 't moderne Singapore door Raffles! — een terreinschets te maken van het antieke Singhapoera.

Eenige onderdeelen dier situatie moeten hier apart besproken.

Allereerst: wàr ongeveer is de Astana (c. q. Tempel?) gelegen geweest, waarvan CRAWFURD alleen de plaats aangaf met zijn woorden «on a square terrace, of about forty feet to a side, near the summit of the hill»? Dat dit vrij kleine gebouw aan de W. of Z.helling gelegen zou hebben, is m. i. uitgesloten; de W.helling vormde den achterkant, met o. a. haar Pantjoer Larangan (zie blz. 378, noot 1). Het meest waarschijnlijk dunkt mij de O.zijde, zooals op onze schets is aangegeven; ongeveer overeenkomend met de plek, waarvan men ook thans nog het prachtig rondzicht heeft over de stad en de reede.

Nu we verder weten, wàr de *parit Singapoera* van Verhaal X der Sadjarah Mġlajoe heeft gelegen, en wàr lag de *padang Singapoera* uit datzelfde verhaal, is het mogelijk volkomen te volgen hoe de schrijver of compiler van dien tekst in ca. 1612 zich den gang van zaken heeft gedacht bij de beschrijving der over-

weldiging van Toemasik — dat hij «Singapoera» noemt — door den «batara Madjapahit»; zooals we hiervóór zagen, nà ca. 1340, toen Siam het vergeefs had aangetast (zie blz. 154—155) naar 't getuigenis van WANG TA-YÜAN, en vóór hoogstwaarschijnlijk 1365 A. D., toen de dichter van de Nāgarakrētāgama dit Toemasik opsomde als onderworpen aan Madjapahit. De «city moat» en de «gates» van Tan-ma-hsi welke, volgens dat Chin. bericht uit 1349, triomfantelijk een Siameesche belegering van een maand lang weerstonden, kunnen nauwelijks iets anders zijn als de *parit Singapoera* en de *pintoe kota* in dat Maleische Verhaal X vermeld, met de nadere bijzonderheid dat het openen van deze poort(en) der versterkte stad, door een verradenden Bēdahari (Schatmeester) des Vorsten «Radja Iskandar», de belegerende Oostjavanen liet binnendringen, en den val der stad voldong.

En als dan verder dat Verhaal X sluit, in den welbekenden trant van den volksroman, met de zinsnede: dat die verrader, geheeten «Sang Radjoena [= Ardjoena] Tapa», mitsgaders zijne gade, tot steen werden, en «ada batoe itoe sampai sēkarang ini di parit Singapoera itoe» (ed.-Shellabear, 1898, p. 42; of 1910, p. 59), — dan kunnen we thans zeggen: deze twee «steen» (= beelden??) bij Singhapoera's «gracht», in ca. 1612 voor Maleiers nog welbekend en door een sprookje omweven, lagen tot ca. 1819 daar ergens, waar thans de mooi-beschaduwde Stamford Road de Noordgrens markeert van de oude *kota* Singhapoera-Toemasik.¹ Want de strategisch-zwakke zijde dezer *kota* lag niet aan de zeezijde (O.), niet aan de rivierzijde (Z.), niet aan de heuvelzijde (W.), maar aan die open vlakke N.-zijde, de zijde naar kampoeng Gēlam en Tandjoeng Ru (roe, ēroe, aroe = tjemara) toegekeerd, welke dubbel gevaarlijk was omdat daar ook de soengai Rotjor (Rochor) en desoengai Kalang (Eng. soms: Kallang; zie onze Schetskaart) vloeiden, wier bijeengelegen monden goed zoetwater hadden,² en dus . . .

¹ Dit is dan tevens het antwoord op hetgeen hiervóór, blz. 34 met noot 1, nog in 't midden moest worden gelaten.

² Tevens de plek van een Kampong Bugis en een Kampong Kalang, resp. aan den rechter- en linkermond der S. Kalang, thans verbonden door de „Kalang bridge”, waar de elektrische tram naar Gēlang (soms: „Gaylang”, „Geylang”) overheen loopt. Ook zijn hier half in zee nog 2 kampoeng's op palen van Orang laoet (k. Roko en k. Laut). — De S. Rochor is thans geheel gekanaliseerd tot dicht bij den mond (Jackson's „Watering Place”), bovenstrooms van Victoria Bridge, met een Rochor Canal Road er langs aan de Z.zijde, en daardoor op een modernen plattegrond niet duidelijk meer sprekend.

Op onze Schetskaart staat de *K. Kalang* aangegeven.

een vijandelijke vloot uitnoodigden om, bij 't beramen van een aanval op de Kota, dààr voor anker te trachten te komen, en dan de Kota van haar zwakke Noordzijde te overweldigen. Van-dààr die Singapoer-Toemasik'sche gracht en wal aan die Noordzijde, beginnend bij 't strand en aanlopend op de heuvelhelling in een richting O.-W., onder gebruikmaking van een daarvóór (d. i. ten Noorden) gelegen zoetwater-stroompje, Crawford's «rivulet», reeds vroeg door de Engelschen genormaliseerd tot een afwaterings-kanaaltje, en thans op elken plattegrond van Singapore te vinden, doch maar zelden onder toevoeging van den officieelen naam: Stamford Canal. Wie dus als Nederlander in het Holl. Hôtel Van Wijk te Singapore heeft gelogeed, is talrijke keeren per dag over de bruggetjes heengestapt, en Stamford Road opgewandeld, d. i. dwars over de gracht en langs den nu met het maaiveld gelijkgemaakten wal heengegaan van Toemasik!

Want er is toch niet de minste aanleiding om te betwijfelen, dat op *dezelfde* plek waar Singhapoera heeft gelegen, óók gelegen heeft Toemasik = de «Zeestad», de «Stad-vlak-aan-Zee»; en hoogstwaarschijnlijk óók Mā-hasin, het Groot-Hasin, de groote «Pekel-stad» zooals een rederijker der 17^e eeuw gevoeglijk had kunnen zeggen (verg. onze Pekel-aa in Groningen). Want daarin toch, in dat vlak-aan-zee liggen, had deze Kota van Maleiers een zoo sterk apart karakter, heel anders als b.v. Malajoe-Djambi of Çribodja-Palembang of Woerawari-Djohor, die alle drie een eind stroomop lagen van een breede rivier, en die daardoor alleen reeds zoo veel verder en veiliger lagen voor vijandelijk bereik. Eerst jongere Maleische kota's, nanichten van Māhasin, hebben ditzelfde openliggen aan den zeekant ook gehad: Samoedra, Malaka; evenals meer dan een handelsstad op Java's Noordkust (Toeban, Djapara, Cheribon, Bantën), die echter alle een heel eind ter-zij lagen van de groote internationale vaart der 1^e—15^e eeuw: Voorindië-Zuidchina v.v.^a, door straat Malaka, dan de nauwe *sġlat Singapoera* dóór, en tusschen Langka-Bintan voorbij.

Geloof men toch ooit, dat de zware Chineesche jonken en de Voorindisch-Tamilsche kapal's daarbij door de *sġlat Tġbġrau*, alias «Old Strait» of «Old Straits», dus *benoorden* het eiland Singapore om, hun koers namen? Misleid door deze pas in de 1^e helft der 17^e eeuw in zwang gekomen vaart beNoorden-om, en den pas in het eind der 18^e eeuw opgekomen term van «Sinca-

pour Old Strait» voor deze noorder-route — in tegenstelling tot de «Sincapour Strait» alias «New Strait» van toen ¹ = de «Main Strait» van thans = de Port. «Estreito do Governador» uit de 17^e—18^e eeuw, alias «Governor's Strait» der Engelschen —, is men sinds de opkomst der stoomvaart al meer en meer zich gaan inbeelden, dat niet alleen de oud-Europeesche zeilvaart langs dezen uithoek van Oost-Azië haar koers bij voorkeur nam tusschen den vasten wal van het Schiereiland en de Noordkust van het eiland Singapore door, maar dat óók de vóór-Europeesche zeilvaart van Chineezzen, Indiërs, Perzen en Arabieren dezen binnenweg liefst volgde, en alleen bij uitzondering beZuiden het Singapore-eiland om ging. Doch niets is minder waar! Integendeel; de antieke groote vaart ging vlak langs dit eiland steeds *beZuiden* om, en deed dàardoor alleen reeds in de beschutte, naar het N. oploopende, baai achter — indien men van Indië kwam; of «voor», als men uit China kwam — deze eilandpunt de handelsplaats en pleisterplaats ontstaan, die achtereenvolgens Hasin, Toemasik, en Singhapoera heeft geheeten.

En naar mijn persoonlijke meening is op *deze* antieke plek, vlak bij volle zee, misschien even goed het nog oudere emporium Sábana van Ptolemaeus te zoeken (verg. reeds blz. 98), als dieper in, dus aan het Langka-Djohor-binnenwater. Reeds alleen de ligging van dien Boeddhistischen (?) Zeerooversstaat achter in die diepe fjord, met twee uitgangen, de *kuala Johor* naar het Z., de *sëlat Tèbërau* naar het W. achter het beschuttende Singapore-eiland om, typeert dit Langka-Woerawari als een booze spin, een giftige waterslang (*Arda-walika*) in haar hol; een Draak, dien men liever meed, dan uitlokte bij 't voorbijzeilen aan de twee uitgangen van dat waterhol. Wie zou zoo roekeloos zijn geweest met een konvooi hier opzettelijk door te loopen? Zie onze Schetskaart!

De heusche antieke Mal. Sëlat, gearabiseerd vóór 850 A. D. (Ibn Chordādhbeh) tot Salāhiṭ, Schalāhiṭ, het «Drakentand-kanaal» (Lung-ya-mên; iets dus als: Drachenfels-passage) der Chineezzen, kan dan ook niets anders zijn geweest als de sëlat Singapura, beZuiden om; ² hard langs de Zuidpunt van 't eiland Singapore, *tusschen* het daargelegen hooge voorland met Mount Faber (347 Eng. voet = 106 M.), en de beide

¹ Aldus b. v. J. Horsburgh, *India Directory*, 2^d ed., 1817, II, p. 183—184; dus 2 jaar vóór de stichting van 't moderne Singapore.

² En *zóó* dan oorsprong gevend aan 't jonger-Mal. sëlatan = Z.; zie blz. 71.

er tegenoverliggende hooge eilanden, het langgerekte Blakang Mati (alias vroeger soms ook wel P. Panjang;¹ het Changyaou-seu of «Long-waist-island» der Chin. kaart uit ca. 1430 bij Phillips, zooals ik hiervoor op blz. 162 bij n°. 23 reeds terecht bracht aan de hand van Blagden's vertaling uit 1909; hoogste toppen van W. naar O.: 69, 71 en 89 M.) aan den Westingang van 't kanaal, en het kleinere Pulau Brani (hoogste top 48 M.) aan den Oostingang. Kortom: datzelfde aan ieder, die ooit Singapore per modern stoomschip uit het Westen bereikte, welbekende natuurlijke kanaal vlak langs den Zuidwal van 't eiland Singapore, dat van ca. 1820—1900 heette New Harbour,² en sedert 19 April 1900 officieel werd herdoopt in Keppel Harbour ter eere van Capt. H. Keppel's ernstig wijzen op dit prachtig vaarwater in 1848, thans vol met dokken, scheepswerven enz. aan de Noordzijde; terwijl de beide eilanden Blakang Mati (geheel) en Poelau Brani (goedgeels) de militaire vóór-verdediging vormen van de stad en reede en dokken van Singapore.

Aan wijlen den vice-president der Straits Branch, W. D. BARNES († 28 Oct. 1911), komt de eer toe die algemeen geloofde legende uiteengeslagen te hebben, dat de vaart beNoorden het eiland Singapore om zoude zijn «oud», en de vaart vlak voorbij diens Zuidpunt «nieuw». In een van zijn laatste studies, liefhebber-historicus en Sinoloog als hij was, heeft hij met zijn opstel «Singapore old Straits and New Harbour» (Journal Straits Branch,

¹ Zoo met name „P° Panjan” op de „Chart of Singapore Strait, the neighbouring Islands, and part of Malay Peninsula. By J. B. Tassin”, dd. „J. B. Tassin's Lith. Press. Calcutta 1836”, in J. H. Moor's Notices of the Indian Archipelago, I (en laatst), Singapore 1837, p. 269. Logan's „Geological map of Singapore” in Journ. Ind. Archip. VI (1852), p. 179, heeft: „Pulo Blakang Mati”, en daaronder bijgeschreven: „Panjang”; deze kaart draagt het jaartal 1851. Thomson's kaartje „Strait of Singapore” in Journ. Ind. Archip. II (1848), p. 602 (en verg. p. 573) heeft alleen: „Blakan Mati.” Trouwens Godinho de Eredia's kaart uit 1604 heeft reeds „blacan mati”, zooals in den hoofdstekst op blz. 397 zal blijken.

² De naam New Harbour komt reeds dd. 27 Jan. 1822 voor in Crawford's Journal of an Embassy to Siam etc. (1° ed. 1828; in 2° ed. 1830, I, p. 66—67): „We went yesterday morning [van de reede Singapore] along the coast, to the westward, and visited the new harbour, or Sġlat Panikam, as it is called by the Malays. This harbour is formed by Singapore and the islets which lie off the western limit of the roadstead. The entrance is narrow and difficult; but when a ship is once moored within it, she is secure from every danger... This is a favorite retreat of the Orāng-laut... Their principal mode of taking fish is by spearing [Mal. mġnikam], and hence the native name of the Strait, which has this meaning.” En verg. zijn kaart, dl. II, p. 345, „Plan of the British Settlement of Singapore”, met in 't W. der Straat: New Harb.

Nº 60, Dec. 1911, p. 25—34), overtuigend door verschillende bewijspplaatsen uit de 15e—19e eeuw aangetoond: de Old Strait is als groot vaarwater niet wezenlijk oud; en de New Harbour is allermintst nieuw, doch integendeel zéér oud. Ook blijft hem de eer, het hier en daar zoo duistere Cap. 20 van Linschoten's Reys-gheschrift uit 1595, «Coursen van Malacca nae Macau», waarbij hij de Fransche vertaling van 1619 tot grondslag moest nemen, in groote hoofdzaak opgehelderd te hebben voor dat moeilijke onderdeel: de vaart door de «Straet van *Sincapura*», tusschen «*Tanjamburo*» (= Tandjoeng Boeroe, thans T. Boeloes) in 't W. en «*Pedra Branca*» (het *Pei-chiao* der Chineezee, de «Witte Rots», Port. *Pedra Branca*) in het O.¹ Hij bewees daarbij, dat in deze zeilaanwijzing — die, men vergete dit niet, door Linschoten vertaald werd uit een of meer hss. van Port. piloten uit ca. 1560—1580 —, na 't verlaten van het groote gat tusschen Karimon (Z.) en T. Bulus (N.), de koers eerst wordt aangegeven door de tegenwoordige sêlat Sëmbilan, dus langs het Z. W. strand van 't eiland Singapore; dan kwam, na 't bereiken der goede anker- en waterplaats Pasir Pandjang alias Long Beach — uitstekend landmerk tevens door zijn witte zandstrand —, het binnenzeilen van de heusch-antieke sêlat *Singapura* (alias thans: Keppel Harbour) bij het natuurlijke rotsbaken «*Lot's Wife*», de Batu Bërlayar der Maleiers, in 1848 belangrijk verkleind en opgeblazen om de «New Harbour» aan dien West-ingang makkelijker toegankelijk te maken voor stoomschepen; en dan het dóórzeilen van die overoude sêlat *Singapura* van W. naar O., beNoorden èn Blakang Mati èn P. Brani langs; om aldus tusschen Tandjoeng Pagar (N.) en den Noordhoek van P. Brani (Z.) — deze laatste de bekende «steile roode klip», geheeten Tëreh Point, «welke van uit beide ingangen van Keppel Harbour zeer kenbaar is», aldus onze Zeemansgids O. I. Arch., 4e dr., II, 1916, p. 191 — de reede van de plaats Singapoera voorbij of wel binnen te loopen... precies als moderne stoomschepen doen sedert ca. 1860! Slechts in

¹ Ook J. H. Thomson in zijn mooi verslag „Account of the Horsburgh Lighthouse” (Journ. Ind. Arch. VI, 1852, p. 376—498; met platen) had Linschoten's Cap. 20 reeds in een noot op p. 379—380 besproken voor *Pedra Branca*, en scherp opgemerkt: „In this chapter the channels used by the shipping of those times, are so minutely described, as to prove incontestably, that the route then known and made use of, was through the Silat Sambulan and New Harbour, which latter is termed „ye Straight of Sincapura”,

't éérste deel dier route behoeven deze *niet* de flauwe bocht te maken door de sĚlat SĚmbilan,¹ maar stoomen regelrecht door de sĚlat Pandan — zeer vaak nog, doch ònjuist, «sĚlat Sinki» genoemd² — dank zij moderne verlichting en betoning; om van daar de oeroude sĚlat Singapura in en door te loopen.

Na deze rechtmatige hulde aan BARNES, die het eerst gezegde stelling uitsprak en stevig bepleitte, wilde ik graag diverse bewijzen tot versterking hier nog geven, welke aan hem òf niet òf in zwakker vorm slechts bekend waren. De 2 groote merken voor 't herkennen van deze antieke Straat Singapore in oudere gedrukte gegevens moeten daarbij zijn: de Mal. Batu Bĕrlayar als hooge zandsteen-pilaar aan de Noordzijde van den West-ingang; en de plaats Singapura, dadelijk benoorden van den Oostingang, in de bocht van den naar 't Noorden oplopenden wal. Maar éérst is daartoe noodig het authentiek bericht, hoe in 1848 dat machtige rotsbaken werd verminkt. In het weekblad *The Singapore Free Press* van (Do., . . .?) Aug. 1848 stond:

„It is our duty this week to chronicle the disappearance of the well-known mass of rock situated on the Singapore side [= aan den N. kant] of the Western entrance to New Harbour, called by natives *Batu Belayer*, and by Europeans *Lot's Wife*. This rock, which was composed of a mass of very hard conglomerate, partially crystallised, has been known to navigators in the Straits for many hundreds of years, and we believe figures upon old charts engraved upwards of 200 years ago.» It was blown up.” (Citaat in Buckley, 1902, II, p. 489).³

Of er inderdaad in oude Atlassen uit de eerste helft der 17^e eeuw (tijd van Hondius, Blaeu, enz.) eenige Landverkenning van deze «Afvaart-Rots» of «Voortzeil-Rots» te vinden is, durf

¹ Op Zeekaarten, maar óók bij Logan (1851), immer geheeten: S. Sambulan; wel naar het P. Sambulan (Mal. *sĚmboel* = uitpuilen), dat tegen den N. wal ligt.

² Zoo b.v. op het overigens zeer instructieve detail-kaartje „Singapore Strasse”, 1:500.000, in Justus Perthes' See-Atlas (zakformaat), 10^e Aufl., Gotha 1914, op blad 19. Onze genoemde Zeemansgids van 1916 beschrijft eerst op p. 181—182 de „Straat Sinki” (op p. 182 ook even genoemd „Selat Sinki”), zijnde de SĚlat Pandan; maar dan op p. 192 de heusche „Selat Sinki”, het vaarwater tusschen P. Brani (N.) en Blakang Mati (Z.), zonder te bemerken dat hij daardoor zichzelf tegenspreekt. De fout is oud, zij komt al voor op Thomson's kaartje van 1848 (zie blz. 385, noot 1). Doch Logan (1851) heeft beide al juist.

³ Barnes heeft dit bij Buckley (dien hij vaak gebruikt) over 't hoofd gezien; maar haalt op p. 32 (en zie p. 26) een bijna gelijkkluidend gegeven aan uit „Prisoners their own Warders” (London, 1899), door F. McNair en W. D. Bayliss.

ik niet zeggen. Ook is die steenpilaar in 1848 geenszins totaal verdwenen; nog altijd kan men hem, b.v. in bovengenoemden Zeemansgids van 1916, beschreven vinden; aldus: «*Lot's wife*, eene rots nabij Hoek Blayer, steekt ongeveer 2 M. boven hoogwater uit, en ligt binnen den rand van het hier steile kuststrijf» (p. 189). Maar één jaar voor de opblazing van de grootste massa, in 1847, heeft overste J. Low — dezelfde, die zich zoozeer voor de Këdah-antikwiteiten en voor de Singapore-inscriptie had geïnteresseerd — een schetsje er van gegeven (*tusschen* 2 geologische doorsneden, fig. 5 en 6, in) op de gelithografeerde plaat, behoorende bij zijn opstel «Notes on the geological features of Singapore and some of the islands adjacent» (Journ. Indian Archip., I, 1847, p. 83—100; en verg. er speciaal p. 99 over deze «*Batu Berlayar*»). We zien daar een zware kolom, ruim 3 maal zoo hoog als breed, en (naar het schijnt) langwerpig-rechthoekig van grondvlak, uit het water omhoog steken, met een soort kromming aan den top — een kolossale batoe bërdragoe zou men zeggen; dus een «kin-steen» op een oud-Minangkabausch graf, vergroot —, met een scheur of spleet die van boven tot onder loodrecht door 't midden van een der breede zijvlakken loopt (wel: het naar 't Zuiden gekeerde zijvlak). Men zou dus óók kunnen spreken van 2 kolommen (vlak aan één), zooals inderdaad een Holl. bericht van 1603 doet, gelijk hierachter op blz. 400—401 zal blijken.¹

Hoe heette nu dit rotsbaken aan den W. ingang der sëlát Singapura in de zeevaart Malaka-Macao gedurende de 16e eeuw? Met zekerheid kunnen wij zeggen: Mal. Batoe Bërhalá, verportugeescht tot «a *Varela*», of *Varella* = «de (Chin.) Pagode»; ten rechte: de Goden-Rots.

In de tot nog toe oudste gedrukte Port. zeilaanwijzing van Malaka door Straat Singapoera, die van JOÃO DE LISBOA uit (kennelijk) 1526,² wordt deze rots niet genoemd, laat staan de

¹ Hoe hoog de Batoe Bërlayar oorspronkelijk is geweest, kon ik niet vinden; doch naar de doorsnede fig. 6 bij Low — volgens welke lijn wordt op p. 99 niet gezegd —, waar de zeebasis een 85 Eng. voet is, *schat* ik die hoogte op ca. 15 à 20 M. boven zee. Findlay's Directory Indian Archipelago, China and Japan, 2e ed., 1878, p. 376 zegt b.v.: „*Lot's Wife* is a rock about 6 ft. above high water... This rock was formerly much higher and had the appearance of a pillar.” De rotsen van T^g Berlayar zijn thans nog 14 M. hoog (Zeem. p. 188).

² Immers, het slothoofdstuk (p. 268—270) behandelt juist den zeeweg van Malaka langs Singapoera naar Broenei (en Ternate). De route in *dezen* koers werd door de Portugeezen het eerst beproefd in Aug. 1526 onder D. Jorge de Meneses; zie Tiele in Bijdr. Kon. Inst. 4, I (1877), p. 391—392 met 408—409.

naam. Na elkaar worden er twee «straten» beschreven: één ruime, «met twee rivieren» = de Sělat Sěmbilan, breed een kanonschot, lang 2 «legoa» = ca. 12 K.M., met 6 à 7 vaam water middenin; en daarna één nauwe, «tusschen twee bergen», ongetwijfeld de Sělat Singapura, breed «een klein boogschot», lang $\frac{1}{3}$ (??) «legoa», met twee riffen en 7 à 8 vaam water aan den (Oostelijken) uitgang, resp. aan den N.- en aan den Z.-kant, waarmee men moet oppassen om er tusschendoor te loopen, daarbij zuidelijk aanhoudend — dat waren de 2 riffen die resp. van Tandjoeng Pagar Zuid-op en van Poeloe Brani Oost-op den doorgang hier vernauwen —, «en dadelijk bij 't ontzeilen dezer riffen is er een bocht naar het Noorden waar stond (de) plaats Singapoera, welke plaats door ons werd vernield» [blijkbaar in najaar 1526, toen men de sterkte Kopak van Sultan Mahmoed Sjah op Bintan ging aanvallen, en in eind Nov. d. a. v. wist te veroveren; men dekte zich dus in zijn rug, door eerst Singapoera te vernielen]. (Livro de Marinharia, ed. Brito Rebello, Lisboa 1903, p. 268—269).¹

De tweede is die bij LINSCHOTEN uit 1595, door BARNES reeds behandeld; de oorspronkelijke Port. tekst (of teksten?) uit ca. 1580 bleef nog onbekend. Hier volge, in Linschoten's eigen woorden, het gedeelte van af 't Cyrene-rif (door Barnes is dit terecht herkend; verg. onze Schetskaart), ten Westen van den West-ingang der Straat. De ophelderingen van Barnes werden alle overgenomen en gekenmerkt; als Kaart vergelijkte men hierbij liefst ook LOGAN's «Geological Map of Singapore» (in Journ. Ind. Archip. VI, 1852, p. 179), wegens de zorgvuldig bijgeschreven Mal. namen der eilanden en diverse sělat's; voorts het rechter-onderblad der Kaart van de Straits Branch uit 1911, samen met

¹ Reeds FERRAND (II, p. 95—96) heeft van dit slotgedeelte in João de Lisboa's „Zeemans-boek” een vertaling gegeven, met eenige noten en een korte bespreking op p. 99. De tekst is echter corrupt en duister; voor het *derde* „Tanjam-buquo” (= T. Buru) zou ik willen lezen: Tanjamgulo (= T. Gul), zie onze Schetskaart. — De bij Ferrand op p. 96—97 nog opgenomen gedeelten over de Straat Singapoera uit Barros (II, 1553, Lib. IX, cap. 3; en III, 1563, Lib. V, cap. 4), en uit het nog slechts bij brokstukken bekend gemaakte hs. van Pedro Barret(t)o de Resende uit 1646 (Britsch Museum, Sloane-coll. N° 197; te Madrid en in Portugal nog 3 andere exx. uit 1635) zijn nietszeggend.

De tekst van den hoogst gewichtigen en elken twijfel wegnemenden slotzin bij João de Lisboa luidt: „e logo em dobrando estas restinguas estaa hũa emççada pera o norte homde hera [a] povoaçã de Çimquapura. A qual povoação foy destruida por nos outros.” (l. c. p. 269). — Straat Singapore is lang 5 K.M.

het instructieve kanton «Singapore Town», 1:31.680, op het rechter-bovenblad, dat de heele «Keppel Harbour» duidelijk geeft. Het hier gecopieerde begint bij den uitloop der Sêlat Sëmbilan (de bocht langs den Z.W. wal van Singapore-eiland) in het van eilanden vrije, naar 't Z. O. loopende rak beN. Cyrene-rif:

«Comende by 't voorsz. rondt eylandeken vande rechter handt [Barnes geeft geen naam; ik vermoed: P. Siburus Luar (Logan)], sult recht voor u uyt (te weten, aen 't eynde vande regel [= reeks] Eylanden, daer ghy by heen loopt) comen te zien een cleyn vlac ende gherampaneert [= gescheurd, hakkelig] Eylandeken, met weynich geboomten, hebbende een witte sandt strant [BARNES geeft hier l. c. p. 27: «? Cyrene shoal»; alias P. Pandan; het vraagteeken kan vervallen], t'welck leyt oost ende west [dus recht om de West, recht in de West-lijn], met de mont vande Straet van *Sincapura*: Sult op dit Eylandt aen loopen, ende soo wanneer ghy daer aen begint te ghenaken, soo begint u die Straet te openen en te ontdekken: ¹ sulter naer toe seylen, boechs [= boogs] gewijs om loopende, om te schouwen [= schuwen] die Riffen ende ondiepten vande noord zijde, als oock om niet te vervallen nae de zuydtzijde (vande mont vande Straet af) ² met het ghety datter loopt [n.l.: «de vloedstroom om de West, de ebstroom om de Oost»; «de snelheid van den stroom gewoonlijk ruim 2 zeemijl... bij springtij dikwijls tot 4 zeemijl [à 1,85 K.M. elk] per uur»; de vloedstroom sterker in den N.O. moesson, de ebstroom in den Z.W. moesson; zie Zeemansgids, II, 4^{en} dr., 1916, p. 192, 193]: want hebter veel diepten ende vuyle gront: Sult u altoos houden nae de noordzijde toe, alwaermen een sant strant [BARNES l. c.: «Pasir Panjang»] heeft (vande lengde van een scheut grof geschuts), makende aen 't eyndt van dien t'fatsoen van een sandt bay, daermen versch water heeft, ende so verre als dese strant is streckende, ist daer over al langhes heen suyvere grondt om te ankeren noodich wesende. Comende by dese strant, soo krijghtmen die stroomen, die u langhs het landt na de mont vande straet toe drijven [n.l. bij ebstroom], het welck men niet en heeft daer verre van af loopende: want drijven u dan naer die diepe ende onsuivere grondt toe, die het aende zuydzijde heeft, als voren....

¹ De komma achter „ontdekken” maakte ik tot een: (dus de oude komma-punt).

² Er staat letterlijk: „om niet te vervallen (nae de zuydtzijde vande mont vande Straet af)”; maar dat haakje staat verkeerd.

De mont ofte incomste van dese Straet, comt tusschen twee hooghe berghen in [Mount Faber in 't N., hoogste top 106 M., Mount Seloso (Blakang Mati's W. punt, hoog ruim 60 M.) in 't Z.; Zeemansgids, 1916, p. 190—191 en 183; dit «Seloso», ook gespeld «Siloso», heeft een sterk-Port. klank; mocht men denken aan een »Monte Selvoso» = «Beboschte Berg», dan ware de naam duidelijk,¹ want ook thans nog heeft de «Siloso»: «op den top een boschje denneboomen, waarvan de toppen 69 M. boven zee gelegen zijn», l. c.], wesende van ontrent een steenworp inde breede [thans «nagenoeg 0,1 zeemijl» = ca. 185 M., o. c. p. 194; doch verruimd in 1848, zie boven] ende streckt oostwaert aen, mach hebben in de lenghte ontrent een scheut van een gootelingh [= klein ijzeren kanon]. Het Cannael van dese Straet heeft op het leeghesten $4\frac{1}{2}$ vadem diepten. Int in comen aenden voet van den Bergh vande noordt zijde, is gheleghen een steenclippe, welcke inde vertooninghe een Pijlaer schijnt te wesen: Deze wort int gemeen van alle Natien (die dese passagie bevaren) ghenaeamt die *Varella* vande Chinen [BARNES l. c.: «Lot's wife»; Mal. *Batu Bērhalā*, het »Godheids»-baken van het Lung-yā-mên (Emoi'sch: Ling-ge-bun) of »Drakentand-kanaal» der Chineezzen²]; ende vande zuyd zijde, te weten, een stuck weeghs vande mont, van de Straet voort aen maectet eenen inwijck [wel de «Imbeah»-baai met P. Sělegi; Zeem. p. 191]. Int midden van desen inwijck leyt een Clippe onder water, van welck een bancke af loopt nae het midden van het Cannael toe. Wat voordr aen, aende selfde zijde, de lengde van een Roer scheut, heeftet een open [BARNES, p. 28: «Sělat Singkeh»; Logan: Sělat Sinki; de Zeemansgids, 1916, p. 192 zegt: «Selat Sinki, het vaarwater tusschen Brani en Blakang Mati, heeft met laagwater eene minste diepte van $3\frac{1}{4}$ vadem. Wegens de valwinden... kan dit vaarwater voor zeilschepen als niet zeer veilig beschouwd worden.... In de Selat Sinki loopen de getijstroomen met groote kracht,... stilwater komt er niet

¹ Men bedenke daarbij dat juist het eiland Blakang Mati vanouds (reeds vóór 1604) aldus heet, omdat „The name implies „Dead back” owing to the steril soil on its southern face”, zooals Low in 1847 ophelderde (Journ. Ind. Arch., I, p. 98). Een eiland Blakang Padang ligt meer Zuid, beN.W. Batam.

² Barnes, l. c. p. 25 maakt de aardige opmerking: „in the Amoy dialect „dragon-teeth” is the name given to the two upright pegs in the bows of a ship through which the cable runs.” Geen wonder, dat Chineezzen dien naam óók gaven aan een nauwte tusschen twee rotsen door.

voor»], het welc tot inde Zee aen d'ander zijde door loopt, makende een Eylandt [dus: P. Brani]. Dit open is over al vol ondiepten, dient alleen om met cleyne Fusten [Port *fusta*, een soort galei; overgenomen in 't Mal. als *poesta*] door te passeren. Te middeweghen van desen Inwijck daer dit open staet [dus: bij 't N. W. begin der Sëlat Singkeh], leyt een Clippe ofte steen plaet, twee vadem onder water [d. i. Maeander Shoal, met $1\frac{1}{2}$ vadem minste diepte; verg. Zeem. p. 191, en Eng. Admir.-Kaart n° 2403 (1914)], welke steen plaet soo verre buyten den Inwijck comt, als de punten van het landt uytsteken, ende wat meer nae het midden van het Cannael toe: Voor by desen Inwijck wesende, soo heeftet landt [n.l. van P. Brani's Noordzijde] eenen hoeck ofte punt van eenen steylen afgebickten heuvel, alwaer de straet voleynd [dus tusschen P. Brani's Noordpunt, zijnde Těreh Point, en de tegenwoordige «Borneo Wharf» waar de booten van de Nederland, Lloyd en Paketvaart meestal meeren], ende int omloopen van dien, heeftet eenen rooden heuvel [inderdaad zijn de «rotsen van ... hoek Tereh rood, en doen zich voor als eene steile roode klip, welke van uit beide ingangen van Keppel Harbour zeer kenbaar is», Zeem. p. 191], by de welke men diepe ende suyvere grondt heeft, ende alsmender om geloopen is, so strect hem het landt van daer af z. o. waert aen [n.l. de kustlijn van P. Brani] .....¹

Int uytloopen vande Straet, soo heeft men daer buyten zijnde twee Riffen, waer van d'eene recht tegens over den uytganck vande straet leyt, een scheut van een lepelstuck [= zwaar kanon] nae het oosten toe, comende van 't lant vande noortzijde af, streckende zuyden aen [dit is het rif, dat van Tanjung Pagar naar het Z. en O. uitsteekt; thans verbeterd en bebakend, maar nog altijd met de Těmbaga-klip in 'tvaarwater, Zeem. p. 192, 195]: D'ander is geleghen in 't zuyden, te weten, een scheut van een gotelingh, vanden uytganck van 't landt, vande Straet af, streckende oostwaert aen [= het Brani-rif nog van thans, aan den O. kant van 'teiland, met de Brani-banken; Zeem. p. 191, 192, 195],

¹ Weggelaten werd hier een alinea over „drie inwijken” „aende noordzijde van dese straet”, dus aan den Singapore-kant, „die twee eerste cleyen”, „de derde groot”, (n.l. van W. naar O.); zijnde wel resp.: 1. de inwijk bij Běrlayar River; 2. de bocht achter, dus beN., Pulau Hantu; 3. Tělok Blanga. Deze laatste wordt met name genoemd in Verhaal 3 der Sadjarah Mělajoe van 1612–14 (zie ed. Shellabear, 1898, p. 23; of 2° ed. 1910, I, p. 32), op den zeeweg Bintan-Toemasik; verg. toch blz. 156 hiervóór.

soo datse beydegaer door den anderen een cruys maken, ende tusschen deze twee Riffen door loopt het Cannael heen, ende men mach beyde dese Riffen (mettet leegh water van een sprinckvloed) ontdeekt sien. Dit Cannael, welck tusschen beyden door loopt, heeft schaers 4. vadem diepte [d. i. dus het zgn. «Midden-vaarwater» van thans, tusschen de Brani-bank (Z.) en Těmbagaklip (N.) door, waar als minste diepte nog altijd 4 vaam = 7,2 M. water staat; Zeem. p. 195]: De grondt binnen int Canael is modder, ende buyten tCannael zant: . . . Van gelijken sult u wachten vande Zee in 'toosten, te weten, recht tegens over den uytganck vande straet: want een scheut van een lepel stuck daer af, zijn het altemael Riffen, als boven geroert is [= het Tanjung-Pagar-rif van hierboven]. Als ¹ ghy uyt de Straet zijt, ende begeerden te ankeren, so loopt na de zijde van het zuyden [*fout!* lees: noorden], te weten, langhs het landt heen [dus op *Singapoera* aan, dat Linschoten hier niet noemt; terwijl hij het te voren *foutief* had vermeld als »een Eylandeken, . . . ghenamt oudt *Sincapura*» (fol. 38 b), gelegen aan den ingang van de SĚlat TěbĚrau, dus = P. MĚrambong; gelijk BARNES, l. c. p. 26, met zijn »a mistake for Merambong» terecht reeds verbeterde], so dat ghij uyt de stroomen raeckt, so moecht ghy 't op 6. vademmen setten: want so ghy inde stroomen van de Straet bleeft, mocht wel ghebeuren dat ghy eenige ankeren quaemt te verliesen door het draeyen ende slingheren van het schip, ofte dat ghy uyt slibberde ende op het drooch dreeft: Op dese Ree [van *Singapoera* dus] ismen recht teghens over een strandt daer versch water is [achter Tanjung Ru, uit de S. Rochor of de S. Kalang; de S. Singapoera is brak], soo men 't van doen hadde.» (Reys-gheschrift vande Navigatien der Portugaloysers in Orienten, 1595, fol. 39 b—40 b; zijnde in Cap. 20).

Slechts door twee fouten wordt deze zeilaanwijzing uit Port. bron ontsierd: de plaats aan «oudt *Sincapura*» gegeven, en de fout van Z. voor N. bij het uitkomen van de Straat voorbij P. Brani; ² overigens is ze voortreffelijk, en deel voor deel,

¹ Duidelijkheidshalve wordt hierbegonnen met een nieuwen zin. Er staat letterlijk: „geroert is, als ghy enz.” (fol. 40 b, r. 2).

² Deze grove fout wordt nog een tweeden keer in anderen geest herhaald. Want onmiddellijk na het boven gecopieerde vervolgt de zeilaanwijzing bij Linschoten: „Wt de Straet wesende, in voeghen als boven verhaelt is, so sult uwen cours nemen langhes het landt vande rechter hant heen [*fout!* lees: vande slincker hant heen; dus: langs den Singapore-eilandwal, *niet* langs

ondanks technische verbeteringen sedert 1848 en later, conform aan den tegenwoordigen toestand van New Harbour, sedert 1900 Keppel Harbour.

Een beschrijving van het doorloopen dezer Straat Singapoera van O. naar W., dus bij de terugreis Macao-Malaka, geeft Linschoten niet; hij stelt zich tevreden in Cap. 24, 'twelk die terugvaart behandelt, aan het slot op te houden bij 't naderen van den Oost-ingang, zonder zelfs te waarschuwen dat deze heel wat lastiger in te zeilen viel dan de wel nauwe, maar veel schooner West-ingang bij «die *Varella* vande Chinen». Immers aldus, komende van «*Pulo Tinge*» = P. Tinggi:

«... tot dat ghy binnen [d. i. N.W. van] de *Pedra Branca* zijt, loopende alsdan nae een punt landts toe [T^g Pěnyusuk], die ghy sult sien aen 't landt van *Iantana* [= Ujung Tanah], welck is het lant van de noordzijde:¹ sulter by heen loopen, tot dat ghy comt te sien sommige roode doelen ofte heuvelen [de Tanah Merah Besar, alias Great Red Cliffs, aan den Oosthoek van Singapore-eiland, tusschen Tanjung Měngkuang (alias T. Bědok) en T. Changi; «om de Oost tot op grooten afstand zichtbaar», Zeem. p. 204], ghelegen aende Haven van *Ior* [n.l. aan den Z.W. mond der Kuala Johor]:¹ aleer ghy by dese haven van *Ior* comt, sulter u een weynich van af houden, u niet inde Haven stekende want heeft alhier een bancke liggen [d. i. de Red Cliff Bank, l. c.], sult voorby de roode doelen wesende, nae het landt toe loopen, het welck een sant strant is [van beO. Tanjung Katong, tot T^g Ru of Sandy Point], daer alsdan langhs heen loopende, tot de mont ofte incomste vande straet van *Sinapura* toe, goede opsicht hebbende, dat soo haest als ghy de *Pedra Branca* binnen zijt, nae het landt van *Iantana* toe loopt, sonder nae d' ander zijde te wijcken [even te voren vermeld als: «nae het Eylant van *Binton* toe»], want hebt daer den Batam-wal], altoos het loot uytworpente, ende beneden de 4. vadem schaers nae het landt noch te Zeewaert niet wijkende... Ghepasseert wesende dese eerste strant, met een heuvel ende Clippen [Tanah Merah Kěchil], die aen het eynde staen, ende een sandt bay [Tělok Mata Ikan; Zeem. p. 204] ghelegghen teghens desen heuvel over, comende ten half wegghen van den anderen heuvel [Tanah Merah Besar], die aent eynde vande voorseyde sandt bay staet, achter welcken dat open (dat binnen de straet comt) [dus: de Sělat Těběrau] weder uyt loopt [n.l. in den Z. W. mond der Kuala Johor], so neemt alsdan uwen cours oost aen"; — en aldus de „straet" van „*Iantana*» = Oedjoeng Tanah ingaand. Het haakje: „achter welcken (dat enz.)" is verzet.

¹ De komma van den tekst is hier weer in dubbel-punt veranderd.

seer quade grondt, ende de wint [*dus*: de N.O. moeson] zoude u beletten over te comen.» (ib. fol. 51b).

Maar óók in dit kort relaas blijkt duidelijk, hoe, evengoed als voor de vaart Malaka-Macao, voor de terugvaart Macao-Malaka de sġlat Singapoera de vaarweg was; niet de Sġlat Tġbġrau Noord-om; noch minder de Main Strait bezuiden Coney Island om, de «Singapore Straits» van thans.

Toch was er in 1585 een nieuwe route gevonden, waarvan Linschoten niet rept in 1595; gegevens hierover hadden hem vóór zijn vertrek uit Goa in Nov. 1588 wel niet bereikt. COUTO vertelt er van in zijn in 1595 afgesloten Xe Decade (1^e ed. 1788, II, p. 210—211; zijnde in Livr. VII, cap. 12). TġELE heeft over dit nieuwe «kanaal van S. Barbara» kortelijk gesproken in Bijdr. Kon. Inst. 4, V, 1881, p. 171. Doch het komt hier op de volle zinsneden aan, en het juiste aanwijzen der nieuwe doorvaart.

De toenmalige Sultan van Djohor, «o Rajale» = «de Radja Ali» = Soeltan Ali Djal Abdoe'l Djalil (Ri'ajat) Sjah van 't slot van Verhaal 38 der Sadj. Mġl. (reg. ca. 1580—1597), in handelsnauwer met Malaka, trachtte de jonken van Java door 't leggen van een vloot in 't Z. der Straat Malaka te dwingen naar Djohor koers te zetten, in plaats van naar Malaka; «en», zoo vervolgt Couto:

«en de Straat van Singapoera, die de doorvaart is van onze schepen, beval hij [= de Sultan] te versperren met eenige oude jonken, en houten hokken [Mal. *petak*], die hij last gaf vol met steen te doen zinken in 't midden van 't kanaal, om den doorgang daar te beletten aan de schepen, die ze [= de Portugeezen] verwachtten uit China.... En toen hij [n.l. de Port. vlootvoogd, João da Silva] zag dat de Straat volledig verstopt was door de jonken in de diepte, beval hij dat de *banting's* [= Mal. tweemast-roeivaartuigen] tusschen die eilanden zouden gaan, en zoeken of ze een ander kanaal vonden, waarlangs de schepen door konden die hij uit China en Ternate wachtte; en toen deze *banting's* kwamen aan het Bġrhala-kanaal [= «o canal da Varela»], want zoo heet de doorvaart die verstopt was (welke men gewoonlijk noemt van Singapoera), en ze dat eiland [sic! nu enkelvoud; bedoeld is: Blakang Mati] rondzeilden om de Zuid, hebben zij een ander kanaal gevonden, dat niet bevaren werd. Hier nu gingen ze in, en loodden het op, en teekenden langzaam aan, en vonden er 7. 8. en 9. vaam diepte, hetwelk [n.l. kanaal] niet langer zal zijn dan een kanon-

schot, 100. vaam op zijn breedst, en bij 't begin en in 't midden niet breeder dan 14. vaam, en bevonden dat daarlangs de schepen heel vrij voorbij konden, en gaven er den naam aan: *Het kanaal van de H. Barbara.*"¹

Het zou heel moeilijk vallen dit in (Dec.) 1585 gevonden nieuwe kanaal, bezuiden van Lot's Wife, vast te herkennen, indien we niet een kostelijk hulpmiddel hadden in drie schetskaarten uit 1604 van GODINHO DE EREDIA, den Boegi-Portugees te Malaka, in zijn te Goa in 1613 samengesteld hs. «Declaração de Malaca etc.» (ed.-Janssen, Brussel 1882). Op deze drie schetskaarten, fol. 45°, 60° en 61° van het hs., in facsimile daar gereproduceerd, heeft ook BARNES kortelijk de aandacht gevestigd (o. c. p. 30), de meeste namen verklaard, en de «nieuwe straat» welke voorkomt op de kaart van fol. 61° gemeend te kunnen vereenzelvigen met «the present main straits». Deze laatste echter werd pas gevonden in 1616 (*niet* «1615»); zooals Barnes-zelf even daarna ook herinnert, aan de hand van Yule & Burnell's Hobson-Jobson i. v. «Governor's Straits». Bekijken we echter Eredia's kaart van 1604 op fol. 61° in het licht van Couto, dan zien wij er:

1°. als «Oude Straat» («estreito Velho») de op de kaarten van fol. 45° en 60° geheeten «Straat Singapoera» («Estreito Sincapura»); loopend tusschen het Zuideinde van 't eiland «Sincapvra» en 2 eilanden van flinke grootte daar beZuiden, die, zij het in precies *foutieve* volgorde — het grootste eiland ligt er Oost, het kleinste West; desgelijks op de twee andere schetskaarten — dadelijk te herkennen zijn als Blakang Mati en

¹ De tekst luidt: «e o estreito de Sincapura, que he o continuado de nossas náos, mandou entupir com certos Juncos velhos, e pataias [*lees*: peitacas] de madeira, a que mandou dar fundo no meio do canal cheias de pedra pera impedir aquella passagem ás náos, que esperavam da China...; e vendo que totalmente estava o estreito impedido com os Juncos no fundo, mandou os Bantins que se mettessem entre aquellas Ilhas, e vissem se achavam outro algum canal por onde pudessem passar as náos que esperava da China, e Maluco; e chegando estes Bantins ao canal da Varela, que assim se chama o continuado que estava impedido (a que communmente chamam de Sincapura) e dobrando aquella Ilha pera o Sul, acháram outro canal, que não fora tratado; e entrando por elle, o foram fondando, e notando devagar, e acháram por elle 7. 8. e 9. braças de fundo, o qual não seria de comprimento mais que de hum tiro de Camelete, e no mais largo delle 100. braças, e na entrada, e no meio delle não tem de largura mais que 14. braças, e assentáram que podiam muito bem francamente passar por alli as náos, e lhe puzeram o nome *O canal da Santa Barbara.*» — De heiligendag van St. Barbara, valt op 4 Dec.; zeker wel de datum van ontdekking der Straat in 't begin van den N.O. moeson.

P. Brani; terwijl trouwens op een eindje bezuiden dat grootste (foutief-Oostelijke, terecht-Westelijke) eiland bijgeschreven staat: «blacan mati».¹ Waarmede dus deze Mal. naam voor 1604 vast staat, hoezeer *niet* vermeld in de 10 jaar jongere Sadjarah Mël.

2°. de Sĕlat Tĕbĕrau («Salat Tubro») als open doorvaart aan den Noordkant van 't eiland «Sincapvra»; met aan den West-ingang een P. Oelar («Pulo Vlar»), d. i. het «Sunut or Snake Is^d or Isle de Cobra» eener interessante hs.-opname uit 1827 door Capt. D. ROSS der vaarwaters beZ. het eiland Singapore (in 't bezit van het Kon. Instituut van N.-I.),² d. i. weer P. Mĕrambong van thans, het «Pulo Nuttee» uit 1688 in den tekst van Dampier's Voyages (Vol. II, cap. 1); en met aan den Oost-uitgang P. Tĕkong («Tucum»). Waardoor ook deze 3 namen, *niet* te vinden in de Sadj. Mël., voor 1604 vaststaan.

3°. een «Nieuwe Straat» («estreito nouo»), loopende vlak beZuiden de beide eilanden Blakang Mati en Brani langs; doch beNoorden van een regel eilanden, waarbij op de kaarten van fol. 45° en 60° SiKidjang = «Herten»-eiland als naam bij de 2 grootste vermeld is (resp. «Pulo Siquijan» bij 2 eilanden; en «Siquijam» bij 1), dat zijn dus de 2 St. Johns Islands van thans (het grootste, Sakijang Bandera, West; het iets kleinere, Sakijang Pelepah, Oost; aldus de namen op de Kaart der Straits Branch, 1911). *Hier* hebben we dan tevens het blijkens Couto in 1585 ontdekte *Kanaal van Sinte Barbara*, beZuiden Blakang Mati, maar beNoorden het ten N. der St. Johns-eilanden gelegen P. Sikukur (zie Logan's kaart, 1851; en onze Schetskaart), waar inderdaad een vaarwater bestaat, dat nog in den Zeemansgids (II, 4^{en} dr., 1916, p. 183) vermeld wordt als: «(een geul) beN. Sekoeker, welke somtijds door kustvaarders gebruikt wordt». En bekijkt men dit vaarwater op de Eng. Admir. Kaart n° 2403 van 15 April 1914 (New ed. Maart, 1912), dan blijken de door

¹ Als nader getuigenis voor deze Oude Straat moet gewezen op PEDRO TEIXEIRA's „Relaciones” (Amberes = Antwerpen, H. Verdussen, 1610); in Mei 1600 van Malaka gevaren, voorbij de S. Moear en de S. Poelai („passando por Muar y Polé Rios”), was hij den „estrecho de Sincá purá” ingeloopt, welke „makende den vorm van een 5. over $\frac{1}{4}$ legua [= 2,3 K.M.] zóó nauw is, dat de schepen die van Indië gaan naar China, of omgekeerd”, geen slag rond er konden maken in 't midden, en dus aan een der ingangen van de Straat geankerd moesten wachten op het tij, soms wel 3—5 dagen lang (II, p. 48).

² „Survey of the Harbour and Islands in the vicinity of Singapore, by Capⁿ. D. Ross, F. R. S., Marine Surveyor Genl. 1827.” (n° 175 der Zeekaarten, in W. C. Muller's Catal. Land- en Zeekaarten Kon. Inst. 1913, p. 88); *penteekening*.

Couto genoemde lengte en wisselende breedte niet alleen uit te komen, maar zelfs de loodingen kloppen (de kaart toont van W. naar O.: 8, 7, en 9 vadem; en dan 17 vaam beZ. O. van P. Brani).¹ Dat deze identificeering *goed* is, wordt hierna nog op blz. 401 bewezen door een Holl. notitie uit 1603.

Uit al deze 5 bronnen — João de Lisboa, 1526; Linschoten, ca. 1580; Couto, 1585; Teixeira, 1600; Eredia, 1604 — blijkt: de Sĕlat Tĕbĕrau was wĕl van ouds bekend maar werd *niet* door Port. schepen in de 16^e eeuw bevaren; gebeurde dit een enkelen keer, dan was het bij ongeluk, waarvan Linschoten's tekst een curieus staaltje geeft.² De ware oude, de antieke Sĕlat Singapoera, de *kortste* zeestraat tusschen T. Boeroe (alias Boeloes) en Pedra Branca, waarbij men komend van 't Westen de Z. W. kust kon volgen van 't eiland Singapoera (Sĕlat Sĕmbilan), en waarbij men komend van 't Oosten langs de Z. O. kust kon zeilen van datzelfde eiland, was tevens in maritiem opzicht de veiligste voor vroeger eeuwen. De zeestraat achterom, de Sĕlat Tĕbĕrau, was voor vreemde zeevaarders enkel noodhulp of toevals-zeilweg; doch voor de inboorlingen dezer contreien was zij daarentegen van de hoogste plaatselijke beteekenis: als toevluchtsoord, wanneer zij zich verschuilen wilden; als uitvalspoort, wanneer zij anderen te lijf wilden gaan. Singapoera, als zeestad open en bloot aan den grooten internationalen vaarweg Voorindië—Zuidchina vice-versa liggende, moest dáárdoor alleen reeds handelsstad blijven, tevens «overwinterings»-plaats voor de moeson-vaart der Ind. en Chin. zeilschepen, zonder zeeroovers-nest te kunnen worden, wilde het geen zelfmoord plegen; geheel dus als later Malaka.

Maar de Djohor-fjord, die den Oost- en West-ingang der Sĕlat

¹ Op de „Sketch of the Island [of Singapore], about 1828”, in zinco te zien vooraan dl. II van Buckley (1902), heet Sikoekoer: *Pĕnjaboeng* („P^o Pania bon”); Blakang Mati: P^o. Panjang; en de Sĕlat Singapoera zoowaar: Salat or Native Str. — P. Sikoekoer zal dus wel beteekenen „Haneklauw-eiland”.

² „Ontrent een mijl van dese punt af [nl. van „*Tanjamburo*” = T. Boeroe, Oost-op] leyt een Revier [Barnes l. c. p. 26: Sungei Pulai], ende een cleyn mijl voorder aen, heeft men een ander Revier [Barnes: Sĕlat Tĕbrau], met een grooten mondt, al waer een Eylandeken leyt, ghenaemt oudt *Sincapura* [Barnes: „a mistake for Merambong”], hebbende diepe ende suyvere grondt.

Deze Revier comt inde Haven van *Iantana* [Barnes: „Ujong Tanah, Johore”] weder uyt, alwaar eens onverhoets [sic] in ghelooopen is *Antonio de Meno* [lees: *Mena*], met een Schip van acht honderd Bharen groot [= bahar's; en niet „casses” zooals de Fransche vertaling bij Barnes heeft], (wesende elcke Bhar drie en half Quintalen, ghewicht van Portugael), ende quamen inde Revier van *Iantana* weder uyt.” (l. c. 1595, fol. 38b).

Těbėrau van binnenuit zoo gemakkelijk kon beheerschen, was aangewezen tot vestiging van een zeeroovers-staat in 't groot; gelijk de moeilijk te naderen Bintan-baai zulks was in 't klein.

Eerst toen omstreeks 1600 de macht van Djohor sterk was gedaald, en de Hollanders als Djohor's helpers tegen de Portugeezen na 1603 begonnen op te treden, ging de groote zeevaart al meer en meer gebruik maken van de SĚlat Těbėrau, omdat deze primo ongevaarlijk was geworden in binnenlandsch opzicht, en secundo prachtig dienst kon doen als strategische zeeweg tot fnuiking van de Portugeesch-Spaansche zeevaart beZuiden om, die (begin) Maart 1616 nog wel een veel Zuidelijker omvaart had gevonden: de *tegenwoordige* Singapore Straits, alias Main Strait, beZ. de St-Johns-eilanden en Coney Island om. Deze nieuwste route, aan Eredia nog totaal onbekend toen hij zijn gezegde »Declaraçam de Malaca» in 1613 afsloot, en dus allerminst in 1604 door hem geкарteerd (zooals Barnes meende), het eerst bevaren door de vloot van JUAN DE SILVA, den Gouverneur der Philippijnen (April 1609 — † 19 April 1616 te Malaka), toen hij van uit Manila hulp wilde brengen aan het door de Hollanders benarde Malaka, en te zijner eer daarom geheeten »Estreito do Governador», of tot heden toe nog wel Governor's Strait,¹ zou gewis de toch altijd moeilijk bezeilbare SĚlat Těbėrau weer op den achtergrond hebben gehouden, indien niet Malaka zoo snel verdrongen ware geworden door Batavia als uitgangspunt voor de China-vaart. Deze Oostelijker Westjava-China-vaart, óók al beschreven in Cap. 29 & 27 van Linschoten's Reys-gheschrift (1595), had de diverse Singapoerstraten niet noodig; maar liep, na straat Palembang gepasseerd te zijn, beOosten van Lingga en Bintan, op Pedra Branca aan; waarbij het vrij groote eiland P. Mapor — toenmaals geheeten P. Pandjang — beO. Bintan, met een hoogte van 108 M. in 't N. W., een dergelijke leidende rol speelde, als Blakang Mati, met den Sġrapoeng-berg (hoog 89 M.) in 't O., vanouds gespeeld had in 't bezeilen van de antieke Sġlat Singapoera. En voor beide routes, komende van P. Tioman op weg naar Pedra Branca,

¹ Deze passus uit BOCARRO (ed. 1876; Decada 13 da Historia da India, afgesloten 1635, loopend over 1613—'17; p. 428) is al vertaald in Yule & Burnell's Hobson-Jobson, ed. 1886, en vermeerderd met citaten uit Hamilton (1727), Dunn (1780), en Horsburgh (1841); doch het jaartal is 1616, *niet* 1615, zie toch Tiele in Bijdr. Kon. Inst. 5, I (1886), p. 312. — Even te voren was een adviesjacht van Manila naar Malaka *achterom* gevaren, langs P. Ular (Bocarro, p. 416).

lag daar als natuurlijk baken de Zadelberg van Bintan, de Ma-gan-shan of «Paarden-zadel-berg» der Chin. kaart van ca. 1430 (zie hiervóór blz. 162, sub n° 27).¹

Toen pas, zeg dus in ca. 1630, toen de diverse Singapore-straten buiten de groote China-vaart waren komen te liggen, om eerst 2 eeuwen daarna tot leven te worden herwekt, dank zij vooral Raffles, ging de plaats Singapoera volledig in verval. Van handelsplaats, telkens door vijanden bedreigd, zelfs verwoest, maar telkens ook weer op dezelfde plek nieuw herrezen, dank zij de uitermate gunstige ligging, werd het, na het verval, een armzalig oord van enkel visschers bij de thans allengs herdoopte sêlat Panikam (zie blz. 385, noot 2), en Orang Laoet.

Kort na 1600 bestond het echter wel degelijk nog als handelsplaats van zekere beteekenis, waar een Sjahbandar van wege den Sultan van Djohor gevestigd was, en den titel voerde «Radja Nagara, Batin van Singapoera», tevens aanvoerder (Panglima) van een deel van des Sultans macht. Drie bewijzen zijn daarvoor uit resp. 1603, 1604 en 1606, deels van Hollandsche, deels Port.zijde.

In Oct. 1603 was een Holl. smaldeel uit de vloot van VAN WARWIJCK verdwaald geraakt bij het zoeken naar de ware Straat Singapoera, komende van Malaka en willende naar Djohor. Een der sloepen kwam echter op 3 Oct. het juiste rapport brengen. Aldus: «Des middaechs quam de Chaloupe weder aen de Schepen, hebbende de Strate van *Sincapura* door ghevaren, die sich streckt Oost ende Zuydt [versta: de Sêlat Singapoera van 't Westen ingevaren in haar heele strekking «Oost»; doch bij haar Oostelijken uitgang «Zuydt», ten rechte: Z. O.], zijnde een Gootelincx schoots langh, ende een steen werp breedt [beide maten zijn overdreven laag], aen de Westzijde diep 15. 16. ende een weynich voort 10. 9. ende 8. vadem waters:² als men van Westen henen comt, soo leydt *Carimon* West ten Zuyden vijf mijlen [= 20 zeemijl; ten rechte: 26 zm.] daer van daen, staende aen de slincker handt in 't invaren, twee Rotzen, of het

¹ Mooi is dit zadel van den zgn. „Grooten Bintan” reeds afgebeeld als land-verkenning op de instructieve kaart uit 1836: „Chart of Singapore Strait, the neighbouring Islands and part of Malay Peninsula” in Moor's Notices Indian Archip., I (1837), p. 269; en zie het puntig silhouet van den „Kleinen Bintan”, tegen het zadel van den Grooten Bintan, uit het N. $\frac{1}{4}$ W. gezien, in Land-verkenningen bij dl. II Zeemansgids O. I. Arch., 2de druk [1913], n° 68; waarmee men verg. n° 73: het zadel alléén, uit het Z. ten O. gezien op 24 zeemijl.

² Hier, en straks opnieuw na „waters”, is de komma door een : vervangen.

twee Colommen ofte Pylaren waren [dus hier de van boven naar benedengespleten Batu Bĕrlayar gezien als «twee» pilaren; verg. hiervóór blz. 388]; men moet de Straet recht in comen eer men die door sien can, aen de Oost zijde niet dieper als 5 ofte 4 vadem waters: aen de Noort zijde is een Inham, daer een Dorp gelegen is, welcke men secht *Sincapura* ghenaemt te wesen. De Chaloupe is door een andere Strate gheloopen [n.l. de sĕlat Sikukur], het Eylandt in 't Zuyde die [*sic*; maar dit is onzin; lees: daer?] ghelegghen omzeylt [dus: ten Z. van P. Blakang Mati langs], ende alsoo weder by haer Schepen ghecomen; welcke Strate sy bevonden bequamer, wijder (ende diep ghenoech) als die van *Sincapura*:» (Begin ende Voortgangh, 1645, I, 11^e Stuk, p. 37b—38a).

Het hier gezegde over voldoende diepte zou voor de sĕlat Singkeh bepaald onjuist zijn, vandaar dat tusschen groote haken door mij werd toegevoegd: sĕlat Sikukur; dus het volgens Couto in 1585 ontdekte «Kanaal van Sinte Barbara», bezuiden Blakang Mati om. En dat nu deze identificeering, daareven bij Couto en Eredia, hier opnieuw bij Van Warwyck's Journaal, volstrekt juist is, wordt bewezen door de volgende curieuze «*Noticie vande Strate van Sincapura*», welke op p. 68b in datzelfde Journaal een plaats heeft gekregen, als slot van een serie Instructies te Bantam in eind 1603 vastgesteld: «Om de Strate van *Sincapura* door te loopen, van Westen comende, moetmen 't vaste Lant van *Malacca* aen boort houden, al waer men goede Pilooten van *Malayen* can becomen: de Portugesen ankeren ordinaris voor de mondt [versta: bij Pasir Panjang, even N. van Tandjoeng Bĕrlajar en Batoe Bĕrlajar (alias B. Bĕrhala)], stellende van weer-zijden in 't gadt eenen Boom [= of bodem; of baken] ofte Schuyt, alwaer sy met 't getye door varen, pleghen meest het oude gadt [= de sĕlat Singapura] te ghebruycken, maar nu het nieuwe gadt [= de sĕlat Sikukur]; comende van bywesten, laten het Eylandt [versta: Blakang Mati!] aen Backboort leggen, ende het oude gadt passeerende, laten het Eylant aen Stuerboort: vanden Oost comende, om deselve Straet [dus de sĕlat Singapura] te passeeren, so mach men aen weder-zijden *Pedro Blanco* omme loopen, verthoont hem ghelijck een *Iouck*, die met de Kiel boven leydt [dus als een tweede Soendasche «Tangkoeban Prahoe»], . . . ; een weynich het Landt schouwende [d. i. schuwende, mijdende; n.l. de Zuidkust van Oedjoeng Tanah, en de Z.O. kust van 't eiland Singapore] is gheen

perijckel, want soo langhe de Portugesen ghevaren hebben, hebben gheen schade gheleden noch in ofte ontrent de Strate.»

Men ziet: in deze «Noticie» is bepaald verwerkt geworden het rapport der bovenvermelde Holl. sloep van 3 Oct. 1603.

In 1604 kaarteert dan Godinho DE EREDIA op zijn reeds straks behandelde schetskaart, fol. 61 r° van zijn hs. uit 1613, getiteld: «Discripção chorographica dos estreitos de Sincapura e Sabbam. Ano 1604.», achtereenvolgens deze namen voorbij (d. i. Oost van) de Z. O. punt van zijn «estreito Velho» (zonder naam; maar dus = Tanjung Pagar): *a.* «xabandaria» = de Sjahbandarij van «Sincapvra»; *b.* «Tanion Rû» = T^s Ru van thans, «Sandy Point» op de schets in Begbie's boek van 1834, p. 350; *c.* «sunebodo» = de S. Bëdok, in het district van dien naam, O. van T. Katong (BARNES l. c. p. 30: «Sungai Bedoh»); ¹ *d.* «Tanamera» = Tanah Merah, weerszijds van T. Mëngkuang alias T. Bëdok, waardoor ook de vorige naam duidelijker wordt; *e.* «Tanion ruça» = thans T. Changi. Zoo is hier dan de heele Z.O. kust van 't eiland «Sincapvra» aangegeven, met de Sjahbandarij in 't Westen. En daarbij vergete men niet, dat Eredia juist in 1604 tijdelijk als vesting-ingenieur werkzaam was geweest te Djohor Lama. ²

En in 1606, op 5 Mei, als MATELIEF met zijn vloot ligt voor Malaka, wachtend op hulp van den Sultan van Djohor (den dronkaard-Sultan Alaoedin Ri'ajat Sjah III, ca. 1597—6 Juni 1613; zie nader over hem hierachter sub VIII, i bij Bat u Sawar), om gezamenlijk de stad te kunnen aantasten, komen er 2 prauwen van Djohor als voorloopers, waarvan Matelief's Journaal zegt: «Den Oversten was de *Sabander* van *Sincapura*, genaemt *Seri Raya Nugara*» (Begin ende Voortganch, 1645, II, 13^e Stuk, p. 10a). En dat deze ambtsnaam van den toenmaligen Sjahbandar van Singapoera zuiver genoteerd is, blijkt uit Verhaal 38 van de in 1612 begonnen en in 1614 afgesloten Sadjarah Mëljaoe (waarover uitvoerig nader sub VIII, i), hetwelk vertelt, hoe tijdens den 1^{en} Sultan van Djohor (Alaoedin Ri'ajat Sjah II, reg. ca. 1530—1564) diverse Port. schepen werden buitgemaakt, «aangevallen door den Panglima der troepen Radja Nagara, Batin [= Hoofd] van

¹ Op een „Map of the Island of Singapore and its Dependencies. 1898. Scale of One Mile to an Inch”, d. i. 1: 63,360, die ik niet kon raadplegen, in zinnce verkleind vooraan dl. II van Buckley (1902), vind ik slechts een *kampoeng* Sa[?]² bedok.

² Zie toch wat Eredia in zijn tekst, l. c. fol. 57 v°—58 r° (Fr. vert. p. 69) zelf vertelt over zijn werkzaam-zijn op 2 Febr. 1604 aan den mond der Muar-rivier, en daarna te „Kota Batoe [= Djohor Lama], oude hofstad van Maleiers”.

Singapoera, en den Panglima der troepen Sētija Radja, Batin van (kampoen) Kalang [N.O. van Singapore; *misschien* ook te vertalen: Batin der Kalangers (nabij Singapore)].¹ Ook hieruit blijkt ten overvloede, en wel uit Mal. bron, hoe Singapoera, al was het dan in 1526 door de Portugeezen verwoest (zooals João de Lisboa zeide) kort vóór den aanval op Bintan, een zeker aantal jaren daarna alweer een eigen Panglima had; wiens ambtsnaam ongewijzigd was overgegaan op den aldaar in 't begin der 17^e eeuw gevestigden Sjahbandar; tollenaar natuurlijk vanwege en voor Djohor.

Ten slotte is er nog een curieus analogon uit de eigen Sadjarah Mēl. te putten omtrent een versperring der sēlat Singapoera, zooals Sultan Abdoe'l Djalil van Djohor in 1585 bewerkstelligde naar het verhaal van Couto; maar nu niet door schepen en hokken met steenen te laten zinken in de Straat (naar het schijnt: nabij den Batoe Bērhalā, alias Batoe Bērlajar), doch door het versperren met een zwaren ketting, dus genre-Damiate (1249), of genre-Chatham (1666). In het slot van Verhaal VI wordt toch gesproken over een laatste heldendaad van den Singapoerschen athleet Si Badang, daarbij geholpen door een (natuurlijk aan Badang inferieuren) athleet uit Pērlak: samen gaan zij, al zwemmende, op last van den Vorst van Singapoera (Sri Rana Wikrama) een zeer zwaren ketting vastleggen «di blakang Sri Rāma», «opdat de *kapal's* (dus: groote zeeschepen) er niet voorbij konden». En, zoo sluit deze episode, «toen die ketting door Bēndērang [den Pērlak-athleet] en Badang zwemmend meegenomen was, werd hij vastgemaakt achter Sri Rama». ² Het vermelden van *kapal's* in dit verband (dat immers een woord is van ouden

¹ „... lantja Fēringgi dēngan orangnja, di-langgar oleh panglima rajat Radja Nagara, batin Singapoera, dan panglima rajat Sētija Radja, batin Kalang” (ed.-Shellabear, 1898, p. 179; of 2^e ed., 1910, II, p. 250). Op dit bericht, overgenomen bij Valentijn (V, 1, 1726, fol. 331a), heeft Barnes l. c. p. 30 reeds vluchtig gewezen in verband met de Sadjarah Mēlajoe.

² „Maka Bēndērang di-titahkan Baginda [Sri Rana Wikrama] mērenangkan rantai tērlaloe bēsar bērsama-sama dēngan Badang, di-soeroeh boeboehkan di blakang Sri Rama, soepaja kapal tijada boleh laloe. Maka di-rēnangkan oleh Bēndērang dēngan Badang rantai itoe, di-rēnangkannya, di-tambatkan di blakang Sri Rama.” (1898, p. 31). In de 2^e ed. van Shellabear, 1910, I, p. 44 is het „di blakang Sri Rama” door een willekeurige conjectuur beide malen veranderd in: „di-[pēngkalan] Sēri Rama”. Leyden's vertaling (1821, p. 62) heeft hier zelfs: „behind the streight of Sri Rama”, maar hiervan is de Mal. tekst nog niet onderzocht, hoezeer wel behoorend tot de Raffles-hss. te Londen. Het Leidsche hs. n° 1716 (= Ms. A van Dulaurier) heeft beide malen: „di blakang Siram”, zie zijn Collection etc. II, 1856, p. 105, noot 1—2.

Tamil-oorsprong), het vastmaken van een zwaren ketting in de onmiddellijke buurt van Singapore op een punt van doorvaart dat men zwemmende kon bereiken, en het resultaat daarvan: dat hiermee de doorvaart voor zulke groote zeeschepen werd gestremd, — deze 3 elementen wijzen er op, dat de schrijver van dit romantisch verhaal in of vóór 1614 aan *niets anders* kan gedacht hebben dan aan de sĕlat Singapoera. Dewelke men inderdaad op een der nauwste plekken — dadelijk denkt men weer aan den W.ingang, tusschen de Batoe Bĕrlajar en Blakang Mati's Westpunt (dus bij Tandjoeng Rimau, met Mount Siloso van thans; zie Zeemansgids, II, 1916, p. 183, 191) — technisch zou kunnen afsluiten met een zwaren ketting.

Maar wat beduidt toch daarin «*achter Sri Rāma*»? M. i. niets anders als: «*achter Mount Faber*» van thans. M. a. w.: het goed verstaan van dit Maleisch verhaal uit den aanvang van de 17^e eeuw moet tot de conclusie leiden, dat toenmaals het zuidelijk voorland van 't eiland Singapore, hetwelk de sĕlat Singapoera aan den Noordkant begrenst, heette: Sri Rāma, thans het complex van Mount Faber, «eene kenbare heuvelketen, welke op de Noordkust van Keppel Harbour steil omhoog rijst» (Zeem. p. 190). Analoog dus b.v. aan den Cabo de Rama, of «Kaap Rama», in het Port. gebied, een eindje beZ. Goa, ca. 15° N. Br.

Maar een «Kaap Rama», weleer door de Maleiers aldus benaamd op *deze* plek, aan 't Zuideind van Singapore-eiland, in verband met de door mij ontwikkelde stelling omtrent heusch-Langka, dàt geeft toch weer te denken!

Nu hiermede de ingewikkelde historische kwestie der heusche sĕlat Singapoera, dank zij het voorgaan van BARNES, afgehandeld mag heeten op een wijze die moeilijk voor tegenspraak vatbaar is, moeten nog een paar punten van CRAWFURD'S beschrijving uit 1822 worden gereleveerd.

Had Crawford gelijk, toen hij in de overgebleven grondvesten op een der hellingen van de Boekit Larangan, dicht bij den top, zijnde een terras van 40 X 40 Eng. voet, waarop 14 steenen blokken zich bevonden, die blijkbaar als voetstukken hadden gediend voor een houten gebouw, en waarbinnen een cirkelvormige ruimte was die hij aanzag voor een put, — de overblijfselen vermoedde van een Boeddha-tempel? En zouden dan «the other relics of antiquity on the hill» zijn geweest «the

remains of monasteries of the priests of this religion»? Zou men hier dus weleer gehad hebben een Boeddhistischen Diëng-in-het-klein? Of is er meer reden, om het te houden met Verhaal VI der Sadjarah Mëljoe van ca. 1612, en de daaraan vastgeknoopte opvatting der Maleiers in 1819 (zie hiervóór blz. 378, noot 1) dat hier, op dien «Verboden Heuvel», de balairoeng van de istana — dus de groote pëndopo van het paleis — der oude Vorsten van Singapore had gestaan, vanwaar de athleet Badang vóór 1400 A. D. (immers: vóór de stichting van Malaka) den zwaren steen had geslingerd die terecht kwam «op het uiteinde van den Hoek van Singapore» (di hoedjoeng Tandjoeng Singapoera itoe; Shellabear, ed. 1898, p. 29), en die dan weer identiek zou wezen met den beschreven steen te Tëmāsik, in het slot van Verhaal I vermeld? Het zal wel nimmer meer gelukken de keus tusschen deze twee opvattingen tot iets als benaderende beslissing te brengen. Raffles nam de inlandsche opvatting waarschijnlijk als de juiste aan, daar hij in zijn brief dd. Singapore 23 Jan. 1823 — dus net een jaar nà Crawford — sprak van «the ashes of the Malayan kings» op deze «hill of Singapore» (zie blz. 64 hiervóór, noot 3), en wat dan toch, behalve vorstelijke graven — waarvan er één tot heden op de N. helling over schijnt te zijn —, ook wel impliceert eenen nabijgelegen tempel en eene *astana*. Maar wat RAFFLES verzameld had aan schatten van geschriften en teekeningen en collecties, daaronder zoowaar óók «my intended account of the establishment of Singapore»,¹ is hopeloos te gronde gegaan op dien avond van den noodlottigen 2 Febr. 1824, toen zijn schip, de Fame, ten Z. W. der reede van Bengkoelen in vlammen opging.

Ten slotte, helaas: de hiervóór (blz. 65—66) reeds behandelde tegenspraak tusschen CRAWFURD's beschrijving van de Singapore-inscriptie — en in zijn primairen tekst van Febr. 1822 (uitgegeven in 1828), en in zijn secundairen van 1856 — en BLAND's zéér zorgvuldige beschrijving van voorjaar 1837 (gedrukt in Aug. d. a. v. door den epigraaf PRINSEP), blijft bestaan. Ik voor mij kan geen harmonie ontdekken tusschen: *a.* Crawford's spreken

¹ In zijn brief dd. „Bencoolen, Febr. 4, 1824", dus 2 dagen na de ramp, zonder adres, maar blijkbaar aan familie in Engeland; zie de Memoir door zijn weduwe, 1^e ed. (1830), p. 568. De spatieering is van mijzelf. Wat in de Memoir op p. 601 wordt vermeld — zie reeds hiervóór blz. 62, noot 1 —, is enkel dat na Raffles' dood (5 Juli 1826) „a memorandum of an intended Work" werd gevonden, een schema alleen zonder meer.

in 1822 over «the one-half» van een rondachtig of knobbelvormig steenblok («great nodule»), welk groot rond blok nog wel was «broken into two nearly equal parts by artificial means» (zoodat de twee helften onder een hoek van circa 40° tegen den grond in elkaar waren gevallen), en waar de inscriptie zich bevond «upon the inner surface of the stone»; waarbij dan immers dadelijk de vraag rijst: op *welke helft* van die «stone»?; *b.* Crawford's schrijven in 1856 van: «This nodule has been split in the centre, the two fragments lying opposite to each other, at about an angle of forty degrees, ... The writing is on the two opposing faces of the rock»; ¹ *c.* Bland's duidelijk spreken over slechts één schuinliggend, naar het Z. O. onder een hoek van 76° hellend, steenblok, waarop «an inscription» van ca. 50 regels stond, met «a raised edge all around»; waarvan alleen de bovenste 10 à 12 regels geheel onleesbaar leken aan Prinsep.

En hoe kwam het toch, dat Crawford's »great nodule» op dien 4^{en} Febr. 1822 — en blijkbaar niet sinds pas geleden — zich bevond «broken into two nearly equal parts by artificial means»? Had men het blok aan dien riviermond in ca. Juni 1819 soms willen doen springen, om de invaart te verwijden, en had men toen iets van «schrift» ontdekt, waarop Raffles al zijn scherpzinnigheid en eenige flesschen zoutzuur weldra concentreerde, doch zonder gevolg?

Altemaal raadselen! En de man, die zoo prachtig had kunnen spreken over deze steenen oorkonde van *zijn* Singapore, RAFFLES, heeft gezwegen, en is blijven zwijgen, ook na dien noodlotsbrand van 2 Febr. 1824; heeft ook niets losgelaten in zijn (ongedateerde) Introduction tot Finlayson's Journaal, verschenen in 1826, het jaar van zijn eigen dood. ² Als we BLAND en PRINSEP, LOW en LAIDLAY, met Gouv. BUTTERWORTH, niet hadden gehad, dan ware deze allergewichtigste inscriptie bij het ontploffen van Coleman's buskruit in ca. 1839 ³ «spurlos versenkt».

¹ De spatieering is van mijzelf. Mijns inziens was Crawford hier *beslist fout*.

² Zie reeds hiervóór blz. 372, met noot. Finlayson † ... 1823 aan boord.

³ Het wel zeker oudste getuigenis over het door Low aan Gouv. Bonham na de ontploffing overgedragen grootste brokstuk (zie hiervóór blz. 51), dat Gouv. Butterworth dd. 18 Febr. 1848 van Singapore naar Calcutta zond (zie blz. 52), is te vinden in een werk dat in Jan. 1843 te Madrid verscheen.

In zijn toen anoniem verschenen „Informe sobre el estado de las islas Filipinas en 1842” (Madrid, Enero de 1843; 2 dln., 8°), schreef de Sp. gezant S. DE MAS (vertaald): „Bij het voorbijkomen, weinig maanden geleden, langs

III. Kampoeng Batu, voluit K. Batu Pahat, aan den Z. mond van de Soengai Banang (alias S. Raja) of «Groote Rivier» der oude Maleiers, den Rio Formoso (var. Feroso; «Mooie Rivier») der oude Portugeezen, thans verbasterd tot «Formosa River», maar gewoonlijk geheeten Sungai Batu Pahat.¹

Hier kan alleen van de *mogelijkheid* gesproken worden, dat op deze plek een oude inscriptie heeft bestaan welke aan de kampoeng haar naam had gegeven lang voor 1600 A. D.; want, zooals hiervóór (blz. 114—115, noot) reeds herinnerd werd, in Verhaal XIII en XXXI der Sadjarah Mēlajoe komt de naam al voor, en wel blijkbaar als die van deze kampoeng vlak aan zee. In het eerstgenoemd Verhaal is het een Siameesche vloot, die, bij haar expeditie tegen de stad Malaka, hier ongeveer haar ligplaats heeft («Maka Siam poen hampir ka-Batoe Pahat», Shellabear, ed. 1898, p. 57), en daarop, terugschrikkend voor de verkenneren der Malaka-vloot, afdeinst, maar ter plaatse een put achterlaat, door de Siameezen gegraven, die in ca. 1612 nog in deze kampoeng bestond («Adapoen pērigi di Batoe Pahat itoe, orang Siam-lah mēmboewat dija», ib.); in het laatstgenoemde Verhaal is het weer een vloot, nu uit Malaka, die aan het door

Singapore zag ik een antieken steen, waarvan niemand de inscriptie had kunnen begrijpen, en bevond dat ze van hetzelfde soort schrift was als het oude Filippijnsche, maar wegens den slechten toestand was het mij [sic!] onmogelijk ze te lezen" (I, p. 4; in het begin-hoofdstuk „Oorsprong der bewoners van Oceanië"); de tekst naar, het door mij in Febr. 1911 te Manila geraadpleegd ex. van dit vrij zeldzame boek, luidt: Al pasar hace pocos meses por Singapor he visto una antigua piedra, cuya inscripcion no habia nadie podido conocer, y he hallado ser de la misma especie de escritura que la filipina antigua, pero por su mal estado de conservacion me fue imposible leerla.

Er is hierin een goed stuk opsnijderij, al had De Mas zich inderdaad voor het oude Filipp. letterschrift geïnteresseerd; zooals men zien kan door de reproductie op te slaan tegenover p. 235 in de Miscell. Papers relating to Indo-China, I (1886), met 1 pag. van zijn tekst, vertaald uit ditzelfde boekwerk.

¹ De antieke Mal. naam Sungai Banang — waarin Mal. *banang* = „groot (in zijn soort)", dat Klinkert en Wilkinson echter alleen in hun Wdbb. kennen voor een enkele vrucht, visch of schelp — blijkt uit den tekst van den Port. piloot João de Lisboa uit ca. 1526: „de rio Feroso [dus: Mooie Rivier] welke de zwarten noemen Banang" (ed. J. I. de Brito Rebello, Lisboa 1903, p. 244: o rio Feroso que os negros chamão Banão); en precies zoo op p. 253 („Banão"), en nogmaals bijna zoo op p. 268 (alwaar echter gespeld: „Benā"). Trouwens, tot heden toe heet Gunong Banang het hoogste punt van dit heuvel-complex van den Gunong Batu Pahat = „Mount Formosa" aan de Z.O.zijde van de monding der Batu-Pahat-rivier, 476 M. hoog; zie dezen naam en andere namen van toppen op de Kaart der Straits Branch (1911).

Ligor aangevallen Pahang te hulp komt, en op weg daarheen aandoet Batoe Pahat, waar zij versterkt wordt door een smaldeel van 40 driemast-lantjaran's van den Laksamana van «Soengai Raja»,¹ waarmee we meteen den naam in ca. 1600 kennen van dezen «Rio Formoso», die een kleine eeuw vroeger den — gelijkwaardigen — Mal. naam droeg van «S. Banang».

En in Verhaal XXXII wordt dan, bij de beschrijving der stad Malaka in haar hoogsten bloei, vlak vóór de komst der Portugeezen (1509), verteld: hoe van Ajar Lèlèh [= Malaka's Z. O. kampoeng Ilir] tot Moear, en van Kampoeng Kéling [= Malaka's N. W. k. Oepih] tot Koewala Pénadjih [= het Port. Panagim bij EREDIA; d. i. thans de koewala Linggi],² alles één pasar was [versta: langs de zeekust]; ja, dat wie van Malaka naar Djoegëra [Jugra,

¹ Shellabear, 1898, p. 141: „Sa-tèlah datang ka-Batoe Pahat [n.l. de Bèndahara van Malaka, Sri Maharadja, als admiraal der vloot], maka bértémoe dèngan Laksamana datang dari Soengai Raja, karèna adat Laksamana peganganja Soengai Raja; pada koetika itoe kèlangkapan Soengai Raja ampat poeloeh boewah banjaknja lantjaran bértijang tiga.” De toenmalige Laksamana tijdens Sultan Mahmoed Sjah (reg. ca. 1488—1511 over Malaka) — Chodja „Hoesain” genaamd aan 't slot van Verhaal 28, toen hij zijn schoonvader Hang Toewah na diens dood als Laksamana opvolgde, Shell. p. 130; maar Chodja „Hasan” genoemd van Verhaal 29 af, ib. p. 137, en zoo bijna steeds verderop — had dus in zijn gebied („pegangan”) een vloot van 40 driemast-lantjaran's.

Doch blijkens Verhaal 14, tijdens Sultan Mansoer Sjah (den Grootte; reg. ca. 1458—† Oct. 1477), had Hang Toewah als éérste Laksamana van „Soengai Raja” = het Batoe-Pahat-gebied, niet alleen een vloot van 100 driemast-lantjaran's onder zich, maar wordt bovendien een gelijk aantal schepen genoemd als „vloot van Singapoera” („pada msa itoe kèlangkapan Singapoera djoega saratoes lantjaran bértijang tiga, dan Soengai Raja poen dèmikijan djoega”, Shell. p. 69).

Bij 't aanhalen van deze laatste passage in zijn Pararaton (1896, p. 160) gaf Dr. Brandes: „Singaraya”, lees: Sungairaya; zie thans de 2e ed. (1920), p. 187, noot 2.

Dat men hier, in het Batoe-Pahat-gebied, tijdens de 2e helft der 15e eeuw het Laksamana-gebied had vastgesteld als een soort zeeburcht ter bescherming van Malaka, bewijst: dat de meeste vlootaanvallen toen kwamen uit het Z.

² De riviernaam „Linggi” komt in bronnen vóór de 18^e eeuw niet voor; steeds echter het Port. Panagi of Panagim (spr. „Panazji”) uit de 16e eeuw, dat dan door de Hollanders na den val van Malaka in 1641 wordt overgenomen, en steeds vooreerst in gebruik blijft; zooals de registers op de Dag-Registers kunnen uitwijzen. Het was van zee af de grensriever tusschen Malaka met Nanning een- en de landschappen Kélang, Soengai Oedjoeng, en Rëmbau anderzijds, terwijl de van het N.W. komende groote zijrivier (thans: S. Linggi-proper) heette S. Pënar of S. Oedjoeng, welke zich bij Simpang vereenigde met wat thans de S. Rëmbau heet, maar waarvan Newbold in 1832 nog den naam „Batang Pénadjih” (*Battang Penagie*) memoreert; zie toch Moor's „Notices of the Ind. Archip.”, I (1837), Appendix p. 61, alsmede Newbold's opheldering in zijn Account British Settlements Malacca, 1839, I, p. 211, II, p. 115, en verg. de

d.i. de Zuidmond der Kēlang-rivier] of naar Batoe Pahat ging [versta: zeilde], ook niet anders zag als ééne reeks van huizen; ¹ — waarmee we tevens dan weten, hoe het rechtstreeks beheerscht gebied van het emporium Malaka in ca. 1500 A. D. liep van de koewala Linggi in 't N. W. tot de koewala Moear in 't Z. O., terwijl de kuststreken van Linggi- tot Kēlang-rivier eenerzijds en van de Moear tot de Soengai Batoe Pahat anderzijds onderhoorig waren als een soort «Buitenbezittingen», die in geval van oorlog hulp moesten verleen door smaldeelen van schepen. ²

Trots alle moeite, is het mij niet gelukt, ook maar één modern onderzoek te vinden naar deze kampoeng, haar suggestieven naam, en haar oud-Siameeschen — of soi-disant Siameeschen — put.

Niemand te Singapore, Malaka, of Penang, schijnt zich nog te hebben afgevraagd: vanwaar, en waarom die naam? Want evenals

kaart van „Malacca Territory” bij Moor, p. 246. — Leyden's vertaling (1821, p. 323) heeft hier „Penajar”; Shellabear, 1898, p. 145: Penajah; in de 2^e ed., 1910, II, p. 202, nog meer foutief: Pēnadjoh.

Uit HERVEY's schetskaart van Rēmbau (Journ. Str. Br. n° 13, Juni 1884, p. 260) en zijn noot 2 op p. 42 in J. S. Br. n° 19 (1887), blijkt, dat Pēnadjis een nog levende variant is voor het oudere Pēnadjih = de S. Rēmbau.

¹ De tekst bij Shellabear, 1898, p. 144—145, luidt: „Adapoen zaman itoe nēgēri Malaka tērlaloe sēkali remainja, sēgala dagang poen bērkampoeng; maka dari Ajar Leleh datang ka-koewala Moear pasar tijada bērpoetoesan lagi, dari Kampoeng Kēling datang ka-koewala Pēnadjah [lees dus ten rechte, zie vorige noot: Pēnadjih] itoepoen tijada bērpoetoesan; djika orang dari Malaka datang ka-Djoegēra tijada mēmbawa api lagi, barang di mana bērhēnti di sana ada-lah roemah orang; dari sabēlah sini [dit „sini” is interessant, omdat dit van Djohor uit gerekend wordt!] hinggā datang ka-Batōe Pahat dēmikijan djoega”; en, zoo sluit deze alinea, toenmaals had de stad Malaka 190.000 inwoners. Met onmiskenbaar schrijvers-talent volgt dan onmiddellijk het verhalen der komst van de eerste Port. schepen onder „Gonçalo Pereira”, lees ten rechte: Diogo Lopes de Sequeira (in Sept. 1909), het begin der katastrofe.

Het riviertje Ajar Lēlēh (var. Lilih), de kampoeng's Ilir en Oepih (= k. Kēling), kan men in hun onderlinge ligging weerzijds van het Port. fort te Malaka, fraai zien op EREDIA's plattegrond in zijn hs. van 1613 (ed.-Janssen, 1882, fol. 9ro en v^o); de heele zeekust van het territoir Malaka tusschen „Panagim”- (Linggi-) en „Muar”-rivier zeer fraai op fol. 12 (r^o—v^o) bij hem. Deze laatste kaart, contemporain met de Sadjarah Mēl., bevestigt wat Verhaal 32 voor ca. 1430 als grens stelt van Malaka's rechtstreeksch gebied; hetwelk aldus op de Portugeezen overging, terwijl het overige *Djohor-gebied* werd en bleef.

² Het is, naar mijn beste weten, de eerste maal dat deze interessante passus uit de Sadjarah Mēl. *locaal*, en daarmede *politiek*, wordt opgehelderd. BRADDELL in zijn „Abstract of the Sijara Malayu” (Journ. Indian Archip. VI, 1852, p. 43) vatte hem geenszins; zijn noot 2 op p. 46 begint: „These places are not marked on any of the maps I have seen”, en voegt zoowaar toe: „This Batu Pahat cannot however be the Rio Formosa [sic] of the Portuguese, as etc.”

thans,¹ waarover in ons *I^e Gedeelte* (blz. 160 juncto 163, n° 33; en blz. 164, noot 2) reeds gesproken is, en dat het natuurlijke baken in zee (930 Eng. v. = 284 M.) moet zijn geweest, waaraan vóór en na Marco Polo's tijd Chineesche en Indische schepen zich verkenden, als zij van P. Condor recht voor den wind met den N. O. moeson op de kust van «Langka» aanstevenden, om dan op deze hoogte de Trëngganau-Pahang-Woerawari-kust te gaan volgen, naar Pedra Branca (Pei-chia o) toe. Dat dit eiland inderdaad nog in een Chin. bron van 1618 (de Tung-si-yang-k'ao of «Researches on the Eastern and Western ocean»; verg. Groeneveldt, Notes, ed. 1876, p. VIII) als het eiland voorkomt waarheen men koers zette van P. Condor af, om dan van dàar evenwijdig aan de Trëngganau-Pahang-Djohor-kust, voort te zeilen naar de opening van het vaarwater bij Oedjoeng Tanah, blijkt uit het volgende overzicht, dat PHILLIPS er van gaf in het Journ. China Branch R. A. S., New Series, XXI (1887), p. 32—33:

«I will take it up at Pulo Condor. Leaving Pulo Condor and shaping a S. W. course with a little South in it for thirty watches, the vessel reaches T'ou-seu.... From T'ou-seu the vessel shaped almost a due southerly course for five watches, when she sighted the Kingdom of Pahang, from which a due southerly course for five more watches brought her to Tioman [Chin. naam niet gegeven], and proceeding still further South for three watches Tung-se-ch'uh [hier onmiskenbaar = *P. Aoe* alléén; zie ons *I^e Gedeelte*, blz. 162—163 met blz. 164 noot 1] off the Kingdom of Johore was reached. From Tung-se-ch'uh South a little West for ten watches brought the vessel to the Lohan islands (Romania islands?) [versta nader: de *P. Lima*; Chin. typen niet gegeven] off the entrance to the Johore river. The water here is said to be shallow, and the navigator is warned to sight Pedra Branca and to take it as a point for departure before proceeding further. In going to Malacca the navigator is told to follow the Northern shore [dus: van Djohor], and to steer almost a due West course for five watches,

¹ Nog als „*Pulo Brala*, or *Capas de Mer*” beschreven in Horsburgh's India Directory, 2^d ed., 1817, II, p. 221; of 8th ed., 1864, II, p. 185; het is het grootste en meest Zuidelijke. Het kleinere, meer Noordelijke, schijnt *Kapas Laoet* te heeten. Indien men voor „Tenggol” mag lezen „Tanggol” als den juiste vorm, dan zou ook de naam ophelderen; Mal. *tanggol* is „op en neer wippen, voor anker rijden (van een vaartuig)”, dus goed toepasselijk op een hoog eiland in een onstuimige zee, als de Zuidchinese in den N.O.moeson is.

which brings him to the Linga Straits [*fout!* we zijn hier in de Chin. Lung-ya-mên = *Selat Singapoera!*]. Carimon is reached from the Linga Straits [versta: Lung-ya-mên] by steering West a very little S. and than N. W. by a little West for three watches.»¹

Had PHILLIPS niet gelijk — zelfs in meerdere mate nog, dan hem in 1886 bewust was —, toen hij dit overzicht inleidde met het zeggen, dat de hier beschreven koers «appears in most ways to fit in with Marco Polo's itinerary to the Singapore Straits» (p. 32)? Men herleze de uiteenzetting, zooals die in ons I^e *Gedeelte* op blz. 143—144 is gegeven!

Waar aldus het historisch gewicht van dit baken-eiland *P. Bêrhala* vast staat, is er alle reden te vermoeden, dat ook die rare naam «Tanjung Sura», vlak bij het Oudjav. wingewest Paka, bij lokaal onderzoek verrassingen kan brengen, als de vaste wal achter en slechts 7 minuten Z. van het Chin. T'ou-seu. —

Zijn dit de 5 plekken, waar *inscripties* uit den vóór-Malakschen tijd hebben bestaan of kunnen hebben bestaan op de Zuidelijke helft van 't Maleische Schiereiland, thans moeten nog 3 plekken worden genoemd, waar *archaeologisch onderzoek* in het algemeen licht zal moeten verschaffen over die periode vóór 1400.

VI. Sungai Sendok, aan den Muar- en Kěsang-benedenloop. Daarvoor mag verwezen worden naar hetgeen op blz. 113—114 met noot 1 reeds werd gezegd; terwijl hier nog toegevoegd kan, dat eene prinses Sěndok Mas de moeder heet der Pěnghoeloe's van 'tstaatje Ulu Muar [= Sri Měnantī] der Nėgri Sěmbilan.²

Tevens moge het Kota Burok, even hoogerop aan de Moear, dan een beurt krijgen,³ als oud station der Toemasik-Maleiers vóór Malaka's stichting; zie blz. 150—151 hiervóór.

Indien voorts het «Pakamuwar» der Nāgarakrētāgama terecht ge-

¹ Phillips gaf dit, zooals hij op p. 32 meedeelt, niet rechtstreeks uit de Tung-si-yang-k'ao, maar naar de aanhaling hiervan in het groote geografisch-buitenlandsehe verzamelwerk van 1844, de Hai-kuo-t'u-chih („Maps and descriptions of foreign countries"). Verg. over dit laatste Groeneveldt, 1876, p. IX; en A. Wylie's Notes on Chin. literature, Shanghai—London 1867, p. 53, 47.

² Zie toch Appendix D in R. J. Wilkinson's studie „Sri Menanti" (Papers on Malay Subjects, 2^d Series, N° 2; Kuala Lumpur 1914, p. 49), en de monographie van J. E. Nathan en R. O. Winstedt, „Johol; Inas, Ulu Muar, Jempul, Gunong Pasir and Terachi" (ibidem, [N° 4]; Calcutta 1920, p. 28—45 speciaal over Ulu Muar). — 't Mal. heeft zoowel sěndok als sěndok.

³ De oudste kaarteering van deze plek zal wel zijn die als „Kota Bore" op de kaart „Malacca territory with Muar and Lingee rivers" bij p. 246 in Moor's Notices of the Indian Archipelago, I (1837).

splitst is geworden in «Paka, Muwar», zooals sub V werd aangegeven, en 't eerst door BLAGDEN in 1909 (Journ. Str. Br., N° 53, p. 149) werd voorgesteld,¹ dan is alle moeilijkheid verdwenen.

VII. Pulau Běsar. Ten zeerste zou ik willen aandringen op een lokaal onderzoek van dit historisch zoozeer interessante eiland, Z. O. van de kota Malaka, het centrum der oud-Chin. Wu-hsü = Mal. Poelau Lima, dat een vóór-Malaksche groote markt-plaats is geweest van ca. 1300—1400. Zie hiervóór blz. 164—170.

Doch thans zou ik allereerst willen toevoegen wat HORSBURGH in zijn India Directory, 2^d ed., 1817, er van zegt; dus uit den vollen tijd nog der zeilvaart en twee jaar vóór de stichting van Singapore: «Water Islands, or Four Brothers [zoolang P. Běsar niet werd meegeteld onder de 5], situated from 6 to 10 miles S. Eastward of Malacca Road, are high small round islands, covered with trees, and take their name from the fifth, or largest one [= P. Běsar], nearest the coast, which has excellent fresh water on its eastern side» (II, p. 178). «The widest channel is between the large island and the Four Brothers, where it not for a rock or reef under water, nearly in mid-channel» (ib.).² Inderdaad, óók thans vaart de handelsstoomboot Singapore—Malaka, na te voren Muar (en wel de handelsstad Bandar Maharani, nabij den Z.mond) te hebben aangedaan, *tusschen* P. Běsar (N.) en de groep der kleine «Four Brothers» (P. Dodol, Nangka, Hanyut, Ondan; alle Z.) door, om de reede van Malaka te bereiken; gelijk ik persoonlijk op 19 Mei 1909 noteerde.

Aan boord werd mij toen door den Heer R. J. BARTLETT, Second of Raffles Institution te Singapore, verteld, dat er op dit eiland een *kramat* is welke in hoog aanzien staat bij Maleiers.³

Blijkens de Eng. Admir. Kaart N° 795 (April 1896, New ed. Aug. 1913), en het daarop aanwezige detail-zeekaartje »Approaches to Malacca» (opname 1852, corr. tot 1903) heeft «P° Besar» 3 toppen, waarvan de Noordelijkste 270, de Zuidelijkste

¹ Daarbij verwees Blagden naar de plaats bij Newbold van blz. 411 hiervóór.

² Duidelijk is dit rif aangegeven op de te noemen Eng. Adm. Kaart n° 795; het ligt wat dichter bij P. Dodol; 't vaarwater is tusschen dit rif en P. Běsar's Z.punt.

³ Uit de noot in dl. I, p. 252 van Newbold's boek (1839) blijkt, dat dit het graf is van een *Wali Ismail*, waarheen elk jaar een bedevaart plaats heeft. Deze Guzerat(?) heeft dus waarschijnlijk een rol gespeeld in de Islamiseering der kota.

En van P. Upeh, W. ten N. van de kota Malaka, schreef Hervey in 1882: „Three are three *krâmats* on the island still visited by the natives, of which one is the tomb of a Javanese.” (Journ. Str. Br., n° 9, p. 169, noot 2 slot).

230 Eng. voet hoog is; aan de O.zijde is een baai-achtige inham, en *hier* werd dus (zie Horsburgh) het «excellent fresh water» gehaald, dat waarschijnlijk in de allereerste plaats tot het ontstaan in de 14e eeuw meewerkte van wat de Chineezzen in de 15e eeuw nog noemden: Yiu-mên-chên of de «markt Yiu-mên».

Maar niet alléén water. Want ook in de 16e eeuw was deze groep eilanden bij de Portugeezen welbekend, zij het onder anderen naam: n.l. de eilanden van *Sapata* (ilhas de Sapata; of Çapata), op 3 »legoas» = ca. 18 K.M. ten Z. O. van Malaka; aldus geheeten naar het grootste, P. Bêsar, dat BARROS in 1553 aldus beschreef: «een eiland, dat de inlanders noemen Çapata, en de onzen de Waterplaats, omdat ze dat daar halen («doen») als ze varen, of van de Limoenen, door de velen die het (eiland) heeft». ¹ Desgelijks wordt het in Mei 1606 in 't Journaal van Admiraal MATELIEF aldus vermeld, als ruim voorzien van water, hout en rijshout: «Des selven daeghs [n.l. 3 Mei, nadat men op 30 April ter reede van Malaka was gekomen] heeft den Admiraal geordonneert, datmen op 't Eylant *Pulo Sapta*, wesende een groot Eylandt, gheleghen twee mylen [= 8 zeemijl van thans = bijna 15 K.M.; verg. hierboven] van de Stadt, van elck Schip tien man soude senden, om voor elck Schip tien Schans-korven te maeeken, die haer in het landen mochten dienen, also die daegs te vooren om water geweest hadden rapporteerden, datter rijs ende hout genoegh te bekomen was.» (Begin ende Voortgangh, 1645, II, 13^e Stuk, p. 9 b).

En welke, zoo te zeggen geografisch-politieke, beteekenis ditzelfde P. Bêsar had in de 15^e eeuw voor de Sultans van Malaka, blijkt op verrassende wijze uit 3 opvolgende Verhalen der Sadjarah Mëljajoe, n.l. XIII—XV; waarin we tevens de verheldering kunnen vinden voor dien schijnbaar zoo onaannemelijken «inlandsch»-Portugeeschen naam «Sapata». In Verhaal XIII, wordt o. a. verteld, hoe de staat Malaka den staat Pahang onderwierp, en hoe de Sultan van Malaka — natuurlijk weer Mansoer Sjah, de Groote! — als eersten stedehouder voor Pahang benoemde zijn

¹ Barros vertelt, hoe na de verovering der stad Malaka door Albuquerque (16 Aug. 1511), de Radja van Kampar er heen toog om bij hem in 't gevlj te komen, en: „Pera effeito do qual proposito se veio a huma Ilha, a que os naturaes da terra chamam Çapáta, e os nossos da Aguada, pola que alli fazem quando navegam, ou dos Limões, polos muitos que tem: da qual Ilha mandou hum presente a Affonso d'Albuquerque” etc. (Dec. II, Lib. VI, cap. 7; ed. 1777, p. 101—102). Dit eiland was dus toen het *hoofdkwartier* van den Radja.

maarschalk Toen Hamzah, alias Sri Bidja-di-radja, die zich bij gezegde onderwerping hoogst verdienstelijk had gemaakt; om hem te eeren wordt deze S. B., toen hij «wegging (per schip) van Malaka, en Poelau Bësar voorbij was, met keteltrom-muziek gehuldigd», zooals anders alleen aan een Vorst dit nobat-slaan placht toe te komen; men ziet: de Sultan van Malaka liet voor een ander, hier een Onderkoning, de keteltrom alleen slaan *voorbij* dat sacramenteele Groot-Eiland («lëpas Poelau Bësar»; Shellabear, 1898, p. 61 r. 1). Maar als Hijzelve, van buiten komende, per schip zijne residentie Malaka naderde, dan werd Hij — zegt Verhaal XIV; o. c. p. 74, r. 11 — bij «Poelau Sëbat» met volle muziek en koninklijke onderscheidingsteekenen door Zijne hofgrooten verwelkomd. En wanneer in het (allervermakelijkste en keurig-satyrische!) Verhaal XV, dat de «diplomatieke betrekkingen tusschen China en Malaka» schetst, eene Chin. prinses naar Malaka komt gevaren om in de armen van Z. M. te gaan rusten, dan gaat «Z. M. hoogst-eigenzelve haar plechtstatig opwachten bij Poelau Sëbat» («maka Bëginda bërangkat sëndiri mēnglōek-ēlōekān ḥad Poelau Sëbat»; ib. p. 77, r. 16—17).

Hier, bij P. Bësar = P. Sëbat = Sëpat — want Mal. *sëpat* is de meer gewone vorm van *sëbat* = «wrang», èn een soort vischje, èn de boom *Eugenia tenuicuspis* Miq.¹ — = Mal.-Port. Pulo of Ilha Sapata = zuiver Port. Ilha Grande (aldus op de kaart bij Godinho de Eredia uit 1613, ed.-Janssen 1882 fol. 11 v°., en verg. er fol. 60 r°), alias weer = I. da Aguada ('t Eng. Water Island), of I. dos Limões (E. der Citroenen), — was dus de protocolaire, ceremonieele «grens-op-zee», gereserveerd voor den Sultan van Malaka in hoogsteigen persoon. Het analoge karakter schijnt in de Djohor-fjord gedragen te hebben P. Tanjung Surat, waarover hiervóór blz. 367—370, sub I, werd gehandeld.

Over diverse Malaksche antiquiteiten van nà 1400 A. D., waarvan o.a. een zes-tal vermeld staan bij GODINHO DE EREDIA, zal nader worden gesproken in onze **Bijlage** hierachter.

¹ Voor de eerste 2 beteekenissen, zie Klinkert's Mal. Zakwdb., 2^{en} dr., 1910; of zijn posthuum († 20 Nov. 1913) Nieuw Mal.-Ned. Wdb. met Arab. karakter, 3^{en} dr. (1916), p. 571, waar nog een vierde betekenis staat (= *baoh*, een gespleten bamboelat, zonder het merg); voor de derde betekenis zie De Clercq-Greshoff, 1909, n° 1352.

De ware naamgeefster zal wel zijn de vischsoort, in Wilkinson's Malay-Engl.-Diet. (1903), p. 390 gedetermineerd als: „a fresh-water fish, Colera vulgaris”, die dan (volgens Klinkert) gedroogd zeer veel uit *Siam* wordt aangevoerd.

*Opvaart der Djohor-rivier, VIII, a—m.**(Met Schetskaart der Sungai Johor, 1 : 500.000).*

VIII. De Sungai Johor lest, en naar ik hoop best. Want hier zullen de bewijzen gevonden moeten worden voor een of meer niet-Mohammedaansche, hoogstwaarschijnlijk Boeddhistische staten, welke aan haar oevers, naar mijn stellige overtuiging, hebben bestaan onder de namen van Langka, later Woerawari en Lëngkasoeka, daarna historisch aansluitend bij het Ganggajoe van Verhaal I der Sadjarah Melajoe, alle voorloopers van den 16-eeuwschen Moh. staat Djohor.

Helaas is de Sungai Johor nog zeer slecht gekaarteerd. De twee min of meer bevredigende detailkaartjes die ik heb kunnen vinden, zijn 1°. die op de reeds meergenoemde Eng. Adm.-Kaart n° 3543 («Approaches to Singapore», London, 30 Jan. 1906), en 2°. het rechter onderblad der 6 stuks van de «Map of the Malay Peninsula» in 1911 te Londen bij Stanford's Geographical Establishment in kleuren gedrukt voor de Straits Branch R. A. S.¹ Deze laatste heeft het voordeel van zuivere spelling der Mal. namen (b.v. «Kota Tinggi» en «S. Lenggiu», waar die Zeekaart nog «Kota Tingi» en «S. Lengiu» schrijft), maar is in het duidelijk pointeeren van de kampoeng's waar de plaatsnamen bijbehooren, herhaaldelijk zéér onvoldoende, ja defect; in tegenstelling tot de Zeekaart, welke hierin perfect is, maar harerzijds weer weinig kampoeng-namen opnam. Uit de combinatie van beide, is onze bijgaande schets der S. Johor in hoofdzak ontstaan («River Johor» op de Zeekaart), waarbij voor sommige details van de Djohor-fjord profijt kon worden getrokken van de Eng. Admir.-Kaart n° 2403 («Singapore Strait», 15 April 1914, New ed. Maart 1915), die het Zuidelijk deel dezer fjord geeft tot Tanjung Juling (1° 31½' N. Br.), dus tot een eindje bovenstrooms van de monding der Lëbam-rivier in die fjord. Ook werd nog vergeleken de oudere Eng. Admir. Kaart n° 1355 («Malacca Strait with part of the East Coast of the Malay Peninsula», Juni 1898), waar de heele Djohor-rivier op iets kleiner schaal

¹ Schaal 8 miles: 1 inch; d. i. 1 : 506.880. Dit is feitelijk de 4^e uitgave; de 1^e verscheen in 1879 (tevens met Mal. karakters); de 2^e in 1888 (zonder Maleisch); de 3^e in 1898 (ook reeds in 6 bladen). Op deze 4^e van 1911 is de spoorweg die sinds 1909 door Johore loopt, geheel aangegeven. — Een overzichtelijke «Map of British Malaya» (20 miles: 1 inch; d. i. dus 1 : 1.267.200) geeft thans de «Illustrated Guide to the Federated Malay States», 3^d ed., London 1920.

voorkomt dan op n° 3543; alsmede, en met *groot profijt*, n° 795 («Malacca Strait. Cape Rachado to Singapore», April 1896, New ed. Aug. 1913), omdat die den gewichtigen bovenloop der S. Djohor, van Kota Tinggi opwaarts, op grooter schaal dan op n° 3543 teruggeeft, en blijkbaar de jongste gegevens bevat omtrent het Bèlumat-bergländ, op onze Schetskaart dan ook gevolgd.

Even weinig bevredigend zijn de beschrijvingen van deze rivier. Blijkbaar omdat men nooit aan de mogelijkheid heeft gedacht dat deze stroom, behalve herinneringen aan Maleische vestigingen na den val van Malaka (1511), ook veel antieker heugenis aan zijn oevers bergt, heeft men, van het zoo dichtbij gelegen Singapore uit, de soengai Djohor nimmer tot een onderwerp van opzettelijk onderzoek gemaakt. En daar de Djohor-fjord een thans geheel verlaten scheepvaart-water is, en de hoogerop liggende rivier luttel vestigingen telt van Europ. cultures, ligt het heele stroomgebied daar tot heden toe als een in hoofdzaak onbekend gebleven wildernis. Deelt men den geheelen loop in 3 zoowel geografisch als historisch goed te onderscheiden parten, en wel 1°. de *Djohor-fjord*, van zee tot Pulau Layang (het eerste eiland dat, van zee uit, midden in den stroom als «zwevende» ligt, en den overgang van fjord met zoutwater tot rivier met ziltwater, hoogerop met zoetwater, markeert), 2°. de *midden-Djohorrivier*, van Poelau Lajang tot Sèluang (Sèloewang); 3°. de *boven-Djohorrivier* (de Mal. hulu sungai Johor) van dit Sèloewang tot en met de 2 groote bronrivieren, de Lènggiu (Lènggijoe) en de Sayong (Sajoeng); — dan heeft men hier tevens historisch: 1°. het gebied van den Maleischen staat Djohor in zijn bloeitijd, ca. 1530—1587, met Johor Lama als centrum; 2°. het gebied van zijn vervaltijd na 1587, ja zelfs verdwijning (exodus in 1615 naar Bintan), en tijdelijke herrijzenis (1641—1719), met Batu Sawar, dan Maḡam Tauhid, en Kota Tinggi als centra; 3°. het in handen van *Djakoën's* gebleven bovenstroomgebied, waar thans nog de meeste overblijfselen te wachten zijn van 't vroegste Langka misschien, van 't vroeg-middeleeuwsche Wurawari zeker, van 't latere Lèngkasuka wellicht.

Het zoude volstrekt onmogelijk zijn de waarschojnlijkheid van deze laatste bewering ook voor anderen evident te maken, indien er niet ééne beschrijving van dien bovenloop bestond, welke, onbewust van wat zij archaeologisch aanroert, licht bracht.

Het is de degelijke touristen-beschrijving van den ambtenaar van binnenlandsch bestuur — later Resident van Malaka — D. F. A. HERVEY, «A trip to Gunong Blumut» (Journal Straits Branch, N° 3, July 1879, p. 85—115), waarin hij verslag doet van een bestijging van dien berg, na de soengai Djohor in volle lengte te zijn opgevaren, en, bij de splitsing in Sayong (uit het W. komende, met het meeste water) en Lënggiu (uit het N.W., van de Bëloemoet-bergketen komend, met minder water), deze laatste in een *djaloer* zoover mogelijk naar boven te hebben gevolgd. Op 21 Jan. 1879 verliet hij Singapore per stoombarkas tot Panchur — zie onze Schetskaart; Hervey gaf helaas geen schets van zijn afgelegden weg! — samen met zijn reisgezel R. W. HULLETT (Principal of Raffles Institution; dus, even als Hervey, een goed Malaicus van ambtswege), ging hier in een *djaloer*, en stond 2 Febr. op den top; zijn terugreis, behalve de eerste dagen van afdaling, beschrijft hij *niet*; maar incidenteel vertelt hij wel zijn vroegere bestijging van den Pantaitop van uit K(ampong) Pantai, en zijn bestijging ook van den Mëntahak van Sëluang uit, beide in den loop van 1877. Behalve sportsman, goed Malaicus — hij tracht steeds zooveel mogelijk de namen der plaatsen waar hij langs komt te verhelderen —, en groot liefhebber van botanie, was hij liefhebber-historicus,¹ en in dit jaar 1879, voorzoover hij de fjord en midden-Djohor opvoer, in reeds welbekend terrein.

Daarnaast is er slechts ééne waardevolle en aanvullende beschrijving van beneden- en middenloop der S. Djohor tot een eindje bovenstrooms van Kota Tinggi: de «Trip to the Johore river» uit Juni 1826, geteekend door een pseudoniem «VIATOR» —

¹ Zie het lijstje van zijn opstellen en kleine stukjes in Barnes' „Index to Journals Nos. 1 to 50 of the Straits Branch R. A. S.” in N° 51 (Singapore 1909), p. 28—29. Ook het historische stukje „Malacca harbour” (1884) in N° 52 (1909), p. 111—115, is van hem, zooals blijkt uit N° 53 (1909), p. 176. — Blijkens het overzicht van zijn levensloop in „One hundred years of Singapore” (London, 1921), was hij in 1867 de eerste geweest van het nieuwe ambtenaars-corps der Straits Cadets, herhaaldelijk belast met politieke opdrachten, van 1882—93 Resident Councillor te Malaka, daarna gepensioneerd, en in 1911 overleden (I, p. 112—113; 120). — Twee fraaie studies van hem zijn: de reisbeschrijving uit Aug.—Sept. 1879 „The Endau and its tributaries” (met kaart; en appendix: „Itinerary from Singapore to the source of the Sëmborong and up the Mâdek”) in Journ. Str. Br. n° 8 (1881), p. 93—124, 125—132; en zijn opstel „Rëmbau” (Nëgri Sëmbilan) in Journ. S. B. n° 13 (Juni 1884), p. 241—258, met schetskaart. In alle treft weer zijn groote zorgvuldigheid bij 't spellen van Mal. woorden.

Aan de *Endau-reis* kan hier en daar nog iets worden ontleend; zie b.v. blz. 425.

maar waarvan hierna sub **j** (blz. 498—499), afdoend zal blijken dat dit niemand anders was als de toenmalige Resident van Singapore, JOHN CRAWFURD, kort vóór zijn aftreden op 14 Aug. d. a. v. —, afgedrukt in het in 1824 gestichte maandblad «The Singapore Chronicle» van Aug., dan herdrukt in J. H. MOOR's waardevolle «Notices of the Indian Archipelago», I (en laatst), Singapore 1837, p. 264—268. Als herdruk volgt dan nog in Moor's verzamelwerk het «Journal of a voyage round the island of Singapore», Nov. '25 (p. 269—273), dat openlijk van CRAWFURD is, en diens officieele reis in Aug. 1825 beschrijft, na het berichtontvangen van het traktaat Engeland-Nederland over de Koloniën in 1824, «to take formal possession of the island of Singapore and its dependencies»; bovendien heeft Moor hieraan een belangrijke kaart toegevoegd, in 1836 te Calcutta op steen gebracht: «Chart of Singapore Strait, the neighbouring Islands and part of Malay Peninsula by J. B. Tassin».

Van de twee andere beschrijvingen der Djohor-rivier, vallend tusschen «Viator» en Hervey, is de reisbeschrijving uit Sept. 1846 van den Malaicus Pater P. FAVRE buitengewoon teleurstellend. Verschenen voor het eerst als «A journey in Johore» in dl. III (1849) van Logan's *Journal of the Indian Archipelago and Eastern Asia*, p. 50—64, met hier en daar bij 't begin verbeterende noten door den redacteur van het tijdschrift J. R. LOGAN; daarop herdrukt in 1865 — doch met weglating van Logan's maar al te doeltreffende aantekeningen, en zonder verwijzing naar dien eersten druk! — als onderdeel van het werkje «An account of the wild tribes inhabiting the Malayan Peninsula, Sumatra etc.» (Paris, Imperial Printing-Office), toen Favre sedert eind 1864 opvolger was geworden van Dulaurier te Parijs als hoogleeraar in 't Maleisch en Javaansch, en het nu aan zijn positie verplicht scheen te achten 3 opstellen uit zijn missionaris-tijd te Malaka te doen herdrukken.¹ Hierna sub **h** (blz. 435) zal niet enkel de waardeloosheid blijken van dit opstel, wat aangaat de beschrijving der Djohor-rivier; maar, erger nog, de onbetrouwbaarheid.

De andere reiziger die iets goeds had kunnen vertellen een jaar of vier vóór Hervey, was de Rus en ethnoloog N. N. MIKLUCHO MAKLAY, welke van Dec. 1874—Jan. 1875 zijn route nam van

¹ Resp. alle drie verschenen in het *Journ. Ind. Arch.* dl. II (1848) en deel III, doch zonder eenige bijwerking, zelfs met een weglating herdrukt. Het eenige wat Favre aan 't slot toevoegde, was een „Note” over een pantoen.

de Moear naar de Endau-rivier en terug langs de Djohor — eenigszins de tegengestelde weg als Favre was gegaan, welke van de Djohor langs de Sajoeng (Sayong) overstak naar de Moear —, alweder uitsluitend op zoek naar Orang Bencewa, evenals Favre. Doch zijne «Ethnologische Exkursion in Johore. Vorläufige Mittheilung», afgedrukt (als vuile proef!) in het *Natuurk. Tijdschr. v. N. I. XXXV* (1875), p. 250—258, en zijn «Ethnological excursions in the Malay Peninsula Nov. 1874—Oct. 1875» (*Journ. Straits Branch* n° 2, Dec. 1878, p. 205—221) geven ons niets. Een verkorte, deels ook iets aangevulde, vertaling van het eerste verscheen in afl. 1 (en laatst) van Vol. I van het *Journal of Eastern Asia*, Singapore 1875.

En de éénige die tusschen «Viator» en Hervey ons zulk een voortreffelijke beschrijving had kunnen geven van de Djohor-rivier, welke hij van oorsprong tot monding zoo goed kende, J. R. LOGAN bovengenoemd, heeft helaas ook bij zijn reis van Sept.—Oct. 1847, komend van de boven-Endau-rivier, en den oppersten loop van Lenggü-Johor-rivier bereikend langs den bergpas tusschen den Chẽmundong- en den Bẽlumut-top, alleen oor en oog gehad voor de Orang Bẽnoewa in dat brongebied; zoodat zijn waarlijk magistrale studie «The Orang Binua of Johore» in dl. I (1847) van zijn in Juli '47 aangevangen *Journ. Ind. Arch.* (p. 242—293), ons wel prachtige gegevens uit zoo vroegen tijd heeft verschaft over de Djakoen's nabij den Bẽlumut — gelijk sub *m* hierna zal blijken —, doch omtrent merkwaardige plekken aan de Djohor-rivier ons in het duister liet.

Wij volgen nu HERVEY de *rivier-op*, van zee tot den oorsprong van de S. Lenggü aan den voet van den Bẽlumut, en dien top naar boven; terwijl belangrijke opmerkingen van «VIATOR» = CRAWFURD worden ingelascht uit Moor's verzamelwerk, gekenmerkt door V.

Alles wat daarbij van *archaeologisch* of *jonger-historisch* standpunt nader onderzoek vereischt, wordt afzonderlijk of groepsgewijs hieronder weer genummerd.

a. Tanjung Si Tapa of de «Kluizenaars-Kaap». Deze plek aan het Z.W.einde van het district Jẽlutong of eigenlijk Oedjoeng Tanah, wordt noch bij Hervey noch bij Viator genoemd. Doch er is een algemeene opmerking in CRAWFURD's

officieel rapport van 1825, hierboven vermeld, die ons doet vragen: zou op deze plaats met haar merkwaardigen naam niet goede kans wezen om overblijfselen terug te vinden van Chau Ju-kua's Ji(h)-lo-t'ing uit 1225 A. D., hetwelk hiervóór (blz. 85, 92) op goeden grond werd vereenzelvigd met het tegenwoordige kaapland-district Jëlutong, met de S. Jëlutong; op onze Schetskaart overgenomen van de Kaart der Straits Branch (1911)?

Ziehier toch wat Crawfurd bij 't begin van zijn rondvaart om Singapore-eiland op 3 Aug. 1825 noteerde, na bij den voet van «the hill of Johore» (= G. Pěngěrang; 201 M.) aan wal te zijn gegaan:

«The land is here elevated, but not very high . . . . From this to Romania (Romanya) the extremity of the continent of Asia, (a distance of about 20 miles), the country is one dreary forest without human habitation or apparently the marks of there ever having existed any. Our Malay guides, however, informed us that indications of an ancient population did exist along the whole of this coast in the presence of bricks, fragments of Chinese pottery, and those stone pedestals which are used in the best description of Malay buildings. The sterility of the soil and the barbarous character of the neighbouring inhabitants, however, forbid us to believe that any part of this region was ever occupied by a dense and industrious population.» (Moor, o. c. 1837, p. 269).

Thans, na al het voorgaande, heeft Crawfurd's sterk ongeloof geen vat meer op ons. Integendeel; wij beschouwen nu de mededeeling der «Malay guides» van bijna een eeuw geleden als een kostbare aanwijzing om aan dit «Lands-einde» van Djohor met ernst te gaan zoeken naar overblijfselen van Langka-Woerawari-Ji-lo-t'ing-Lěngkasoeka. En opdat dit niet een zoeken in den wilde worde op deze Zuidkust van ca. 20 Eng. mijl = 32 K.M., *beginne* men bij dien hoek met zijn suggestieven naam: Tanjung Si Tapa (op de Kaart der Straits Branch: «T. Sitapah»); waarbij men zijn locale gidsen zal kunnen nemen in de K(ampong) Jawa, welke een eindje N.W. van die kaap bij 't strand ligt, een «Javanen-kampoeng» dus.

We gaan nu de Kuala Johor in, en aan het groote eiland Těkong voorbij. Dit laatste blijkt toch de ware spelling te zijn (aldus in Shellabear's transcriptie der «Kesah pelayaran Abdullah», Singapore 1907, p. 4 en 6), naast het oudste «Tokong» bij

Crawfurd, het «Tikong» bij Logan, het «Takong» bij Dulaurier;¹ Hervey schrijft ten duidelijkste «Pûlau Têkong» (p. 85). In de Sadjarah Mëljoe komt deze eilandnaam niet voor; toch bestond hij toen al, want EREDIA kaarteerde in ca. 1604 een «Tucum» (zie hiervóór blz. 397), onder welk groot Têkoeng-eiland op zijn schets van blad 45r^o een «Pulo chagni» staat bijgeschreven, waarin we den naam van Tanjung Changi van thans herkennen — vermoedelijk in goed-Maleisch: *tjanggai* = «lange nagel» —, zijnde de Oosthoek van 't eiland Singapore; deze kaap draagt echter op Eredia's kaart van 1604 (fol. 61r^o; verg. al blz. 402) den naam «Tanion ruça» = Herten-hoek. Het kleine Têkoeng-eiland ligt W. van P. Têkong bësar.

Volgens Klinkert nu is Mal. *têkoeng* = «geleding»; een woord dat voor zoo'n tusschen-eiland in een fjordmonding wel past.

b. Tanjung Surat. Door *geen enkele* Eur. bron ook maar vluchtig besproken, ondanks den zoo uiterst suggestieven naam als Westelijke kaap van het gelijknamige eiland! Doch zie reeds hiervóór, sub I, blz. 367—370. *Alleréerst te onderzoeken!*

c. Johor Lama, of enkel Johor in den bloeitijd van het Djohoreesche rijk, ca. 1530—15 Aug. 1587, toen het op dezen datum door de Portugeezen werd verwoest. Anders ook genoemd Kota Batu, blijkens het «cottabato» eenige malen bij EREDIA, zoo in zijn teksten van 1599 (Informação, ed. Caminha, 1807) en 1613, als op zijn bij dezen laatsten behoorende kaarten (fol. 45r^o, 60v^o); hoewel door Mal. geschriften *nog niet* bevestigd.

Een behoorlijk onderzoek van dit oud-Djohor, dat na 1587 als hoofdstad vervangen werd door Batu Sawar (zie bij i) is nog nimmer gebeurd. LOGAN schreef in 1849, bij zijn rectificaties op Favre: «The remains of an extensive rampart are still visible» (l. c. p. 52, noot 3); verbetering toch op wat FAVRE had gezegd dd. 5 Sept. 1846: «The inhabitants of Johore told me . . . that the Sultan who used to reside there had a fortified castle, and that the city was adorned by several handsome buildings erected chiefly upon some elevated ground distant a few hundred steps from the last houses of the present village going down the river.

¹ Crawfurd in 1825 bij Moor, l. c.; Logan op zijn reeds vermelde „Geological map of Singapore” van 1851, met kortheds-boogje op de i (Journ. Ind. Arch., VI, 1852); Dulaurier in zijn vertaling van Abdoellah's „Kesah pëlaajaran (ka-Këlantan)” in de Nouvelles Annales des Voyages van 1849, herdruk Parijs 1850, p. 8 en 11. De editio princeps (Singapore 1838, in zoowel Arab. karakters als met transcriptie) van Abdoellah's werk kan ik helaas niet raadplegen.

I visited the place but I could not find any remains of them.»

Johor Lama heeft trouwens aan zijn gunstige ligging als inland-sche handelsplaats te danken gehad, dat het, hoe vaak ook aan-gevallen en zelfs vernield, nooit geheel verdween en vergeten werd; telkens werd het weer herbouwd, zooals niet als Maleische kampoeng, dan als nederzetting van Boegineezen. In 1846 was het dit laatste, blijkens Logan's noot 4 bij Favre, l. c.: maar óók alreeds in 1826, gehoorzamend aan den «Sulewatang» van Kam-pong Bugis te Singapore (tusschen de monden van S. Rochor en S. Kalang), V. p. 264. Wat de naam «Pangaranian» op Eredia's kaart (fol. 45r°), even Z. van «cottabato», mag beduiden, weet ik niet; het op den overwal gemarkeerde «Turucan», lees «Turuçan», is natuurlijk de *těroesan* die het eiland op den West-wal der fjord vormt, waarvan de O. kaap heet Tg. Juling, d.i. «Schuine Hoek». De Eng. Zeekaart markeert een kampoeng Singat op den Oostwal der fjord, beZ. Johor Lama; waar-schijnlijk goed-Mal. Sěngat = «angel», en daardoor rechtstreeks herinnerend aan het eilandje Pěnjěngat of «Wespen-nest» tegen-over de kota Riouw, op welke plek met symbolisch-offensieven naam zich immers de Sultan van Riouw-Lingga als erfgenaam der oude Djohor-heerschappij heeft teruggetrokken.¹

d. Panchur. Hervey, p. 86, zegt: «From the rising ground by the river side just above Panchur there is a very pretty view, giving Pulei [G. Pulau, 677 M.] just opposite in the far West, . . . Panchur itself is said to owe its name to an ivory conduit made by a former Raja to bring water to a pond in which he and his household might disport themselves. Large stones per-forated with holes are also to be found on the banks of the river which are said to be memorials left by the Achinese of a conquering visit paid to Johor in the early part of the 17th century; they are supposed to be parts of anchors, and are called „batu anting-anting”.»

Doch deze ankersteen en zijn wel zeker *niet* van den vloot-aanval der Atjehers op 6 Juni 1613 (verg. reeds blz. 148, noot), want die gold de toenmalige hoofdplaats Batoe Sawar, zie bij i; maar zéér wel zou dit passen op dien *ouderen* aanval der Atjehers

¹ De tegenwoordige Sultan's van Djohor Baroe (Johor Bharu) — zie onze Schetskaart; in 't midden der Sělat Těbėrau — dragen dien titel pas sedert 1885. Zij zijn de nakomelingen van den Těměnggoeng van Singapore, die Djohor Baroe stichtte in 1855 (zie blz. 150, noot 1!), en in 1868 Maharadja werd.

onder hun geduchten Sultan Alaoedin Ri'ajat Sjah al-Kahhar (reg. ca. 1539—† 28 Sept. 1571), waarbij Djohor (Lama) verwoest werd, de toen er nog regeerende stichter, Sultan Alaoedin Ri'ajat Sjah (ca. 1530—ca. 1564), gevangen genomen en gevankelijk medegevoerd naar Atjeh, en op zijn troon vervangen werd door een creatuur der Atjehers, zijn zoon Sultan Moedhafar Sjah II (ca. 1564—ca. 1580). De ware datum van dezen oudsten Atjehschen aanval en groote overwinning op Djohor is volstrekt niet bekend; zelfs het jaar 1564 is twijfelachtig, daar het alléén steunt op den tekst van den min of meer beruchten Mendes Pinto, die bovendien zelve in 1558 al naar Portugal was teruggekeerd, dus gemakkelijk een foutieve informatie van anderen kan hebben ingelascht. Zeker is slechts, dat die victorie viel eenigen tijd vóór de éclatante mislukking der belegering van Malaka door dienzelfden Sultan van Atjeh (20 Jan.—25 Febr. 1568), die weer voor Moedhafar Sjah de welkome aanleiding werd om de Atjehsche voogdij af te schudden en de partij der Portugeezen te kiezen.¹ Niet alleen is er aanleiding om deze ankersteenen bij Pantjoer in verband te brengen met gezegde gebeurtenis van ca. 1564, maar vooral óók de stichting eener nieuwe residentie hoogerop, op den Boekit Sölöjeet (zie bij f).

In de Sadjarah Mël. wordt Pantjoer niet genoemd, en komt niet voor op een van Eredia's kaarten.²

¹ Vandaar dat Tiele het jaar 1567 had aangenomen voor de verovering van Djohor (Lama) door de Atjehers; zie Bijdr. Kon. Inst. 4, V (1881), p. 169—170, deels in aanvulling en verbetering van wat hij gaf ib. 4, IV (1880), p. 426—428. Terecht heeft echter Dr. HOESEN DJAJADININGRAT in Bijdr. Kon. Inst. dl. 65 (1911), p. 154—155 aangetoond, dat Tiele voor het jaartal bij Pinto een onvertrouwbare uitgaaf had gebruikt met „1574”, dat geheel onjuist moet heeten. De éérste editie van Pinto's *Peregrinaçam*, Lisboa 1614 (ex. Univ.-Bibl. Amsterdam) zegt inderdaad in Cap. 32: „o anno de mil & quinhentos sessenta & quatro” (p. 33 recto), conform de opmerkingen van Dr. Hoesen in zijn noot 6, l. c. Ook uit den tekst van Couto's *Decada VIII*, cap. 21 (ed. 1786, p. 130—132), al geeft deze dan ook geen jaartal, is af te leiden dat de overval van Atjeh op „Sultan Alaoedin van Oedjoeng Tanah, zoon van Sultan Mahmoed” (Sultão Salaudi de Vianta filho de Sultão Mahamed; p. 130), veeleer *een paar jaar* vóór Jan. 1568 heeft plaats gegrepen.

² Bij zijn terugkeer van de Ulu Madek via de Lënggiu naar Singapore in Sept. 1879 (verg. toch blz. 419, noot), deed HERVEY Pantjoer even aan, en schreef nu: „At Panchur, where I also touched on my way down the river, the high bank, which affords such a pretty view of the river and more distant scenery, is the site of an old fort, traces of where the guns were placed are still visible, but part of the site is now used as a burial ground.” (Journ. Str. Br. n° 8, Dec. 1881, p. 124).

e. Riviervak Pulau Layang-Pulau Linau. In dit deel der rivier, het begin (gerekend stroomopwaarts dus) van de midden-Djohor, voltrekt zich, door de stroomvernaauwingen langs dit «Zwevende Eiland» en het «Roode-pinang-Eiland» — «Linau (a red stemmed variety of betelnut)», zegt Hervey, p. 87; bij Klinkert of De Clercq-Greshoff (1909) *niet* te vinden — de overgang van zout water in zilt, en van P. Linau af in zoet. De vloed doet zich nog wel een heel eind hoogerop gevoelen door opstuwung, maar niet meer door brakmaking van het aflopend rivierwater. Dit feit, van veel gewicht voor de situatie van Batoe Sawar (zie bij i, blz. 482), is alleen af te leiden uit de scherp-botanische waarneming van «VIATOR» in 1826.

Eerst vertelt deze, hoe in «the east side» der doorvaart om P. Layang — in de geheele fjord ligt het vaarwater óók aan den Oost-oever;¹ vandaar weer en Pantjoer en Johor Lama en Tandjoeng Soerat aan dien oever — de Bukit Sungai Tukul ligt,² welke «in former days.. was fortified, the remains of which were still to be seen» (p. 265); en waar hij, met zijn «fellow travellers» (p. 264, aanhef) aan land gegaan zijnde, niet alleen bevond dat: «This spot must have completely commanded the passage up the river which is here not half a mile wide», maar hier ook aantrof «the muzzle of an iron gun, apparently a six-pounder, which, from its fashion, is supposed to be of Spanish manufacture»; ja, bovendien «a tomb formed by piling up large flat stones and filling up the centre with earth; there were two stones standing erect about a foot apart; they were of the same form, 3 feet high, very handsomely carved, and in a good state of preservation. They are made of hard sandstone and said by our guide (Inchi Salle) to be the workmanship of a Chinese and to be the tomb of Raja Tungko Putih; but he could not tell us when he lived or any thing of his history.» (V. p. 265). Naar mijn persoonlijke overtuiging zullen dit, bij

¹ Hervey, p. 85, zegt toch: „Below Panchur the Channel is on the east side, extensive shallows and sand-banks prevailing to the west.” In de koewala Djohor ligt het vaarwater daarentegen aan den W.kant van P. Tëkoeng.

² Op p. 265 staat foutief: „Bukit Soongai Fookoal”, doch op p. 268 goed: „Sungy Tookal”. Hij beschrijft de plek aldus: „... a little hill about 100 feet high,.... On ascending the hill we found the top had been levelled and the sides scarped for about 8 or 10 feet; the extent of the work might be 50 yards broad and 160 long [ca. 45 × 145 M.]; it is now grown over with jungle, none of the trees, however, (being) of a very large size.” (p. 265).

nader onderzoek, de grondvesten blijken van een Portugeesch fort, gesticht kort na de verwoesting van Kota Batu = Djohor Lama (zie bij c) op 15 Aug. 1587, om de op- en afvaart der Midden-Djohorrivier te beheerschen; geheel in den trant zooals de invaart der prachtige baai van Bima (Oost-Soembawa) weleer werd beheerscht door een groot Port. fort aan den N.W. ingang en een redoute ten Z.O., waarvan de duidelijke restes tot heden welbekend zijn, al zal men te vergeefs in Port. geschiedbronnen zoeken naar hun vermelding. Zelfs dat Sungai Tukul lijkt mij niets anders als = S. Pørtukul, Pørtokal, Pratokal, d. i. «Portugal» en «Portugeesch», in laat-Middeljav. literatuur ook welbekend;¹ en die «Raja Tungko Putih», die er begraven ligt, zal wel een Port. commandant zijn geweest. Dat P. Lajang in ca. 1604 aan de Portugeezen welbekend was, blijkt uit de (zij het dan slordige) kaartteering van «Pulo layan» in den «Rio de Ior» (= «Djohor-rivier») bij Eredia, fol. 45 r°.

Dan bespreekt Viator «the village of *Gonggong*» (ib.), het Gonggong van tegenwoordig, waar toen nog een tinmijn was, natuurlijk door Chineezzen bewerkt. «The ore is in the form of very fine sand; the same we understand, as it occurs in the rich mines of Banca» (l.c.). Ook Hervey deed deze plaats in 1879 aan, en schreef: «„Gonggong” is a common sea-shell² and the name of this place is owing probably to the abundance of those shells there; here formerly tin used to be worked; and gold was also found in 1847. At present there is a pretty numerous settlement of Chinese Pepper and Gambier-planters» (p. 86); dus de bekende Mal.-Chin. *kangka's* of gambir-peperplantages, aan welker hoofd pleegt te staan een Chin. *kang-chu* of «river-head» (Hervey, p. 86; 89), als *tau-ke* («baas»).

Doch alléén Viator merkte op, dat het water in dit soort binnenmeer tusschen P. Lajang en P. Linau niet meer zout is, maar *brak*: «The river is here about 300 yards [ca. 275 M.] wide and 3½ fathoms deep [= ca 6½ M.; wat ook weer de ligging dezer plaats aan den West-oever geheel verklaart]; the water

¹ Het ontbreekt wel is waar als zoodanig in V. d. Tuuk's Wdb. IV, p. 88b — ook sub *tokal* in dl. II, p. 639b —, maar dit is een omissie. In dl. IV, p. 718a spreekt V. d. Tuuk zelf, à-propos van een „gëdang Kastela” = Kastieljaansche, Spaansche pisang = papaja, óók van den naam „pisang patukar of portugeesche p.”, als hier en daar nog in zwang op W. Sumatra. In ouderwetsche Jav. Sadjarah's is wong Pratokal het gewone woord voor: Portugees.

² Volgens Wilkinson's Malay-Engl. Dict. (1903), p. 568a, een *Strombus*-soort.

is brackish during dry weather but after rains it is drinkable; but there is no occasion to make use of it, as a rill of the purest water runs close past the village.» (V. p. 266).

En dan volgt deze mooie waarneming bij Viator: «Opposite to this place [scil. Gonggong] is the island of *Leenaw* which extends N. and S. about 3 miles [1 Eng. mijl = 1,609 K. M.] and is formed by a channel called *Salat Mandeena* [= de «Sĕlat Mĕndĭnah» bij Hervey, p. 87; alweder hier aan den Oost-oever], which runs off from the main river about $2\frac{1}{2}$ miles above the village; lower down the river [dus: in het binnenmeer] there also other two islands which we passed, formed in the same manner. They are named *Pulo Kayu anak kechil* and *Pulo Kayu anak besar*, the former about 1 mile in length, the latter about $5\frac{1}{2}$ or 6 miles [ook bij Favre allebeide genoemd, 1849, p. 52—53, 55]. They are both mud islands and covered with low mangrove jungle about 3 feet high, the diminutive height of which may be ascribed to the want of a sufficient quantity of salt in the water. *Pulow Leenaw* is more elevated, and at its upper end, where the water is fresh the mangrove disappears and gives place to neebongs, and a little higher up, to rasau.» (ib.) Hier proeven we, zoo te zeggen, de verandering in het rivierwater door den plantengroei: beZ. P. Lajang zoutwater, geheel beheerscht door den vloed uit zee; beN. dat eiland brakwater, en dwergvormen van rhizophoren; doch hoogerop, van P. Linau af, zoetwater, en daardoor weer de zoetwater-palm *niboeng* (*Oncosperma filamentosum* Bl.), en nog wat hoogerop de rivier-pandaan *rasaœ* (*Pandanus helicopus* Kurz), die ook aan de stroomoevers in N.O. Sumatra zooveel voorkomt.¹

f. Bukit Sĕluyut, of (waarschijnlijk) = «Overhangende Heuvel», want zie Klinkert's Mal. Zakwdb. (1910), i. v. *loejoet*. Volgens Verhaal 38 (d. i. het slotverhaal van 't Appendix) der Sadjarah Mĕlajoe, hetwelk de geschiedenis van den oudsten staat Djohor verhaalt (ca. 1530—1613), die plek, waarheen Sultan Moedhafar Sjah (II; regeert ca. 1564—80) zijn *nĕgĕri* overbracht van Djohor, dat dus van toen af «lama» werd daardoor.² Kan dit bij den aanvang zijner regeering zijn geweest (zie reeds hiervóór bij d.

¹ Zie De Clereq-Greshoff, Nieuw plantkundig Wdb. voor N.-I. (1909), i. vs.

² De stichter van Djohor (Lama), vader van Moedhafar Sjah, was Alaoedin Ri'ajat Sjah (II), geb. ca. 1513 op Bintan, en Vorst van Djohor ca. 1530—1564. De jaartallen bij Netscher (Tijdschr. Bat. Gen. II, 1854, p. 145) zijn verouderd.

blz. 425), en dan in dezen zin dat het een bij-residentie werd?

Want anders is deze Mal. litteraire voorstelling kwalijk te rijmen met de Port. historische berichten, voor wie «Jor» de hoofdstad *blijft*, welke zij in 1587 zouden verwoesten, en die van geen «Seluyut» weten. Overigens is de voorstelling van Verhaal 38 uiterst rooskleurig: tĕrlaloe ramai nĕğĕri Sĕloejoed itoe, etc. (ed.-Shellabear, 1898, p. 184). De vlak ten N. gelegen «Soengai Sĕloejoed» wordt er eveneens genoemd; doch wàar lag de «pasar bĕsar di Kangkang»? Toen deze Sultan echter (in 1580?) terugkeerde tot de barmhartigheid Gods, werd hij begraven «di Boekit Sĕloejoed» waardoor hij voortaan genoemd werd «Marhoem di Sĕloejoed» (ib. p. 187), opgevolgd — versta: van kant gemaakt! — door zijn zwager-usurpator van Pahang, Radja Oemar, toen hernaamd Sultan Abdoe'l Djalil Sjah (ca. 1580—ca. 1597).

Van al deze grootheid was aan Viator of Hervey evenwel niets bewust; bedoeld Appendix was een voor Europeanen nog vrijwel gesloten boek.¹ Hervey, als practisch Engelschman, zegt enkel: «... the mouth of the Sĕluyut River, on the banks of which rises a hill of the same name, which would be a capital site for a bungalow, 6 hours' steam from Singapore» (p. 87).

Maar Viator's verslag uit 1826 is veel interessanter. Hij zegt: »After having remained about an hour and a half at the tin mines [n.l. van Gonggong, waar zij om $\frac{1}{2}$ 10 's morgens waren aangekomen «with the tide in our favor»; V. p. 265], a fresh breeze sprung up from the S. E. when we got under weigh and sailed up against the tide [n.l. in een Eng. sloep met zeil- en roei-vermogen van 6 riemen, zie volg. blz.; het ebtij was dus om ca. 10 uur doorgekomen, hetgeen in verband met de verdere opvaart van belang is]. Three miles [= ca. 5 K. M.] above *Gonggong* we came to *Bukit Salooyat*, a hill on the river's edge, which is said to have been formerly fortified.² Our guide told us that

¹ Niet natuurlijk voor een ervaren Malaicus en tegelijk voortreffelijk geschiedkundige als E. NETSCHER, Zijn doorwrochte studie „De Nederlanders in Djohor en Siak, 1602 tot 1865” (Verhand. Bat. Gen. XXXV, 1870), begint op p. 2—5 met een overzicht van de historische gegevens uit „de Maleische kronijk”, wat niet anders is als een excerpt uit Verhaal 34, 35—36 en 38 der Sadj. Mĕl., de laatste 3 dus begin en einde van 't Appendix, dat hij uit hss. kende. Over zijn voornaamste Mal. bron, zie hierna de noot op blz. 453—454.

² In Crawford's 2 jaar later verschenen „Journal of an Embassy ... to the Courts of Siam and Cochin China” (1^e ed. 1828; 2^e ed. 1830) vindt men dan ook op de groote Kaart geheel vóóraan, geкартеerd van Z. naar N.: *Ancient Johor; Old Fort* (beneden het Zuidelijkste eiland; dus wel de *Bukit Sungai*

the old guns which were in the possession of the late Tumungung [scil. of Singapore; verg. blz. 424 noot, en 499 noot 2] were taken from this place. The hill is about 150 feet high [ca. 45 M.; net zoo hoog haast als de Bukit Singapura]. On the north side, a river also called *Salooyat*, falls into the Johore river; it appears about 150 yards [ca. 135 M.] wide at its entrance but it very soon becomes narrow. About 8 miles up there is a small village of 5 or 6 houses. A mile and a half above *Bukit Salooyat* is a place called *Tanjong Badam* [lees: wellicht T. Badan?], where criminals were executed in those days when the state of civilization in the Johore kingdom required such examples. The river is here about 100 yards [= 91,5 M.] wide and quite fresh at all times: the current must have been running at the rate of at least 3 miles an hour as we were unable to make any good way against it in a boat with 6 oars; so that after rounding another bend of the river [naar ik vermoed: bij de laatste der zigzag-windingen van onze Schetskaart, een eindje bovenstrooms van «*Tanjong Badam*» = Hervey's «*Gâlah Si Badang*»; en ongeveer bij de monding der alléén door Hervey genoemde «*Sungei Nâga Mûlor*», die straks sub **g** en **h** zullen volgen] we anchored to wait for the tide. We had here 3 fathoms [= 5½ M.] water». (V. p. 266).

g. Galah Si Badang, of «Badang's boom-stok»? Alléén Hervey geeft dezen naam en plek, en plaatst ons daarmee midden in Verhaal VI der Sadjarah Mël., met de heldendaden van den Singapore-athleet BADANG, herkomstig van «Sayong», d. w. z. van de zuidelijkste groote bronrivier der boven-Djohor. Aangezien hij in den aanhef daar met name wordt genoemd: «Badang namanja, asalnja orang Bënoewa Sajoeng» (Shellabear, 1898, p. 27), ligt het voor de hand, niet te vertalen «*Bâdang*, natif du pays de *Sâyang*» zooals Marre (1900, p. 38) nog deed, conform Leyden in 1821 («He was a native of the country of Sayang», p. 53—54); maar veeleer: «afkomstig van de Sajoeng'sche Orang Bënoewa», d. w. z. als zijnde niet een ras-Maleier, maar wel een *Djakoen* uit het binnenland, ervaren kano-boomer en slaaf te Sëluang (zie bij **k**).

Hervey nu vertelt: «Just after this point [scil. «the Sëluhut River»] the main river takes a sharp bend to the right, and

Tukal van blz. 426—427); Tin mine (op den W.oever; dus = *Gonggong*); Old Fort (n° 2; nu *boven* het Noordelijkste eiland; dus gewis = Bukit Seluyut); en ten slotte, een eind boven de fjord: Kota Tinggi.

henceforward its course continues for the most part very winding . . . . About a mile higher up on the left we came to Galah Si Badang (the punting pole of Si Badang), the execution place of former days [dus = Tanjong Badam van Viator,¹ straks op blz. 430] and the scene of one of the many notable deeds performed by Si Badang, the Hercules of Malay legend. It is said that when the river is low the stump of a tree is to be seen, the stem of which (some 18 inches in diameter) [46 cM.] Si Badang broke off and used as a pole to propel his boat against the stream.» (ib.)

Ondanks de zoo pertinente woorden van Hervey, dat *hier* ter plaatse de plek zou te zoeken zijn van Badang's athleten-daad, beschreven in alinea 4 van Verhaal VI der Sadjarah Mëlajoe (Shellabear, 1898, p. 28—29; of 2e ed. 1910, I, p. 40), durf ik met zekerheid beweren dat hij hier misleid is geworden door jongere inlandsche verhaaltjes; en dat Viator's Tanjong Badam — wellicht dan in den juisteren vorm «T. Badan»? — alléén goed is. Immers: de Sadj. Mël. zegt, wel tot drie maal toe, dat de plek zich bevond ter «Kœwala Sajoeng», dus bij de *monding* van de Sayong; èn dat zich daar ter plaatse óók de (versteende) *pelang* of *pilang* nog in 1612 bevond, dat is dus de «zolderschuit», het platbodemde vaartuig, door Badang voortgeboomd; alsmede dat de plek toenmaals nog heette: Batu Bêlah.² Van dit alles blijkt hier niets, en klopt niets; alléén Badang's *galah* zou hier versteend staan, op een totaal andere plek.

¹ Bij Viator's „*Tanjong Badam*” op deze plek van 't krissen van misdadigers in den tijd van het Djohor-rijk, zou men natuurlijk ook kunnen denken aan Mal. *badan*, en volstrekt niet aan den eigennaam *Badang*; vooral omdat Viator in zijn verder reisverhaal volkomen correct van den held „*Si Badang*” vertelt, zie hierna op blz. 439. Maar óók kan het zijn dat *badam* goed gespeld is; Tandjoeng Badam zou dan kunnen wezen „de Roodgevekte Kaap”, en dan misschien zelfs symbolisch van naam. Aan den anderen kant weer spreekt Viator van „*Gongong*” voor Gonggong, van „*Kota tingeh*” voor Kota Tinggi.

Doch uit het feit dat zoowel Viator in 1826, als Hervey in 1879, de oude executie-plaats van Djohor aanwijzen op resp. 1½ en ruim 1 Eng. mijl bovenstrooms van den Boekit Sêloejoet, blijkt, dat Viator's „*Tanjong Badam*” en Hervey's „*Gâlah Si Badang*” een en dezelfde plek moet zijn. Zulk een plek blijft vast in het volksgeheugen leven, gelijk bij ons plekken als „Golgeberg, Galgeveld”; of de „Pagantoengan”, even O. van de kota Bengkoelen.

² De tekst luidt: „Sêkarang poen lagi ada batoe itoe di Koewala Sajoeng, di-sêboet orang Batoe Bêlah [omdat Badang met zijn hoofd daar op was gevallen, en wêl den steen maar niet zijn harden kop had gespleten!]; dan galahnja dan pelangnja itoe poen ada lagi datang sêkarang ini.” (Shellabear, 1898, p. 29; of 2e ed. 1910, I, p. 40).

Het verheugt mij, uit Hervey's eigen reisverhaal te hebben kunnen concluderen waar dan wél die door de Sadj. Mël. beschreven Batu Bëlah te zoeken is; hij zal hierachter, bij het slot van I (blz. 514—516), blijken thans te heeten: Jalor Putus, de «Gebroken Kano», vlak bij den mond der Sayong. In recenten tijd hebben dus Djohoreezen het «Badam» (of «Badan»?) van anno 1826, verhaspeld in «Badang», en daarop hun verhaaltje gaan borduren, dat zij Hervey wijs maakten.

Wat het «oelam koeras» van den boom «koeras» in het Maleisch vermag te beduiden, dat BADANG hier, volgens de Sadj. Mël., ging halen voor den op die toespijze (*oelam*) belusten «Radja Singapoera», schijnt nog door geen Malaicus te zijn opgelost; liefst glijdt men over deze en andere onbegrijpelijkheden van den tekst heen, neemt ze zelfs niet eens op in zijn Woordenboeken (met name: KLINKERT).¹ Mag men echter voor het kûras van den tekst, lezen kâras, dan zou de vraag ineens zijn opgelost op zeer bevredigende wijze; de *kâras*-boom is de welbekende *Aquilaria malaccensis* Lam., die het welriekende aloëhout geeft (zie De Clercq-Greshoff, Plantkundig Wdb. N.-I., 1909, n° 283). Von de Wall, Mal. Wdb. II (1880), p. 477a, Klinkert (1916), p. 746a geven *kâras-kâras* als een «soort van versnapering»; en al wat geurt, pleegt eenen Heerscher te trekken.

h. Maradalam; Sungai Naga Mulur; Sungai Mënchok; en Pënatih (*niet* Petatek). Hier, al nader komend tot de oude en tweede Djohor-kota Batoe Sawar (zie bij i), beginnen

¹ Noch Von de Wall in zijn groot Wdb., ed.-V. d. Tuuk (1877—84, 3 dln.) noch Klinkert — de heruitgever der Sadjarah Mëlahoe zoowaar in 1884 — in zijn talrijke Wdbb., noch zelfs Wilkinson in zijn kranig en onafhankelijk opgevat Malay-Engl. Dict. (1903), waarin zoo tal van Mal. woorden uit Këdah voor het eerst tot hun recht kwamen, kennen koeras, kûras, anders dan als boekterm: katern. En alléén Wilkinson heeft getracht het even onbegrepen soem of som op te lossen, dat in Verhaal XIII voorkomt als een soort schip van groeter inhoud dan een prahoe (zie ed.-Shell. 1898, p. 58, r. 17); hij geeft i. v. som op p. 400b: „V. a ship, of a type no longer known; Sej. Mal.”; toch is dit laatste lang niet juist; de Mal. naam was soma = „maan”, en komt meer dan eens niet slechts voor in Port. bronnen der 16^e eeuw (Eredia, Couto) en als somma zelfs in de oudste koloniale Holl. (Linschoten in 1595, Lodewycksz in 1598), maar Eredia beeldt zelfs af in zijn hs. van 1613 een „Jonk of Soma van China” (Ivneo ou Soma da China), ed.-Janssen, 1882, fol. 80 v°. Inderdaad was de *Soma* een groot „maan”- of ark-achtig handelsvaartuig (genre-*majang*), zooals de Hollanders in 1596 nog te Bantam leerden kennen, als pepervaarders der Zuid-Chineezzen; hiermede is de onopgeloste vraag in de hereditie van Lodewycksz' Eerste Boeck (1915, p. 72) tevens verhelderd.

we, dicht bij elkaar, een paar interessante namen aan te treffen die de aandacht gaan spannen.

VIATOR in 1826 schreef: «The country on the right hand going up [n.l. van zijn «*Tanjong Badam*»], is called *Maradalam*, and there is a small village called *Mainchoo*, a little way from the river side and concealed by the jungle. About 8 o'clock we resumed our voyage [dus nu met het tij mee]. On the left hand we saw a low hill called *Bukit Panate*; another a little further up called *Bukit China* and a third *Bukit Pahang*» (l. c.).

HERVEY in 1879 is kort en precies: «Nearly opposite [n.l. van zijn «*Gâlah Si Badang*»], is *Mërdâlam*, and a little further up Sungei Nâga Mûlor. Proceeding another $\frac{1}{4}$ mile we reach Sungei Mënchok, and $\frac{1}{2}$ a mile higher on the left the river and hill of Pĕnâtiĥ, and about the same distance beyond them Bukit China: on the right again is Pûlau Patâni, the residence of Patani men» (l. c.). Dit laatste eiland zal wel liggen nabij Viator's «*Bukit Pahang*».

Wat is Mërdalam of Maradalam? Deze zonderlinge landschapsnaam», in zijn ouderwetschen vorm eerder aan Jav., dan aan Mal. invloed herinnerend (Mal. en Jav. Mërapĭ; Jav. martâpâ of mârâtâpâ, mërtĕloe of mârâtĕloe), mag misschien vertaald: «Dalam-terrein, Kraton-grond vormend». Men zou hier kunnen denken aan grond behoorend bij de vroegere neven-residentie Sĕloejoet in de Djohor-periode (zie bij f), een klein eind weg benedenstrooms gelegen aan denzelfden Oostoever; moeilijker daarentegen zou men verband kunnen denken met het een eind hoogerop gelegen Batoe Sawar (zie bij i), de Djohor-residentie nâ Djohor Lama en Sĕloejoet (of Sĕloejoed). Ik vermoed echter dat dit terrein, Viator's «country on the right hand going up», de streek aanduidt waar een vóór-Mohamm. *kraton* heeft gestaan. Alleen lokaal onderzoek kan hier uitsluitsel geven.¹

S. Naga Mulur (in meer gewonen Mal. vorm mĕngulur) is zooveel als de rivier van de «zich uittrekkende» of «te voorschijn komende» naga. Wilkinson in zijn Malay-English Dict. (1903) vertaalt *mulor* met «extensible, elastic» (p. 664a); Klinkert in zijn Zakwdb., 2^{en} dr. (1910), *mĕngoeloer* met «voor den dag komen», en ook met «vieren» = schot geven, laten schieten. Een naam Naga Mĕngulur vindt men op de Kaart der Straits Branch (1911) bijgeschreven in het midden-Moear-gebied, bij

¹ Prof. VAN RONKEL is geneigd den term als Tamil op te vatten, wat dan zou wezen: *mardalam* = „terrein met boomen”.

een klein rechterzijstroompje even beZ. de plaats Pëngkalan Kota, en een eindje beN. de grootere plaats die «Lenga» is gespeld, met een «S. Lenga» er bij, maar welke inderdaad «Lengga» (= Lingga?)¹ heet, zooals men zien kan op het kaartje en in den tekst bij Phillips, *Malay Peninsula* (2^d ed., 1906), p. 103 en 107.

De naam zal ook elders nog wel voorkomen in 't Mal. Schiereiland. Maar hier, in het Mërdalam-gebied, bij den overgang van Djohor-fjord op Djohor-rivier, en aan dezelfde zijde als dit laatste — immers, uit de wel wat al te sobere woorden van Hervey maak ik op, dat de S. Naga Moeloer van den Oostkant invalt —, breng ik voor mij verband tusschen het vóór-Mohamm. Ganggājoe-gebied, waarvan Verhaal I der Sadjarah Mëljoe in ca. 1612 nog weet, en die Naga Gangga, uit de tot nog toe alléén in een hs. te Cambridge gedeponeerde en door WILKINSON bestudeerde antieke *Hikajat Koris* van (waarschijnlijk) de 16e eeuw (zie hierover nader sub i, blz. 468) bekend, als: «a fabulous dragon (character unknown); Ht. Koris» (Dict. 1903, p. 670 i. v. *naga*; en verg. er p. 567*b* i. v. *gangga*). Die onbekendheid met den aard der Naga Gangga kan thans worden geacht te zijn vervallen: het is de Naga Ardawalika uit het Langka-Woerawari-gebied, tegen welke Vorst Erlangga een zege bevocht op Javaanschen bodem; en welker zeemacht deels naar Java zal zijn gestevend in die «draken-schepen», welke thans nog in Maleisch *kakap naga* of *naga oembang* heeten. Zeg: Zee-slangen, met hooggekromde draak-vormige snebben; verg. Wilkinson l. c., die hier heel wat meer geeft dan Klinkert (1910; '16).

S. Mëñchok (Mëntjok; = Viator's «*Mainchoo*») is hier en op onze Schetskaart alléén opgenomen, om daarmee te waarschuwen dat dit *niet* gelijkgesteld moet worden met het «Menkao» uit de slordige en poovere reisbeschrijving van den abt FAVRE, zijn «Journey in Johore» van 1846. Mijzelf heeft het heel wat moeite

¹ Het eiland Lingga dankt zijn naam aan de spitse „Piek van Lingga" of Goenoeng Daik, van boven even ingesneden in twee steile topjes, resp. 1206 en 1193 M. hoog, die men tegenwoordig meestal de (opstaande) „Ezelsooren" noemt (verg. Schot in Tijdschr. Bat. Gen. XXXII, 1889, p. 602 noot 2); zie de Landverkenningen behorend bij dl. II v/d Zeemansgids O. I. A., 2de dr. [1913], n° 78 met de 2 topjes inéén, en n° 98 & 102—104 met de spleet tusschen beide goed zichtbaar. Reeds in ca. 1526 komt de naam van dezen *lingga*-achtigen berg voor in João de Lisboa's *Livro de Marinharia* (ed. 1903), p. 248 en 256 als resp. „lemqua", „Linga", en „Lingua" (alle voor 't eiland, alsmede als „Goenoeng Lingga" in ca. 1612 bij Verhaal 2 der Sadjarah Mël. (ed. Shellabear, 1898, p. 20 r. 5—6).

gekost door lezen, toetsen, en telkens herlezen, er achter te komen welke plaats- of riviernamen hij bepaald genoemd heeft, of waarschijnlijk in zijn tijd aanwezig vond. Het zou overbodige moeite lijken hiervan rekenschap te geven, indien niet Favre een Malaicus ware geweest van naam; èn vooral, indien niet DENNYS in zijn «Descriptive Dictionary of British Malaya», van 1894 ongelukkigierwijs voor zijn art. «Sungei Johore» (p. 381) dit inferieure stuk van Favre had geëxcerpeerd, zonder af te weten of gebruik te maken van Hervey's superieuren arbeid. Zoo bevat dan de éénige Encyclopaedie, welke tot heden voor het Maleische Schiereiland bestaat — een nieuwe druk van Dennys' verdienstelijk werk († 10 Dec. 1900) bleef uit —, een informatie die bijster maakt. Noch Favre's «place called Menkao» noch zijn rivier «Negaoyoung», hebben iets te maken met Mënchok-Mainchoo of met de S. Naga Mulur; beide liggen véél hooger de rivier op; de plaats «Menkao», onvindbaar op eenige kaart, moet ergens aan den rechteroever der zuidelijkste bronrivier, de S. Sayong, hebben gelegen, met daartegenover een kampoeng Inas («Ynass»; ook onvindbaar), beide al gemengde nederzettingen van de laatste Maleiers en de eerste Djakoen's; ¹ de rivier «Negaoyoung» kàn niets anders zijn als de noordelijke bronrivier der S. Johor, de S. Lënggiu, zooals hierna sub m (blz. 516) zal blijken, zonder dat Favre's naamgeving of verhaspeling eenigen naderen grond kan vinden. Slechts zijn «small river Kamang», met een paar Mal. huizen in 1846, en waar «a Panghulu resides at the mouth of the river» bij wien hij van 6 op 7 Sept. overnachtte — na op 5 Sept. 's morgens vroeg Singapore te hebben verlaten, den eersten nacht te Djohor Lama te zijn verbleven, op 6 Sept. om 10 uur te zijn vertrokken in een djaloeer («small boat») met 3 Mal. roeiers, en zoo om 6 uur 's avonds «Kamang» te hebben bereikt —, heb ik kunnen herkennen als de S. Kěmang bij Kota Tinggi (zie hierna sub j, blz. 497). Voorts is zijn onbeduidende mededeeling «I was informed that near the river of Kamang are the remains of an ancient fort; but I did not visit the place» (l. c. 1849, p. 53; of in herdruk 1865, p. 116) een slappe vingerwijzing naar dat Kota Tinggi-zelf. En hiermede — exeat abbas Favre!

¹ Geheel gissenderwijs is Favre's „Menkao” door mij op de Schetskaart aangebracht. Verg. nader hierachter noot 1 op blz. 484. Hij beschrijft het als „a kampoeng on the left bank going up the river”, met 2 Mal. huizen en 30 Djakoen's.

Pěnatih; ongelukkigerwijs op de Eng. Admir.-kaart n° 795 (1913) en zelfs op de Landkaart der Straits Branch (1911) verhaspeld tot «Petatek». Viator's «*Bukit Panate*» en Hervey's weer zeer zorgvuldig «Pěnatih» stellen den juisten naam buiten twijfel.

Een plaatsnaam als deze, hier aan de Djohor-rivier, is hoogst opmerkelijk; want het is een plek «annex aan een Pātih». Immers dadelijk worden we herinnerd aan... Grěsik op Oost-Java, waar een aanzienlijke weduwe, tot heden toe ter plaatse welbekend als Njahi Gěde Pinatih, d. i. — volgens Brandes' Pararaton, 1896, p. 71 noot 5; en V. d. Tuuk's Kawi-Wdb. IV, 1912, p. 177a — de «Groot-Vrouwe Eerste-gade des Patih's», of zeg in dit geval: de Douarière-Patih, een belangrijke historische rol heeft gespeeld in den tijd van Java's godsdienstovergang (ca. 1475—1525 A.D.). De kampoeng Kěboengson toch, waar haar ouderwetsch graf zich thans nog bevindt, vlak N. van het centrum der kota Grěsik, was oudtijds een essentieele Maleier-kampoeng,¹ terwijl de oude Arabieren-wijk Djara tan = Padjaratan (alias «Joartan»), met het graf van den Islām-apostel Malik Ibrahim († 8 Mei 1419) Z. van dat centrum lag.

De merkwaardige naam «Pěnatih» hier aan de Djohor-rivier, hetzij dan van een vlek aan den voet of misschien wel op den top van een gelijknamigen lagen heuvel, en met een riviertje ook van dien naam, doet dan dadelijk de vraag rijzen: kan hier de «standplaats van een Patih» zijn geweest in den ouderen Djohor-tijd; b.v. van een Patih der Sultans in de 18^e—19^e eeuw, toen dezen zelf achtereenvolgens naar Riouw, en in 1788 naar Lingga (te Daik) hun zetel hadden verplaatst? Woonde hier ter plaatse soms een onder-Stedehouder, ondergeschikt aan den Toeměng-goeng te Djohor Lama of Singapore? Alleen plaatselijk onderzoek kan licht werpen op dezen curieuzen plaatsnaam.

i. Batu Sawa(r). Uit deferentie voor Hervey, welke van »Batu

¹ Verg. het overzicht van de beteekenis dezer persoon in Veth's Java, 2^{en} druk, I (1896), p. 235—236, en de verwijzing aldaar naar Brumund's beschrijving van haar graf in Verh. Bat. Gen. XXXIII (1868), p. 186. Dit graf, in kampoeng Kěboengson (aldus!), d. i. in een (Maleische) „jongere-broer-kampoeng” — verg. Jav. boengsoe = Mal. bongsoe, in Roorda-Vreede's Wdb., 1901, II, p. 771a — bezocht ik op 11 Aug. 1909; het ingangs-poortje alleen is nog interessant, ook door Brumund vermeld. Door Knebel (zie Oudh. Rapport 1907, p. 248—249) werd het niet bezocht, evenmin als door Van Hoëvell in 1847. Een kort berichtje gaf Jasper in Eigen Haard, 1910, p. 639—640; dat sluit: „op den grond om den opgehóogden vloer van de loods zijn steenen brokstukken gerangschikt, waarop men nog fragmenten van inscripties kan zien.”

Sāwa» (p. 88) spreekt, voeg ik de *r* tusschen haakjes toe. Maar de juiste vorm staat vast. Batu Sawar (Sadj. Mĕl., ed.-Shellabear, 1898, Inl., p. 2 r. 11—12; en Appendix, Verhaal 38, p. 189 r. 1; batusauar op de kaart van ca. 1604 (vóór 1613), bij Eredia, ed.-Janssen 1882, fol. 45 r° en vooral fol. 60 v°; Batusauwer herhaaldelijk in Corn. Matelieff's prachtig relaas uit Sept. 1606 (Begin ende Voortgangh, 1645, II, 13^e Stuk, p. 29 b—31 a); Batusabar herhaaldelijk, soms ook Batusauwer, in Willem Verhoeff's niet minder prachtig Journaal uit Jan. 1609 (ibidem, 15^e Stuk, p. 41 b—45 a), omwisselend vaak met een gelijkbeduidend «Iohor», in den zin van Djohor-proper van toenmaals — want Djohor Lama heet bij hem «oudt Iohor» —; Bātu Sāwar in den brallenden brief met Mal. karakters van den Atjeh'schen Sultan Iskandar Moeda (reg. 1607—1636) aan Koning James I van Engeland (reg. 1603—1625), het eerst bekend gemaakt door Shellabear in 1898 (Journal Straits Branch, N° 31, p. 123—130), daarna besproken o. a. door Gerini (Researches, 1909, p. 705—706) en Ferrand (Relations de Voyages, II, 1914, p. 670—671), een brief die in...? 1024 Hidjra =...? 1615 (niet «1612») gedateerd is.¹ Trouwens, als Hervey later in zijn reisverhaal een tweede «Batu Sāwā» — hier dus met 2 lange a's — vermeldt, een eind bovenstrooms van Sĕluang, dan geeft hij er tevens de juiste Eng. vertaling bij die allĕén geldt voor Mal. *sāwar*: «fishing-weir rock» (p. 97). Want Mal. *sāwa* beteekent «poel, moeras», en *oelars*. de Python; doch *sāwar*: «versperring van takken», om visch of wild te vangen (aldus Klinkert's Mal.-Ned. Wdb., 3e druk, 1916, p. 539 b). Met een Ned. woord, op de Oosterschelde algemeen in gebruik bij de vangst van visch en kreeft, is dus Mal. *sawar* = ons weer, d. i. visch-weer; equivalent met het Mal. *djĕrma*l, in de heele Straat Malaka overbekend.

Dank zij HERVEY'S tekst, kon thans voor het allereerst eens op een kaart betrouwbaar worden aangegeven op welke plek dat historische Batu Sawar gelegen heeft. Want niemand schijnt dat meer te weten, of zich nauwgezet zelf te hebben afgevraagd; men maakt er zich af, door te zeggen dat het

¹ De lapsus bij Shellabear, l. c. p. 111: „1024 A. H. = 1612 A. D.” is zonder correctie overgenomen door Gerini en Ferrand. Doch 1024 Hidjra liep van 31 Jan. 1615—19 Jan. 1616 (inclusief). — De brallende brief dateert wel uit den tijd ná de tweede en definitieve verwoesting van Batoe Sawar in begin Sept. 1615 door de Atjehers (zie blz. 442 hierna), omdat tot 2 maal toe gesproken wordt van „de onderhoorigheden van B. S.” als Atjehsch (p. 127)).

bovenstrooms¹ van Djohor Lama lag. Ook de kaarteering van de plek uit ca. 1604 bij EREDIA (zie boven), zou op een dwaalspoor kunnen leiden voor zoover zijn fol. 45 r° aangaat; wel ligt het daar een fiink eind bovenstrooms van P. Lajang («Pulo layan»), doch dit laatste is recht W. van Kota Batoe = Djohor Lama («cotta bato») geteekend, en als een onbeduidend eilandje aan den Westoever van de groote fjord, die dóórloopt nog voorbij «batusauar»; dit nu is volstrekt fout. Veel beter daarentegen is zijn schets op kleiner schaal, van fol. 60 v°; daar zien we «cottabatu» aan den N.kant der fjord (dus overdreven), maar «batusauar» aan den linkeroever eener veel smallere bovenrivier; dit lijkt er naar. Uit de mooie beschrijving van MATELIEFF dd. 18 Sept. 1606, welke hierna op blz. 482 zal volgen, blijkt, dat de «Stadt Batusauwer» zich bevond in het zoetwater-gebied van de Soengai Djohor, ook al deed zich de zeevloed voor de stad nog krachtig voelen door opstuwing der rivier; d. w. z.: Batoe Sawar *moet* gelegen hebben een eind boven P. Linau, zooals door VIATOR sub e straks is gebleken.

Hervey's tekst nu luidt: «A mile further on [n.l. voorbij het «Pûlau Patâni» van hiervóór, blz. 433] is Tanah Sêroh (Sunken soil), the scene of a terrible catastrophe said to have taken place long ago, a sudden subsidence of the soil which buried the whole kampong with its inhabitants. This calamity is attributed to a tremendous fall of rain . . . . Not far above this at a bend of the river on the same side Batu Sâwa comes into view, with red and white soil shewing [sic] on the bank where the river has eaten into rising ground [dat dit is «the eastern bank», zal dadelijk blijken uit Viator]. Just beyond is Tanjong Putus (severed Point) indicating no doubt the spot which the river, as it often does during the rainy season, has cut right across the neck of a bend and made for itself another channel. A short way beyond on the left may be descried [= ontwaard] with some trouble a tiny [= smalle] creek which bears the name of Dâнау Sêrâ (Midge Lake) [Mal. *sêra* = Eng. midge = mug; niet in deze beteekenis

¹ Zelfs de zoo nauwkeurige Netscher in de Inleiding tot zijn „De Nederlanders in Djohor en Siak. 1602 tot 1865” zegt enkel: „Batoe-Sawar, hooger de rivier op” n.l. dan de „hoofdplaats Seloejoet, aan de Djohor-rivier” (l. c. 1870, p. 5). Een poging tot kaarteering gaf MANSDEN, zij het foutief, op zijn „Map of the Island of Sumatra” achter de 3^e ed. van zijn History of Sumatra (1811); men ziet daar: „Johor or Batu Sabar” op den O.oever, en op den W.oever er tegenover: „Kota Sabrang”. Hier werd dus Johor Lama = Batu Sawar gewaand.

bij Klinkert, die wel het aequivalente *rəngit* heeft]; it widens out a little way from the main stream into a lake, which from its name may be supposed to rejoice in swarms of a little stinging creature more minute than the redoutable „agas” (sand-fly).» (p. 88).

Hier hebben we dus, stroomopgaande van Pēnatih (dat *links* lag, d. i. op den rechteroever), achter elkaar *rechts*: P. Patani, Tanah Sēroh, Batu Sawa(r), Tanjung Putus; en verderop, maar nu weer *links*: Danau Sēra. Dit alleen reeds, samen met die «bend of the river», zou de kaarteering rechtvaardigen van Batoe Sawar zooals ik haar op onze Schetskaart heb aangebracht, daar immers de ligging van Pēnatih (kwansuis «Petatek») vaststaat. Batoe Sawar, de «Vischweer-rots», moet gelegen hebben bij de scherpe bocht — en *in* die bocht zelfs — welke de uit het W. komende S. Djohor tusschen Kota Tinggi en Pēnatih maakt, ombuigende naar het Zuiden.

Dat deze plaatsbepaling *goed* is, kan nader worden gestaafd uit Viator. Hij noemt bij zijn verder opvaren van «*Bukit China*» en «*Bukit Pahang*» — resp. «*Bukit Chîna*»; en ook wel of ongeveer toch «*Pûlau Patâni*» bij Hervey — naar Kota Tinggi («*Kota tingeh*», p. 268), géén Batoe Sawar; maar wèl, en bij de terugvaart, «*Tanjong Pootoos*», èn ... vertelt er BADANG's visschen en worstelen met een Boozen Geest op deze plek bij, zooals Verhaal VI der Sadjarah Mēlajoe ons in 't begin die Badang-«*Hantoe*»-episode sinds ca. 1612 heeft vereeuwigd. Aldus:

Viator, met zijn reisgezelschap («my fellow travellers», p. 264), heeft «the place ... called *Kota tingeh*» (p. 268), met de daar aanwezige Mal. Vorstengraven — zie nader onder j — bezichtigd, en gaat nu terug met hun roeiboot naar Singapore, stroom-af:

«About two miles lower down, we came to a sharp angle of the river [*sic!*] where the eastern bank is about 20 feet [= ruim 6 M.] high and worn by the force of the stream; hence it is called *Tanjong Pootoos*. On the convex side [dus aan den tegen-gestelden oever, op den Z.W. kant] there was a ripple as if the water was passing over sunken rocks; this, in the native tradition, is the remains of the weir made by *Si Badang* celebrated in the Malayan Annals for his feats of strength; the story goes; Si Badang etc.»; (p. 268); want nu volgt een lang verhaal, n-verteld door Viator naar Leyden's vertaling van 1821, p. 53—56.

Maar geestig voor òns tegenwoordig, voegt «Viator» — die eenvoudig niemand anders kan geweest zijn als CRAWFURD — nog toe:

«It was this same Si Badang, who, having been chosen champion to the Rajah of Singapore, in a trial of strength with a Kling champion, took up a large rock which his antagonist could not lift and pitched [=smeet] it into the sea at the entrance of the Singapore river, where it still remains a stumbling block to the orang Kling [n.l. bij hun invaren der *koewala*]; but the members of the Singapore Yacht Club have put a beacon upon it for the public benefit, finding that none of their number was strong enough to pitch it back again.» (ib.)

De spatieëring is van mijzelf. Versterkt dit zeggen uit Aug. 1826 niet zijdelings datgene, wat de oud-Singaporiaan W. H. (M.) READ zich in 1884 nog herinnerde, toen hij van dezen steen met Oudjav. inscriptie getuigde: «It used to be decorated with flags and offerings when at the entrance of the Singapore river»? Zie de volle aanhaling van Read bij Buckley, hiervóór blz. 54, noot 1.

Nu we deze gegevens uit de 19^e eeuw over de ligging van Batoe Sawar bijeen hebben, wordt allereerst duidelijk wat de Sadj. Mël. in haar slot-hoofdstuk 38 (Appendix) zoo nonchalant verhaalt, zelfs met kennelijke vervalsching der ware historie. Het beweert toch, dat er tot 1612 (het 1021 Hidjra der Inleiding) niet minder dan 5 *kota's* door de achtereenvolgende Sultans zouden zijn gesticht; en wel:

1. Johor (Lama), met een gracht tusschen de S. Johor (bovenstrooms) en de S. Kërting (benedenstrooms), gesticht door Sultan *Alaoeddin Ri'ajat Sjah* (II); ed.-Shellabear, 1898, p. 176 r. 18—19.

2. Sëluyud, aan of vlak bij de kuala Sëluyud, gesticht door diens zoon S. *Moedhafar Sjah* (II), en ook nog bewoond door diens (twijfelachtigen, jongen, weldra gewoon «gestorven») troonopvolger.¹ Ib., p. 184 r. 11—10 en 6 v. o.

3. Tanah Putih, hernaamd Batu Sawar. Gesticht door *Radja Oemar* van Pahang, die (als usurpator feitelijk, en zwager van Moedhafar Sjah) als S. (*Ali Djala*) *Abdoe'l Djalil* (*Ri'ajat*) *Sjah* (I) zich op den troon wist te werken.

¹ Deze ephemere Sultan heet er: S. *Abdoe'l Djalil Sjah*, zijnde een zoon van Radja Oemar bij eene dochter van S. Alaoeddin Ri'ajat Sjah (en volle zuster van S. Moedhafar Sjah); die door zijn oom Moedhafar bij diens sterven tot Sultan werd aangewezen, maar weldra als knaap van 9 jaar zijn natuurlijken dood stierf, terwijl hij, op zijn sterfbed, geweigerd had om zijn bloedeigen vader (dus: Radja Oemar) tot zijn opvolger aan te wijzen! Verg. sub 3.

Zou slechts als residentie «sa-kira-kira doewa tahoen» gediend hebben! Ib., p. 189 r. 1 en 3—4.

4. Maḳām Tauḥīd («Onneembaar Verblijf» ongeveer; zie nader blz. 443, 477, 487, en 495), gelegen «di hoeloe S. Damar, di dalam S. Batu Sawar itoe». Gesticht ook door *S. Abdoe'l Djalil*; l. c. r. 7—8 en 10.

5. Pasar Raja (= ons Radja), gelegen «di hoeloe koewala S. Riun». Gesticht door des vorigen zoon, den onbezonnen (lees: bij voorkeur dronken) nieuwen *S. Ala-oeddin Ri'ajat Sjah* (III), te voren geheeten Radja Mansoor; terwijl de «jongste broeder», *Radja Abdoellah*,¹ die meer in aanmerking kwam, voor den troon had bedankt welken de *Bëndahara* (= Patih, Rijksbestuurder) hem had mogen aanbieden. Deze Radja Abdoellah «bëristana di sabrang Pangkalan Raya»; vandaar werd hij ook door het volk genoemd: «*Radja Sabrang*». Ib., p. 190 r. 7—8 en 3—4 (tevens slot van allen tekst; op ééne alinea na, welke de *kolophon* mag heeten van 't Appendix; zie hierna blz. 476).

De groote vervalsching zit nu juist in den tijdsduur van Batoe Sawar als *kota*. In plaats van «ongeveer 2 jaar», is Batoe Sawar gewis het rijkscentrum van den staat Djohor geweest gedurende *ruim 25 jaar*, immers van na de verwoesting van Djohor (Lama) door de Portugeezen op 15 Aug. 1587² — zie reeds hiervóór blz. 423 bij c — tot 6 Juni 1613, toen de Atjehers het tweede rijkscentrum van hun kant nu vernielden, zooals reeds in de noot op blz. 147—148 hiervóór nader werd besproken naar aanleiding van den onvertrouwbaren datum in de Inleiding dierzelfde Sadjarah Mēlajoe. Ja zelfs was Batoe Sawar na die catastrophe nogmaals voor korten tijd rijkscentrum, immers van ca. Oct. 1613—...? Sept. 1615 (*net 2 jaar!*), onder den nieuwen, er door de Atjehers heengezonden, Soeltan *Abdoellah Ma'ajat Sjah*, óók in die Inleiding genoemd; welke niemand anders was als . . . de door de Atjehers

¹ Dit „jongste (half-)broeder” (Radja Bongsoe der Port. en ook Holl. berichten, zie blz. 445) misschien cum grano salis. Want de Sadj. Mēl. beweert, dat hij een geheim kind was van S. Moedhafar Sjah bij eene oudere *istri* (uit Pahang) van Radja Oemar, later verstooten door R. O., en in stilte hertrouwd met Moedhafar; dus een „stille neef”, zoon van den *legitiemen* S. Moedhafar. *niet* van den usurpator Abdoe'l Djalil.

² Het „1588” in Eredia's *Malaca etc.* (uit 1613), ed.-Janssen, 1882, fol. 44v° is een onjuistheid. Zie het uitvoerig overzicht dezer verwoesting, naar Couto's *Decada X* (van 1595; ed. 1788), Parte 2, en Linschoten's *Itinerario* (1596), Cap. 92, fol. 122b, bij Tiele in *Bijdr. Kon. Inst.* 4, V (1881), p. 173—177.

op 6 Juni 1613 gevangen genomen, medegesleepte, doch kort daarop begenadigde «*Radja Abdoellah*, alias *Radja Sabrang*» van daareven, alias ook *Radja Bongsoe* («Vorst-de-Jongste»), alias ook «*Radja Ilir*», juist *Radja di Ilir* («Vorst-benedenstrooms»), over wien hier dadelijk nader gesproken zal worden.

Doch toen waren de dagen van Batoe Sawar ook geteld. Want de nieuwe koning, die als «*Radja Sabrang*» het factotum was geweest van zijn ouderen; in Atjeh gevangen gehouden, en daar ook weldra overleden broeder, den ex-Sultan *Alaoeddin Ri'ajat Sjah* (III; reg. ca. 1597—6 Juni 1613), bleek niet onderdanig genoeg aan de Atjehers. In Aug. 1615 liet Sultan Iskandar Moeda (reg. 1607—1636) opnieuw een vloot in Atjeh zee kiezen, kwansuis tegen Malaka, in feite tegen Djohor, en deed Batoe Sawar op . . ? Sept. totaal verwoesten, waaruit Sultan Abdoellah Ma'ajat Sjah — ook wel genoemd, naar het schijnt: *S. Hammat Sjah* — de vlucht had genomen naar Bintan, om, steeds opgejaagd door de Atjehers, later de wijk te nemen naar Lingga (te Daik), en zijn leven als Pretendent op Groot-Tambelan (een der Poelau Toedjoeh) in midden 1623 (niet later!) te eindigen. Pas in 1641 kwam een herrijzenis, die in 1673 een smadelijk einde nam (zie blz. 477 en 504).

De *Bëndahara* TOEN MOEHAMAD, alias met zijn kindernaam (*timangan*) SRI LANANG of TOEN SRI LANANG,¹ de auteur-compilator der *Sadjarah Mēlajoe*, met ambtstitel (*gēlaran*) PADOEKA RADJA, heeft dan ook en met zijn fantastisch «*Dal*» 1021 Hidjra van de Inleiding en met zijn «naar schatting twee jaar» in 't slot van Hoofdstuk 38 omtrent den levensduur der nēgēri Batu Sawar, twee brutale vervalschingen begaan; te brutaler, omdat hij die Inleiding nog wel dateert uit: «*Bātoe Sāwar dār as-salām*» (= B. S., Land des Vredes; zie blz. 459). En daar hij in Hoofdstuk 38 óók vertelt, dat hijzelf, «*Toen Sri Lanang*», tot *Bëndahara* verheven werd (5 dagen na den dood van zijnen vader, den *Bëndahara* Padoeka Radja) door Sultan Ali Djala Abdoe'l Djalil (Ri'ajat) Sjah van daareven sub 3 — welke, blijkens de Port. berichten, die hem *Raja Ale* (spr. Raazja Ali) noemen, in ca. 1580 of 1581 (vóór midden 1582) zich als usurpator van den Djohor-troon had

¹ In de Inleiding bij Dulaurier (ed. 1856), p. 4 r. 16, heet hij: „Toen Moehamad namanja, Sēri Lanang timangannja, Padoeka Radja gēlarannja, Bëndahara, anak etc.”; in die bij Shellabear, 2^e ed. 1910, p. 2 — hier tevens met verbetering der verkeerde interpunctie in de ed. van 1898, p. 2 —: „Toen Moehamad namanja, Toen Sēri Lanang timang-timangannja, Padoeka Radja gēlarannja, Bëndahara, anak etc.” (zie het vervolg van den tekst op blz. 455, noót 2 hierna).

meester gemaakt ¹ —, en vóór de stichting van Batoe Sawar, d. i. dus vóór de vernieling van Djohor (Lama) in Aug. 1587 (zie ed.-Shellabear, 1898, p. 188—189), zoo blijkt hij in ca. 1585 tot Bëndahara te zijn benoemd, in ca. 1588 verhuisd te zijn met zijnen Vorst naar het nieuw gestichte Batoe Sawar, en, blijkens zijn eigen getuigenis in de Inleiding, in Hidjra 1021 = (4 Maart) 1612—(20 Febr., incl.) 1613 daar nóg te hebben gewoond in zijn volle functie en in zijn volle kracht!

Alléén het feit dat niemand tot heden meer wist (durf ik gerust zeggen) wààr dat Batu Sawar, de bakermat dan toch van de Sadj. Mĕl., indertijd precies gelegen had, is oorzaak geweest, dat men er over heen heeft gelezen, het fout vertaalde, of als iets onvatbaars terzijde schoof. ² Het wordt nu echter tijd, dat er helder licht op kome te vallen door ernstig lokaal onderzoek. Dat de *kota* van dien naam daar heeft gelegen waar ik haar kaarteerde, behoeft niet betwijfeld te worden. Ook het «Tanah Poetih», dat blijkens de Sadj. Mĕl. haar vroegere naam moet zijn geweest — «Hata Soeltan Ali Djala Abdö'l-Djalil Sjah poen pindah dari Sĕloejoed, mĕmboewat nĕgĕri di Tanah Poetih, maka di-namaĭ Batoe Sawar», Shell. l.c. — vindt reeds verheldering door Hervey's plaatsbeschrijving van zijn «Batu Sāwa», n.l.: «with red and white soil shewing on the bank where the river has eaten into rising ground» (l.c. p. 88). Nader lokaal onderzoek zal dit zeker bevestigen, en ook aan het licht kunnen brengen wààr de S. Batu Sawar, en de in deze weer uitmondende S. Damar precies gelegen zijn, aan welke laatste (zie daareven sub 4) Soeltan Abdö'l Djalil Sjah zijne particuliere *kota*, zijne *dalam*, zijn Maḳām Tauḥīd (lett. «Graf-in-God's Eenheid») schijnt bezeten te hebben, waarin hij zich één-met-Allah, en daardoor onkwetsbaar, kon wanen.

Geen wonder, dat buitenlanders die naar Batoe Sawar kwamen, enkele Portugeezen n.l., en sedert Febr. 1603 met Jacob van

¹ Couto, Dec. X, Parte I (ed. 1788), p. 272: Rafale (drukfout voor „Rajale”); Eredia in 1613, ed.-Janssen (1882), fol. 44 v°: Raya Ale, en Raja Ale. Voor den tijd, en de juiste spelling „Rajale” bij Couto (zóó toch o. c. p. 421, 468), zie Tiele l. c. p. 169—170.

² Leyden maakte van het „...Malāka [of, gearabiseerd, in andere teksten: Malākat; verg. toch het slot van Verhaal 11] nĕgĕrinja. Bātoe Sāwar dār as-salām, ...” zoowaar in vertaling: „the signet of whose country is of the Sawal gem” (p. 2)!! Devic (1878), en Marre (1900) hebben gemakshalve — inderdaad: veiligheidshalve — het vertalen der lastige Inleiding maar nagelaten! Zie de vertaling van dezen met „Batoe Sawar” *beginnenden* zien op blz. 459 hierna.

Heemskerck's factor¹ vooral Nederlanders — met name Admiraal **MATELIEFF** in Sept. 1606, en Admiraal **VERHOEFF** (of Verhoeven) in Jan. 1609 —, geen oog hadden voor de vervallen bij-residentie Seloetoet uit de periode ca. **1567—1587** (zie alreeds sub f); géén melding ook maken van dat Maḡam Tauḡid, dat in elk geval zeer dicht nabij Batoe Sawar moet gelegen hebben; maar alléén weten van resp. «Batusauwer», var. «Batusabar». De reisverhalen van deze twee Admiralen, opgenomen in het IIe deel van *Begin ende Voortgangh* (ed. 1645, of 1646), vooral dat van den eerste, geven kostelijke bijzonderheden over de ligging en den aard van dit in 1615 vooreerst, en na 1673 voorgoed verlaten centrum der Djohorsche macht, waar de Šedjarah Mēlajoe tusschen 1612 en 1614 begonnen en afgesloten moet zijn door bovengenoemden *Bēndahara*. En Matelieff's journaal portretteerde niet alleen de twee Sultans onder wier aandrang zijn geschiedboek geboren werd: *Alaoeddin Ri'ajat Sjah* en *Abdoellah Ma'ajat Sjah* (alias: *Radja Sabrang*), beide in Inleiding en eind van 't Appendix verheerlijkt (vooral de laatste); maar óók... den *Bēndahara*-zelven!

Het eerste feit is door **WILKINSON** in 1908 met vernuft in herinnering gebracht in zijn «*Papers on Malay subjects. History*», aan de hand der Hollandsche gegevens in de standaard-studie «*De Nederlanders in Djohor en Siak. 1602 tot 1865.*» (Verh. Bat. Gen. XXXV, 1870) van **E. NETSCHER**; dien Wilkinson (more suo!) overigens niet noemt als zijn bron. Het laatste is tot nog toe aan ieder ontsnapt; terwijl het toch, om voeling te krijgen aan den *geest* waarmede de *Sadjarah Mēl.*, deels uit oudere Maleische (waarschijnlijk zelfs Malaksche) hikajat's gecomponeerd, deels voor den nieuwen Djohor-tijd tot op ca. 1612 door den *Bēndahara* werd voortgezet, van het uiterste gewicht is.

Ziehier die 3 portretten, genomen op 17 (en 27) Mei **1606**, ter reede van Malaka, door **ABRAHAM VAN DEN BROECK**, Secretaris van Admiraal Cornelis **MATELIEFF** den Jonge, met de authentieke oude spelling van 1645:²

¹ Jacob Buys (of Buysen), die van Febr. 1603—eind 1605 als koopman te Batoe Sawar lag; zie Netscher, o. c. (1870), p. 7—9, en vooral Tiele in *Bijdr. Kon. Inst.* 4, VI (1882), p. 197 (waar met een drukfout staat: Ruys), 217, 239—240.

² In *Begin ende Voortgangh*, 1645, II, 13^e Stuk; bij Netscher, o. c. p. 10—11 is de spelling gemoderniseerd. Uit het Journaal van Adm. Matelieff, p. 85, en in Dec. 1609 uit dat van Admiraal Verhoeff (B. ende V., II, 15^e Stuk, p. 40 b) blijkt toch, dat hier Abraham van den Broeck, sinds Oct. 1607 factor te Djohor tot Febr. 1609, de „Secretaris” is geweest van Matelieff.

Sultan ALAOEDDIN RI'AJAT SJAĤ, alias *Ĵang-di-pĕrtoevan*: «Om... te beter te verstaen, men weten moet, dat den ouden Coningh van *Iohor* [d. i. Sultan (Ali Djala) Abdoel Djalil (Ri'ajat) Sjah; reg. ca. 1580—ca. 1597], die een goet krijghsman was, ende oock dickwils tegen de Portugesen gheoorlocht heeft, 4. soonen heeft nagelaten, waer van den outsten nu tegenwoordich regerende van de *Malayen* gheenoemt wort *Ian de Patuan*, het welck nochtans niet sijn naem maer sijn tijtel schijnt te wesen...¹ De Coning *Ian de Patuan* is oock [n.l. evenals sijn halve broer, de *Radja Siak*; zie onze noot] een persoon van weynich bedrijfs, gewoon tot by den middag te slapen, dan te eten en te wasschen, ende voorts droncken te drincken, so dat na den middagh met hem niet en is te handelen, want men moet al mede met hem drincken, ende droncke-mans dingen doen. Hij bemoeyt hem [met] geen dingen, maer laet het al op de Edelen [versta: allereerst op den *Bĕndahara* = Patih] ende *Raya Zabrang* staen, mach van geen swaricheyt hooren, ende als men hem aenspreekt van yet te doen, als volc op te brengen [= beschikbaar te stellen] oft diergelijcke, so swijght hy al, en al vraegt men hem 2. oft 3. mael, het is al t'selfde. In somma is nergens min bequaem toe, als tot Coning te wesen, denckt noch op Rijk noch op onderdanen, als hy slechts wijn heeft en vrouwen.» (Begin ende Voortgangh 1645, II, 13^e Stuk, p. 11).

RADJA SABRANG (alias: R. Abdoellah, R. Bongsoe, R. di Ilir), in ca. Oct. 1613 door de Atjehers in Batoe Sawar verheven tot Sultan ABDOELLAH MA'AJAT SJAĤ: «Noch heeft de [oude] Coningh van *Iohor* by sijn tweede vrouwe [uit welke ook de *Radja Siak* geboren was; zie onze noot] gehadt *Raya Bonsu*, die nu wert gheenoemt *Raya Zabrang*, dat is *Coning* van d'ander zijde, door dien dat hy over d'ander zijde van de Rivier woont tegen over de Stadt *Battusabar*, daer hy oock een sterckte heeft [n.l. de *Kota Sabrang*, zie blz. 482—483] ende een deel Ondersaten, doch is leen-man van *Ian de Patuan*, een man van ontrent 35. jaer [dus: geboren in ca. 1571], by nae wit, de grootste niet [versta:

¹ De hier in den hoofdttekst overgeslagen zinnen beschrijven een 2^{en} zoon, eenen *Radja Siak*; aldus: „Van een ander vrouwe heeft hy gehadt *Raia Siacai* 't welc te seggen is *Coning van Siaca*, dat een leen is van de Croon van *Iohor*. Dese heeft getrouwt de dochter van *Patane*, zijnde een man van kleynen bedrijeve, ende niet met eenige Coninglicke deugden verciert, maer een slecht [= onnoozel] bloet, die hem altijd hout binnen *Siaca*, ende weynich komt tot *Iohor*.” — Volgens de Sadj. Mĕl., Verhaal 38, slot, heette deze als jongen *Ĥasan*.

vrij klein], maar discreet [= verstandig], langhmoedich, niet colerijck, ende verre siende, een vyandt van de Portugesen [en, zooals verderop in den tekst blijkt:¹ geheim, maar nog sterker, vijand der Atjehers], neerstich in sijn saken, die hy ooc wel hart drijven soude, indien hy macht hadde, in somma weerdich Coning van *Iohor* ende *Malacca* te wesen, by wien oock de hulpe die men aen hem besteden soude, wel erkent soude worden, ende die soo veel men aen hem vermercken konde den onsen heel was toe gedaen: sijnen broeder *Ian de Patuan* altijd respecterende, die ooc veel van desen hout, doch heymelijck en laetter niet al [= ontbreekt er niet geheel] wat jalousie by *Ian de Patuan* te wesen . . . .² Alle de broeders drincken wijn, uytgenomen *Raya Zabrang*, die noyt wijn noch stercken dranc geproeft heeft, ende gelijk de Heer is, soo syn oock de Edelluyden van alle dese Coningen.» (l. c. p. 11b—12a).

Doch nu het nog nooit opgemerkte portret van den *Bëndahara*, d. i. dus van den auteur der Sadj. Mël., TOEN MOEHAMAD alias SRI LANANG (= «Mannetjes-kereltje»?): «Ja de *Bendahara* vervorderde hem [= verstoutte zich; nadat Matelief sedert 18 Mei te vergeefs getracht had de *kota* Malaka te veroveren, slap ondersteund door de met hem verbonden Djohor-vloot] tot den Admiraal te zeggen [n.l. op 27 Mei] in presentie van den Coning sittende in sijnen Raet [= in een *Madjêlis*; men denke daarbij aan de Inleiding der Sadj. M., die immers vertelt van een 6 jaar latere *Madjêlis* van Hofgrooten te Batoe Sawar op — waarschijnlijk — Maeloed-dag (Moehamad's Geboortedag) van het jaar Djimawal (*niet* Dal) 1021 = Zo. 13 Mei 1612, waarin het idee van de Sadjarah Mëlajoe door een «Allerhoogsten Orang Bësar», lees: RADJA SABRANG, het eerst te berde werd gebracht!], dat de onse [= de Hollanders] *Ternate* [lees hier: *Tidore*] ende

¹ Na allerlei besprekingen toch over het samen aanvallen der stad Malaka: „Daer op heeft hy [= „*Raya Bonsu* oft *Zabrang*”] den Admiraal met den Tolek alleen gheroepen, ende in 't oore geseyt, dat hy begeerde, dat men met hem een tocht op Achem doen soude, om den selven Coningh te verdrijven. Maer den Admiraal seyde, enz.” (l. c. p. 13a). Dit dd. 17 Mei '06 ook.

² Hierop volgt nog het portret van den 4^{en} zoon, eenen *Radja Laoet*; aldus: „By sijn derde vrouwe heeft den ouden Coning van *Iohor* een sone genaemt *Raya Laud*, dat is Coning van der zee, een man nergens bequaem toe, als om *Tabac* en *Arack* te drincken, en *Bettele* daer op te eten, ja waerdig handen en voeten gebonden ende in Zee gesoncken te worden, een grooten dronckaert, dootslager, ende hoereerder, die alles wat aen die 3. punten dependeert van buyten geleert heeft.” (l. c. p. 11b). — Deze *niet* genoemd in de Sadj. Mël.

Amboyna wel hadden ingenomen [resp. op 19 Mei en 23 Febr. 1605], sonder de hulpe van de Inwoonders, ende datse derhalven sulcx hier [voor Malaka] mede behoorden te doen, want hy [= de *Bëndahara*] niet gecomen was om te vechten, maar om 't gevecht te bekijken. Waer op den Admirael antwoorde, ick ben hier gecomen als dienaer van den Coning *Ian de Patuan*, wiens krijg dit was, ende wilt ghy sijn dienaer niet wesen, noch hem eenigen dienst doen, dat moocht ghy seggen, dan sal ick sulcke luyden indien 't my Coningh *Ian de Patuan* gebiet, wel doen van hier gaen. De Coning dit hoorende, was op den *Bendahara* gestoort, ende het behaechde velen uyt den Adel wel dat den Admirael den selven also toesprac, overmits [*nota bene!*] hy een hooveerdigh nar ende botte beest was, die beter Portugees als Hollantsch gesint scheen te wesen. Sijn officie was als Stadt-houder van den Coningh.» (ib., pag. 186).

Is het niet verrukkelijk, dit kiekje van 27 Mei 1606, nu op den vasten wal van Malaka, in de Noorder-kampoeng *Kling* (Oepih), die men op 18 Mei veroverd had? En is niet duidelijk voelbaar de partijdigheid van Van den Broeck — die in Oct. d. a. v. als factoor van Matelieff achterbleef te Batoe Sawar, waar hij tot Febr. 1609 in functie bleef — vóór den pro-Hollandschen Radja Sabrang,¹ en contra den anti-Hollandschen *Bëndahara*? De *Bëndahara* heeft zich gewroken in zijn *Sadjarah Mēl.*: hij rept van geen enkelen Hollander, noch in Djohor noch elders; hij heeft ze in zijn geschiedboek behandeld als lucht, hoewel hij een 10 à 12 jaar in politieke en commercieele zaken met hen telkens in contact was! En WILKINSON had goeddeels gelijk, toen hij, na een overzicht van dit Hollandsch relaas uit Matelieff's reis, in 1908 vernuftig opmerkte:

«But we must not condemn these men too hastily. The *Bendahara* or prime minister of these princes was the author of the *Annals*, our great source of information on Malay history. The royal drunkard, Alaedin Riayat Shah, was the man who ordered the *Annals* to be written [*fout*; zie blz. 451, noot 1]. The «great hand at driving hard bargains» [vrije vertaling dus van het

¹ De Hollandsch-gezindheid van „Raja Benco” (*lees*: Bonço; dus = Bongsoe, alias Sabrang) wordt uitdrukkelijk erkend door Eredia in zijn „*Declaração de Malaca*”, dd. Goa, 24 Nov. 1613; zie de (*zéér slordige, en onbevredigende!*) ed.-Janssen, Bruxelles 1882, fol. 44 b onderaan; vertaling p. 53.

Eredia wist toen, te Goa tijdelijk verblijvend, niets van wat op 6 Juni 1613 in Djohor gebeurd was,

Holl.: «neerstich in sijn saken, die hy ooc wel hart drijven soude, indien hy macht hadde»] — Raja Abdullah — is the patron of the history: „Sultan Abdullah Maayat Shah, the glory of his land and of his time, the chief of the assembly of true believers, the ornament of the abodes of the Faithful — may God enhance his generosity and his dignities, and perpetuate his just government over all his estates.” [alweder vrije vertaling van eenige zinnen uit het slot der Inleiding van de S. M.] These men must have been something more than mere drunkards; and the historian has reason to be grateful to them.»¹

Maar er kunnen nu toch heel wat scherper omlijnde dingen gezegd worden over de 3 protagonisten uit Inleiding en Slot der (volledige) Sadj. Mël., dan wat Wilkinson hier deels terecht, deels vrij oppervlakkig neerschreef; te meer, omdat de passage over den Bëndahara van hierboven door Netscher niet opgemerkt werd, en *das* aan Wilkinson onbekend bleef. Ziehier mijne conclusies:

1°. Twee personen, *niet* drie, staan achter de geboorte-geschiedenis der Sadj. Mël. te Batoe Sawar in de jaren 1612—1614: de Bëndahara Toen Moehammad als schrijver, Radja Sabrang als instigator van conceptie en begin (zeker) en verdere uitvoering (waarschijnlijk). Geen van beiden waren dronkaards; noch de Radja (later Sultan), zooals Matelieff's secretaris uitdrukkelijk erkent; noch hoogstwaarschijnlijk de Patih, wiens portret Van den Broeck hoogst eenzijdig en vijandig teruggeeft.

2°. De dronkaard-Sultan Alaoedin Ri'ajat Sjah (III; ca. 1597—6 Juni 1613) speelt in de Inleiding een puur-figuratieve rol. Natuurlijk wordt hij daar in Byzantijnschen trant opgehemeld, omdat hij *tot op* dien noodlottigen datum als Jang-di-përtoewan officieel de Oppervorst was geweest; maar nadat hij «heenging [tot God] in Atjeh», was hij de «Marhoem jang mangkat di Atjeh», die

¹ Papers on Malay subjects. — History, Part I—II. By R. J. WILKINSON, Kuala Lumpur 1908, p. 46. Herdrukt in hetzelfde jaar wat Part I betreft (alleen met weglating van het hoofdstuk „Early British trade with Eastern Asia”) in de luxe- en in de licht verkorte editie van de „Twentieth Century Impressions of British Malaya”, London; zie daar p. 90, k. 3. Wilkinson verstaat vrijwel Hollandsch, zooals hij mij zelf vertelde toen ik hem op 26—28 Mei 1909 te Taiping (Perak) mocht leeren kennen. Shellabear verstaat het goed.

In den 2^{en} omgewerkten druk der bovenstaande studie van WILKINSON, nu onder den titel „A history of the Peninsular Malays, with chapters on Perak & Selangor” (2^d ed. revised, Singapore 1920), is dit op p. 63—64 woordelijk herdrukt; slechts de laatste alinea luidt er: „These men were not mere drunkards; and the historian, at least, has reason to be grateful to them,”

als gevangene en onttroond Sultan er zijn leven geëindigd had, waarschijnlijk vermoord, of anders ver-dronken. Louter figuratief wordt hij er tweemaal genoemd; éérst als Sultan A. R. Sj., *tijdens* wiens regeering het idee der Sadjarah Mĕl. geopperd werd; en dadelijk daarop als de «Baginda» die «juist» (*sĕdang*)... «resideerde te Pasei» (bĕrnĕgĕri di Pasai), toen het «hoog bevel» (*titah*) kwam tot den Bĕndahara vanwege «Jang-di-pĕrtoewan di hilir, Soeltan Abdoellah Ma'ajat Sjah» om zijne Hikajat te gaan schrijven. Omdat de allermeeeste Malaici zich niet op de hoogte hadden gesteld van de geschiedenis, en enkelen (zooals Netscher, Wilkinson, en Dr. Hoessein) de ligging van Batoe Sawar en Pasar Radja (zie blz. 504—505 bij j) niet bevroedden, bleef dit raadseltaal, waar men overheen zweefde. Maar in minder diplomatieke termen zegt dit laatste: *nadat* Sultan A. R. Sj. als gevangene op 6 Juni 1613 uit Batoe Sawar door de Atjehers, was meegenomen naar «Pasai» in Atjeh, en *nadat* de óók als gevangene toen meegenomen jongere halfbroer Radja Abdoellah (= Bongsoe = Sabrang = *di ilir*) in Sept. of Oct. 1613 was teruggebracht door een Atjehsche vloot, en te Batoe Sawar was geïnstalleerd als nieuwe «Jang-di-pĕrtoewan» — die blijkbaar in zijn oude *Kota Sabrang* (alias: *di ilir*) persoonlijk blĕéf wonen ¹ —, *toen* kwam dat hoog

¹ In zijn belangrijke studie „Critisch overzicht van de in Maleisohe werken vervatte gegevens over de geschiedenis van het Soeltanaat van Atjeh” heeft (Dr.) HOESEIN DJAJADININGRAT in Bijdr. Kon. Inst., dl. 65 (1911), op p. 179—180 incidenteel de stelling verdedigd, dat *niet* Radja Sabrang, na de verwoesting op 6 Juni 1613 van Batoe Sawar, kort daarop door de Atjehers naar Djohor zou zijn teruggezonden als nieuwe Sultan, maar *wel*: dat de oude dronkaard-Sultan door hen op zijn troon zou zijn hersteld.

Ten onrechte. Wel degelijk was het Radja Sabrang (zooals de Hollanders gewoonlijk zeiden), of Radja Bongsoe (zooals de Portugeezen hem plachten te noemen), die als *nieuwe* Jang-di-pĕrtoewan in najaar 1613 op den Djohortroon kwam, als zetbaas der Atjehers, tevens zwager van Sultan Iskandar Moeda. Juist als creatuur der Atjehers, werd hij soms „opgeroepen” naar Atjeh, waardoor de schijnbare tegenspraak is ontstaan in wat Tiele in Bijdr. Kon. Inst. 5, I (1886), p. 303, 305, 307 had geschreven (zie noot 3 bij Hoessein l. c.).

Als bevestiging van de voorstelling bij Tiele kan nog gewezen op de volgende gegevens uit Port. bron, verschenen nadat Tiele zijn opstel liet afdrucken: 1°. Documentos remettidos da India, III (1885), p. 350, alwaar „Raja Bonso” de Vorst van Djohor is, die *dezelfde* afspraken had gemaakt met de Hollanders, als waarvan Adr. van der Dussen in zijn kwaliteit van afgezant bij dien Vorst van 25 Aug.—28 Sept. 1614 uit „Batosawar” rapporteerde (zie zijn Cort Verhael, dd. Bantam 10 Nov. 1614, in Tiele's Bouwstoffen, I, 1886, p. 70—79); en 2°. o. c. IV (1893), p. 314—315, waar kort gesproken wordt over den aanval der Atjehers met een groote vloot eerst tegen „den koning van Djohor”, wat

bevel tot den Bëndahara om die Hikajat nu ook heusch te «maken» (përboewatkan). Het *ware* portret dat de Bëndahara (Toen Sri Lanang = Toen Moehamad = Padoeka Radja) in Verhaal 38, slot, ook durft geven van dien vroegeren Sultan, is niet vlelend: zéér onbezonnen zijn Kraton verleggend naar het hooger gelegen *Pasar Radja*, ondanks de wijze raadgevingen van «zijn jongeren broeder, den Vorst Radja Abdoellah, en den Bëndahara Padoeka Radja» (adinda Baginda Radja Abdoellah dëngan bëndahara Padoeka Radja; ed.-Shellabear, 1898, p. 190 r. 8—9); d. i. . . van Radja Sabrang, èn van *hemzelf*, Toen Moehamad!

Wie genieten wil van menschelijke komedie en de daarbij behorende diplomatieke taal, vindt hier zijn gading.

3°. De *ware auctor intellectualis* van de Sadjarah Mël. is inderdaad RADJA SABRANG vóór 6 Juni 1613. En in zijn gedaante-verwisseling als Sultan nà Sept. of Oct. 1613 was *hij* het ook, die *last* gaf aan den Bëndahara — nu *zijn* Bëndahara — om die Hikajat te schrijven; als tusschenpersoon tot het overbrengen van dien last, gebruikte de nieuwe Sultan zekeren Toen Mambang, een hoog aanzienlijke uit Patani. Er behoeft niet aan getwijfeld te worden: RADJA SABRANG, en niemand anders, wordt bedoeld met die omsluerde woorden van hulde uit het eerste deel der Inleiding, «sa-orang Orang Bësar, tërlëbih moelijanja dan tërlëbih martabatnja daripada jang lain» (Shell. p. 1), als degeen die in een Kroonraad (Madjëlis) het denkbeeld van zulk een geschiedboek het eerst te berde bracht. En als die Allerhoogste Persoon (op één na; de Nul, die Jang-di-përtoewan toen nog was) daartoe aldus begint te spreken: «Mijn persoontje hoorde, dat er een Maleische hikajat is gebracht door iemand uit Goa», en dan niet lukte — omdat gezegde koning zijn biezen had gepakt naar Bintan, zooals we o. a. weten door Abraham van den Broeck, en Steven van der Haghen; zie Tiele l. c. p. 308 —, en daarop tegen „het rijk van Pahang, waar als koning was een zoon van dien van Djohor”, hetgeen weer klopt met wat Steven van der Haghen uit ca. 1 Dec. 1615 rapporteerde in zijn brief aan Bewindhebbers dd. Jacatra, 10 Maart 1616 in Tiele's Bouwstoffen, I, p. 118—119.

Trouwens, men behoeft slechts éerst te lezen Matelieff's relaas over zijn onderhandelingen met Radja Sabrang in 1606 (in Begin ende Voortgangh, II, 13e Stuk, p. 12—15 en 31—34), en daarna Van der Dussen's Cort Verhael van hierboven uit 1614, om precies denzelfden Maleischen Vorst te herkennen: een geheimzinnig-doenden, sterk-berekenenden, om niet te zeggen sluwen intellectueel, die meer kracht had in zijn hersens dan in zijn handen als Maleisch Vorst. Moed ontbrak hem. —

Zie thans ten overvloede nog Jan Pietersz. Coen, ed.-Colenbrander, I (1919), p. 27, 35, 135, 180, 204, 349, 414, en 739.

opwekt om eene betere te maken,¹ ... dan is dat, primo, ook weer *niemand* anders als Radja Sabrang, tot wien immers alle «buitenlandsche» zaken in eerste instantie gericht werden, en die immers *zelve* — hij, en niet de Jang-di-përtoewan! — een aanzienlijk Djohorsch gezant, Mĕgat Mansoer, met gevolg (waaronder een Intje Kamar als voornaamste), op Jacob van Heemskerck's schip in voorjaar 1603 afgevaardigd had naar Prins Maurits.²

Maar er kan gelukkig de *terminus a quo* met overgroote waarschijnlijkheid worden aangegeven, waarop zoo een «Maleische (historische) hikajat» te Batoe Sawar *kan* zijn «gebracht door iemand uit Goa»; versta alweer in minder diplomatieke taal: «door een officieel Portugeesch persoon uit Malaka»!

En wel: 1 Oct. 1610, toen «de Ambassadeur van Malacca, dat een geboren Portugees was, gen[aemp]t Joan Lopez de Morere Tonbongon» te «Jhoor» = Djohor's hoofdstad = Batoe Sawar arriveerde, om den vrede tusschen Djohor en Malaka te sluiten, die dan ook in eind Oct. d. a. v. te Malaka werd geratificeerd door twee Djohorsche afgezanten, welke met dien JOÃO LOPES D'AMOREIRA, Toemĕnggoeng van Malaka, daarheen waren gegaan.³

¹ „Hamba dĕngar ada hikajat Mĕlajoe di-bawa oleh orang dari Goa; barang kita pĕrbaiki kiranja dĕngan istiadataja, soepaja enz.” (ed.-Shellabear, 1898, p. 1—2; of 2^e druk, 1910, p. 2 r. 20—22). Wilkinson heeft *ten onrechte* gemeend (zie hiervóór, blz. 447), dat dit woorden waren van „the royal drunkard”.

² Over dit Djohorsch gezantschap zijn slechts enkele dingen bekend. Mĕgat Mansoer (zie Journaal-Verhoef in Begin ende V., 1645, II, n° 15, p. 204 b) overleed a/b van Heemskerck's schip (De Witte Leeuw, afgevaren uit Bantam naar Holland in Oct. 1603; daar, mĕt de op 25 Febr. 1603 voor Oedjoeng Tanah buitgemaakte rijke Port. kraak, aangekomen in Juli 1604), vóór Holland te hebben aanschouwd. Intje Kamar, en waarschijnlijk het heele verdere Djohor-gevolg, ging weer scheep met Matelieff's vloot, uitgevaren van Texel 12 Mei 1605, aangekomen voor Malaka 30 April 1606. Dadelijk dien avond zond Matelieff 2 Hollanders en „den Ambassadeur *Camar*, met een chaloupe aen den Coning van *Iohor*, om hem te verwittigen van sijn komste, ende dat syne M[ajesteyt] terstont met alle sijnē macht soude by hem komen” (Journaal-Matelieff, B. ende V., 1645, II, n° 13, p. 7 a); op 13 Mei was deze sloep, waarin ook weer „*Yntse Camar*”, terug voor Malaka, met een brief van Radja Sabrang (ib., p. 10b—11a); terwijl op 17 Mei Matelieff-zelf zegt tot Radja Sabrang: „hoewel hy (*Raya Zabrang*) sijn Gesanten [sic!] hadde gesonden naer Hollant met presenten aen sijnē Ex^{te}. [= Prins Maurits] nochtans dewijle *Ian de Patuan* [= Sultan Alaoedin Ri'ajat Sjah] regerende Coningh was, dat hy daerom begeerde, *Raya Zabrang* etc.” (ib. p. 15b). En zie nog de noot bij Netscher (o. c. 1870, p. 8, noot 2; en verg. p. 35). — Dit is alles wat wij er van weten!

³ Deze ware naam blijkt uit de Documentos remetidos da India, IV (1893), p. 315, in een schrijven van den Gouv.-Gen. dd. Goa 9 Febr. 1619, als (vertaald): „João Lopes d'Amoreira, burger van Malaka, en Toemĕnggoeng der

Zeer fraai komt daarnaast dan weer te staan de datum in die Inleiding ook genoemd als de dag van dien Kroonraad (Madjelis) waarop gezegde Allerhoogste Heer het denkbeeld opperde van zoo'n betere (historische) hikajat: op Maoeloed-feestdag (12 Rabi'oel-awal) 1021 H. = Zo. 13 Mei 1612; waarin de vervalsching «Chamis» voor den weekdag en «Dal» voor het cyclusjaar (Mal.-Arab. *daoer*; hier de *daoer këtjil* = Jav. *windoe*) dan weggecijferd is. En ten slotte zal men in de eigen bewoordingen dier Inleiding opmerken, dat de gedachtengang waarin die «sorang Orang Bësar» op dezen Moeloed-dag zijnen *wensch* uit (Mal. *kiranja* = «och of! och, dat!») precies dezelfde is, als waarin hij zijn *hoog bevel* (*titah*) formuleert toen hij «Mahamoelija» was geworden, d. w. z. Jang-di-përtoewan (Bësar) = Opper-Vorst.¹

4°. Komt aldus de eer van het initiatief en de eer van de vorstelijke opdracht beide toe aan den gewis zeer intellectueelen Radja Sabrang = Soeltan Abdoellah Ma'ajat Sjah, — de *auteur-compiler* van de Sadjarah Mëljajoe blijft de Bëndahara TOEN MOEHAMAD. Gewis is dit een hoovaardig Maleier geweest, zoodat zijne mede-Orangkaja's stille tijger-genoegeens smaakten, toen hij eens in tegenwoordigheid van Vorsten en Rijksgrooten den 27^{en} Mei 1606 door Matelief vierkant op zijn plaats werd gezet; zeker ook is hij pro-Portugeesch, en anti-Hollandsch geweest; maar even zeker was hij het tegenovergestelde van een «botte beest», zooals Van den Broeck domweg schreef.

Is nu ook een tip soms op te lichten van het gordijn, waarachter hij zijn «Maleische Genealogie» deels zelve heeft gevreemdelingen, ... groot vriend van den vader van den Koning van Djohor", d. i. groot vriend van wijlen Sultan Abdoel Djalil Sjah († ca. 1597); en zie er ook p. 313. Dit werpt dus het volle licht op het boven aangehaald Holl. zeggen van den opperkoopman der Holl. loge te Batoe Sawar Jacques Obelaer. dd. „Jhoor" 25 Nov. 1610, in De Jonge's Opkomst, III (1865), p. 305; Tiele heeft dit laatste in Bijdr. Kon. Inst. 4, VIII (1884), p. 111 onjuist geëxcerpeerd.

En ten overvloede wordt zijn juiste naam nog heden ten dage te Malaka aangetroffen op een grafzerk (thans overgebracht naar de Oudholl. kerk, alias Christ's Church), met opschrift: „S[epultura] d[e] I[oão; er staat een I, met een kleine o er boven] Lopes Damoreira e d[e] seus herdeiros", dus van een eigen graf van hem en zijne erven; zie toch de afbeelding, met vrij goede verklaring, in R. N. Bland, *Historical tombstones of Malacca, mostly of Portuguese [i. e. beter: Dutch] origin*, London 1905, p. 15—14.

¹ In beide transcriptie-edities van Shellabear (1898, p. 2 r. 13 v. o.; 1910, p. 3 r. 14 v. o.), werd *versuimd* de aanhalingsteekens te sluiten aan het eind der „boenji titah jang Mahamoelija itoe". Dat slot valt achter „daripadanya".

schreven, deels in substantie aan andermans geschriften heeft ontleend?

Geboren moet hij zijn op z'n laatst in ca. 1565, want, zooals hiervóór uit zijn eigen gegevens reeds bleek (zie blz. 443): in ca. 1585 volgde hij zijnen vader (Bëndahara Padoeka Radja I) op als Bëndahara met gelijken ambtstitel (zeg dus: Bënd. P. R. II). Aangezien Matelief in 1606 den Radja Sabrang «een man van ontrent 35. jaer» noemt, was toen de Bëndahara om en bij de 40, en bij het Moeloed-feest van 1612, toen het denkbeeld van Radja Sabrang zoo «zwaar op 's armen lichaam kwam» (djadi bëratalah atas anggota fakir), een goede 45. Het volgend jaar, op den noodlottigen 6 Juni 1613, is hij, met 99% waarschijnlijkheid, onder de talrijke Orangkaja's geweest die door de Atjehers — mitsgaders Sultan, en Radja Sabrang, en niet minder dan 22 Hollanders! — uit Batoe Sawar werden medegesleept in gevangenschap. Maar met gelijke mate van waarschijnlijkheid heeft hij behoord tot de begenadigde Djohoreezen, die in ca. Sept. d. a. v. terugkeerden in het gevolg van den nieuwen Sultan, met diens nieuwe gade — eene zuster van Sultan Iskandar Moeda, den geweldigen Atjeh-vorst — en diens eskorte van «beschermer» Atjehers onder commando van Lela Wangsa. Gewoond moet hij toen weer hebben in Batoe Sawar, dat hij, als rechterhand van den nieuwen Sultan, uit de vernielde (wel: verbrande) grondvesten moest doen herrijzen; terwijl Sultan Abdoellah Ma'ajat Sjah — of, zooals NETSCHER, o. c. 1870, p. 31—32, blijkbaar op grond van te Riouw en Lingga voortgezette Vorsten-kronieken, hem noemt: «Sulthan Ham mat Sjah»¹ — bleef wonen in zijn

¹ Deze naam bij Netscher werd overgenomen door Tiele in Bijdr. Kon. Inst. 5, I (1886), p. 305, en zoo verderop bij hem. Blijkbaar is hij ontleend aan wat Netscher in zijn uitvoerig werk van 1870 noemt „de groote Maleische kronijk” (p. 47), ook „de groote Maleische kronijk (Sedjarah Malajoe)” (p. 54), en waaruit hij op die bladzijden *een heel stuk in overzicht vertaalt* uit de jaren 1699—1721 A. D.; dat wil dus zeggen: uit een later (op Riouw, of Lingga, of elders in deze Mal. eilandengroep) voortgezette Sadjarah Mēlajoe. Aan deze vage omschrijving beantwoordt nu voortreffelijk de groote „Sjadjarah Radja Radja Malajoe”, door Dr. VAN RONKEL in zijn Catalogus der Mal. hss. in het Museum Bat. Gen. (Verhand. Bat. Gen., dl. 57, 1909, p. 274—275) beschreven als Hs. n° 354, geschreven in 1272 H. = 1855/56 door den Maleischen schrijver van ass.-res. H. von de Wall, den bekenden Malaicus, toen ass.-resident te Soekadana (Z.W.-Borneo). In de Sadjarah van dezen Těngkoe Said, groot 341 pp., is éerst op p. 1—197 de totale oudere Sadjarah Malajoe van 38 Verhalen (dus mēt het Appendix), hier en daar met wijzigingen, aanwezig, en volgt daarna de „nieuwere” Maleische geschiedenis van ca.

oude Kota Sabrang, aan den overkant, doch «benedenstrooms» van zijns voorgangers laatsten Kraton, Pasar Radja. Zóó ook is het helder, hoe in de Inleiding wordt verteld, dat de Patani'sche prins — de Vorstenhuizen van Djohor en Patani waren zéér nauw vermaagschapt; evenals Djohor en Pahang —, zekere Toen Mambang,¹ den «last» (of «hoog bevel»; *titah*) van den «Jang-

1610 (?) — 1842 (tijd van Gouv.-Gen. Merkus). Natuurlijk is hier ook Těngkoe Said weer 'en auteur en compiler geweest, naar Mal. hss. der 17e—18e eeuw die hem ten dienste stonden. Eén enkele vergelijking van dit hs. te Batavia door een Malaicus kan voor ons uitmaken, of inderdaad Netscher in 1870 met zijn „groote Maleische kronijk” *deze* Sjadjarah R.-R. M. van Těngkoe Said uit 1855 heeft bedoeld; óf wel, dat Netscher zich nog hield aan de „drie handschriften” van „het Maleische geschiedkundige werk Soelalat'oe-s-salathin”, door hem — toenmaals oud-resident van Riouw-Lingga en secretaris van het Bat. Gen. — genoemd in Tijdschr. Bat. Gen. II (1854), p. 144, noot 1, en waarvan „een, het eigendom van den tegenwoordigen sulthan van Lingga, reeds zeer oud is en blijkbaar successievelijk is bijgeschreven”, zoodat hij er op p. 145—146 aldaar „eene naamlijst der sulthans, van af Sri Tri Boeana” uit kon samenstellen, die zoowaar doorloopt . . . tot na 1841!

Immers: in deze lijst van 1854 *ontbreekt* — met trouwens dóórlopend-grove fouten in namen en jaartallen *tot ca. 1811*, waar die lijst pas betrouwbaar gaat worden — juist de: Sultan Abdoellah Maäjat (óf alias: Hammat) Sjah van hierboven; die inderdaad regeerde van najaar 1613—voorjaar 1623 († op Groot-Tambělan), onze „Radja Sabrang”. Maar in zijn groot werk van 1870 kent Netscher op p. 30—31 alléén eenen „Sulthan Hammat Sjah”, wiens regeering hij stelt van 1615—1623; terwijl hij totaal het gedrukte gegeven in Dulaurier's uitgave (1856) der Sadj. Měl. veronachtzaamde, waar in de Inleiding op p. 4, ondersten regel, dan toch gesproken wordt van den „marhoem jang mangkat di Atjeh, Soelthan Ala'oad-din Ri'ajat Sjah”, waardoor Netscher's noot 4 op p. 31 zelfs beslist foutief werd (later natuurlijk door Tiele l. c., 1886, p. 305, noot 5 in goed vertrouwen weer overgenomen).

Vrage dus: aan *welke* Mal. bron heeft Netscher tusschen 1854 en 1870 zijnen Sultan „Hammat” Sjah kunnen ontleenen? Aan dat hs. — Von de Wall, n° 354 te Batavia; of niet? Tevens kan dan, bij onderzoek in loco, aan het licht treden of de schrijver daarvan, Těngkoe Said, in 1855 is geweest *auteur-compiler*, dan wel *afschrijver-plagiator*.

¹ Alias, volgens den tekst, Radja Dewa Sajjid, alias Sěri Narawangsa; hij was, zegt de tekst verder: zoon van Sěri Akar, den Koning van Patani. Vermoedelijk was hij zelfs volle neef (oomzegger) van Radja Sabrang, den nieuwen Sultan; want blijktens de gegevens uit *Jan. 1609* in de Bijlagen op het Journaal van Admiraal Verhoeff in Begin ende Voortgangh, 1645, II, 15^e Stuk, p. 204—207a — door een allerzotste fout aldaar op p. 204a in de marginaal gedateerd: „October 1625.”; zie reeds de verbetering door Netscher, o. c. (1870), p. 17 noot 3; en verg. er p. 22 noot — had Sultan Abdoe'l Djalil Sjah indertijd 6 zonen gehad, in plaats van de 4 welke Matelieff's Journaal (1606) opsomt. De oudste van die 6 was gehuwd met de dochter van den Koning van Patani; een jongere broer uit de 6 boeleerde met deze vrouw, waarop de ouders broer eerst den jongere, en later ook die vrouw doodde; uit wraak

di-përtoewan di hilir» kwam «opleggen» (mëndjoendjoengkan) aan hem, Toen Moehamad, om nu zijne Hikajat samen te stellen. De ervaring in ballingschap onder Atjehers heeft bij den intellectueelen Sultan blijkbaar de behoefte doen groeien om zoo'n «Maleische» geschiedenis te bezitten, met de glorie van Minangkabau-Palembang-Singhapoera-Malaka-Djohor, *contra* de verwaten parvenus-geweldenaars die de Atjehers sedert een kleine eeuw (zeg sinds ca. 1525) waren. En bij wien kon hij daartoe beter terecht dan bij zijnen Bëndahara?

Vertelt deze zelf niet met trots in zijn Inleiding dat hij is: de zoon van den Orangkaja Padoeka Radja (d. i. = Bëndahara P. R. I van daareven), den zoon van Bëndahara Sri Maharadja (II), den zoon van Bëndahara Toen Narawangsa, den zoon van Bëndahara Sri Maharadja (I), den zoon van Sri Nara-di-radja Toen Ali, den zoon van «Vorst MANI POERENDAN» (Baginda M. P.), dewelke — d. i. laatstgenoemde — was «Maleier van stam, van den berg Si-Goentang Mahameroe [= den Mërazi in Minangkabau], ¹ (en met) Malaka als woonplaats». ² Hier is dus de stamboom, waarlangs Toen Moehamad te «Batoe Sawar, Land des Vredes», de Bëndahara uit een geslacht van Bëndahara's, terugrekent in 't jaar Dal 1023 H. = 1614 A.D. tot den voorvader van 6 staken her, den «Vorst» met mooi-Dekhanschen naam (Mani Poerendan), ³ doch inderdaad een Minangkabauer te Malaka woonachtig. Dat is weer: hij rekent terug tot een voorvader die

doodde toen weer de schoonpapa den schoonzoon. Ik vermoed nu, dat *Seri Akar* de naam is geweest van dien oudsten der 6 zonen van Sultan Abdœ'l Djâlil Sjah; waarnaast de Sadj. Mël. een Hoesain (Radja van Këlantan) en een Mahmoed (Radja van Kampar) als weer andere zonen noemt (Verh. 38; ed. 1898, p. 189). Dat die familie-tragedie te Patani was afgespeeld, blijkt uit den Oudholl. tekst, p. 205b; maar de namen van beide broers blijven onvermeld.

¹ De juistheid dezer gelijkstelling blijkt nader uit de noot op blz. 469—472.

² De tekst luidt: „Toen Moehamad [zie hiervóór blz. 442, noot 1] . . . , Bëndahara, anak O. P. R., tjoetjoe B. S. M., tjitjit B. T. N., pijoet B. S. M., anak S. N. T. A., anak Baginda Mani Poerendan, kaddasa Allâhoe sirrahoem [d. i.: „God heilige hun geheim!”, VAN RONKEL], Malajoe bangsanja, dari boekit Sigoentang Mahameroe, Malaka [var.: Malakat] nĕgĕrinja.” (Shellabear, ed. 1898, of 1910, p. 2). Zooals men ziet, telt het Mal. voor „zoon, kleinzoon, achterkleinzoon, achterachterkleinzoon”, enz.” alleen tot „anak, tjoetjoe, tjitji(t), pijoet”.

³ Prof. VAN RONKEL teekende hier aan: „Mani Poerendan kan zijn het Tamil *maṇippurandāp* = „bewaarder der juweelen” = Mal. bëndahara.”

Zoo zoude dan in dezen eigennaam nog een glorie te méér verborgen zijn van het Malaksch-Djohorsche Bëndahara-geslacht, waaruit Toen Moehamad was gesproten!

minstens 6×20 , *hoogstens* 6×40 , maar naar alle waarschijnlijkheid en gemiddeldheid 6×30 jaar vroeger, den oorsprong gaf aan zijn (Toen Moehamad's) leven in den 7^{en} graad. Aangezien nu de Bëndahara geboren was in ca. 1565, zooals we daarnet zagen, moet dan die Minangkabausche voorvader geboren zijn in ca. 1325 A. D. op zijn vroegst, ca. **1385** naar meeste waarschijnlijkheid, ca. 1445 op zijn laatst. Daar die Minangkabauer een immigrant te Malaka is geweest, naar den rechten zin van Toen Moehamad's genealogische opsomming, en Malaka als emporium *begon* op te bloeien in ca. 1400 A. D., zoo valt de mogelijkheid van Mani Poerendan's geboorte in ca. 1325 A. D. reeds dadelijk weg. Wij krijgen dan, weer resp. 30 en 20 jaar nemende als leeftijd waarop M. P. zich te Malaka kwam vestigen, ca. **1415** A. D. als méést waarschijnlijk, ca. 1465 als láátste jaar, waarop deze Minangkabausche Maleier werd tot Maleier van Malaka, en aldaar het latere Bëndahara-geslacht ging procreëren waarvan Toen Moehamad in zijn Inleiding met trots vertelt; en waarvan Verhaal XII der Sadj. Mël. nadere legendaire onthullingen doet (zie beneden blz. 462—463, met noot).

Houden wij vast aan dien meest waarschijnlijken tijd van Mani Poerendan's komst in Malaka, ca. 1415 A. D., als man in den bloei van zijn leven, dan *kwam* hij er — zooals we dank zij de Chin. en ook Port. historische berichten kunnen zeggen — tijdens den zich-islamiseerenden vorst Radja Ahmad (ca. 1414—24), en leefde er gewis ook onder den eersten zoogenaamden «Sultan» Moehamad Sjah (ca. 1424—ca. '50), den «Sultan» aan wien Verhaal XI der Sadj. Mël. de eerste regeling toeschrijft van het Hof te Malaka, en deze omstandig in haar *istiadat* oftewel *étiquette* beschrijft. Welnu: aan het slot van datzelfde Verhaal XI komt een zéér opvallend rustpunt voor, zóó opvallend, dat DEVIC in 1878 terecht heeft gemeend hier de «Première Partie» van zijn (nooit voortgezette) vertaling te kunnen afsluiten. Zoo letterlijk mogelijk vertaald luidt die alinea: «Ziehier dan de hof-étiquette der Maleische Koningen in vroeger tijd. Wat ik (*sanda*, «uw dienaar») van hooren (zeggen) heb, dat heb ik naverteld; en indien er fout in is, late het dan verbeterd worden door al wie gelet heeft op het verhaal er van, (maar) laat ik eilieve toch niet worden bespot.»¹ En onmiddellijk *volgt* dan:

¹ De tekst luidt hier: „Inilah istiadat Radja-Radja Mëlajoe dëhoeloe kala. Barang pënëngaran sanda [= sèhaja-nda] itoelah sanda tjëritëran, dan

«De woorden des vertellers (*Kata rawi*) (luiden): Tijdens dien Sultan Moehamad Sjah, enz.” Men *voelt* hier een aanlapsel, een later bijvoegsel. En na ééne groote alinea van dat onmiskenbare bijvoegsel — waarin juist de curieuze mededeeling o. a. wordt gedaan, dat de zeestad «Malāka» door de «orang Arab», wegens hare vele kooplieden, werd genoemd «Malākat», «artinja pĕrhimpoean sĕgala dagang»; eene «verklaring» die naar *niets* lijkt, dus ook zĕér posterieur is! ¹ — *sluit* Verhaal XI; en *begint* Verhaal XII... met een legendaire dithyrambe op Baginda MANI POERENDAN, des Bĕndahara's bet-bet-oudovergrootvader dus.

Die «Vorst» M. P. heet *hier* dan zoowaar een Vorstenzoon uit Kling-land, uit de «stad Pahali» (een verdraaide adaptatie soms van den taalnaam Pāli?), dewelke, na eenige lotswisselingen in Pasei, komt naar Malaka ten tijde van... «Sultan» Moehamad Sjah, daar met groote eer wordt ontvangen, trouwt met de dochter van den Panghoeloe bĕndahari (Sri Nara-di-radja) en bij haar procreëert eenen «Toen Ali»; waarmee we dus reeds bij des Bĕndahara Toen Moehamad's bet-oudovergrootvader zijn aangeland, dien hij in 1612—14 noemt: «Sri Nara-di-radja Toen Ali». Maar de geschiedenis in Verhaal XII wordt nog mooier; want die MANI POERENDAN had uit datzelfde hooge huwelijk óók eene dochter (Toen Wati), dewelke trouwt met niemand minder dan den «Sultan» M. S.; vrucht van dezen echt is een zekere Radja Kasim. Deze, kleinzoon van moederszijde dus van «Vorst» M. P., wordt echter géén opvolger-Sultan (zoóals hij gehoopt had), maar wordt voorbijgegaan ten bate van een later geboren «halven broer», geheeten Radja Ibrahim, geteeld door «Sultan» M. S. bij eene prinses van Rokan. De papa-Sultan sterft; Radja Ibrahim

djikalau ada salahnja hĕndak-lah di-pĕrbaiki oleh barang-siapa jang ingat akan tjĕritĕranja, djangan kiranja sanda di-gondjakkan.” (Shellabear, 1898, p. 49; of 1910, p. 68). Dat dit laatste werkwoord een zeldzaam woord is, blijkt uit de wisselende transcriptie bij Shellabear: in 1898 „ganjakkan”, in 1910 „gonjokkan”; en in de tekstuitgaaf met Arab. letter van Dulaurier (1856, p. 155, regel 2) begint het met een *k*. De juiste vorm is echter: *gondjak*, zoóals Wilkinson in zijn Malay-Engl. Dict. (1903, p. 578a) heeft, terwijl Klinkert (Mal.-Ned. Wdb., 3^e dr., 1916, p. 876—877) geeft: *gondja* = *gondjak* bespotten, ook Jav.

¹ Deze quasi-geleerdheid, of veeleer opzettelijke inleggerij, is echter minstens 60 jaar ouder dan toen Bĕndahara Toen Moehamad haar in 1614 weer te pas bracht; want ze komt reeds voor in 1557 in Albuquerque's *Commentarios*, III, cap. 17 (3^e ed. 1774, p. 88), als alternatieve verklaring voor *Malāka* = Port. *encontrar*; verg. Ferrand, I (1918), p. 418, noot 2, die zijnerzijds wijst op Arab. *mulākā* = ontmoeten. — Arab. *malākat* is = bezit, eigendom.

volgt op als «Sultan» Aboe Sjaïd, maar wordt weldra vermoord — de latere Byzantijnsche voorstelling van dezen moord kan men nalezen in gezegd Verhaal XII — door Radja Kasim, die zich op den troon plaatst als SULTAN MOEDHAFAR SJAH; d. i. de heusche éérste Sultan van Malaka, zooals door de Chin. berichten vaststaat («Su-lu-tân Wu-ta-fu-na-sha»), die in ca. 1450 (vóór 1456) aan de regeering kwam, ¹ de «Soltão Modafaixa» van den historicus Albuquerque Jr. in 1557 (III, cap. 17).

Nu hebben we vasten historischen grond onder de voeten! Maar nu hebben we tevens de kostelijke gegevens bijeen, om den Bëndahara Toen Moehamad in zijn diplomatiek historischrijven ten jare 1614 te Batoe Sawar geheel na te rekenen, bij zijn trotsch teruggaan tot zijn voorzaat MANI POERENDAN met praedicaat «Baginda». In zijn Inleiding noemt hij hem Maleier uit Minangkabau; in zijn Verhaal XII noemt hij hem Klingalees uit «Pahali» (= «Pāli»-land?). De ware waarheid zal in 't midden liggen: M. P. zal wel geweest zijn een zgn. *Djarwi pēkan*; hier: een halfbloed van Minangkabausch + Klingaleesch bloed.

Door eenvoudig rekenen van 6 geslachten op gemiddeld elk 30 jaar vóór procreatie, zagen we, dat M. P. naar meeste waarschijnlijkheid ingezetene van Malaka was geweest tijdens Radja Ahmad, en Maharadja Moehamad Sjah (die wel geen hooger titel zal gehad hebben), ca. 1414—'50 A. D.; en in Verhaal XII vertelt Toen Moehamad zelve, dat die M. P. *kwam* te Malaka tijdens «Sultan» Moehamad Sjah. Mooier proef op de som kan men niet hebben. Voorts zagen we, alweer volgens 's mans eigen verhaal, dat Sultan Moedhafar Sjah, de zoon van dien Moehamad Sjah en kleinzoon in de vrouwelijke lijn van M. P., een *usurpator* was geweest, die zijn halfbroer van hooger geboorte ten val en om het leven had gebracht. En hoe memoreert nu in 1614 Toen Moehamad, de afstammeling in den 7^{en} graad van M. P., den stamroem van den Djohorschen Sultan Alaoedin Ri'ajat Sjah III uit 1612, welke inmiddels (nà 6 Juni 1613) in Atjeh was overleden, in zijne Inleiding? Op de volgende diplomatiek-protocolaire wijze, die voor den goeden verstaander nu tevens komt bloot te liggen in haar bedoeling tot verheerlijking van gezegden voorvader Mani Poerendan, dat wil zeggen weer: tot verheerlijking van zichzelf, Toen Moehamad — hier voeg ik

¹ Groeneveldt, *Notes* (1876), p. 131; of 2^e ed. (1887), p. 251. Verg. alreeds blz. 23, noot 1 hiervóór; en vooral ook blz. 463—464 hierna.

tot gemak alle *jaartallen* toe, alsmede de juiste *nummering* der Sultans in de opgaande reeks —:

«(Te) Batoe Sawar, Land des Vredes, aldus (was) Zijn woord [n.l. van dien «sa-orang Orang Bĕsar» = Radja Sabrang, zooals wij op blz. 450 zagen], ten tijde der Hidjra [volgt op de gewone uitvoerige wijs de datum, die, na correctie, gelijk is met Moeloed-dag 1021 = Zondag 13 Mei 1612], in den tijdkring des Koningschaps van Wijlen Hem die heenging in Atjeh, Sultan Alaoedin Ri'ajat Sjah [III; ca. 1597-6 Juni 1613], Schaduw Gods op aarde, den zoon van Sultan Ali Djala Abdoe'l Djalil [Ri'ajat] Sjah [ca. 1580-ca. 1597; *Usurpator*], den broeder [hier: schoon-broer] van Sultan Moedhafar Sjah [II; ca. 1564 - ca. 1580], den zoon van Sultan Alaoedin Ri'ajat Sjah [II; ca. 1530-ca. 1564; den éérsten van Djohor], den zoon van Sultan Mahmoed Sjah [ca. 1488-ca. 1528; den láátsten van Malaka; op 16 Aug. 1511 door Albuquerque verdreven], den zoon van Sultan Alaoedin [Ri'ajat] Sjah [I; eind 1477-ca. 1488], den zoon van Sultan Mansoer Sjah [den Groote; ca. 1458 - † Oct. 1477], den zoon van Sultan Moedhafar Sjah [I; den *Usurpator*, zie boven, en MANI POERENDAN'S kleinzoon; ca. 1450-ca. 1458], den zoon van «Sultan» Moehamad Sjah Zaliger [MANI POERENDAN'S schoonzoon!; ca. 1424 - of ca. 1445, of ca. 1450; al naarmate de «Sultan Aboe Sjaïd», ca. 1445—'50, een ephemere verschijning is geweest], — bestendige Allah zijne regeering en heerschappij». ¹

Zoo ziet men: éérst verheerlijkte Toen Moehamad zich rechtstreeks als nazaat van Baginda Mani Poerendan in de mannelijke lijn; en daarop verheerlijkt hij zichzelf ter sluiks, achter de door hem opgesomde 9 Sultan's van Djohor en Malaka, in dienzelfden

¹ De tekst — die *onmiddellijk* volgt op hetgeen hiervóór in noot 2 op blz. 455 werd afgedrukt — luidt: „[Di] Batoe Sawar, dār as-salām, dēmikījan katanja tatkala Hidjratōe.... sariboe doewa poeloeh satōe tahoen, kapada tahoen Dal [lees: Djimawal], pada doewa bēlas hari boelan Rabi'oel-awal, kapada hari Chamis [lees: Aḥad],.... pada zaman kēradjaan Marhoem jang mangkat di Atjeh, Soeltan Alaoedin Ri'ajat Sjah, lil Allah fi'l-alam, anak Soeltan Ali Djala [zoo moet gelezen; het „al-adjal” bij Shellabear, is, naar Prof. van Ronkel mij meldt: onzinnig] Abdōe'l Djalil Sjah, ach [Arab. *ach* = „broeder”; hier „schoonbroeder”, blijkens Verhaal 38, ed.-1898, p. 176, 182, 186—188; maar *moordenaar* van dien zwager tevens, zooals we door Couto toch weten, die den moor-

Mani Poerendan, die schoonzoon was geweest van den eersten (soi-disant) Sultan van Malaka, en zoo grootvader was geworden van den eersten (heuschen) Sultan, welke den geusurpeerden troon in Hoogstdeszelfs nakomelingen bij de Genade van Allah had mogen bestendigen. Het blauwe bloed — of op z'n goed Maleisch: het «witte bloed» (*darah putih*) — stroomde dus van rechts en van links door Toen Moehamad's aderen; en eigenlijk moesten die Sultans van Djohor, onder welke hij als Bëndahara diende, in hem eenen verren «Neve» erkennen.

Dát wilde hij eens eventjes, op zijne wijs, vertellen in zijne Inleiding, tusschen al de sēmbah's en salām's voor den pas overleden en den levenden Sultan door. Inderdaad, hij was, onder alle obligate nederigheid, door en door «hooveerdigh», zooals Van den Broeck anno 1606 neerschreef in Matelieff's Journael.

Wij zijn bovendien bij hem in de sfeer der echt-Oostersche, en speciaal ook echt-Maleische Hofgeschiedenis, waarbij vorstenmoord een gebruikelijk middel is om zelf ten troon te komen.

Terwijl hij bij de opsomming zijner 6 voorvaderen (zie hiervóór blz. 455 noot 2) hun de mystieke eulogie nageeft «*qaddasa Allāhoe sirrahoe m*» (heilige God hun geheim!), ¹ zoo blijken, bij kritisch lezen van wat Toen Moehamed zelve over de drie oudsten in Verhaal 12, en Verh. 27 juncto 33, vertelt, deze drie

denaar echter den „broer van zijn (Moedhafar's) moeder” = oom noemt] Soeltan Moedhafar Sjah, ibnoe as-Soeltan Alaoedin Ri'ajat Sjah, ibnoe as-Soeltan Mahmoed Sjah, tjoetjoe Soeltan Alaoedin Sjah, tjitjit Soeltan Mansoer Sjah, pijoet Soeltan Moedhafar Sjah, anak Soeltan Moehamad Sjah al-marhoem, chaladoe Allah moelkahoe wa soeltanahoe.” (Shellabear, ed. 1898, p. 2; of, iets verbeterd, ed. 1910, p. 2—3).

Het *Di*, waarmede de passus moet beginnen, ontbreekt in alle edities.

¹ Over deze formule schreef mij Prof. SNOECK HURGRONJE: „De bedoelde eulogie wordt in de Moh. litteratuur gebezigd nadat de mystiek in den Islam hare plaats heeft verkregen, en zij dient dan, daar waar men die eulogieën goed verstaat en onderscheidt, om te kennen te geven, dat hij, die haar bezigt dengene, achter wiens naam hij haar plaatst, beschouwt (werkelijk of complimenteus) als een door hooger mystisch licht bestraald persoon. De *sirr* is niet een geheim in den zin van iets, dat verborgen moet worden, maar het geheimenis, het geheimste wezen van dien persoon, en *sirrahoe m* duidt hier dus die voorvaderen aan, gedacht als in zeer bijzondere betrekking tot Allah te hebben gestaan. Soms zegt men: *qaddasa 'llāhoe rôehahoe*, Allah verheilige zijn geest, geheel in denzelfden zin. Of de Maleische auteur nu werkelijk gemeend heeft, dat die bëndahara-voorvaderen zulke mystieke lichten zijn geweest, of dit alleen uit eerbied heeft ondersteld, of ook de specifieke waarde van *dit* toevoegsel, in onderscheiding van b.v. *rahimahoem Allāh* etc., niet beseft heeft, moet ik in 't midden laten.”

Grooten allermint heilige boontjes te zijn geweest, maar geboren conspirators, zoodra zij voordeel zagen in verraad. Over zijn oudovergrootvader, Toen Moetahir, die, als Bëndahara Sri Maharadja van Malaka, een onheilvolle rol had gespeeld in de jaren van den val der stad (1509—11), kòn Toen Moehamad nu eenmaal niet de geschiedenis zóó vervalschen, dat deze intrigant een trouwe dienaar van zijn Vorst kon schijnen; daarvoor was zijn gewelddadig einde te dramatisch geweest, en te zeer in het geheugen geprent van alle Djohor-Maleiers.¹ Doch dan diens vader weer, de Bëndahara Sri Nara-di-radja (Toen Ali), en de groote vader van dezen, Mani Poerendan, beiden in Verhaal 12 verheerlijkt, — gingen zij vrij uit? Integendeel; beiden waren protagonisten geweest bij den moord op den ephemeren Vorst van Malaka, «Sultan(?) Aboe Sjaid», ten gevolge waarvan een kleinzoon van Mani Poerendan als usurpator den

¹ Deze Bëndahara Sri Maharadja, zoon van Sri Nara-di-radja Toen Ali, en dus kleinzoon van „Baginda” Mani Poerendan, was geboren uit den echt van zijn reeds senielen vader met eene jonge prinses, Toen Koedoe, nadat deze oude heer met volledig succes „tjoela” = *tjoela badak* = rhinoceroshoorn (als aphrodisiacum) had genomen (zie Verhaal 13; ed.-Shellabear, 1898, p. 56—57 en 62); als knaap heette hij Toen Moetahir, wiens grootheid reeds daardoor voorspeld werd dat uit zijn jong hoofd somwijlen een vlam opschoot, waarvan „de glans recht ten hemel ging” (slot van Verhaal 16; ib. p. 84 r. 13) — bij vrouwen pleegt, zooals we van Java weten, het analoge grootheids- en licht-verschijnsel uit te stralen van hunne „heimelijkheid” (*rahasya*); zie vooral de Pararaton ed. Brandes, 1896, p. 46—47, en 54—55; of 2^e ed. 1920, p. 58 en 66—67 —, werd eerst Toemënggoeng (Opperfiscaal) van Malaka, met titel Sri Maharadja (ib. p. 85), wordt dan op allergeestigste wijze — door middel van de voor Bismarck zoo ergerlijke „Unterrock-Politik” — tijdens Sultan Mahmoeed Sjah (ca. 1488—1511 in Malaka) tot Bëndahara (begin Verhaal 27, ib. p. 122), wordt dan, conform alle voorspellingen (verg. Verhaal 26, ib. p. 110, 112), een geweldige Orang Bësär (p. 122), maar wordt ten slotte in Verhaal 33 — d. i. dus *tusschen* Verhaal 32, met de éérste komst te Malaka van Port. schepen (onder „Gangsälöe Parairä” = Gonçalo Pereira; maar lees: Diogo Lopes de Sequeira in Sept. 1509) en Verhaal 34, met de komst van den veroveraar Albuquerque (op 1 Juli 1511) — tot opstandeling, en vindt zijn dood op last van Sultan Mahmoeed (ib. p. 148—153). Natuurlijk is de voorstelling in Verhaal 33 omtrent Sri Maharadja nog zeer partijdig.

Het feit, dat de Sadjarah Mël. zich zoo grof vergist door *Gonçalo Pereira* te noemen als éérsten Port. vlootvoogd die in 1509 te Malaka zou zijn verschenen — terwijl G. P. pas, als nieuwbenoemde Capitão van Ternate, in Mei 1530 Malaka even aandeed, komend uit Portugal via Goa, over Broenei naar de Molukken doorging, en ca. 1 Nov. te Ternate aankwam, maar er reeds op 27 Mei 1531 werd vermoord door de Sangadji's (verg. Tiele in Bijdr. Kon. Inst. 4, III, 1879, p. 11—16) —, is bewijs: 1°. dat deze moord een geweldigen indruk gemaakt had; 2°. dat Verhaal 32 hier te goedertrouw dwaalt.

troon had kunnen bemachtigen. Grootvader en Oomlief waren zoo de promotors geworden van Malaka's I^{en} Sultan, Moedhafar Sjah. ¹

Hoogst merkwaardig is zeker, dat *selfs* uit de bewoordingen der Ming-Annalen (Boek 325) is op te maken, hoe daar in Malaka tusschen 1445 en 1456 A. D. een dynastiek drama is afgespeeld.

Immers: in 1424 komt Hsi-li Ma-ha-la = Sri Maharadja [Moehamad Sjah?] op eerlijke wijs op den Troon, als zoon van zijn vader Mu-kan Sa-u-ti-r-sha [= Mëgat(?) Sëkan-dar(??) Sjah, zie reeds blz. 20; die in 1414 zijnen vader en eersten Vorst van Malaka Pai-li-su-ra = Përmaisoera (= Radja Iskandar Sjah) had opgevolgd, en toch wel gelijk te stellen is met

¹ In dat Verhaal XII is toch een „Sri Nara-di-radja” de groote promotor van Radja Kasim (zie onzen hoofdstekst, blz. 457—458) bij diens bedrijf om zijnen halfbroer Radja Ibrahim = „Sultan Aboe Sjaïd” van den troon te stooten, en zoo zelf Sultan te worden; verg. Shellabear's transcriptie-tekst 1898, p. 50—52, met den 2^{en} druk, 1910, I, p. 70—73. Welke „Sri Nara-di-radja” was dat echter? Radja Kasim's overgrootvader van moederszijde, dus de oude Opperthesaurier (Panghoeloe bëndahari) van dien naam uit Verhaal XI; of wel zijn oom Toen Ali, die in de Inleiding voluit wordt genoemd „Sri Nara-di-radja Toen Ali”?

Op zich zelf pleit de waarschijnlijkheid van 't verhaal al voor den betrekkelijk jongen oom, en niet voor een stokouden overgrootvader. Maar nu is er daarvóór een zinnetje in 't verhaal, dat uitsluitel geeft, *mits men de vervalsching in den naam herstelle*. Er wordt daar verteld, nadat Radja Ibrahim tot Sultan is verheven, hoe Radja Kasim verbannen werd door toedoen van R. I.'s grootvader, den Vorst van Rokan, en nu in arren moede visscherman was geworden; de Rijksgrooten mokten daarover, in de woning van den Bëndahara (toenmaals Sri Amar di Radja; te voren Përdana mantëri in Verhaal XI) zich verzamelen; de Bëndahara trok zijn schouders op, en vroeg: wat kunnen wij er aan doen? De Rijksgrooten gaan dan stil naar huis, elk zijns weegs. En dan volgt — ik geef hier nu de *goede*, d. w. z. terecht op den vervalschten tekst verbeterde, vertaling van MARRE —: „Cependant *Sri Nara Di-Radja* pensa dans son coeur à cette affaire; bien souvent il avait invité *Radja Kâsim* à venir manger avec lui dans sa maison, car la mère de *Radja Kâsim* était sa soeur” (p. 75). De spatieering is van mijzelf.

Hier hebben we dus duidelijk den oom van Radja Kasim: *Sri Nara-di-radja* (*Toen Ali*), die al stil in zijn hart gaat rebelleeren, en straks promotor zal worden van den coup d'état, vergezeld met moord op „Sultan” Aboe Sjaïd, en later dan ook tot belooning zelf Bëndahara wordt. Nu hebben *alle* Mal. teksten (Singapore-ed. princeps, ca. 1840, p. 112; Dulaurier, 1856, p. 163; Klinkert — welke Abdoellah's grondtekst volgde —, 1884, p. 128—129; Shellabear, 1896, p. 102—103; Shellabear, 1898, p. 51) wel dat redegevend slotzinnetje: „*ka rëna bonda Radja Kasim itoe sa oedara padanja*”; maar óók hebben alle 5 deze edities in den aanhef van dien zin: „*Maka Sri Bidja-di-radja*”, wat in eens uit de lucht valt, geen enkel verband houdt met den tekst daarvóór en daarna in dit XIIe Hoofdstuk, en kennelijk werd vervalscht uit het oorspronkelijk-juiste „*Maka Sri Nara-di-radja*.”

Deze laatste lezing herstelde Shellabear dan ook in zijn 2^e transcriptie-ed.

den «Radja Ahmad» = «Radja Bēsar Moeda»¹ van 't begin van Verhaal XI]. Deze Hsi-li Ma-ha-la regeert lang, minstens tot 1445, want in dit jaar komen gezanten naar China «who asked that the king Hsi-li Pa-mi-si-wa-r Tiu-pa-sha [= Çrī Parameçwara Aboe Sjaïd(?); en dan = de «Sultan Aboe Sjaïd» der Sadj. Mēl.] might obtain a commission for ruling the country», terwijl «the [old] king» nog leefde; dat zijn dus:

1910, I. p. 71, regel 15 v. o. Geestig is, dat in het ex. der Singapore-uitgaaf van Abdoellah dat sedert 1915 het eigendom is van het Kon. Instituut, een studeerende Hollandsche eigenaar van vroeger (ik vermoed naar eigenaardigheden van het schrift: Prof. Niemann) i.e. met potlood in Arab. letters in margine bijschreef: „Nāra?”

Hoe sterk reeds vroegtijdig op deze plaats geknoeid is geworden, blijkt uit de zéér verdraaide voorstelling in Leyden's vertaling: „Sri Vija [dus = Bidja] di Raja, however, reflected in his own mind what was to be done; he had been constantly in the habit of inviting Raja Kasim to his house to eat and drink, because his brother had been bandahara to Raja Kasim” (p. 118)! Of is dit wan-vertaling?

¹ Volgens Verhaal X—XI volgt „Radja Ahmad” = „Radja Bēsar Moeda” zijnen vader „Radja Iskandar Sjah” te Malaka bij diens dood op, nadat deze uit Singapore (na 32 jaren reg.) gevluchte Vorst er 3 jaar geregeerd zou hebben „in ongestoorde rust” (karār); die „Radja Bēsar Moeda” maakt de eerste regelingen van het Malaksche hof, regeert een niet vermeld aantal jaren, en wordt opgevolgd bij zijn dood door den middenste van zijn drie zonen, die dan ook „Radja Tēngah” er heet; ook deze regeert een niet vermeld aantal jaren, sterft, en wordt opgevolgd door zijn zoon „Radja Kētjil Bēsar” (naam van een jongen Kroonprins wel), die Moslim wordt, en hernaamd „Sultan Moehamad Sjah”. Hoogstwaarschijnlijk is deze laatste inderdaad dezelfde als de Hsi-li Ma-ha-la der Chin. berichten. Dit een en ander volgens den tekst der Sadj. Mēl. in de Abdoellah Moensji-Dulaurier-Shellabear-edities (ca. 1840—1856—1896), welke óók reeds in vertaling voorkomt bij Leyden in 1821 (o. c. p. 89—91).

Er is echter ook een *oudere* Mal. tekstlezing, waaruit door VALENTIJN is geput, in zijne „Beschryvinge van Malakka” (V, 1^e dl., 1726, fol. 316—320; ook in tabelvorm op fol. 352), en welke reeds eerder in 1708 voorkomt in de „Voorreden” van „een liefhebber der Maleische taal” = DS. PETRUS VAN DER VORM (zooals Valentijn op fol. 316—317 zelve zulks erkent; verg. ook Werndly's Maleische Spraakkunst, 1736, p. 289—290), die zich bevindt voorin dl. II der „Collectanea Malaica Vocabularia of Maleische Woord-boek-sameling”, Batavia, A. L. Loderus, 1708 (ex. Univ.-Bibl. Leiden). Beiden, V. d. Vorm en Valentijn, geven toch als achtereenvolgende Vorsten van Malaka: 1°. „Sultan” Iskandar Sjah, reg. 3 jaar te Singapoera en 22 te Malaka; 2°. „Sultan” Magat, regeert maar 2 jaar; 3°. „Sultan” Moehamad Sjah, éérste Moh. vorst, 57 jaar; 4°. „Sultan” Aboe Sjaïd, reg. slechts 1 jaar en 5 maand; en die, voegt Valentijn toe, „door den Koning van Arracan [= Rokan] is doodgesteken” (een *tafbare tekstvervalsching*!); 5°. Sultan Moedhafar Sjah, reg. 40 jaar; 6°. Sultan Mansoer Sjah, 73 jaar.

Men ziet, dat deze oudere tekst der Sadj. Mēl. *beter* klopt met de Chin. berichten, dan de jongere, waarin één Vorst (Radja Tēngah) toegevoegd schijnt.

gezanten, die verzochten dat de eerstgenoemde als Radja Moeda zou mogen optreden. Maar dan inééns, zònder overgang: «In the year 1456 Su-lu-tân Wu-ta-fu-na-sha sent as tribute horses and products of his country, and asked to be invested as king», terwijl deze in ca. 1458 regelmatig wordt opgevolgd door zijn eigen *zoon*, aldus: «In the year 1459 this king's son [sic], Sū-tan Wang-su-sha [= Sultan Mansoer Sjah, de Groote; desgelijks door de Chineezzen tot «Wang-su» verhaspeld, zooals de M in den naam van zijn vader Moedhafar tot «Wu-ta-fu-na»], sent envoys to bring tribute, on which the Emperor ordered some officers to go and invest him as king.»¹

Men voelt het *argumentum ex silentio*: Sultan Moedhafar Sjah is géén zoon geweest van den vorigen Malakschen Vorst, doch een usurpator, die tusschen 1445 en 1456 alleenheerscher wist te worden, en zijn eigen dynastie grondvestte.

Welke bronnen heeft nu Toen Moëhamad in 1612—14 gebruikt of tot zijn beschikking kunnen hebben? Hikajat's die hij met name noemt zijn er maar 3: 1°. de hikajat Iskandar, in 't begin van Verhaal I; 2°. de hikajat Sajjidina Hamzah, aan het slot van Verhaal I, en in den beginne van Verhaal XXXIV opnieuw als hikajat Amir Hamzah en hikajat Hamzah; 3°. de hikajat Moehammad Hanafijah op dezelfde plek in Verhaal 34. Dit noemen bewijst alléén, dat deze drie Maleische, op Perzische origineelen zéér sterk geïnspireerde, hikajat's reeds bestonden *vóór* 1614. Van de laatstgenoemde heeft Dr. VAN RONKEL in 1896 onder de Mal. hss. te Cambridge uit den boedel van den Oriëntalist Th. Erpenius († 13 Nov. 1624) een brokstuk teruggevonden; de «historie van hamsa in het maleijts», en «d°. van alexander de groot» kwamen als n°s 7 en 8 voor in den boedel van den Raad van Indië, Isaac de Saint-Martin te Batavia († 14 April 1696), evenals trouwens 3 exx. van «de cronijk der maleijtse koningen» (n°s 11-12), zooals we sedert 1900 door Dr. DE HAAN weten.²

Bovendien heeft WILKINSON in de Introduction tot zijn Malay-Engl. Dictionary (1903) er op gewezen, dat de *Radjpoet-auteur*³

¹ Zie Groeneveldt's Notes (1876), p. 129—132; of 2° ed. (1887), p. 249—251. De transcriptie van eenige Chin. typen dank ik aan den heer B. HOETINK.

² Verg. resp. Van Ronkel in Bijdr. Kon. Inst. 6, II (1896), p. 1—2; 5, 9, en dan vooral 54—56; De Haan in Tijdschr. Bat. Gen. 42 (1900), p. 299.

³ Het „Rānir” waar de schrijver vandaan kwam (zie volgende noot), is het

van den Boestān as-Salaṭin (den «Lusthof der Koningen»), die in Sjawal 1047 Hidjra = Maart 1638 A. D. in Atjeh zijn werk aanving op last van Sultan Iskandar Thani (Jan. 1637-† 15 Febr. 1641; d.i. de opvolger van den onderwerper van Djohor, Sultan Iskandar Moēda, in 1613 en definitief in 1615), «mentions having written a history of Alexander. so that the Hikāyat Iskandar dzū'l-karnain had not been long in existence in A. D. 1611 [lees: 1612; en eigenlijk 1614]» (p. VI-VII).¹ Vermoedelijk moet hier als n° 4 nog bijgeteld worden de al evenzeer op een Perzisch origineel geïnspireerde Maleische versie der Tadjoe as-Salaṭin («Kroon der Koningen»), welke immers het chronogram 1012 Hidjra = 1603/4 A. D. draagt (het woord ghaib = 1000 + 10 + 2), en eenen auteur vermeldt, wiens toenaam men evengoed al-Djaharī = «de Juwelier» als al-Djohorī = «de Djohorees» kan lezen; zoodat hier waarschijnlijk een Maleier te Djohor-Batoesawar, in het midden der regeering van Sultan Alaoedin Ri'ajat Sjah (ca. 1597—6 Juni 1613) en diens factotum Radja Sabrang, bij zijn volgen van een Perzisch origineel uit ca. 1160 (van Bochārī al-Djaharī; tusschen 1152 en 1176 A. D.) opzettelijk heeft gedorp „Raner” in den staat Bikanir (of „Bikaner”), recht N. van de hoofdstad van dien naam, in Rajputana. Hij was dus een sterk vermaleischte Radjpoet-Arabier; *niet* een Guzerat-Arabier, zooals men altijd nog meent.

¹ Door een lapsus schreef Wilkinson op p. VI: „The Bustānu's-salātin is dated A. D. 1636”; hierboven is het juiste gegeven. Zie toch over de dateering van het hoofdwerk, en het later toegevoegd verlengstuk, Dr. HOESEN DJAJADININGRAT in Bijdr. Kon. Inst. 65 (1911), p. 136—137; waarmede de vroeger door V. d. Tuuk in Bijdr. Kon. Inst. 3, I (1866), p. 424 gegeven dateering „in het jaar 1040 volgens de Mohammedaansche tijdrekening” werd gerectificeerd; omdat aan Dr. Hoesein bleek, dat in de Mal. interlineaire vertaling der Arab. Inleiding van het werk het getal „toedjoeh” was vergeten.

De auteur Noer ad-din ibn Alī ar-Rānirī was — opnieuw — op Zo. 31 Mei 1637 in Atjeh gekomen. In de lijst van zijn talrijke Arab.-Mal. geschriften, deels van vóór 1637 — immers strijdschriften deels tegen den door Sultan Iskandar Moēda († 27 Dec. 1636) geprotegeerden en op 24 Febr. 1630 overleden Sjamsoedin as-Samatranī (= den Paseier) —, gegeven door V. d. Tuuk l. c. p. 462—464, komt eene Hikajat Iskandar echter *niet* voor. Het hierboven gecopieerde zeggen van Wilkinson is niet te controleeren — als steeds, laat hij na precies te zeggen op welke plek zijn gegevens te vinden zijn —, en misschien zelfs wel foutief; aan den anderen kant is juist Wilkinson een specialiteit in den Boestān, zie noot 2 op de volgende blz.

Zie *thans* over ar-Rānirī nader het Proefschrift van Dr. H. KRAEMER, „Een Javaansche primbon uit de 16^e eeuw” (1921), p. 32—33, waar in noot 8 aan Dr. VAN RONKEL'S „Catalogus der Mal. hss. van het Batav. Gen.” (1909, p. 514) wordt ontleend, dat hij in 1054 H. (= Maart 1644/Febr. '45) „naar Rānir terugkeerde”, en zijn Mal. auteurs-loopbaan toen dus afsloot.

speeld met dat Djauhar-Djohor.¹ Want gelooft men niet, dat alleen reeds de *titel* van dien Atjehschen «Boestān as-Salaṭīn» uit ca. 1638 een litteraire *tegenzet* was tegen den Djohorschen «Tadjoe as-Salaṭīn» van ca. 1603 en den Djohorschen «Soelalat as-Salaṭīn» = «Sadjarah Mēlajoe» van ca. 1614 te zamen?

Naar mijn historisch gevoel nopens den strijd om de hegemonie over de Maleische landen tusschen het parvenu-Atjeh en het ci-devant Malaka-Djohor, tijdens ca. 1550 tot 1613, ligt hier dus ook de reden bloot, wààrom die 3 toonaangevende Maleische geschriften analoog heeten; terwijl dan trouwens dat Atjehsche posterieure werk een soort van theologisch-historische Maleische Encyclopaedie in 7 Boeken mag genoemd worden, de «Lusthof» van Atjeh's wetenschap,² zij het dan ook geschreven door een

¹ Over den oorspronkelijken Perzischen schrijver (naar hooge waarschijnlijkheid ten minste, want het Perz. origineel is nog niet teruggevonden), zie Dr. van RONKEL's studie „De Kroon der Koningen”, Tijdschr. Bat. Gen. XLI (1899), p. 55—69, vooral p. 62—63 en 67. Te veel echter is in deze studie de mogelijkheid m. i. veronachtzaamd, dat de Maleische vertaler in 1012 H. wel degelijk een Djohorees kan zijn geweest, die dan „Bochārī” als nom de plume behield, en met het al-Djauharī opzettelijk dubbelzinnig was. Hoezeer de Mal. vertaler een Mal. omwerker tevens was, kan iedereen zelf nagaan die de vertaling van MARRE uit 1878 ter hand neemt (Makōta Rādja-Rādja ou la Couronne des Rois), omdat deze, behalve verschillende noten, de goede gedachte heeft gehad achteraan registers toe te voegen; men zie hier de plaatsen i. v. „Malais”, en de daarbij aangewezen plaatsen in Hoofdstuk 1, 5 (drie stuks), en 21, waarbij die op p. 100 in Hoofdstuk 5, en op p. 322 in Hfst. 21 wel de sterkst sprekende zijn. Het *chronogram* staat in de Mal. Inleiding tot het Boek van 24 Hoofdstukken; zie bij Marre, p. 13, en in de tekst-editie met Ned. vertaling door P. P. Roorda van Eysinga, Batavia 1827, p. 7. De andere bovenbedeelde plekken bevinden zich bij Roorda v. E. op p. 26, 53, 55, 61, en 201.

Het zéér bijzondere van deze Inleiding, waarin de Mal. omwerker-auteur niet minder dan 7 bronnen met name noemt — waarvan één door Dr. van Ronkel l. c. p. 63, de Achlāq-i-Moehsinī, werd thuisgebracht als een werk dat in 1495 A. D. voltooid was —, en het zéér bijzondere der systematische indeeling van het eigenlijke Boek in 24 Hoofdstukken, doen m. i. niet enkel aan de hand, dat die Inleiding *geheel en al* is van de hand van den Djohorschen omwerker-auteur; maar zelfs, dat *misschien* deze Maleische „Bochārī al-Djauharī” en de Bēndahara Toen Moehamad der Sadjarah Mēlajoe (welke óók een Inleiding en óók een systematische indeeling der Verhalen vertoont), goede persoonlijke kennissen zijn geweest.

Het jaar (Ha = Ehe) 1012 H. liep van 11 Juni 1603—29 Mei 1604 (incl.). Voor Djohor = Djauhar, zie ons *Ie Gedeelte*, blz. 123, en 133—134, noten.

² Van dezen tekst in 7 Boeken — men zie de summiere opgaaf bij Van der Tuuk, l. c. (1866), p. 425 — heeft WILKINSON te Singapore in 1899 en 1900 twee deeltjes uitgegeven, helaas alleen in Arab. karakters. Hierin bevindt zich Boek I (van 27 hoofdstukken) geheel, en van Boek II alle 13 hoofd-

man die een geboren *Radjpoetaner* was, en op last van een Vorst, die evenmin geboren Atjeher was, doch *Pahanger*.

De 4 genoemde Maleische hikajat's, welke gewis vóór 1614 bestonden, bewijzen alléén dat een litterair-historische arbeid gelijk de Sədjarah Məljoe niet als een meteor uit de lucht is komen vallen. Maar welke «hikajat Məljoe» kan dan toch bedoeld zijn in de Inleiding, «gebracht door iemand uit Goa»; of zooals Leyden in zijne vertaling van 1821 (p. 1) heeft: «a Malay story, which had been lately brought by a nobleman from the land of Gua»? Dit moet een *historische* arbeid zijn geweest, in tegenstelling tot de 4 theologisch-legendaire en theologisch-moraliseerende van hierboven; een historische arbeid, welke de vroegere geschiedenis van Malaka tot hoofdonderwerp had.

Want anders had het geen zin, dat Radja Sabrang («sa-orang Orang Bəsar») op de plechtige bijeenkomst («Madjəlis») van Moeloed-dag 1612 A. D., kon opwekken om deze uit «Goa» — versta natuurlijk: *Malaka* — gebrachte Maleische hikajat te gaan «verbeteren in haar inzettingen, opdat deze gekend mogen worden door onze kinderen en kindskinderen, en betracht door hen allen, en zij nut kunnen hebben daaruit»; ¹ of, zooals Leyden indertijd vertaalde: «that it would be proper for some person to correct it [scil. gene «Malay story»] according to the institutions of the

stukken, maar het laatste niet voltooid (naar pers. meded. van Prof. van Ronkel).

De verdere uitgaaf werd *met opzet* gestaakt, omdat — zooals de chef der drukkerij van de Methodist Mission Press in Mei 1909 mij bij navraag ter plaatse zeide — het vervolg zoo „indecent” werd!

¹ De tekst (verg. reeds hiervóór blz. 450—451 met noot, en 452) luidt volledig in zijn verband, als niting van Radja Sabrang op die Madjəlis: „Dan pada soewatoe masa bahwa [= zoowaar] fakir [= Toen Moehamad] doedoek pada soewatoe Madjəlis dəngan orang bəsar-bəsar bərsənda-goerau [= zich vermaken; een jeu d'esprit houden]. Pada antara itoe ada sa-orang Orang Bəsar [= Radja Sabrang], tərłəbih moelijanja dan tərłəbih martabatnja daripada jang lain; maka bərkata ija kapada fakir [*rechtstreeks* wendt zich dus nu Radja Sabrang tot den Bəndahara]: „Hamba dəngar ada hikajat Məljoe di-bawa oleh orang dari Goa; barang kita [een of ander onzer] pərbaiki kiranja [= toch!; als optatief] dəngan istiādātja, soepaja di-kətahoei oleh səgala anak-tjoetjoe kita jang kəmoedian daripada kita, dan boleh di-ingatkannja oleh səgala mareka-itoe, sjahadan adalah bəroleh faidah ija daripadanja.” Sətəlah fakir mənəngar dēmikijan, djadi bəratlah atas anggota fakir al-ladzi moerakkab‘ala djahila [naar pers. mededeeling van Prof. Van Ronkel: Arab. „degeen die berust op de onwetendheid” = mij onwetende, mij och-arme] Toen Moehamad namanja, Toen Səri Lanang timang-timangannja, Padoeka Radja gəlarannja, Bəndahara, anak...” [etc.; zie 't vervolg in noot 2 op blz. 455 hiervóór, en dan verder weer in noot 1 op blz. 459]. (Shellabear, 1898, p. 1—2; of 2e ed., 1910, p. 2).

Malays, that it might be useful to posterity» (p. 1). Men kan niet iets gaan «verbeteren» wat niet alreeds, zij het in slechten of onbevredigenden vorm, aanwezig is. Het moet dus een *historische* hikajat zijn geweest in den geest van de latere Sadjarah Mëljoe.

Slechts ééne Mal. hikajat schijnt aan deze omschrijving te voldoen: de Hikajat Koris, waarvan een hs. aanwezig is in de Universiteits-Bibliotheek te Cambridge, geschonken door Wilkinson in 1902 of vroeger, waaraan hij héél veel lexicographisch materiaal heeft ontleend in zijn Malay-English Dictionary van 1903, en waarover hij in de Introduction (p. VII) deze allermerkwaardigste inlichting geeft:

«The Hikâyat Koris, which is exceptional in that it contains many local references, clearly belongs to the period of Portuguese rule in Malacca [16 Aug. 1511—14 Jan. 1641; toen overgegaan in handen der Hollanders]. It was probably written in the Peninsula as it contains descriptions of the Sëmang and Pangan aborigines [in hoofdzaak kroesharige *rimba*-bewoners; zie o. a. hiervóór blz. 411], and it shows a friendly spirit to Europeans, a rare thing in those days. The Dutch are not mentioned [evenmin trouwens in de Sadjarah Mëljoe; verg. blz. 447 hiervóór]. The Hikâyat Indëra Mëngindëra approaches the Hikâyat Koris so closely in point of style as to suggest the same authorship or at least the same school of authorship.»¹

¹ Men zou kunnen meenen, dat de 2 hss. uit de collectie-Von de Wall te Batavia, door Dr. van Ronkel in zijn Catalogus van 1909 (Verhand. Bat. Gen. dl. 57) op p. 139—143 beschreven als Hikajat Koerajs I—II — in welk tweede hs. de hoofdpersoon zelfs Koeris of Koris heet, zie p. 142 — iets dergelijks gaven als Wilkinson's Hikajat Koris uit de Straits. Men behoeft het overzicht bij Dr. van Ronkel echter slechts door te gaan, en te vergelijken met het hierboven gecopieërde overzicht bij Wilkinson (hoe uiterst beknopt dan ook), om te zien dat ze niets met elkaar gemeen hebben. Van de Hikayat Indëra Mëngindëra — waarvan, blijkens Wilkinson's mededeeling op p. 715 in zijn „List of Abbreviations”, een lithographische uitgaaf verscheen te Penang (dus vóór 1903) — bevindt zich, naar pers. meded. van Prof. Van Ronkel, een hs. in bedorven redactie onder de collectie-Klinkert († 20 Nov. 1913), met den titel: Hik. Dewa Indëra Mëngindëra. alias Hik. Bëlah Toenggoel; verg. de door Klinkert-zelf in 1866 gegeven lijst zijner hss. in Notulen Bat. Gen. IV, p. 201, n° 30.

Wilkinson's hs. der Hikajat Koris, thans ter Univ. te Cambridge, schijnt dus wel *uniek*; evenals trouwens het hs. der Hikajat Radja-Radja Pasai tot nog toe *uniek* is gebleven, en evenzeer de Hikajat Tjarang Kolina, deze laatste 2 beide in de collectie-Raffles ter R. Asiat. Soc. te Londen, n° 67 en 14.

Verder moet hierover helaas gezwogen. Tot tijd en wijle dat het Cambridge-hs. in wijder kring onderzocht zal kunnen worden¹ — en dan in een uitgaaf met transcriptie in Lat. schrift s.v.pl.; opdat niet alleen de Malaici, doch óók de historici er profijt van kunnen trekken! —, durf ik in verband met hetgeen reeds op blz. 450—452 hiervóór geconcludeerd werd uit Holl. en Port. gegevens van tusschen 1600 en 1615, de stelling poneeren:

JOÃO LOPES D'AMOREIRA, geboren Portugees, Toemënggoeng der vreemdelingen te Malaka, oud-vriend van wijlen Sultan Abdoe'l Djalil Sjah († ca. 1597), vriend zeker ook van den Portugeesch-gezinden Bëndahara Toen Moehamad, heeft op 1 Oct. 1610, toen hij te Batoe Sawar kwam om er vrede te sluiten tusschen Malaka en Djohor, medegebracht de Hikajat Koris; welke hikajat, in haar «verbeterden» vorm, herrezen is als Sadjarah Mēlajoe, na het opwekkende woord van Radja Sabrang op Zo. 13 Mei 1612, en het «hoog bevel» van denzelfden als Sultan in najaar 1613 aan zijnen gezegden Bëndahara.

Maar óók moet er nog *minstens* ééne andere bron zijn geweest voor Toen Moehamad: de stam- en familie-traditie Si-Goentang² — Palembang — Singhapoera — Malaka; een soort van

¹ Vrage: is de gewis curieuze passage door NEWBOLD in zijn Hoofdstuk XV („On the wild tribes of the Malay Peninsula”), Dl. II van zijn Account etc. (1839), ontleend aan „a copy of an old Malay MS., which was sent to me by one of the Salangore chiefs” (p. 394—395), niet vertaald uit een hs., dat weer een jongere spruit uit ca. 1700 zou kunnen zijn van de Hikajat Koris?

² Bij de duiding van dit Si-Goentang = Mahameroe = den vulkaan Mēraji in Minangkabau, blijf ik ten volle aanhangen de vroegere oplossing van WESTENENK (zie ons *le Gedeelte*, blz. 29—30 met noot en blz. 90 noot; ook blz. 455 noot 1); doch verwerp de nieuwere oplossing — welke men hem m. i. te Palembang heeft wijs gemaakt —, die hij in 't voorbijgaan verdedigt in de dd. 30 April 1921 hier te lande ontvangen 1^e afl. van het nieuwe te Weltervreden verschijnende tijdschrift Djāwā (Orgaan van het Java-Instituut), p. 7—8.

Deze laatste opvatting is de *locaal-Palembangsche*, in concurrentie met de Minangkabause overlevering; waarvan de oudste sporen te vinden zijn in den aanhef van Verhaal II der Sadjarah Mēl., terwijl de oudste beschrijving dier *locaal-Palembangsche* traditie gegeven is door W. L. DE STURLER, „Proeve eener beschrijving van het gebied van Palembang” (1843), p. 189—190, en verg. er p. 28; daarna door A. L. VAN HASSELT in „Midden-Sumatra”, I, Reis-verhaal, dl. 2 (1882), p. 42—45; en thans, met volle vertrouwen in de juistheid dezer locale aanspraken, door WESTENENK, daarbij gesteund door zijn hoogst verrassende vondst van 2 inscripties in Pallawa-schrift (genre inscripties-Kota Kapoer, en- Karang Brahi) te Poetih Koekoe en te ... (naam nog onbekend), op resp. 5 K.M. W.N.W. en ... van den Boekit Sēboentang (want zóó is toch de juiste naam; het „Sēgoentang” óók voor dezen 26 M. hoogen heuvel

oude familie-hikajat. Naar mijn stellige meening zijn daarvan zelfs de grenzen aan te wijzen in de Sadjarah Mēlajoe: Verhaal II tot en met Verhaal XI (dit laatste ontgaan van zijn aangehangen slotalinea). De merkwaardige zin waarmede dat Verhaal XI dan eindigt, hiervóór op blz. 456 reeds ampel besproken, en de onmiddellijke scherpe overgang op Verhaal XII met zijn ophemeling van des auteurs voorvader Mani Poerendan en diens zoon Sri Nara-di-radja (Toen Ali), den revolutionair, en promotor van den eersten heuschen Sultan Moedhafar Sjah van Malaka (ca. 1450—

recht W. van de Kota Palembang is *vervalsching* door de Maleiers ter plaatse; de waarlijke naam schijnt zelfs alléén te zijn: Boekit Lama, zie hieronder).

De oudste korte vermelding, waarin de Palembangsche „Boekit Seboentang” en een verminkt „Pagar-roedoeng” van Minangkabau al dooreen loopen, en wel in Lampongschen mond, is van J. A. du Bois, controleur van 1819—† 1833 in de Lampong's, bij zijne beschrijving „De Lampongsche distrikten op het eiland Sumatra”, opgenomen in het Tijdschr. v. N.-I., 14^{en} jrg. (1852), I, p. 245—275 en 309—333. In het slothoofdstuk „Legenden en fabelen”, gaf hij o. a. dit over den oorsprong van Indaloës = Poeloe Agaja [lees wel: Raja = groot] = Sumatra (verg. Dr. Krom in T. B. G. LIX, 1921, p. 429): „Zekere WALI OLAH, een inwoner van Tanah-besar (het vaste land van Azie), had zich in een, van een wit kleed vervaardigd, vaartuig op zee begeven. Daar ontmoette hij eene groote slang [de bekende legendarische *naga* Sakti Moena, alias Si Katimoenö], die hij doodde. Het lijk van het dier veranderde in den berg Seboentang (Boekit Seboentang) bijgenaamd „Kadjang Sabidang” [d. i. één-stuks Mat], in de nabijheid der stad Palembang gelegen. Aan den voet van dien berg [versta: heuvel van 26 M.] sloeg hij vervolgens zijne woning op. Nadat hij er eenigen tijd had doorgebracht, ontving hij den naam van radja ISCHANDER, enz.” (p. 331).

De STURLER beschrijft dan het eerst die „begraafplaats, welke in groote eere wordt gehouden, ... te Boekit Seboentang... gezegd de overblijfselen van ALEXANDER den Gehorende te bevatten, die in de allervroegste tijden over Palembang heerschte. Dit graf ligt op een' der heuvelen, op ongeveer een uur roeyens boven en bewesten de hoofdplaats, in een zeer fraai oord, en is omgeven van zeer hooge zware boomen ... Het graf zelf, dat door een dak overdekt is [verg. boven Du Bois' Kadjang Sabidang!], heeft niets merkwaardigs; op den heuvel van hetzelfde zijn slechts een paar zware regtopstaande steenen, zonder eenig opschrift” [wel als de *batoe medjan* = *batoe bērdagoe* in Minangkabau!] (l. c. p. 189—190). Maar op p. 27 had De Sturler een Palembangschen inlander laten vertellen van een „Wali-toeü”, gekomen uit „Madjapahit”, die „de dochter van eenen draak” huwde, en dan: „De Wali-toeü vroeg nu aan zijne vrouw den naam van het land, waar zij aankwamen. Zij antwoordde: „Boekit Segoentang!” (De naam van Palembang bestond toen nog niet).... Wali-toeü teelde twee kinderen: het jongste genaamd *Jang pertoeün Saktie*, en het oudste of de dochter *Poetrie Sindang Biedok*. De *Jang pertoeün Saktie* ging naar Pagarroeyong (in Menang Kebau). De *poetrie Sindang Biedok* huwde met eenen afstammeling van ALEXANDER den Gehorende, te Palembang, die den titel had van *Patieh*.” (l. c. p. 28—29). Men

ca. 1458), duidt aan: dat Verhaal II—XI zéér wel een (omgewerkte) hikajat kan zijn, of laat ons zeggen: tjëritëra, *geschreven* weleer door dien vereerden Baginda Mani Poerendan; maar dat Verhaal XII en wat daar verder volgt *per se* van later dateert, toen die voorvader en zijn zoon legendar-historische figuren waren geworden. Om den scherp en overgang tusschen dat antieke gedeelte en het moderne vervolg minder stuitend te maken, heeft dan, naar mijne meening, de auteur Toen Moehammad die op blz. 457 besproken slot-alinea bij Verhaal XI gevoegd, beginnend

voelt hier alreeds het pasklaar maken der Minangkabau-legende voor Palembangse plaatselijke consumptie.

VAN HASSELT geeft een vrij uitvoerig verslag van zijn bezoek op 28 Maart 1878 aan den ten rechte Boekit Lama geheeten heuvel, waar „volgens de overlevering [der Palembangers], het graf van Iskander Dzoe'l-karnein" zich bevindt. Hij wijst op de Sadj. Mēl. (ed.-Dulaurier, p. 33; begin Verhaal II), en de verbastering die deze verhalen „in den mond des volks" hebben gekregen. „In de Padangse Bovenlanden en tot in de XII Kōta's [bij Moeara Laboeh, het Zuidelijkst deel der Bovenlanden] vindt men overal verhalen verspreid volgens welke de niniks of stamvaders der bevolking van een berg tusschen Palembang en Djambi [versta: in Tanah Datar], doorgaans Sigoentang-goentang geheeten, naar de vlakke zouden zijn afgedaald, en de bewoners van Palembang schijnen er allengs toe gekomen te zijn om... Dzoe'l-karneins afstammeling, met den grooten Macedoniër zelve te verwarren en het heilige graf op den Boekiet lama, dien zij te recht of te onrecht voor denzelfden houden als den Boekiet Sigoentang der oude kronieken, voor het graf van Dzoe'l-karnein zelve uit te geven" (l. c. p. 42). Hij vaart dan de Moesi eerst een eindje op, dan een kreek in — volgens het zeer instructieve kaartje bij Westenik, l. c. 1921, p. 7, thans geheeten: S. Tatang; verg. het minderzeggend plattegrondje van Palembang op kaart IV in D. D. Veth's Atlas (1882) bij „Midden-Sumatra" —, komt aan den voet van „eenige heuvels" na 2 uur roeiens bij „het kleine dorpje Boekiet lama" (p. 43) — d. i. de „D(oesoe)n Boekit" aan de „Kedoekan Boekit" op Westenik's kaartje; waarin *k'doekan* wel zal zijn „gracht, grift", van Jav. *k'ēdoek*, *ng'ēdoek* = uitgraven —, en bereikt vandaar te voet het graf, zijnde „een vervallen hut met pannen gedekt" onder diverse oude vruchtboomen (ib.), en „vóór de hut... op een rij vier steenhoopen, ... de graven van Alexander's volgelingen" (p. 44). Van de zware opstaande steenen, door De Sturler vermeld, rept hij niet meer. Alleen voegt hij toe, 's avonds, in gezelschap van een paar Pangeran's te Palembang: „over den Boekiet lama sprekende vernam ik, dat de meening, dat daar het graf van Alexander den Groote gevonden wordt, volstrekt niet door allen gedeeld wordt, maar dat men er eenmaal de indrukzels zijner voetstappen [vraag: 2 voet-indrukzels, genre-Tjampea?] had aangetroffen" (p. 45). Doch in 1878 werd het graf, vroeger hoogvereerd, „weinig of niet meer bezocht" (ib.).

De „imitatie" met den Palembangschen „B^t Seboentang" (= „Kam-heuvel"?; vervalscht: B^t Sēgoentang), den beneden Palembang gelegen anderen lagen heuvel „G. Mahmiroe", en *misschien* óók met de bij den B^t Sēboentang aan-

met «Kata rawi» = «De woorden des vertellers (luiden)»; waarin de politieke macht van Malaka opgeschroefd wordt voorgesteld als strekkende onder den zgn. eersten «Sultan» Moehamad Sjah (ca. 1424—ca. '50) alreeds: van «Běroewas Oedjoeng Karang» in het W. tot Trěngganau in het O.; d. i. dus van Tandjoeng Karang¹ aan den N.mond der Larut-rivier (4°47' N.Br.) op de Westkust tot Trěngganau (ca. 5°20' N.Br.) op de Oostkust. Een verdraaide leugen! Om te zwijgen van de dan in die slot-alinea nog ten beste gegeven onzin-etymologie «Malāka» = Arab. «Malākat» (of malākah) = Emporium («pěrhimpoean sěgala dagang»).

Tot die oudste historische kern mag evenwel Verhaal I gewis *niet* medegeteld; want hierin zijn speciaal-Djohor-Toemasik'sche legenden verwerkt in het slot, terwijl in den aanvang van dit begin-Verhaal een afglans leeft van de Alexander-Iskandar-legende, die wellicht op Atjehschen neven-invloed wijst, daar immers Toen Moehamad óók op 6 Juni 1613 gevankelijk was medegevoerd, als Běndahara, van Batoesawar naar Atjeh. Kortom: Verhaal I is geheel en al uit de eigen pen van Toen Moehamad.

Of er nog misschien andere oudere tjěritěra's aan hem ten gewezen „Padang Pendjaringan” — zie voor alle drie Westenek's kaartje, 1921, en zijn tekst p. 7 —, is dus geheel.... *aan Palembang's kant!*

Zeer belangrijk is de vermelde naam „S. Tatang” op Westenek's kaartje, als van een kreek uitwaterend, even boven de kota Palembang, in de Moesi.

Hij brengt licht voor het steeds nog onopgemerkt gebleven feit, dat in 1811 Marsden in den 3^{en} druk van zijne History of Sumatra neerschreef: „The kingdom of *Palembang* is one of considerable importance, and its river ranks amongst the largest in the island. It takes its rise in the district of *Musi*, immediately at the back of the range of hills visible from Bencoolen, and on that account has the name of *Ayer Musi* in the early part of its course, but in the lower, is more properly named the *Tatong*” (p. 358); en aldus vertoont ook zijn kaart van Sumatra in dit boek: bij den bovenloop der Moesi het bijschrift „Musi River”, doch bij den middenloop: „Tatong or Palembang R.”. Door WESTENEK begrijpen we nu dat dit „*Tatong*” moet zijn Tatang; en dus óók... dat het nog steeds duister gebleven „Moewara Tatang”, waaraan volgens den aanhef van Verhaal II der Sadj. Měl. „*Paralembang*” = „*Palembang*” gelegen was, niets anders in ca. 1612 beduidde als dien ouderen naam voor het tegenwoordige: Moewara Moesi.

¹ Op de Eng. Zeekaarten verhaspeld tot T. Krong; op de Kaart der Straits Branch, 1911: Tanjung Krang; Zeemansgids, II, 1916: hoek Krang; Dennys' Deser. Dict. of British Malaya (1894) heeft het goed: Tanjung Karang. Het is dus aan den ingang tot de tegenwoordige havenplaats Port Weld. Het voorafgaand Běroewas — de mond der S. Bruas, in het antieke landschap Bruas = ongeveer Dinding (zie ons I^e Gedeelte, blz. 42 met noot 2, en blz. 83), ligt iets zuidelijker, op 4° 27' N.Br. — dient om het te onderscheiden van andere kapen van dien naam, o. a. in Sělangor, W. punt Singapore-eiland, enz.

dienste hebben gestaan, dan wat ik zou willen noemen «de oudste kern», Verhaal II—XI? Met meer aarzeling zou ik toch een bevestigend antwoord ook hierop durven geven. Naar mijne indrukken vormen Verhaal XII—XVI (inclusief), beginnend dus met de verheerlijking van Mani Poerendan en eindigend met den dood van Hang Kastoeri door de hand van Hang Toewah op bevel van Sultan Mansoer Sjah (ca. 1458—† Oct. 1477) een jongeren 2^{en} cyclus van historie-verhalen, indertijd te *Malaka-zelf* nog te boek gesteld vóór den val der stad (1511). Rekent men de daarop volgende 2 Verhalen XVII—XVIII niet mede, als ontbrekende en bij Leyden (dus vóór 1811) en in verscheiden Mal. hss. — zie hiervóór blz. 121, de noot —, en dus allicht in later tijd ingeschoven, dan dunken mij verder de overblijvende Verhalen XIX—XXXIV van den textus receptus Abdoellah-Dulaurier in substantie te boek gesteld door *Djohor-Maleiers* tijdens het bestaan van de nieuwe rijkstad Djohor, ca. 1530—1564, in haar eersten bloei onder Sultan Alaoedin Ri'ajat Sjah II; vóór dus de Atjehsche vloot van Sultan Alaoedin al-Kahhar (ca. 1539—28 Sept. 1571) in ± 1564 die stad kwam aanvallen, den Djohor-Sultan gevangelijk meenam, een nieuwen Sultan als eersten zetbaas der Atjehers op den troon plaatste (Moedhafar Sjah II; ca. 1564—ca. 1580), en zoo oorzaak wel werd van de stichting der bij-residentie Seloeloed (zie hiervóór sub f bij «Bukit Seluyut»).

Die «derde cyclus» van verhalen in de Sadj. Mēl., zooals ik deze groep zou willen noemen, begint dan met dat curieuze Verhaal XIX over de zeemacht van Oedjoeng Tanah (= Langka = Galoeh!) in de tijden van olim — zie blz. 116—117 hiervóór —, en eindigt met den val van Malaka in 1511, en de vlucht van den door de Portugeezen verdreven Sultan Mahmoed Sjah (I; ca. 1488—† ca. 1528) naar Bintan. En ten slotte komt dan als «nieuwste geschiedenis» dat kostelijke Appendix, inderdaad vormend Verhaal XXXV—XXXVIII, waarvan we sedert 1896, en vooral sinds de transcriptie-uitgave van 1898, in ruimen kring de kennis danken aan SHELLABEAR; het Appendix, dat, naar mijn stellige overtuiging, geheel en al weer is van Toen Moe-hamad's eigen pen, evenals Verhaal I, en de Inleiding vooraan; dus werk van 1614 uit *Batoe Sawar*.

Niet graag zoude ik echter willen worden misverstaan omtrent den aard van wat ik hier als oudste kern, nieuweren cyclus, en derden cyclus meende te mogen onderscheiden in de Sədjarah

Mêlajoe. Toen Moehamad is en blijft naar mijn volle overtuiging de auteur van het gansche boekwerk; maar hij heeft, zooals alle oudere geschiedschrijvers en alle historische romanschrijvers tot op heden, zooveel mogelijk gebruik gemaakt van vroegere bronnen, volgens het in zichzelf gezonde systeem van «je prends mon bien, où je le trouve»; daarbij den inhoud dier bronnen, en ook wel heele brokstukken uit die bronnen, overnemend, omwerkend, fatsoeneerend, naar eigen lust en voor eigen doel.

Het was alleen mijn pogen om niet slechts met algemeene termen maar door een duidelijk, zij het geheel voorloopig aanwijzen van een klein getal scheidingslijnen in dezen inlandsch-historischen tekst aan te toonen: evenmin als de Sadjarah Mêlajoe *litterair* uit de lucht is komen vallen in 1614, evenmin is dit geschiedboek der Maleiers zonder oudere historische voorbeelden toen geboren.

De eigen bewoordingen der Inleiding omtrent de «Hikajat Mêlajoe» uit «Goa» die «verbeterd» moest worden, zouden alleen reeds voldoen om zoo'n exclusivistische meening te weerleggen; die gaan echter maar terug tot Zo. 13 Mei 1612. Maar véél verder teruggaand is het argument, dat ons bewaard bleef in de 50 à 60 jaar oudere Port. bronnen: Barros' IIe Decade van 1553, Albuquerque Junior's Commentarios van 1557. Waar zij in die jaren konden publiceeren een stichtingsgeschiedenis van Singapore-Malaka, en eene geschiedenis van de stad Malaka tot op 1511, welke in groote hoofdzaak parallel loopen met de Verhalen 2—34 der Sadj. Mël. in zéér verkort excerpt, en waar beide Port. historici werkten te Lissabon, zoodat men een behoorlijk aantal jaren in afrekening moet brengen voor het beschikbaar worden van hun gegevens uit Malaka, mag men de stelling beweren: in ca. 1540 *moet* de quintessence dier Maleische geschiedenis reeds te Malaka in notitie-vorm of in tjëritëra-vorm of in sjair-vorm *aanwezig* zijn geweest onder beschaafde Malakanen; zóó, dat zij aan begaafde halfbloed-Portugeezen of aan onderzoekende bevelhebbers (capitães) der vesting mondeling of schriftelijk een excerpt daarvan konden leveren, hetwelk door den rijksarchivaris Barros en des Veroveraars zoon in het moederland kon worden gebruikt. Ja, wanneer een 40 jaar later, de landarchivaris Couto te Goa, die zooveel dichter bij Malaka werkte, in zijne in 1597 afgesloten en in 1602 te Lissabon gedrukte IVe Decade, zeggende dat hij Barros, Albuquerque, en (?)

Damião de Goes ¹ ten deele wil rectificeeren in 't geen zij schreven over Malaka, eigennamen noemt als Mevrouw «Milāotania» van Singapore = de Heer Sang «Nila Oetama» van Verhaal 2—3 der S. M., plaatsnamen als «Sencuder» = Sēkoedai bij «Ujantana» = Oedjoeng Tanah, waarheen de uit de stad Singapore door de Javanen verdreven Maleiers zich terugtrokken alvorens Malaka te gaan stichten — verg. hiervóór blz. 32, noot 1; en blz. 149—150 met noten — dan herkennen we hierin echt-Maleische informaties, deels misverstaan, deels goed gebruikt en zelfs *nu* nog van belang, welke praeludeeren op de Sadjarah Mēlajoe die ca. 20 jaar later geboren zou worden. Om nu maar te zwijgen van den in 1563 te Malaka geboren en getogen halfbloed Manoel Godinho de Eredia, welke in zijne «Informação da Aurea Chersoneso» van 1599 eventjes (ed. Caminha, 1807, p. 81) en in zijn «Declaração de Malaca» van 1613 in een heel hoofdstuk (XV; ed.-Janssen, 1882) spreekt over de betooverde Poetri van den Goenoeng Ledang (alias: Mount Ophir) in Malaka's binnenland, ² waarvan óók het slot van Verhaal XXVII der S. M. zoo'n curieus verhaal doet als woonstêe eener soort Sibyllijnsche Maagd.

Niet minder gewichtig dan dat Appendix-zelf is echter de *kolophon* van het 38^e Verhaal, die nog steeds onontraadseld is

¹ Het noemen in dit verband door Couto van Damião de Goes — verg. bij Ferrand, 1918, I, p. 444, met noot 3 — klopt niet; Goes gaf in zijn *Chronica do rei D. Emmanuel*, III (1^e ed. 1567), in cap. 1 een oppervlakkige schets van Malaka, waarbij geen enkele naam van een vroegeren Vorst wordt vermeld.

² Verg. over dat Hoofdstuk XV (*niet* IX) het korte uittreksel bij Ferrand, I, p. 452—453. „Goenoeng Ledang” is echter niet „la vaste montagne” zooals Favre (1875) vertaald heeft, maar „de Schemerberg, de Wazige Berg”; en hij heeft niet de ongeloofelijke hoogte van „4.186 mètres”, en bevindt zich evenmin „à l'ouest de Malaka”, zooals Ferrand in de noot toevoegt; maar hij is 4137 Eng. voet = 1261 M., en ligt O. N. O. van de stad Malaka.

Eredia's *Informação* is óf van 1599 óf uiterlijk van voorjaar 1600, immers opgedragen aan 't slot aan den G. G. Dom Francisco da Gama (tijdens diens eerste Gouv.-Generaalat, 25 Mei 1597—25 Dec. 1600), en noemt anderzijds (p. 114—115) het jaar 1597 als dat van de behouden terugreis der vloot van „Cornelio de Ortiman” = Cornelis de Houtman, welke 14 Aug. 1598 bij Texel terugkwam. Voor het leven van den auteur zie, behalve HAMY in *Bulletin Soc. de Géogr.*, Paris, 1878 — overgenomen in hoofdzak in Ruelens' *Préface* voor de ed.-Janssen, 1882, p. IX—X; en deels bij Ferrand, I, p. 447, noot —, thans vooral ook Sousa VITERBO in diens zoo rijke studiewerk „*Trabalhos nauticos dos Portuguezes nos seculos XVI e XVII*” (in de *Memorias da Academia Real das Sciencias de Lisboa*), Parte I (1898), p. 153—159. Daar blijkt o.a. dat hij te Goa stierf in Maart 1623, bijna 60 jaar oud, veelal aangezien voor een halven fantast.

gebleven. Hij luidt, aan 't eind dus van dit Verhaal, dat ons heeft gebracht tot een der laatste «regeer»-jaren van den dronkaard-Sultan Alaoedin Ri'ajat Sjah III (ca. 1597—6 Juni 1613), naar de vertaling in hoofdzaak van Dr. VAN RONKEL uit 1901:

«Tot zoover is het, dat gevonden is door mij, geringen dienaar; gelezen in de hikajat van den doorluchten vader (God de Allerhoogste zij hem genadig), den Datoek die overleden is te Tandjoeng Batoe. In den tijd dat Djohor werd aangevallen en veroverd door Djambi, werd ik, geringe, door dien doorluchten vader [*ajahenda itoe*] begunstigd met het lezen der Maleische hikajat, hoe de luisterrijke Vorst van den Boekit Si-Goentang [= Mërapí; zie hiervóór blz. 469—472, noot] afdaalde naar Palembang, van Palembang toog naar Bintan, van Bintan naar Singapoera, hetwelk door de Javanen van Madjapahit werd veroverd, vervolgens (ging) naar Malaka, hetwelk door de Portugeezen werd veroverd, weder terugkeerde naar Bintan, (en) van Bintan vervolgens (toog) naar Djohor.

Tot zoover is 't wat gelezen is door mij geringe [letterlijk: «door des Datoek's slaaf»]. En Allah weet het 't beste.»¹

Of men hier *Datoek* moet vertalen met «grootvader» of «familiehoofd», dan wel als oudtijds hoogen titel moet opvatten — zoo iets als ons «Heere» —, moet in het midden blijven. Ook is het Tanjung Batu van den tekst onzeker, omdat er meer dan één kaap van dien naam tot heden bekend is; allereerst gaat men denken aan den plaatsnaam aan 't strand in Midden-Pahang op 3° 12' N.Br., waar ook een Kuala Tanjung Batu in zee loopt, vlak bij een kampoeng Tiring (lama); een nader onderzoek van «de groote Maleische kronijk» te Batavia (Hs. n° 354;

¹ De tekst luidt: „Pada zaman itoe hingga inilah jang dapat oleh patjal jang dilaif di-batja di dalam hikajat ajahenda itoe, rahim Allah Ta'ala, ija-itoe Datoek jang hilang di Tandjoeng Batoe. Kapada masa Djohor alah di-sërang Djambi, patjal Datoek di-koerniaï ajahenda itoe mëmbatja hikajat Mëlajoe oleh Baginda térdjali dari Boekit Si-Goentang toeroen ka-Palembang, dari Palembang laloe ka-Bintan, dari Bintan laloe ka-Singapoera, maka alah Singapoera oleh Djawa Madjapahit, laloe ka-Malaka, alah Malaka oleh Fëringgi, bërbalek poela ka-Bintan, dari Bintan laloelah ka-Djohor.

Had itoelah jang tërbatja oleh patjal Datoek. Wa Allahoe a'lam.” (Shellabear, ed. 1898, p. 190; en verg., in een paar woorden iets gewijzigd, ed. 1910, II, p. 264—265).

De éénige wijziging in deze transcriptie van mijn hand is, dat ik met

zie hiervóór blz. 453, noot 1) zal dat te zijner tijd wel uitmaken.¹ Maar over den *tijd*, waarin deze kolophon werd neergeschreven, behoeven wij geen oogenblik in twijfel te zijn: *nà Mei 1673*.

Want het was in begin Mei 1673 geweest, dat de Djambiërs de toenmalige hoofdstad van Djohor, Maḳām Tauḥid (dus aan een zijriviertje vlak bij Batoe Sawar; zie hiervóór blz. 441) hadden overrompeld en verwoest, en den toenmaligen Djohorschen Sultan Abdoel Djalil Sjah II (reg. 1623—† 22 Nov. 1677), zoon van den dronkaard-Sultan en daardoor neef (oomzegger) van Radja Sabrang = Sultan Abdoellah Ma'ajat Sjah der Sadj. Měl., de wijk hadden doen nemen naar Pahang.² Toen dus, in dat voor Djohor alweer zoo noodlottige jaar 1673, had de ongenoemde steller van den kolophon van zijnen *ajahenda* (in 't algemeen: «doorluchten», dan ook «Vorstelijken» vader), n.l. «den Datoek die overleed te Tandjoeng Batoe», de gunst erlangd om... de «Hikajat Mēlajoe» = de Sadjarah Mēlajoe te mogen lezen, welke «tot zóó-
„Kapada” een nieuwen zin laat beginnen; desgelijks in de vertaling. Voor Dr. van Ronkel's vertaling, zie Tijdschr. Bat. Gen., dl. 44 (1901), p. 371. Het „ajahenda” vertaalde ik liever met „doorluchte vader”, dan met „vorstelijke vader”.

¹ Men kan natuurlijk ook dadelijk denken aan het Tandjoeng Batoe, dat in Verhaal XIX der Sadj. Měl., slot, wordt genoemd als gelegen in de Sēlat Oengaran, d. w. z. in het zuidelijk deel van Straat Malaka, tusschen de „eylanden van Ongarangh” (zooals ze in Dagh-Register 1640—41, 1887, p. 226 worden genoemd) oftewel de eilanden op Sumatra's Oostwal ten Z.O. van Bēngkalis en ten W. van Karimoen, eenerzijds, en het zuidelijkst deel van Malaya's Westwal anderzijds (dus de landschappen Muar, Batu Pahat, Bēnut en Kukub). Waar echter in deze Sēlat Oengaran van weleer — een thans volkomen vergeten naam, maar opnieuw genoemd in Verhaal 35 der Sadj. Měl., aanhef — precies het in Verhaal 19 genoemde en bedoelde Tandjoeng Batoe lag en ligt, is het mij niet gelukt met zekerheid te weten te komen; ik vermoed: de kaap bij Batu, voluit Batu Pahat, aan den Z. mond der rivier van dien naam (verg. hiervóór blz. 407). Het „Tandjoeng Gading” in die „Sēlat Oengaran”, genoemd in Verhaal 35, is de zeer weinig uitstekende kaap van dien naam tusschen de mondingen der Muar- en Kēsang-rivieren.

² Zie over deze catastrofe Netscher, o.c. (1870), p. 34, en over den toenmaligen Sultan van Djohor p. 32—34, waarbij op p. 33 zijn residentie „Makam Tolhied” wordt genoemd; — hetgeen men in 1641 bij Valentijn, V, 1 (1726), fol. 345 a gespeld vindt: „uyt Maccam Thoeheet (of uyt Djohor)”; en zie in de Dagh-Registers 1640—41 (1887) en 1641—42 (1900) passim de verwijzingen van de registers op resp. „Makam-toehel” (!), en „Maccam Thoeheet”.

Doch bij Netscher vindt men alleen het *jaar* vermeld: „in 1673”; uit het Dagh-Register 1673 (1901), p. 128 en 146 blijkt nu, dat de juiste datum der verwoesting moet zijn geweest *ca. 10 Mei* van dat jaar; immers door den Pangeran Dipati van Djambi, die op 3 Mei uit Palembang, kwansuis vredelievend, naar Djohor was vertrokken, terwijl reeds op 15 Mei d.a.v. bericht te Palembang werd ontvangen van de verraderlijke overrompeling, „en dat voorts

verre» werd aangetroffen door hem; d.i. dus: tot en met het slot van Verhaal 38.¹

Dit is dan de buitengewone beteekenis van dezen kolophon: het zegt ons uit een jaar dat valt tusschen 1673 en zeg ca. 1700, dat de tekst van de volledige Sadjarah Mëlahoe, geschreven in (zooals hiervóór bleek) Dal 1023 H. = 1614 A. D. te Batoe Sawar door den Bëndahara Toen Moehamad, pas *eindigt* met dat Verhaal 38. *Niet* de textus receptus der 34 Verhalen, zooals Abdoellah en Dulaurier en feitelijk óók Leyden hem gaven, ja, zooals *selfs* Ds. P. van der Vorm hem vóór 1708 moet hebben gekend, en Ds. Fr. Valentijn hem tusschen 1708 en 1726 leerde kennen,² en Ds. G. H. Werndly vóór 1736 hem kende, is de volle tekst;

de Koninck van Johor na Pahan gevlucht was" (wel: per olifant overland).

Merkwaardig in dit verband is zeker, dat de zgn. *Hikajat nēgēri Djohor* — zie Dr. Juynboll's Catalogus Mal. hss. Leiden (1899), p. 236—237 — *begint* met deze katastrofe in eind 1083 H. (juister: begin 1084 H.; dit immers aangevangen met 18 April 1673), en dan doorloopt tot het eind der 18^e eeuw. Desgelijks de 2 hss. te Batavia; zie Dr. Van Ronkel's Catal., 1909, p. 275—276.

¹ Met nadruk verwijst ik voor deze *juiste* telling naar de waarschuwing hiervóór in noot 1 op blz. 123, slot. De ware *nummering* bezit het Mal. hs. n°. 1703 te Leiden, beschreven in Juynboll's Catalogus (1899), p. 231; en dezelfde in-deeling — zij het zonder nummering — hebben de Leidsche hss. 1716 (Dulaurier's „Ms. A'"), 1736, en 3210; alsmede de Bataviasche hss. 343 en 345 (zie Van Ronkel's Catal., 1909, p. 268—270).

² VAN DER VORM geeft op p. 8—9 in zijn (anonieme) „Voorreden" van 1708 — zie hiervóór blz. 463, noot 1; de „Voorreden" met de dan nog volgende „Verhandeling des Taals", is ondertekend: „Batavia, In 't Jaar Christi 1708." en „Vaart wel" — een lijstje van de hem bekende Mal. werken, en wel: 1. Makota sēgala Radja³ = Tadjoe as-Salatina; 2. Indrapoetra („indara patara"); 3. Geschiedenis van Alexander den Groote; 4. Kalilah dan Daminah; 5. Soelalet as-Salatina = Pēnoeroenan sēgala Radja; 6. de (Hik.) Hamzah, 7. de (Hik.) Moehamad Hanafjah; waarbij dan nog komen (als reeds door hem genoemd op p. 5): 8. Sjamsoeddin's Mir'at al-moe'min; en 9. de (Hik.) Isma Jatim. En n° 5 nu omschrijft hij als volgt: „tot slot dient gezegd, dat een *liefhebber* wel werk mag maken van 't boek, genaamd *sula'letu 's-ssalathyna*, of *pennuruwnan segalla ra'dja-ra'dja*, niet alleen om de taal, maar ook om de stoffe, welke d'afkomst der *mallayse Koningen* en de gevallen van 't *mallayse ryk* en *land* ons vertoont tot op [sic] de *komst der Portugeesen*." (p. 9).

VALENTIJN, die de tweede gedrukte lijst heeft gegeven van Mal. hss. in zijn „Ambonsche zaaken van den Godsdienst", hoofdstuk II, in zijn dl. III, 1 (1726), fol. 26—27 — en *niet* blz. „16", zooals Werndly in de Voorreden tot zijn Mal. Spraakkunst van 1736, p. LXVII, foutief verwijst —, noemt daar onder de 24 „Maleitse schriften, met een Arabische letter, [die] de Schryver bezit" (plus nog 2, welke hij niet had kunnen machtig worden), als n° 10 en in-quarto: „*Soelalet Essalatina*, of de *Afkomst der Koningen van de Maleitsche kust, en van Malacca*; dog dit heb ik niet in een Arabische, maar in een Hollandsche

maar gene der 38 Verhalen, ed.-Shellabear. In welk laatste Verhaal tegen het slot dezelfde «Toen Sri Lanang» die «Bëndahara» werd in ca. 1585 A.D., om den hoek komt kijken, dien we thans in effigie door Matelieff's secretaris op 27 Mei 1606 kennen, gezien door Hollandsch-vijandige oogen; en welke door zijne Inleiding van 1614 met een gepaste mengeling van onderdaans-nederigheid en hoogen Orangkaja-trots ons zijn genealogie en de wordings-geschiedenis van zijn geesteskind voorlegde.

De kolophon is dus een «Tammat» van de grootste waardij.

letter." En nu komt hij in zijn dl. V, 1 (1726), fol. 316—317 uitvoerig op dit werk terug in zijne „Beschryvinge van Malakka", noemt het wonderlikerwijs óók „Kitab Hantoewa of Hangtoeha" — zie nader noot 2 op blz. 480 —, erkent dat „eer ik dit laatste boek bezat, ik groot licht uyt een Voorreden, door myn gewezen Amptgenoot, den Heer Petrus van der Vorm, voor het herdrukt Dictionarium van [D. Heurnius +] D. Gueynier [in 1708] uytgegeven, bekomen, en my ten deelen daar van hier bediend heb", en *eindigt* zijn Hoofdstuk II (geheel en al uit de Sadjarah Mēlajoe van 32 à 34 Verhalen getrokken; deels conform met Van der Vorm's korte excerpt, l. c. p. 4—5, deels ook kennelijk naar eigen uitvoeriger excerpt) met de *komst* der Portugeezen tijdens „Sultan Mahhmud Sjah" (fol. 320b), waarna hij de Port. bronnen gaat exciperen.

En eindelijk WERNDLY, welke in de „Voorreden" (p. LXVII) tot zijn „Maleische Spraakkunst" (1736) verklaart, dat hij zich in zijn „boekzaal van de boeken der Maleiers" heeft kunnen bedienen van a. „den gedrukten Catalogus der boeken, door den Eerw. *Petrus van der Vorm* nagelaten, gelyk die te Batavia opentlijk verkocht zyn", d. i. dus een gedrukte veulingslijst van kort na 17 Mei 1731 (V. d. Vorm's sterfdag); b. Valentijn's lijst van hierboven uit 1726; c. „een lyst van boeken en papieren, door den Edelen Here *Isaak de St. Martin* nagelaten", in 1899 door Dr. de Haan in 's Lands Archief te Batavia teruggevonden (verg. hiervóór blz. 464), dd. 4 Mei 1696; d. een lijst door hemzelf, Werndly, gemaakt „van de Arabische, Maleische en Javaansche boeken, nagelaten door den Eerw. *Hermannus Kolde de Horn*", overleden te Batavia dd. 31 Mei 1719; en ten slotte e. „mynen eigen boekschat" (p. LXVIII), — Werndly dan, in zijn vermaarde „Maleische Boekzaal" achter in zijn boek, noemt onder de door hem opgesomde en kortelyk beschreven 69 + 8 Maleische hss. (bijna 3 maal zooveel als Valentijn genoemd had) als n° 51: „*Sulātetu-'Isalāthîn*, of in 't Maleisch *Penurūnan segala rādja*?, *De stam of de afkomst der koningen*. Dit boek is ten hoogste pryswaardig, niet alleen om de taal, maar ook om de stoffe, daar in vervat, nameutlyk, de afkomst der Maleische koningen van *Alexander* den Groten, en de gevallen van 't Maleische ryk en landt tot op [sic] de komste der Portugeezen" (p. 352—353). Hier heeft men dus begin en eind van den textus receptus, Verhaal 1—32 à 34. Óók onder de bronnen zijner aanhalingen vooraan noemt Werndly de „SS." = „*Sulātetu-'Isalāthîn*" (p. LXVIII), en inderdaad vindt men op p. 186 het citaat „Maka berperanglah 'awrang Malāka dengan 'awrang Pāhang", al bleef de blz. van het hs. dan ook *oningeruld* („bladz. . .").

Dit is jammer, want Werndly's aanwijzing zou dienst kunnen doen tot herkenning van een oud hs. der Sadjarah Mēlajoe; de aanhaling is uit Verhaal 13, ed.-Shellabear, 1898, p. 59 r. 23—24, met variant: „Maka orang M. poen

Wie hem dan ook precies geschreven hebbe. En daargelaten ook de nog zwervende andere Verhalen, die *misschien* tot den tekst behooren.¹

Was het afdwaling, zóó uitvoerig de histoire intime op te halen van de Sadjarah Mēlajoe, waar wij hier gekomen waren in het nu pas lokaal teruggevonden Batoe Sawar?

Innig ben ik overtuigd van niet. Want dit werk is per slot het éénige wat men een oud Geschiedboek der Maleiers mag noemen, hoe onbevredigend ook in onze moderne oogen. Alles wat daarna kwam in de 17e—18e eeuw, voorop de volumineuze Hikajat Hang Toewah, de reeds genoemde en nog maar zéér luttel ontslotene Boestān as-Salatīn, de 18e-eeuwsche Hikajat Radja-Radja Pasai, is òf veel meer roman, òf van veel minder algemeene belangwekkendheid.² En oudere Maleische geschiedbronnen, daargelaten dan de nog onontraadselde Hikajat Koris, zijn tot heden onbekend. Is het soms ook niet waar, dat thans bērpēranglah d. o. P.'. Doch *waar* schuilt dat Hs. van Valentijn, „in een Hollandsche letter'', en ouder dus dan 1726?? Opmerkelijk is, dat Valentijn's oude en belangrijke lijst van 27 hs. — n.l. 26 + 1; op 3 na óók genoemd in Werndly's Boekzaal; zie hier de n°s 5, 9—10, 14, 18—19, 21, 25—26, 28—29, 32, 34—35, 39—43, 45, 51, 59, en 63 — tot nog toe zóó weinig de aandacht van Malaici heeft getrokken. Wat is b.v. bedoeld met Valentijn's nummer 18 uit zijn lijst in dl. III, 1: „Het Voorbeeld van de vertroosting van 't herte, behelzende verscheidene oude Geschiedenissen der Maleyers'' (fol. 26b)?

¹ Hierbij doel ik allereerst op wat V. D. Tuuk mededeelde over het hs. n°. 18 der collectie-Raffles te Londen in de R. Asiat. Soc.: „Dit handschrift bevat evenwel hoofdstukken, die niet in andere exemplaren worden gevonden, en ook niet door Leyden zijn vertaald. Het voorlaatste hoofdstuk bijvoorbeeld handelt over de zamenzweering van *Sang Naja* tegen de Portugeezen te Malaka'' (Bijdr. Kon. Inst. 3, I, 1866, p. 426). Zijn dit soms „Apocriefe Verhalen''? Thans, in 1921, is daarover *nog niets naders* bekend!

² Van de Hikajat Radja-Radja Pasai is er, naast de uitgaaf in Arab. karakters door Dulaurier (1849) volgens het unieke hs. in de collectie-Raffles, de verdienstelijke Fransche vertaling, met aanteekeningen, door A. MARRE (1874). Van de Hikajat Hang Toewah gaf weder de zoo praktisch werkende W. G. SHELLABEAR — geboren Amerikaan als hij is — een uitgaaf in transcriptie als n°. 3 der Malay Literature Series, Singapore, 1908—09, 4 dln.

Dat de Hik. Hang Toewah zou zijn geschreven „bald nach 1600'' — zooals Dr. Brandstetter beweerd heeft in zijn vertaling „Die Geschichte von Hang Tuwah'' (Luzern, 1894, p. III) — is zeer onjuist; indien men zegt: om en bij 1700, dan is men vrijwel juist. Immers: het schrijven er van *moet* gevallen zijn ná 1641 (inneming van Malaka door de Nederlanders, waarmede de Hikajat eindigt) en vóór 1726, toen Valentijn in zijn dl. V, 1^e Stuk, fol. 316, hij zijn „Beschryvinge van Malaka'' het werk voor 't allereerst noemde op de volgende wijze: „en Kitab Hantoewa of Hangtoeha, dat is, het boek Han-

voor het eerst de kennis omtrent den schrijver en de geboorte der Sadj. Mël. uit de oude wolk van slordige nietszeggheden te land is gekomen op behoorlijk-stevige basis? ¹

Thans komt het er op aan de kennis omtrent de plaats der geboorte nader aan te vullen; omtrent Batoe Sawar dus, en de andere plekken aan de Djohor-rivier welke daarmee historisch verband houden, vooral Kota Sabrang en Maḳām Tauḥid.

Mooi duidelijk is de beschrijving van MATELIEFF'S secretaris, ABRAHAM VAN DEN BROECK, uit Sept. 1606; in Begin ende Voortgangh, 1645, II, 13^e Stuk.

«Den 13. Septembris [1606] zijn sy [= de Holl. vloot van 9 schepen onder Admiraal Cornelis Matelieff den Jonge] in de revier van *Iohor* gecomen, de Coning [= Sultan Alaoedin Ri'ajat Sjah III] haer in Zee te ghemoet komende, ende wellekom heetende in zijn lant. Den 18. dito is den Admiraal na *Batusauwer* gevaren, om te bevorderen, *eerst*, dat de Coningh de selve zijne stadt soude sterck maken [n.l. tegen de Portugeezen], *ten tweeden*, . . . » enz. (p. 296).

«Den Admiraal heeft met zijn Capiteynen de Stad besichtigt, toewa, anders gemeenelyk met den naam van Soelalet essalathina, dat is, de stamme, of de geslachts-Lyst der Koningen (te weten, der Malakse) by de geleerden in die taal bekend." Deze verwarring tusschen de Hik. Hang Toewah en de Sadjarah Mël. vindt men dan nog erger terug bij Werndly (1736), in zijn „Maleische Boekzaal" bij n°. 43; daar heet Hang Toewah zelfs de „schryver" van beide werken! Anderzijds komt de Hang Toewah *nog niet* voor in den boedel van Isaac de Saint-Martin uit 1696 (verg. blz. 464), en evenmin in de „Voorreden" van Ds. P. van der Vorm uit 1708 (zie blz. 478, noot 2).

¹ Wat moet men er toch van denken, dat een man als WILKINSON in 1907 A. D. kon neerschrijven: „The *Sjjarah Melayu* was written at Acheh [sic] in A. D. 1612" (Papers on Malay subjects. Malay Literature, Part I, p. 15)?

Ook het stukje „Sadjarah Malajoe" in de Encycl. v. N. I., 2de druk, III (1919), mag er in dit opzicht wezen!

Wilkinson durfde trouwens óók neerschrijven: „From internal evidence we can infer that the „Romance of Hang Tuah" was written about the middle of the sixteenth century" (l. c. p. 16); wat géén lapsus is voor „seventeenth".

Later, in 1911, heeft WILKINSON zijn meening omtrent den tijd van samenstelling der Sadj. Mël. gewijzigd; en, met name op grond van een zin in Verhaal 26, slot — „Maka Radja Soeloeng . . . sēkarang ini"; in ed.-Shellabear, 1898, p. 120 r. 12—9 v. o. —, beweerd: „The 'Annals' cannot have been written in their present form prior to A. D. 1635", en in een noot: „The last chapter [versta: het *Appendix* van 4 Verhalen] was added very much later than 1636" (Notes on the Negri Sembilan; in Papers on Malay subjects, Malay History, V; p. 11). Doch zie de weerlegging in onze **Bijlage 2** hierna, blz. 596 noot. Men heeft hier namelijk te doen met enkele latere *interpolaties*.

die wel sterck te maken was tegen al 't geweld van de Portugesen, dan de *Maleyen* willen niet arbeiden. Hij maecte hen een besteck hoe sy de Stadt stercken soudén, 't welck sy be-loofden te volgen, maer soo haest en was hy niet na de schepen ghekeert [dit moet, blijkens andere aanduidingen, tusschen 23 en 28 Sept. zijn geweest], of sy staken [versta: deden verstek, staakten] tegen den arbeyt.» (p. 30a)

«De Stadt *Batusauwer* leydt op de Revier van *Iohor*, ontrent vijf oft ses mijlen van der Zee [d.i. toenmalige zeemijlen van 15 op een graad, thans (Duitsche) geogr. mijlen; dus $5 \text{ à } 6 \times 4$ (Eng.) zeemijlen van thans, elk van 1 breedte-minuut = 1852 M.; Djohor Lama ligt 9 à 10 (Eng.) zeemijl van zee, dus bijna halfweg Batoe Sawar]. De Revier is seer schoon, breed ende diep, vloeyende tot voor de Stad toe op ende neder, doch voor de Stadt is sy versch [d.i. dus *zoet*; de vloed in den breeden benedenloop laat zich door stuwíng nog een héél eind boven Poelau Linau merken; van daar af naar boven is het water geheel zoet, zooals we op blz. 428 hiervóór door Viator in 1826 reeds vernamen]. Het isser meest al laech lant. Het volck woont meest langs de Revier. De huysen staender op staken. Dat men de Fortresse heet [dus wel Mal. *kota*], is tweederley, het een *Batusauwer*, het ander, leggende op d'ander zijd' van de Revier, heet *Cotta Zabrang*. *Batusauwer* is ontrent 1300. treden in 't ront, een vierkante plaetse [zeg dus in omtrek 1 K.M. of een 10 minuten gaans; de «trede» gerekend op ruim 75 cM.], met hooge Palissaden van 40. voet [ca. 12 M.!] langh dicht by den anderen gevoecht, hebbende eenige flanckeringen, doch niet wel gemaect. Leyt op een effen velt, dicht by de Revier. De naeste bergen leggender een quartier mijls van daen [dat zou dus zijn het bergland ten Noorden, liggende op ca. 2 K.M. geschatten afstand; dit lijkt mij te weinig, doch men weet hoe berg-afstanden bijna altijd veel te kort worden geschat]. Men konde de Revier daer lichtelijck rondom brengen [n.l. om de stad]. Binnen is sy heel dicht bewoont met stroo huysen, behalven dat van den Coníng ende die van eenige Edelluyden, welcke van hout zijn. Daar zijn by gissinge soo in *Batusauwer* als *Cotta Zabrang* wel tusschen de drie ende vier duysent weerbare mannen, doch buyten de sterckte woont het meeste volck, dewelcke, alsser noot is, hare huysen altemael afbranden, ende loopen na de sterckte, want connen haest [= snel] weder een

huys maken elck met sijn Slaven. Het lant hoort alle den Coningh toe, ende is weynich, of niet geacht.... Nochtans schijnt het heel vruchtbaer te wesen.» (p. 30*b*).

«*Cotta Zabrang* mach ontrent vier of vijf honderdt treden in 't rondt hebben, ende is mede vierkant [dus langs elke zijde ca. $\frac{1}{3}$ van Batoe Sawar]. Daer en woont niet veel volcx in [hier moet dus, in verband met het bovenvermelde omtrent 3 à 4000 weerbare mannen «soo in *Batusawwer* als *Cotta Zabrang*], de conclusie wel worden getrokken, dat dit getal gold voor beide samen, en niet voor elk afzonderlijk], ende aen de zijde van de Revier daer sy wonen, ist oock met Palissaden beset. Het lant is laech, ende loopt met alle springh-vloeden onder [waar de paalwoningen der Maleiers overigens geen last van hadden], zoo dat men der geen geschut voor kan brengen. Den Admirael ordineerde haer in 't eerste drie bolwerken, om alsoo langs de mueren [= «Palissaden»] te flancqueren, het welck haer wel behaeghde, maer ontsaghen den arbeydt.» (p. 31*a*).

Voor het precizeeren van het «breet ende diep» der rivier bij Batoe Sawar en Kota Sabrang hebben wij enkele gegevens, ongeveer uit deze buurt. Viator vermeldde bij «*Tanjong Badam*» = Hervey's «*Galah Si Badang*» (zie hiervóór bij f, blz. 430) een breedte van 100 yards = ruim 90 M., bij een diepte van 3 vadem = $5\frac{1}{2}$ M.; een eind bovenstrooms van Kota Tinggi noemt hij echter (naar we op blz. 498 bij j zullen zien) de breedte «only 40 yards across» (V. p. 266), dus ruim 35 M., waarbij de diepte niet wordt gezegd; op het hoogste door hem bereikte punt («*Lang Dampah*»; niet te identificeeren, maar blijkens de vermelde afstanden in de buurt van Sěluang minstens, misschien zelfs nabij Kuala Sěmangat), vermeldt hij ten slotte: «the river is only about 20 yards across, but it is 16 feet [= ca. 5 M.] deep in some places; we observed that it was still influenced by the tide, although the current was running constantly downwards», en tevens constateert hij aan den oeverwand een 12 voet hooger niveau in regentijd (p. 267). Uit Hervey's reisverhaal blijkt, dat een stoombarkas de rivier opvaart tot Panti (alias Kampong Pantai; p. 87), dus halverwege Kota Tinggi en Sěluang; voorts dat de linker-bronrivier, de S. Lěnggiu, daar waar zij zich met de S. Sayong — welke het meeste water afvoert — tot de S. Johor vereenigt, op nauwe plekken toch nog altijd 20 yards = 18 M. breed is (p. 98); terwijl de stroom bij Kota

Tinggi in eb-tij zóó sterk is, dat een stoombarkas, die daar vastgemaakt was aan een staak dicht bij den wal, «was steaming hard to avoid being carried away by the current» (p. 90), wat dus wel een 5- à 6-mijls vaart beteekent, of nog flink wat meer dan de ebstroom «of at least 3 miles an hour» welken Viator bij «*Tanjong Badam*» had aangetroffen, en waartegen hij in zijn Eng. zeilsloep met 6 riemen niet op kon komen (zie hiervóór blz. 430). Dat bij zulk een sterken ebstroom, afwisselend met een regelmatig door opstuwing ver bovenstrooms merkbaren vloed, het bed der rivier geregeld uitgeschuurd en in diepte onderhouden wordt, spreekt vanzelf. Schattenderwijs mogen we dus zeggen dat Matelieff's «breet ende diep» der rivier voor Batoe Sawar in 1606, ook thans ter plaatse nog geldig moet zijn, en heenwijst naar minstens 50 M. breedte en 5 M. diepte.¹

¹ Met opzet is hierbij geen gebruik gemaakt van de schijnbaar-goede, doch inderdaad hoogst slordige en zelfs misleidende beschrijving van breedte en diepte der Djohor-rivier door Favre (zie hiervóór blz. 420); doordat hij 2 maal „feet” schreef waar hij blijkbaar „yards” bedoelde, is zij zelfs onbruikbaar zonder verbetering. Maar nu juist deze opgenomen werd (zonder vermelding der bron) in Dennys' „Descriptive dictionary of British Malaya” (1894) i. v. „*Sungei Johore*”, zoo dient zij hier gecorrigeerd te worden weergegeven.

Ik ga daarbij uit van de onderstelling dat zijn „small river Kamang”, waar hij overnachtte bij den „Panghulu”, dezelfde is als Hervey's „*Sungei Kémang*” even boven Kota Tinggi (verg. blz. 497); dat zijn „Menkao”, waar hij 2 dagen toefde, niets te maken heeft met Viator's „small village called *Mainchoo*” gelegen aan de „*Sungei Měnchok*” van Hervey (verg. blz. 435), maar ongeveer daar lag waar onze Schetskaart aanwijst; alsmede dat zijn „*Negaoyoung*” een andere naam is voor of een verhaspeling van de Lěnggiu (verg. blz. 519, noot 1).

Alsdan zou Favre's beschrijving van Sept. 1846 gelezen moeten worden: „Before I proceed further with the narrative of my journey [n.l. *voorbij* „Menkao”, waar hij zijn eerste Djakoen's gevonden had, die hij speciaal zoekende was], I must say a few words about the river of Johore. This stream is probably the largest of the Peninsula[?]. At its mouth [de Djohor-fjord] it is about three miles [$3 \times 1,6$ KM.] wide; at an Island called *Pulo Layang*, a few miles above the ancient town of Johore, it is yet about two miles broad; after the two Islands, called *Pulo Kayu Kechil* and *Pulo Kayu Besar* are passed, it is from two to three hundred yards [1 yard = 0,915 M.] wide, but after that, it rapidly narrows, so that, a few miles [*minstens* 7 à 8] further up, at the junction of the small river Kamang it is no more than thirty yards. It then diminishes very little in breadth till Menkao, where I found it twenty-five feet [*lees*. yards; 1 foot = $\frac{1}{3}$ yard = 0,305 M.], and a few miles after only ten. It is to be remarked that this river, as well as several other rivers of the Peninsula which I have visited, do not become shallow in proportion as they become narrow; as I found fifteen feet of water at Menkao, where the river is no more than twenty-five feet [*lees* opnieuw: yards] broad. Thus (the) Johore might be considered as navigable

Deze schatting wordt bevestigd door het nu volgende Reisverhaal uit 1609, waarbij blijken zal dat de Jang-di-përtoewan te Batoe Sawar toen driemastige *lantjaran's* en galei-roeschepen voor zijn hoofdstad in de rivier had liggen, waarmee hij naar welgevallen opvoer tot bij Kota Tinggi of de rivier afzakte naar Djohor Lama. Het geeft ons ook de historische zekerheid, dat bij den overval der Atjehsche vloot van 6 Juni 1613 tegen Batoe Sawar, die schepen-zelve de rivier zoover zijn opgevaren, en geenszins in de Djohor-fjord bleven liggen; zooals de zwaardere Holl. schepen van Matelieff en — zooals nu blijken zal — van Verhoeff in resp. Sept. 1606 en Jan. 1609 moesten doen.

Mooi duidelijk toch ook is die tweede Hollandsche beschrijving van ongeveer 2½ jaar later, van de vloot onder Admiraal WILLEM VERHOEFF (of Verhoeven), in Jan. 1609, in hetzelfde II° Deel van Begin ende Voortganch (1645), 15° Stuk. Het vertelt verscheiden nieuwe dingen, vult andere aan welke in Matelieff's Journaal ietwat summierlijk waren behandeld, en bevat een paar gegevens die wezenlijk licht werpen op de topografische aanduidingen in het slot van Verhaal 38 der Sadjarah Mëlajoe.

Ziehier dit merkwaardige relaas (l. c. p. 41b—42b):¹

«Sulcx dat sy [= de Holl. vloot van 9 schepen, een smaldeel der oorspronkelijk van Holland uitgevaren vloot van 13 schepen] resolveerden van daer [= de stad Malaka; die men begrepen had nu niet te kunnen aanvallen met succès] te vertrecken ende den 29 [Dec. 1608] haer cours met een Noort-Ooste wint naer *Iohor* setten, ende quamen den 5 Januarij 1609. voor de Strate van *Sincapura* [de gewone Sëlät S.; *niet* dus de Sëlät Tëbërau]; zijnde eene naeuwe Strate om door te passeeren, connende maer een Schip teffens [= tegelijk] door varen. Op dato is den Admiraal [de Amsterdammer Verhoeff], Vice-Admiraal [de Zeeuw François Wittert] ende eenige van zijn Raden [waaronder de houder van het Journaal, de opperkoopman

even for boats of considerable size until near its source, if it could be cleared of the trees by which it is obstructed." (ed. 1849, p. 55—56; letterlijk herdrukt in 1865, p. 121—122, waar ook „Thus Johore" niet is gecorrigeerd).

Wie trouwens een inzicht wil krijgen in Favre's slordig werken, óók als Malaicus, leze de curieuze gelithografeerde brochure van zijn lateren ambtsopvolger A. TUGAULT: „Les mille et un échecs de Mr. l'abbé P. Favre" (Paris, 1880; niet in den handel).

¹ Wegens het verband, zijn deze gebeurtenissen tusschen 5 en 11 Jan. 1609 geheel overgenomen. Hier en daar wijzigde ik een komma in een komma-punt.

JOHAN DE MOELRE, ¹⁾ alias Jan de Molre] met 4 Chaloupen naer *Batusabar* tot den Coning [= Sultan] van *Iohor* vertrocken, om hem te congratuleeren ende eenige gheschencken te presenteren. De voorsz. Strate ontrent 2 mylen ghepasseert zijnde [dus 8 zeemijl van thans], begint de Riviere van *Iohor*; in 't incomen van de selvighe staen 2 Heuvelkens ofte Eylandekens gelijk Suycker-brooden, het eene viermael soo groot als het andere, leggende het eene int incomen van de Rivier N. N. O. ende het andere N. O. [dit zijn derhalve resp. de G. Bělungkur of «Little Johore Hill», hoog 228 M., en de G. Pěngěrang of «Johore Hill», sprekender maar lager dan de voorgaande, immers hoog 201 M.; zie onze Schetskaart; een en ander blijkbaar gerekend van T. Měngkuang, waar men de kuala Johor gaat invaren; omdat beide vlak bij de kust liggen, klopt ook weer dat «Heuvelkens ofte Eylandekens»]; ende aen de andere zijde vande Rivier leyt een heuvel van een Berch [ik vermoed: niet de lage G. *Lunchu* op den W. kant der rivier, 171 M. hoog; maar, dieper in 't binnenland, de G. Pulai van 677 M.], doch aen de Z. W. zijde ist niet zoo hoog.

Den 8 dito des morgens vroeg is den Heer Admiraal met zijn Geselschap ende Bagagie voor oudt *Iohor* [= Djohor Lama] uyt zijn Chaloupen in eenige *Praeukens* over ghegaen [dus: in *djaloer's* of dergelijke kleine Mal. schuitjes, waarin men het snelst de Djohor-rivier van P. Lajang af pleegt op te varen], om zijn Reyse naer *Iohor* [dus hier Djohor-proper van toenmaals = Batu Sawar] te vervorderen; zijn *Majesteyt* haer aencomen vernemende, heeft eenighe Fregatten [wel: Mal. *lantjaran bėrtijang tiga* ² of «driemasters»; hier fregatten] met zijn

¹ Aan boord van het Admiraalschip, De Geunieerde Provinciën, ook nadat Verhoeff op 22 Sept. 1608 op de grootere Hollandia was overgegaan; samen met Verhoeff en andere Hollanders den 22^{en} Mei 1609 op Banda Neira vermoord door de inlanders bij verraad. Onder de toen vermoorden was ook „*Adriaen Ilsevier* (die lange tot *Iohor* gheleghen hadde, ende de *Malaysche* tale heel wel conde sprecken)” (p. 51b). Vanhier af werd het Journaal voortgezet door den Fiskaal Jacques le Febvre. Uit alles blijkt dat De Moelre een scherp waarnemer en goed beschrijver, zelfs een onderzoekende geest is geweest; men zie b.v. wat hij in Mei 1608 neerschreef over St. Helena, op p. 11.

² Herhaaldelijk in de Sadj. Měl. aldus genoemd als óf Vorstelijk staatsievaartuig (zoo in Verhaal 3, ed.-Shellabear, 1898, p. 22) óf als groot oorlogsvaartuig (zoo in Verhaal 13, 14 en 21; *ibid* p. 63, 69, 141). Ons „fregat” is toch een zoogenaamd „vol driemast-schip”, met raas (Mal. *pěroewan* = „dubbel-ding”; of *andang-andang*; of *gandar* = *kandar*) aan de 3 toppen.

principaelsten Adel haer te gemoet gesonden, om haer van hare *Majestyts* wegen te begroeten, ende sijn des naemiddaegs aldaer wel aengecomen, eenen grooten Olyphant gereet vindende, daer den Admiraal ende de Vice-Admiraal gingen op sitten, om naer sijn *Majestyts* Hof [naar mijn stellige meening: het Maḳām-Tauḥīd van Verhaal 38 der Sadj. Mēl.; zie blz. 441] toe te rijden, alle Coopluysden te voet volgende; daer comende sijn van sijn *Majestyt* feestelijck welcom geheten, ende na weynich redenen haer af-scheyt gekregen, aengesien sy moede van reysen waren, ende sijn alsoo naer hare Herbergen geleyt [gelijk dd. 11 Jan. straks op blz. 489 zeker wordt: in de *Holl. loge*, aan den walkant van Batoesawar-proper].

Den 8 sijn sy met de Vloote [dus: de andere Hollanders in hun 9 groote schepen] inde Riviere van oudt *Iohor* gecomen, ende aldaer op 9 vadem waters geset [= voor anker gekomen]. Des morgens was tot *Iohor* [= Bat u Sawar] een groote Feeste, die by haer maer eens des Jaers geviert wert [en wel . . . *Hari raja bēsar* of *Lēbaran* (of op Java: Garēbēg Poewasa, Pāsā), als slot der Mal.-Arab. vastenmaand Ramadlān, ¹ zijnde 1 Sawal,

¹ Het grootste Moh. feest der Maleiers; verg. o.a. Sadj. Mel., Verhaal XI, slot (Shellabear 1898, p. 48), met de oud-Malakische regelingen ingevoerd door „Sultan” Moehamad Sjah — dus zeg: ca. 1430 A. D. — voor de feestelijkheden van 27 Ramadlān (toen in 1609 gevallen op 4 Jan.), op 28 Ram. („esoek”), en op „hari raja kētjil atau bēsar”, d.i. op resp. 10 *Bēsar* of 1 *Sawal*, wat de Javanen der Vorstenlanden resp. noemen Garēbēg Bēsar en G. Poewāsā, terwijl juist de Maleiers het feest van 10 Bēsar (= Dzoelhidjah) in de laatste maand des jaars noemen „hari raja kētjil” (var. „hari raja hadji”). Verg. den *goeden* uitleg in Wilkinson's Malay-Engl. Dict. (1903), i. v. raya (p. 320) en hari (p. 683), en daarentegen, door verwisseling, den *foutieven* i. v. bulan (p. 133).

Al de vertalingen zijn hier *onjuist*; Leyden (1821, p. 106) heeft: „On the greater and lesser festival days”; Devic (1878, p. 139): „Les jours de fête, petite ou grande”; Marre (1900, p. 71): „Aux jours de fêtes petites ou grandes”.

Inderdaad wordt hier maar gesproken van de 2 Hooge Feestdagen der Maleiers, ongeveer ons Paschen (met evenzeer voorafgaande Vasten!) en Pinksteren. Want Moeloed-dag, ongeveer onze „Eerste Kerstdag”, op Java juist zoo hoog vereerd in zijn Garēbēg Moeloed, en eens in de 8 jaar zijn G. M. Dal, is géén „hari raja” officieel voor Maleiers, maar een „halve feestdag”, waarop men vroeger gaarne een *Madjēlis* belegde; . . . adres aan de Inleiding der Sadjarah Mēlajoe („12 Rabi'oe'l-awal” nuchterweg er dan ook geheeten; volstrekt niet: „hari raja”).

Aangezien Verhoeff met zijn gevolg reeds op 5 Jan. (= 28 Ramadlān) in zijn „4 Chaloupen” was gegaan om naar Batoe Sawar op te varen, en toch eerst op 8 Jan. (= 1 Sawal) die opvaart deed van Djohor Lama uit, zoo heeft men hem hier wel een zachten wenk komen geven, dat hij het eind der Vastenmaand niet mocht verstoren. Degeen die hem dat aan het verstand

Wawoe, 1017 Hidjra = *precies* Do. 8 Jan. 1609!]; dies den Heer Admiraal met zijn gheselschap gegaen sijn, om den Coningh *Ian de Paratuan* [sic], (dat is den grootsten Coningh) te sien naer de Kerck [de *Měsdjid*] rijden, sittende met sijner dryen op eenen Olyphant, hy selver [dus de dronkaard-Sultan] int midden, *Raya Sybrangh* [sic] vooren, ende noch een seecker groot Heer [òf de *Laksamana*; òf de *Senapati*; maar niet de *Běndahara*, onze Toen Moehamad] achter,¹ alle seer costelijke toeghemaeckt, met een groot ghevolch van Edelluyden; by de Kerck comende, was een seer cierlijke stellagie ghemaect, waer op sijn *Majesteyt* van den Olyphant tradt ende ter Kerckewaerts ginck, om aldaer sijn dienste ofte superstitie te plegen; 't selvige gedaen zijnde, is in dier voegen weder op den voorsz. Olyphant gheclommen, ende naer sijn Hof ghereden, doende den Heer Admiraal met sijn Volck voor henen gaen [d. i. wel op de eereplaats in den Vorstenstoet vóórop; gelijk bij het buiten den Kraton komen op Garěbėg-dag in de Vorstenlanden

heeft gebracht, kan geweest zijn onze oude bekende „de Coopman *Abraham van den Broeck*” (p. 41a), toen hoofd der Holl. loge te Batoesawar, maar was veeleer de Orangkaja te Djohor Lama welke hem de „*Praeukens*” verschaftte voor die opvaart.

¹ Het zal wel de *Laksamana* zijn geweest, alias *Radja Laoet*, ook halve broer van den Sultan, wiens ongunstig portret in Mei 1606 door Van den Broeck gegeven was (zie hiervóór blz. 446, noot 2).

Volgens de hierboven in de noot genoemde Malaksche regelingen uit ca. 1480 in Verhaal XI der Sadj. Měl., moet, wanneer de Vorst in staatsie op een olifant uittijgt, de Toeměnggoeng (zeg: Opperfiscaal) op den nek vóór Hem zitten, en op de schoft achter Hem en met het Rijkszwaard voorzien òf de *Laksamana* òf de *Sěri Bidja-di-radja* (d. i. een, in geen enkel Mal. Woordenboek opgenomen, titel voor het laterē, 17-eeuwsche, Jav.-Mal. *Senapati*); doch de *Běndahara*, als eerste Staatsdienaar, gaat *te voet* achter Hem aan, aan 't hoofd der verdere Rijksgrooten. De symboliek der 3 personen op den statie-olifant is duidelijk: vóór den Vorst zit de houder van het Recht, achter den Vorst de houder van het Zwaard als „ultima ratio regum”.

Toch was hier in Batoesawar-Djohor al afwijking van dit oudere Malaksche hof-ceremonieel („istiadat tachtā kěradjaān”). Want daar wordt in Verhaal XI gezegd, hoe op de 2 Hooge Feestdagen („hari raja kětjil atau bėsar”) wēl de Vorst uit zijne „Balai” of „Dalam” naar de „Astaka” (= Jav. Sitinggil; een woord dat de Malaici nog maar steeds als een *crux* zijn blijven beschouwen; alleen Leyden, 1821, p. 106—107, had het vrij goed: „Istaca (or exterior dome, where the throne is placed)”; Wilkinson schrijft in zijn Dict. van 1903, p. 13: „but the meaning is not clear”!) „boven op een olifant” heen toog, om zich hier door den volke te laten aanschouwen — verg. thans nog in beide Vorstenlanden bij de 3 Garěbėg's —; maar *daarop naar de mēsdjid ging, gezeten in een palankjñ* („oesoengan”); d. w. z. ootmoediger!

de troonopvolger met zijn stoet aan den Vorst voorafgaat],¹ die de Trompetten dickmaels bliesen; daer comende, heeft zijn volck in een ronde circkel doen sitten [hier heeft men den echten ouden vorm van een Mal. Madjêlis: de Vorst «omringd» door de zijnen, en dan meest in dier voege, dat de hooge genoodigden in een *halven* cirkel (of in meer dan een) aan den vóórkant om hem heenzitten, terwijl de lagere hofdienaren op rijen of in zwakke bogen achter hem zijn geschaard], daer den Heer Admiraël ende Vice-Admiraël mede by gheset wierden, ende naer eenich ghesprek met zijn *Majesteyt* ghehouden, is haer gheoorloft te vertrecken, ende naer hare Herberge [in de Holl. loge te Batoe Sawar] te gaen. Des naermiddaeghs sijn de geschencken aen *Ian de Paratuan* gedaen, als mede aen *Raya Sybrangh*, die den Heer Admiraël met sijn byhebbende geselschap by der handt nam, ende ginck haer aen een Tafel setten op de Nederlantsche maniere toebereydt, daer sy alle te samen seer vriendelijck van hem on(t)fanghen sijn, ende (naer eenighe discoursen) op de voorsz. maniere met spijs versien, ende sijn met den anderen vrolijcken gheweest; ter halver Maeltijt te voorschijn comende twee Meyskens, die op 't gheluyt van Trommelkens [wel: Mal. *rëbana*; tamboerijnen] ende gesanck van Vrouwen seer kluchtich dansten, zijnde vreemt ende vermaeckelijcken om sien; daer naer alsoo het laet wierdt, hebben van sijnen *Majesteyt* [hier = Radja Sabrang; *niet* de Jang-dipërtoewan, want zie volgende alineä, slot] oorlof ghenomen, die haer groote vrientschap beweës, ende met eenige Edelluyden naer haer Logiementen dede geleyden.

Den 11 sijn beide de Coningen *Ian de Paratuan*, ende *Raya Sybrang*, in een seer fraey verciert Fregat [dus een staatsie-lantjaran; verg. boven blz. 486] sittende, voor de Hollanders Logie [duidelijkerwijs hier: aan den *waterkant* van Batoe Sawar gelegen] gecomen, begerende dat den Heer Admiraël by haer soude comen,

¹ Geestig, in verband met bovenstaande Verhoeff-episode, is, dat terzelfder plaatse in Verhaal XI der Sadj. Mël. gezegd wordt, hoe degenen die in een stoet vóór den Vorst uitgingen, slechts „kleine” lieden waren; de Grooten achter hem gaande. Maar óók wordt daar even vroeger gezegd, hoe de Rijks-insigniën („*ségala alat këradsjään*”, Shell. 1898, p. 47; = de Vorstenlandsche oepätjârâ) vóór den Vorst werden uitgedragen. Dus hier hapert toch iets in Toen Moehamad's referaat der oude Malaksche hofzeden. En wàär b.v. was dan de plaats van een Kroonprins in zoo'n stoet? Hoe prachtig-gesystematiseerd is dit alles in de Vorstenlanden! Verg. ons *Ic Gedeelte*, blz. 129.

gelijk geschieden, (den Vice-Admiraal ende andere Cooplyuden haer in een ander Fregat begevende) varende gesamentlijke de Riviere op, om te besichtigen een sekere Stadt die sijn *Majesteyt* nieuw dede maken [sic! dit *moet* zijn het Pasar Radja, waarmee Verhaal 38 der Sadj. Mël. sluit, als het nieuwe hof dat de onnadenkende Sultan Alaoedin Ri'ajat Sjah III vóór 1612 was gaan betrekken, verhuizende daarheen uit Maḳām Tauḥīd, en ondanks het ernstig afraden dezer onbezonnenheid door 'zijn jongeren broeder Baginda Radja Abdoellah (= Radja Sabrang) mitsgaders den bēndahara Padoeka Radja (= den auteur Toen Moehamad)]; ende weder naer *Batusabar* gekeert zijnde, bleven dien avont by den Coningh *Ian de Paratuan* ten eten, ende wierden op de Nederlantsche maniere ghespijst, doch niet als van Vrouwen gedient [welke deze Mal. Sultan dus veiligheids-halve als een persoonlijke lijfwacht om zich heen had, zijne dajang's; in den trant van de prijadi kaparak estri der Vorstenlandsche Hoven].»

Daarna volgen: de 1^e beraadslaging over zaken op 12 Jan.; het begin van het tegenbezoek der twee Vorsten aan de Holl. vloot, voor Djohor Lama geankerd, op 13 Jan., waarbij Verhoeff c.s. hen halverwege zouden opwachten (zeg dus: bij P. Linau of P. Lajang);¹ het eigenlijke tegenbezoek op 14 Jan. daar aan boord; spiegelgevechten voor hen aan wal van Holl. soldaten en matrozen op 15 Jan.; nieuwe conferenties, enz., waartoe Admiraal, Vice-Admiraal, Opperkoopman-Secretaris De Moelre, en de Opperkoopman Van Groenewegen nogmaals van 18—22 Jan., en ten derden male van 27 Jan.—3 Febr. uit Djohor Lama heen en weer gingen naar «*Iohor ofte Batusauwer*» (p. 45a); en eindelijk op 6 Febr. de wegvaart der Holl. vloot «de

¹ Daartoe waren op dien 13^{en} Jan. „beyde de Coningen *Ian de Paratuan* ende *Radja Sybrang* met twee Galeyen [wel: Mal. *lantjang*; d. i. essentieel: groot roei-vaartuig] ende eenighe Fregatten [weer: *lantjaran*; essentieel: zeilschip], met hare princepaelsten Adel ofte *Orankays* naer de Vloot gecomen, den Heer Admiraal ter halver wege verwachtede: Die haer des anderen daeghs den 14 dito met sijnen breeden Raedt te gemoet ghetrocken is, ende t'samender handt (onder 't geluyt van meenichte van Canonnaden ende Musquet schooten) te Schepe gecomen, daer het haer alles wel aenstont, ende versocht den Coningh *Ian de Paratuan*, met een pack kleederen op de Hollantsche maniere ghemaect, beschoncken te werden, gelijk sulcx geschieden.” (p. 43a).

Ook de *lantjang* wordt herhaaldelijk in de Sadj. Mël. genoemd, zoo in Verhaal 2 (Shell., 1898, p. 19) als Vorstelijk staatsievaartuig, in Verhaal 3 (ib. p. 22) als roeivaartuig met lange riemen (*dajoeng*), enz.; dus wel: galei.

Rivier afdrijvende» (dus bij eb), en in zee voor anker komende.

Maar wat zegt men wel van al het boven gecopieerde, met zulk een brokstuk typisch-Maleisch leven te Batoesawar bij den overgang der maand Poewasa op het begin van Sawal, Hidjra 1017 = eerste helft van Jan. 1609? Die drie figuren op een olifant rijdende naar de mësddjid, om er op den hoogen feestdag hun «superstitie te plegen», zijn kostelijk. En kostelijk ook is, dat we vermoeden kregen der ligging van het Sultanshof te Maḳām Tauḥīd, niet ver achter (ten N. of N. W. van) de kota Batoe Sawar, in Verhaal 38 der Sadj. Mël. beschreven als gesticht door Sultan Abdoe'l Djalil Sjah — dus vóór zijn dood in ca. 1597¹ — «di hoeloe Soengai Damar, di dalam Soengai Batoe Sawar itoe» (zie reeds hiervóór blz. 441); ook al is het voorshands onmogelijk dit op de zeer onvoldoende Eng. landkaarten na te gaan. Doch de verdienstelijke HERVEY noemt ten minste in 1879 den naam «Sungei Dâmar», als uitmondend aan den linkeroever (rechts bij 't opvaren) tusschen zijn »Batu Sâwa» en Kota Tinggi, gelijk op blz. 496 sub j zal blijken. Maar 't kostelijkst is, dat we bevestiging kregen van het «nieuwe hof», hetwelk de zoon en opvolger van Sultan Abdoe'l Djalil in begin 1609 *makende* was «de Riviere op», d.i. bovenstrooms van Batoe Sawar. Er behoeft dus niet aan getwijfeld te worden: deze nieuwe «nëgëri di hoeloe koewala Soengai Rioen, Pasar Radja namanja», waarvan de allerlaatste alinea van gezegd slot-Verhaal spreekt

¹ Dit sterfjaar baseert tot nog toe alléén op hetgeen Godinho de Eredia in zijne „Informação da Aurea Chersoneso” van 1599 (verg. hiervóór blz. 475, noot 2), ed.-Caminha, Lissabon 1807, p. 70 verteld heeft over het verplaatsen eener hoofdstad na een ondervonden ramp: „gelijk men oudtijds deed in Europa, en (zooals) nu het ook deed de Koning van Djohor; na die laatste ramp en ruïne, veroorzaakt door den zegevierenden Kapitein D. Paulo de Lima Pereira [dus op 15 Aug. 1587], wilde de gezegde Koning nooit meer terugkeeren naar zijn Hof van Djohor, integendeel, (hij) verwierp geheel zijn geliefde sterkte Kota Batoe („Cottabattu”), dat de toevlucht was van zijn Rijk, en maakte een ander nieuw Hof en Stad aan de Rivier van Oedjoeng Tanah („Ujontana”) op een hooge steilte geheeten de Batoe Sawar („em hum tezo alto chamado o Batusaur”), waar tegenwoordig regeert zijn zoon geheeten Radja Radi („Raja Rade” = Sultan Alaoedin Ri'ajat Sjah III; in zijn „Declaração de Malaca” van 1613, ed.-Janssen, 1882, p. 446, noemt hij hem beter „el Rey Alaudin”), met vriendschap van (de) Portugeezen, wezende de gezegde oude Koning gestorven in het jaar 1597.”

Ongelukkig is deze uitgave van Caminha slordig, en het hs. dat hij uitgaf, nog niet teruggevonden; en Couto's Decada XI, welke liep over de jaren 1588—1597, is verdonkermaand ná 1624 (toen het hs. veilig in Portugal was).

(daargelaten de *kolophon*; zie reeds blz. 441) als betrokken door Sultan Alaoedin Ri'ajat Sjah, die daarvoor Makam Tauhid verliet, is 1°. *identiek* met Verhoeff's «nieuwe Stadt»; ¹ en 2°. werd zij *in den loop van 1609* de nieuwe Vorstenzetel.

Doch wàar precies lag dan dit Pasar Raja (op z'n Engelsch gespeld)? Hieronder bij j zal blijken (blz. 504—505), dat het m.i. de oudere naam is voor Kota Tinggi.

Slechts één ding is jammer in Verhoeff's Journaal: over Kota Sabrang wordt er totaal gezwezen. Om daarvan de plek na te gaan, hebben we alleen de beschrijving in Matelieff's Journaal van Sept. 1606; en deze nu geeft niet aan, wàar precies deze Kota «aan den overkant» van Batoe Sawar, dus op den rechteroever der S. Djohor gelegen was. Er is bovendien ééne aanduiding die twijfel doet ontstaan, of Kota Sabrang wel recht tegenover Batoe Sawar lag, en niet meer naar beneden.

Immers, een andere Mal. naam voor «Radja Sabrang» oftewel «Radja Bongsoe» (de «jongere» Vorst; zijn gewone Port. naam: Raja Bonso, of Bonço, waarin de slot-o klinkt als oe), oftewel «Radja Abdoellah» (zooals de Sadj. Mël. hem noemt), was: Radja di Ilir, corrupt ook wel «Radja Delir». In de paar stukken van resp. 25 Nov. 1610 en begin Dec. 1609, door De Jonge in zijn Opkomst, III (1865), p. 304—307 uit Djohor afgedrukt, spreekt de toenmalige opperkoopman der Holl. loge te «Jhoor» = Batoe Sawar, ² de door Admiraal Verhoeff er

¹ Nog even verder, dd. 26 Jan. 1609, spreekt Verhoeff's Journaal over deze «nieuwe Stadt»; aldus: „Des nachts [van 26 op 27 Jan.] is den Admiraal met eenighe van zijn Raden naer *Iohor* [= Batoe Sawar] ghevaren, mede nemende de geordoneerde 3000 Realen van achten, om den Coning daer mede (tot opbouwinge van sijne nieuwe Stadt) te assistieren.” (p. 44b).

En in de onderhandelingen van Verhoeff met den Sultan en Radja Sabrang in Jan. 1609, waarvan enkele bescheiden als Bijlagen (p. 204—209) zijn afgedrukt achter het Journaal, stipuleerden de Hollanders als art. 2 in een Concept-contract (dat echter *niet* tot stand kwam): „Dat de Coninghen boven inde nieuwe Stadt met haer volck gaende woonen, en wy over sulcx ontrent onse Logie [gevestigd te Batoe Sawar] van volck ontbloot zijnde, ende dangeuens aldaer te blijven, ende 't Cargasoen daer te avonturen, sullen ter plaetse daer wy het goet vinden, ons vergunnen sodanigen grooten plaets, om een wooninghe van hout ende steen, als noodich sal wesen, vergunnen [sic! 2° maal] te bouwen ter conservatie van ons.” (p. 209a). Men voelt de diplomatieke handigheid van dit argument. Doch er kwam géén fort.

² Over MARSDEN's foutieve kaarteering uit 1811, zie hiervóór blz. 438, noot: ook ziet men daar de Sêlat Têbêrau als: „*New Strait*”, en een *fantasie-kanaal*, van W. naar O. door 't midden van Singapore-eiland, als: „*Old Strait or Sellat*”!

bij zijn vertrek in Febr. 1609 geïnstalleerde Jacques Obelaer — opvolger in die functie van den ons bekenden Abrah. van den Broeck —, over «den Ragia Sabrang ofte delir» (p. 305); en spreekt het translaat van den bijbehorenden Mal. brief, welke volgens De Jonge dus in eind Nov. 1610, maar blijkens een studie van Mr. L. C. D. VAN DIJK uit 1858,¹ alreeds in gelijken vorm kort vóór 8 Dec. 1609 door de twee Vorsten van Djohor aan Prins Maurits moet zijn opgesteld, van «Ragia de Ilir ofte Bongsouw» (p. 305—306 en p. 307). Bovendien weten we, hoe in de Inleiding der Sadjarah Mēlajoe, welke nu definitief te dateeren valt op 1614, de titel voorkomt «Jang-di-pĕrtoewan di hilir, Soeltan Abdoellah Maājat Sjah» voor den in najaar 1613 nieuw-opgetreden Sultan van Djohor, den vroegeren Radja Sabrang, wiens «hoog bevel» (*titah*) aan Toen Moehamad werd overgebracht door Toen Mambang; terwijl de voorlaatste alinea (buiten den kolophon) van Verhaal 38 dierzelfde Sadj. Mēl. voor den jare ca. 1612 — of zeg preciezer: *tusschen* Jan. 1609 (bezoek-Verhoeff) en 6 Juni 1613 (gevangenneming van Sultan Alaoedin Ri'ajat Sjah III, en Radja Sabrang, en anderen, o.a. Toen Moehamad, bij Batoe Sawar door de overwinnende Atjehers) — den toenmaligen naam en woonplaats van «Radja Sabrang» aldus determineert: «Akan tĕtapi Radja Abdoellah bĕristana di sabĕrang Pangkalan Raja, maka di-sĕboet orang Radja Sabĕrang» (ed.-Shellabear, 1898, p. 190, r. 3—4).

«Sabrang», — «di ilir», — «Pangkalan Raja» (Groote Aanlegplaats), — «Jang-di-pĕrtoewan di hilir», — het zou ons gaan schemeren voor de oogen, . . . indien we niet bedachten, dat Sultan Alaoedin Ri'ajat Sjah III *in den loop van 1609*, zooals we dank zij Verhoeff's Journaal nu weten, zijn «nieuwe Stadt», genaamd Pasar Radja ('s Vorsten Markt; zegt het slot der Sadj. Mēl.), is gaan betrekken, *hooger-op* aan de S. Djohor dan Batoe Sawar (en Makam Tauhid). Zoodra we dat bedenken, en gemakshalve *midden 1609* nemen als tijdstip van die verhuizing des Sultans naar boven,² dan wordt alles logisch en duidelijk op

¹ „Zes jaren uit het leven van Wemmer van Berchem, gevolgd door Iets over onze vroegste betrekkingen met Japan. Twee geschiedkundige bijdragen.”

Zie daar het 2^e Stuk, p. 32—33, noot 3; en verg. daar ook op p. 22 noot 1. Dit is het stuk, waarop De Jonge weer in 1865, l. c. p. 304, doelde.

² Interessant, in verband met deze stelselmatige „vlucht naar boven”, is het volgende argument van den Sultan van Djohor in Jan. 1609 tegen het maken van een Holl. fort aan een der oevers: Verhoeff had betoogd „dat sijne

de volgende wijze: 1°. Tot midden 1609 lag «Kota Sabrang» recht tegenover en dus Z. W. van Batoe Sawar, of zooals V. d. Broeck het in Sept. 1606 tijdens Matelieff's bezoek neerschreef: «het een [is] *Batusauwer*, het ander, leggende op d'ander zijd' van de Revier, heet *Cotta Zabrang*»; de jongere halfbroer des Sultans die daar resideerde, Radja Bongsoe, ten rechte Radja Abdoellah, heette dus *toen* in den volksmond volkomen terecht óók «Radja Sabërang»; 2°. maar *nà* midden 1609, toen de Sultan hoogerop woonde te Pasar Radja, en Radja Sabrang blééf wonen waar hij was, werdt dit «Sabërang» (van Batoe Sawar) tot «hilir» (ten opzichte van Pasar Radja), werd de naam «Batoe Sawar» — met welks levensduur als hoofdstad des rijks Toen Moechamad zoozeer goochelt, door het maar «sa-kira-kira doëwa tahoen» levens toe te schrijven, en van *spoken* («djëmbalang») te leuteren die de menschen daar ziek en dood maakten ¹ —

Majesteyts volcomen behoudt ofte onderganck in 't voorsz. Fortresse bestont. Daer sijne *Majesteyt* weder op antwoorden, dat sy de Portugesen so seer niet en vreesden als wel gemeent wiert (hoe wel hem wel bekend was dat sy een groote Vloote voor handen hadden), vermits hy met de sijnen altijd de Riviere conde op vluchten: 'twelcke de Hollanderen daer zijnde, niet soude connen geschieden, genootsaecht zijnde haer te moeten helpen beschermen, daer door sijn uysterste verderf conde comen te genaken." (p. 43b).

Indien de Hollanders een fort hadden gemaakt aan de Djohor-rivier, zou dat alleen hebben kunnen zijn in de fjord, waar ze met hun schepen konden komen; zoo goed als zeker zouden zij daartoe gekozen hebben „oudt *Iohor*” = Djohor Lama; de plek immers, waarover *zelfs* in 1818 nog is gedacht door de Engelschen, alvorens zij, onder Raffles, op 6 Febr. 1819 Singapore gingen stichten. Men kan dat nalezen in het slot-hoofdstuk van Crawford's „Journal of an Embassy... to the Courts of Siam and Cochin China” (1e ed. 1828; 2e ed. 1830). Al is zijn voorstelling van den gang van zaken kennelijk te veel pro-Farquhar en anti-Raffles, in hoofdzaak is zij juist: éérst dacht men over Riouw, doch daar hadden juist de Hollanders zich al gevestigd; toen over Karimon, hetgeen Crawford in 1828 (en 1830) nóg verkieselijk blijft achten boven Singapore, dat hij toen 3 jaar als Resident had bestuurd; en dan:

„The next place determined upon was the old town of Jehore, ten miles up the river of that name. The selection of this place, at once out of the way and insalubrious, must have been attended by a total failure. Fortunately, in passing through the Straits, the expedition, on the suggestion of Colonel Farquhar, from whose personal statement I relate the circumstance [sic], touched at Singapore for information. The obvious advantages of the place could not be overlooked;... etc.” (2e ed., II, p. 400—401).

¹ De tekst in zijn volledig verband over Sëloeoet (als bij-residentie naast de hoofdstad Djohor) — Batoe Sawar — Maḡam Tauhid in Verhaal 38 luidt:

„Hata Soeltan Ali Djala Abdoel-Djalil Sjah poen pindah [nà 15 Aug. 1587] dari Sëloeoet, mēmbowat nēgēri di Tanah Poethi, maka di-namaī Batoe Sawar. Datang Fëringgi mēnjërang, tijada alah; banjaklah kalangkapan Fëringgi

officieel veranderd in «Pangkalan Raja», omdat de schuiten en schepen der Djohoreezen hier hun «groote aanlegplaats» bleven behouden, evenals de Holl. loge er gevestigd bleef; en . . . zoo bleéf in 1614, na de terugkomst en het Sultan-worden van den «Radja di Ilir» (midden 1609—6 Juni 1613), diens lokaal-populaire naam «Jang-di-përtoewan di hilir», alias officieel «Soeltan Abdoellah Maäjat Sjah», zijnde de nieuwe wezensverschijning van Radja Bongsoe = Radja Abdoellah = Radja Sabërang.

En topografisch-historisch hebben we dan tevens deze gelijkstelling: Tanah Putih (vóór ca. 1587) = Batu Sawar (ca. 1587—lang na 1615) = officieel Pangkalan Raya (1609—6 Juni 1613) = Maḵām Tauḥīd (1641—1673).¹ Waarbij de eerste en derde naam alléén voorkomen in Verhaal 38 der Sadj. Mël., slot.

j. Kota Tinggi. Na zóó lang oponthoud te Batoe Sawar, gaan we dan nu weer aan de hand van HERVEY verder de Djohor-rivier op in 1879, en hebben daarbij tot en met Kota Tinggi ook nog de voorlichting van VIATOR = CRAWFURD uit 1826. Want de vaste overtuiging van hiervóór, dat «Viator» niemand anders geweest is als de toenmalige resident van Singapore, de befaamde John Crawford, zal een eindje boven Kota Tinggi tot zekerheid worden; zie blz. 498—499.²

ténggëlam [opsnijderij!]; maka laloelah ija oendoer, balik ka-Malaka. Sa-kira-kira doewa tahoen Baginda di Tanah Poetih, maka tērlaloelah banjak orang mati dan sakit, karēna Tanah Poetih itoe sangat kēras djēmbalangnja. Maka Soeltan Ali Djala Abdoe'l-Djalil Ri'ajat Sjah poen pindahlah dari Tanah Poetih, mēmbowat nēgēri di hoeloe Soengai Damar, di dalam Soengai Batoe Sawar itoe [dit „itoe” is verdacht; want van een „Soengai” Batoe Sawar werd heelemaal nog niet gesproken]. Satēlah sēlēsai nēgēri itoe soedah dēngan kota-paritnja, maka sēmajamlah Baginda itoe, bērbowat tēmpat makam tauhid bērdewala akan nijat Baginda [= ommuren naar 't plan van Z. M.], maka di-namai Maḵām Tauhid. Maka kararlah Baginda sēmajam di-sana.” (ed. Shellabear, 1896, p. 373; of 1898, p. 188—189; of 1910, II, p. 262—263).

¹ De Mal. opvatting van „Maḵām Tauḥīd” wordt verhelderd door het zinnetje in den aanvang van Verhaal 34, waar een Moh. leeraar (*machdoem*), die aan den Kroonprins — den „Soeltan [Moeda] Ahmad” — de leer van God's Eenheid (ilmoe tauḥīd) onderwees, *deswege* bij een aanval per olifant op de Portugeezen door den Kroonprins wordt meegenomen, ten einde „het huisje in evenwicht te houden” (*bērtimbal ringga*) waarin de Vorst zelf zit; maar zoodra de strijd heet wordt, roept de Machdoem: „Hei Soeltan, di sini boekannja tēmpat tauḥīd”, en maant aan om naar huis te gaan (Shell., 1898, p. 159). Met opzet is dit dus dubbelzinnig; en „plek voor theologie”, en „plek die veilig is”.

Noch bij Klinkert (1916), noch zelfs bij Wilkinson (1903), zal men de duiding vinden van dezen ouderen Mal. citadel- en kota-naam; zeg: „In Gode gerust”.

² Verg. thans W. MAKEPEACE's aanhef van zijn art. „The Press” in „One

Na de reeds op blz. 438—439 gecopieerde passage van Hervey over «Batu Sâwa» met het daarbijgelegen «Tanjong Putus» — door Viator geschat op «about 20 feet» boven het rivierpeil, zie blz. 439 hiervóór —, beide op den linkeroever, en iets hoogerop achter den rechteroever de «Dânu Sērâ», gaat hij aldus door:

«Turning our eyes once more to the right [dus naar den linkeroever] we find ourselves facing Pěngkâlan Rambei [Rambei-tree (bearing a well-known fruit) landing-place], not far below Sungei Dâmar (Pitch tree River) [*dit* is dus de Sungai Damar der Sadj. Měl., Verhaal 38, aan welker bovenloop Makam Tauhid lag; zie noot 1 op blz. 494]; and close above this latter is Kota Tinggi, once the residence of Royalty; the only remaining marks of its former greatness however are slight traces of a fort, and two cemeteries, one close to the kampong surrounded by a low wall of laterite and containing the tombs of the former sovereigns, and the other nearly a mile [= 1,6 K.M.] off in the jungle which contains the tombs, some of them handsomely carved, of the Běndahâras, the predecessors, it is said, of those who took charge and ultimately became the independent rulers of Pahang; among these is also the tomb of one Yam-Tuan [= Jang-di-pěrtowan; *dit* is: Sultan Mahmoed Sjah II]. It is much to be regretted that none of these tombs have any inscription or even a date. Behind the kampong is Padang Saujâna [Mal. *sa-odjana* = *sa-jodjana* = «onafzienbaar» volgens de Woordenboeken], a wide plain the further part of which is well stocked with cocoanut palms and various fruit-trees; this may be looked upon as a sign of former prosperity, in fact it is frequently the only indication remaining of human occupation in places once well peopled and highly prosperous.» (l. c. p. 88).

Hier, te Kota Tinggi, aan den Noordoever van de rivier nog altijd welbekend en zelfs op kleine kaartjes te vinden als overblijfsel van vervallen grootheid,¹ bleef Hervey een dag (23 Jan.) stil, brengt tweemaal een bezoek aan een aanzienlijk Chinees die bij de bovengenoemde zgn. «Běndahara»-begraaf-

hundred years of Singapore", London 1921, II, p. 278: „The *Singapore Chronicle* was the first newspaper published in Singapore, established in 1824 by Mr. Frederick James Bernard [notaris]... The principal contributor to the paper for the first two years was Mr. Crawford, the Resident”.

¹ Slordig is de plaatsbepaling in Dennys' Descriptive dictionary of British Malaya (1894): „*Kota Tinggi*. — V(illage) on E. [lees: N.] bank of Johore R(iver) about 7 [lees: 15!] miles N. [lees: N.W.] of Johore Lama.” (p. 185).

plaats («nearly a mile off in the jungle») woonde, dus aan den N.-rand der Padang Saujana, en zakt, na bij hem gegeten te hebben, in een schuitje 's avonds weer af langs de «Sungei Pěmandi», die, komend van het bergland in 't Noorden (G. Gaong), een eindje bovenstrooms van Kota Tinggi uitloopt in de S. Djohor.¹ Den volgenden dag gaat hij 's morgens eerst de S. Pěmandi nog eens op om te botaniseeren, keert terug naar Kota Tinggi, vindt daar zijn paar versche booten (djaloe), verschaft door den ter plaatse vanwege den Maharadja van Djohor Baroe bescheiden Panghoeloe, en vervolgt zijn reis naar boven; aldus:

«The first place passed on leaving Kota Tinggi is Sungei Těmbioh a little higher on the opposite (right [dus Zuidelijke]) bank, while a little higher on the Kota side is the Sungei Pěmandi already mentioned. Close above this on the same side is Pulau Pahang where the Pahangites took up their quarters on visiting Johor, and which became a sort of settlement. Half a mile or so further up, still on the same side is Sungei Kěmang,² and crossing to the other side about quarter mile further up we reach Pěngkalan Pětei» (l. c. p. 92).

Aangekomen hier te Pangkalan Pětei, dat op detailkaarten ook thans nog geкартеerd staat aan den Z. oever der S. Djohor, moeten we eerst zien wat Viator in 1826 had ondervonden bij zijn uiterste opvaren der rivier tot een punt dat niet ver van Sěluang verwijderd kan zijn geweest. Het belangrijkste daarbij is zijn óók noemen der S. Pěmandi(an) als «*Kamandian*», en zijn nauwkeuriger beschrijven der daaraan gelegen Vorstengraven die toenmaals, 50 jaar vóór Hervey, nog ongerepter waren; tevens geeft hij ons den sleutel in handen om te bewijzen dat Viator = Crawford is. Voor het goede verband moeten een paar zinnen herhaald, die al op blz. 433 hiervóór stonden.

«About 8 o'clock ['s avonds; voor anker liggende te «*Tanjong Badam*» = Hervey's «*Gálah Si Badang*», wachtend op den vloed

¹ In Sept. 1879 kwam HERVEY opnieuw langs Kota Tinggi (zie toch hiervóór blz. 419, noot 1, slot), en schreef nu: „The new godown at Kōta Tinggi commands a very good view of Gūnong Panti, the site is an eminence above the river, the centre, no doubt, of the old kōta; round its base is a creek which used to be the *pārit* or moat, the southern end of which joins the main river, while the other probably communicates with Sungei Pěmandian [sic; voor „Pěmandi” hierboven].” (Journ. Str. Br. n° 8, Dec. 1881, p. 124).

² Naar mijn vermoeden is deze S. Kěmang dus Favre's „small river Kamang”. Zie hiervóór blz. 435, en 484 noot 1.

om hoogerop te gaan] we resumed our voyage.¹ On the left hand we saw a low hill called *Bukit Panate* [= Pēnatiḥ; zie sub **h**]; another a little further up called *Bukit China* [idem bij Hervey, ca. $\frac{1}{2}$ Eng. mijl boven «the river and hill of Pēnatiḥ», aan denzelfden rechteroever; zie hiervóór blz. 433], and a third *Bukit Pahang* [niet bij Hervey; die echter wel een «Pulau Pahang» daareven noemde, een eindje *boven* de «Sungei Pēmandi(an)»]; at the next reach on the right side is the small river called *Kamandian* [dus = Hervey's «Sungei Pēmandi(an)»] in the vicinity of which is the burial-place of the kings of Johore [later, op p. 268, door Viator genoemd: *Kota tingeh*]; but as it was beginning to get dark [nl. bij maan], we thought it more advisable to push on and defer our visit till our return. We continued to run up with the tide in our favor till past 10 o'clock when we found our passage obstructed by trees which had fallen into the river, here only 40 yards across [verg. blz. 483]; we therefore dropped anchor for the night. At day-break we observed the trees, which had impeded our passage, to extend quite across; the tide had fallen about 5 feet, the current running down rapidly. On our left the banks were low and covered with rasau (*Pandanus L.*); on our right the bank was broken and about 8 or 10 feet high. On this we landed», etc: (V. p. 266).

En nu volgt van dit (onbenoemde) punt, dat bovenstrooms van Kampong Pantai (Hervey's «Panti»; zie blz. 500, noot 1, en verg. blz. 483) moet hebben gelegen, een verder opvaren van Viator c. s., thans in een *sampan*, tot het (onherkenbare) punt «*Lang Dampah*», maar dat nabij of eer bovenstrooms van Sēluang te zoeken is. Op dit hoogste punt gaat Viator... drinken op de gezondheid van Z. M. George IV (reg. 1820—1830), en plant er... «an emblem of peaceful occupation». Zou men nog willen aarzelen in «VIATOR» te herkennen den toenmaligen Resident van Singapore, JOHN CRAWFURD? Ziehier dit verhaal, geldend voor 19 Juni 1826; en de terugvaart naar de Soengai Kēmandian:

«At half past 7 A. M. the tide had risen a little and the current was less rapid; we therefore proceeded up the river in a sampan, as we could not venture further in the large boats on

¹ Men neme in aanmerking dat ze *maanlicht* hadden. In den voorafgaanden nacht, 17 op 18 Juni, waren zij om 2 uur „with fine moon light” (p. 264) van Djohor Lama gezeild naar P. Layang, waar zij om half 5 voor anker kwamen „to wait for day light” (ib.).

account of the fallen trees. The banks up the river had much the same appearance for about 5 miles; having occasional patches of rasau where the banks were low, and at other places great numbers of rattans covering the jungle trees. Finding we could make very little progress against the current, only having 3 paddles in the sampan, we landed on a sand bank and as we considered ourselves if not the only, at least the first Europeans that had reached the place for many years, we took possession in form, as is generally the practice of Europeans upon landing in a new country;¹ who thereby do not show much respect to the feelings or the proprietary right of the sable [= black] inhabitants. There will be few to dispute our right, however, except the denizens of the forest. We drank to the health of his Majesty King George the Fourth out of the pure stream, and for want of a flag we cut a green bough and planted it in the sand, as an emblem of peaceful occupation.² The place we landed on is called *Lang Dampah*; the river is only about 20 yards across, but is 16 feet deep in some places; we observed that it was still influenced by the tide, although the current was running constantly downwards. From the quantity of drift wood and reeds we saw lying horizontally among the branches of trees and bushes, the water in rainy weather must rise about 12 feet above the usual level. . . . As it was past nine o'clock we determined to return; we reached the bank a little after 10³ and proceeded down the river: revising the running chart which we had made going up, we found it pretty correct [helaas is deze éérste schets der midden-Djohor niet bijgevoegd]. From

¹ Er staat gedrukt „county”. Kostelijk is dit instantaneetje der in-bezitting-neming van het midden-Djohorgebied. Het dan volgende „few” ziet natuurlijk op de Hollanders, sinds 1818 op Riouw gevestigd; en op de 2 Maleische machthebbers te Singapore (zie volgende noot).

² Deze „peaceful occupation” was in *flagranten strijd* met art. 12 van het op 2 Augustus 1824 te Singapore door Crawford-zelf gesloten contract met den quasi-„Sultan of Johore” (Hoesain Moehamad Sjah, alias de Vleeschklomp, † . . . Sept. 1835) en den „Datu Tumongong of Johore” (Abdoelrachman Sri Maharadja; † 8 Dec. 1825), waarbij deze twee, na *afstand* aan de Engelschen van Singapore-eiland in art. 2, zich verbonden „to maintain a free and unshackled trade everywhere within their dominions, and to admit the trade and traffic of the British nation into all the ports and harbours of the kingdom of Johore and its dependencies on the terms of the most favoured nation.” (Buckley, 1902, I, p. 169)!

³ D. i. dus „the bank” op den linkeroever waar ze ’s morgens vroeg aan land waren gegaan, en in een sampan overgestapt; zie ook volgende noot.

a reach of the river about 5 miles below *Lang Dampah*, we observed the west end of the mountain called *Pantai* bearing N. $\frac{1}{2}$ west,¹ apparently about 13 miles [ca. 21 K.M.] distant, and could observe with a spy-glass that it was covered with trees to the top: we judged it to be nearly 3000 feet high [inderdaad slechts ca. 1650 E. voet]. Our guide [een Djohorees, dien ze in den morgen van 18 Juni uit een sampan bij P. Layang hadden opgepikt, «to go with us up the river, with which, he said, he was well acquainted» (p. 265)] having told us that the fort [n.l. «*Kota Tingeh*»] was situated a short distance up the *Sungy Kamandian*, we proceeded in the sampan about two miles up, when we arrived at a small village consisting of 5 or 6 houses with a cleared spot of country extending about a mile and a half in different directions [dit is dus Hervey's «*Padang Saujana*», zie blz. 496]; the ground swelling into gently sloping hills with a few scattered huts; one of which belonged to our guide where his family lives.» (V. p. 267).

Daarop volgt het bezoek aan dezelfde Vorstelijke begraafplaats welke Hervey in de tweede plaats hiervóór noemde; toen, in 1826, nog wel nooit door een Europeaan bezocht:

«Being desirous of examining the fort which our guide [zelf dus een man van Kota Tinggi] had promised to direct us to, we requested him to point out the way, but were disappointed to find that he was afraid of offending the natives, and it was with some difficulty that we at length persuaded him to accompany us. He appeared to have some superstitious dread of approaching the place and cautioned us against injuring any part of the tombs, telling us gravely that if we neglected his advice, some dreadful misfortune would inevitably befall him and ourselves. We promised to do no harm and he led us to the spot with fear and trembling. The platform which forms the burial-place is 30 yards long by 10 broad [ca. $27\frac{1}{2} \times 9$ M.]; raised about 5 feet and built round with brick and mortar. The bricks are

¹ De W.zijde van den G. Pantai is zeer kenbaar, blijkens Hervey. Deze schrijft: „Panti is a very peculiar hill in appearance, with its long straight back and abrupt western end it suggests the keel of a capsized boat, like the Tangkuban Prah in Java” (p. 93); Mal. *pantai* = „glooiend”, slaat dus op den langen O.rug. Uit Crawford's peiling blijkt, dat men toen nog boven K. Pantai moet zijn geweest, zeg: bij K. Persek; zie onze Schetskaart. Door den bijgevoegden afstand zal men altijd nog de historische plek uit 1826, „Lang Dampah”, een 5 mijl hoogerop terug moeten kunnen vinden.

about 8 or 9 inches [20 à 22½ cM.] square resembling those that are found on the Government hill at Singapore [hier proeft men weer CRAWFURD!]. There are sixteen pairs of tombstones; one of these is longer than the rest [een soort *koebroeran pandjang* dus] and they are all of the same shape nearly; but from their weathered appearance, they must be of more ancient date; they are made of the same kind of stone as those we saw at *Sungy Tookal* [dus «hard sandstone», zie hiervóór bij e, op blz. 426; de muur is van «laterite», zie blz. 496]. The larger stones form the tomb of Sultan Mahomet the last king that was buried here. This, we understand, was the name of the Sultan alluded to in Hamilton's New Account of the East Indies [van 1727; zie hieronder], who, having fallen into the most depraved and vicious courses, fell a just victim to the resentment of one of his nobles about the latter end of the 17th century. In the reign of his successor, the Johore kingdom became entirely dismembered, & from being a state of considerable consequence has sunk into its present insignificance. Our guide informed us that there are the remains of a ditch which runs a considerable way into the jungle and includes the burial ground; the place is called *Kota tingeh*. After examining what was worth seeing, we returned to the boat to the great relief of our guide, who seemed to feel the whole time, as if a demon was about to pounce upon him.» (V. p. 267—268).

En nu volgt de verdere afvaart van Viator «about two miles lower down» naar «*Tanjong Pootos*» dat wij hiervóór op blz. 439 konden herkennen als even bovenstrooms buurt van *Batu Sawar*.

De «Sultan Mahomet» die hier te Kota Tinggi begraven ligt, en wiens naam men in 1826 ter plaatse nog wist, is de beruchte paederast-Sultan Mahmoed Sjah II (reg. 1685—† 1699), omtrent wien de groote Riouw-Lingga-kroniek die een hoofdbron voor Netscher is geweest (zie hiervóór blz. 453—454, noot) in omsluerde termen spreekt; zóó, dat Netscher in zijn geschiedwerk van 1870, p. 42, niet begrepen heeft waarom het eigenlijk ging; ja, van wien Wilkinson in zijn «*Papers on Malay subjects. History*» (1908), in hoofdzaak hier werkende met Netscher, een fantastische figuur zelfs heeft gemaakt door hem te verheffen tot «the most mysterious and tragic figure in Malay history» (p. 51)!

Maar Crawford-Viator, die den ruigen zeemanstekst van zijn landsman, den Schot Alexander HAMILTON, «A new account of

the East Indies, being the observations and remarks of Capt. A. H., who spent his time there from the year 1688. to 1723.» (Edinburgh, 1727, 2 dln.), goed kende, wist wel beter. Hamilton toch, welke dezen despoot in 1695 te Djohor Lama leerde kennen als een «intolerable» individu, zegt rechtuit en zonder iets van de pas na 1800 bij de Engelschen in zwang gekomen pruderie: «He was a great *Sodomite*, and had taken many of his *Orankays* or Nobles Sons, by Force into his Palace for that abominable Service» (II, p. 95). En Hamilton doet dan een verhaal uit eigen ervaring, hieronder in een noot overgenomen, waarin gesproken wordt van «a Village about twenty Miles up the River», waarmede niets anders als Kota Tinggi bedoeld kan zijn, de eigenlijke residentie van Mahmoed Sjah II.¹

Zoo wordt het duidelijk dat de zetel en begraafplaats van dezen

¹ „A *Moorish Merchant*, who was a *Freighter* on board my Ship [te „*Johore Lama*”, en in 1695], had an handsom Boy to his Son, whom the King one Day saw, and would needs have him for a *Catamite*. He threatned the Father, that if he did not send him with good Will, he would have him by Force. The poor Man had taken an House close by our Ship, and immediately came with his Son on board, imploring my Protection, which I promised him. He had not been half an Hour on board, till a Guard came in a Boat to demand him. I would suffer none to enter but the Officer, and an Interpreter for the *Portuguese Language* [sic!]. The Officer told me his Errand, and, in an huffing [= onbeschofte] Manner, threatned me, if I protected him. I made him no Answer, but taught him to leap into the River, and bid the Interpreter tell the King, that, if he offered the least Violence to any that belonged to me, I would fire down his Palace about his Ears. He had never been contradicted before, much less threatned, and he sent for his *Orankays* to know if I was a King or no. They told him that I was on board of my Ship, and that I would prove a dangerous Enemy, if provoked, and begg'd, that his Majesty would remove to a Village about twenty Miles up the River [= Kota Tinggi; deze ca. 20 mijl van zee uit gerekend; zie hiervóór blz. 482 de afstanden van Djohor Lama en Batoe Sawar, van zee af], and stay till our Ship was gone, which Favour he willingly granted us, and so we traded with some more Security, but were continually in Arms for fear of a Surprise.” (l. c. p. 95—96; zijnde in Hamilton's Cap. 40).

Incidenteel blijkt hier hoe Djohor Lama als koopstad, en als mede-hoofdstad, voortdurend weer oprees uit alle tijdelijke vernielingen, onafhankelijk van des Sultan's persoonlijke kota en toevluchtsoord.

Dat Crawford, onder zijn vollen eigen naam, den tekst van HAMILTON goed kende, blijkt uit het slot-hoofdstuk van zijn „*Journal of an Embassy... to the Courts of Siam and Cochin China*” (1^e ed. 1828, 2^e ed. 1830), gewijd aan het „*Island of Singapore*”, en waarin hij uit Hamilton overneemt — daarbij gebruikend een tweeden druk van 1739 — hoe aan dezen in 1703 dit eiland ten geschenke werd aangeboden door Sultan Abdoel Djalil Ri'ajat Sjah III reg. 3 Sept. 1699—1717; zie ed. 1830, II, p. 401—402, en blz. 599 hierna.

in bedoelde kroniek genoemden «Marhoem Kota Tinggi», alias «Marhoem mangkat di djoelang» — d. i. koud-historisch: wijlen Z. M. die in eind Aug. 1699 werd vermoord, terwijl hij (in staatsie) schrijlings zittende gedragen werd¹ — tegelijkertijd is geweest:

a. de «nieuwe Stadt», die Admiraal Verhoeff c.s. in Jan. 1609 bezichtigden tijdens den opbouw; *b.* de nieuwe residentie, ruim 2 Eng. mijl = $3\frac{1}{4}$ K.M. bovenstrooms van Batoe Sawar (zooals we door Viator weten), in midden 1609 betrokken door den dronkaard-Sultan Alaoedin Ri'ajat Sjah III, welke daarvoor zijn «Makam Tauhid» verliet; *c.* hoogstwaarschijnlijk dus óók de «nègèri di

¹ Aldus Netscher 1870, p. 42, vertalende uit zijn Hikajat: „die stierf terwijl hij schrijdelings zittende gedragen werd”; desgelijks Wilkinson 1908, p. 51: „on the shoulders of one of his retainers”. Deze, in onze tegenwoordige oogen eerder vulgaire manier van dragen, was wel degelijk hoog-ceremonieus bij Maleiers, Boegineezen-Makassaren, en zelfs op Bantam. Wilkinson geeft in zijn Wdb. 1903 i. v. *julang*: „lifting up — as a prince is borne up on the shoulders of his vassals at his installation (a practice confined to princes of Bugis descent), or as a passenger is carried ashore by his crew” (p. 238), alsmede een sprekend voorbeeld uit de Hik. Radja Soelaiman. Westenenk vertelt van den Radja Alam (= Daulat Jang-di-pèrtoewan) te Pagarrojoeng — en van hem alleen — „Wel hield in vroegere tijden de Maleier, vóór den Daulat Jang di Patoean eerbiedig hurkend, de dêtar (destar, hoofddoek) in de hand... Zoo droeg men hem ook de gouden pajoeng vooruit, wanneer hij zijn eenvoudig huis te Goedam verliet om een reis door zijn gebied te maken. Naderde hij een dorp, dat tot de laras Bodi Tjaniago behoorde, dan steeg hij af van zijn paard om op de schouders van een der personen, die hem tegemoet kwamen, als in triomf door het dorp te worden gedragen.” (Minangk. Nagari, 1913, p. 31—32; of 3^e druk, 1918, p. 34). Maar het meest levende voorbeeld is uit 1605 te Bantam, omtrent den jongen in 1596 geboren Vorst, tijdens de feesten bij zijn besnijdenis, over wien de Engelsche factor Scot in zijn dagboek schreef: „Now a word or two in what manner the King was brought out every day,... Alwaies a little afore the shewes came [d. w. z. de stoeten, die eerbiedig hun geschenken aan den jeugdigen Pangeran kwamen aanbieden], the King was brought out upon a mans shoulders, bestriding his necke, and the man holding his legs before him” (Purchas, I, 1625; nieuwe ed., Glasgow, II, 1905, p. 483; en verg. W. Fruin—Mees, Geschiedenis van Java, II, 1920, p. 64). Het was dus het denkbeeld: een mensch als *wāhana* te gebruiken, om boven de menigte uit te steken. Overigens was de gewone deftige manier van een Mal. Vorst om buiten zijn paleis te gaan, óf per olifant, óf gedragen in een palankijn (*oesoengan*) door 4 + 1 van zijn Rijksgrooten, reeds als oude Malaksche adat beschreven in Verhaal XI der Sadj. Mël.; verg. hiervóór blz. 488, noot 1.

Hamilton geeft een gansch ander verhaal der toedracht van den moord, dat zéér typisch is, en dat eindigt: „but, as he [n.l. de Sultan, met een lans in de hand binnendringend in het huis van een Orangkaja, dien hij wou straffen] was entring at the Door, the *Orangkay* past a long Lance through his Heart, and so made an End of the Beast.” (l. c. p. 97).

hoeloe koewala Soengai Rioen, Pasar Radja namanja», waarvan Verhaal 38 der Sadj. Mèl. spreekt als de officieele naam van die nieuwe residentie (zie hiervóór blz. 491—492); *d.* volstrekt zeker de laatste *kota* der Djohor-dynastie aan den eigen Djohor-stroom tot ca. 1719, de hóógst gelegene aan deze, nog wel wat, maar toch niet héél veel verder (hoogstens een 5 K.M.) voor grooter vaartuigen goed opvaarbare, rivier; nadat ál de lager gelegen centra in den loop van bijna 200 jaar achtereenvolgens als residenties (of bij-residenties) waren verlaten bij deze Vorstelijke «vlucht naar boven». Zoodat wij krijgen (verg. blz. 440—441, en 495):

Djohor, ca. 1530—1587, dan Dj. Lama, dat echter als koopstad weer daarna herrees en zelfs doorlopend bij-residentie bleef; (Sèloejoed, bij-residentie, ca. 1564—1587); Batoe Sawar, 1587—1609, dan hernaamd Pangkalan Raja officieel, maar desondanks de hoofdstad blijvend, terwijl «Pasar Radja» de hofstad was van 1609—1613, daarna Kota Sabrang de hofstad van 1613—1615; Makam Tauhid, (ca. 1590—1609 als citadel?), dan als *kota* 1641—1673, d.w.z. kort na de verovering der stad Malaka door de Hollanders op 14 Jan. 1641, tot op den overval van Djohor Lama door de Djambiërs in begin Mei 1673; Kota Tinggi = Pasar Radja (?), 1688—ca. 1719.¹

De situaties van de 6 hier gespatieerd-gedrukte centra staan vast, al blijft dan de precieze ligging van het oude Makam Tauhid aan de «S. Damar» nog in loco te onderzoeken. De ligging der S. Damar, tusschen Batoe Sawar en Kota Tinggi, aan denzelfden Noordoever der S. Djohor, vernamen we door Hervey; en Makam Tauhid lag zóó dicht bij Batoe Sawar, dat de Hollanders in 1641 konden spreken van «Battasouwer, alias Maccam Toukeel», of in 1642 konden getuigen dat de «coninck» van «Johor» — dus de in voorjaar 1641 naar zijn vaderlijke hoofdstad teruggekeerde Sultan Abdoe'l Djalil Sjah II; reg. 1623—1677 — «hadden den naem van Maccam Touheet (dat is aengename stadt) [*sic*] als voor desen Batasouwer genoemd en aen d'oversijde der rievire een nieuwe vasticheijt gebouwt». ² Dit klopt alles zeer mooi met de omschrijving der plek die Verhaal 38

¹ Het jaartal 1688 voor den terugkeer naar „Djohor” uit Tréngganau door den jeugdigen Sultan Mahmoed Sjah II en diens Bëndahara geeft Netscher, o. c. 1870, p. 38. Het jaartal 1719 is benaderend; ib. p. 50—53, 55—56.

² Zie voor deze aanhalingen resp.: Dagh-Register 1640—1641 (1887), p. 196, alwaar op p. 362 blijkt, dat in eind Maart 1641 de naar Patani uitgeweken

der Sadjarah Mël. uit 1614 geeft (zie hiervóór blz. 494, noot 1).

Doch er blijft twijfel bestaan omtrent de gelijkstelling: «Pasar Radja» der transcriptie-Shellabear (1898, p. 190; 2^e ed. 1910, II, p. 264) = Kota Tinggi. Eerstens: is het wel — nu in Engelsche transcriptie — Pasar Raja, en niet veeleer Pasir Raja? Beide Mal. woorden, *pasar* en *pasir*, worden met Arab. karakters precies gelijk gespeld (pa + alif + sin + ra). En Hervey meldt nergens een «Pasar Râja», maar wel degelijk en een flink eind bovenstrooms van Sêloewang, zooals we bij I (blz. 508) zullen zien, een «Pâsir Râja», met vlak daarbij een «Rantau Râja», beide op den Zuidoever. Moet er dus in 't slot van Verhaal 38 der Sadj. Mël. niet veeleer gelezen worden, dat Sultan Alaoedin Ri'ajat Sjah III: «minta pěrboewatkan nêgëri di hoeloe koewala Soengai Rioen, Pasir Radja namanja»?

De sleutel tot beantwoording dezer vraag ligt voor 't grijpen: waar ligt of lag de S. Rioen (Riun)? Blijkt, bij nader lokaal onderzoek, de S. Pěmandi (alias Kěmandian), waaraan Kota Tinggi ligt, óók te heeten S. Riun, dan is inderdaad Kota Tinggi = Pasar Raja. Blijkt evenwel bij het door Hervey vermelde Pasir Raja eene S. Riun zich te bevinden, dan lag de nieuwe residentie in begin 1609 door Verhoeff bezocht, en in den loop van dat jaar door den Sultan van Djohor in zijn lichtzinnigheid betrokken, nog een heel stuk hooger, een eind bovenstrooms zelfs van Sêluang. Mij persoonlijk lijkt echter de stichting zóó hoog de — daar reeds aan moeilijke vaart onderhevige — rivier op, weinig waarschijnlijk.

k. Riviervak Kota Tinggi-Sêluang. Voor de opvaart van dit deel hebben we alleen nog Hervey's tekst, p. 92—94, met een paar plekken daartusschen door Viator aan het einde van zijn tocht genoemd. Het gedeelte Kota Tinggi-Pangkalan Pëtei werd hiervóór bij j (blz. 497) al besproken. Het overzichtelijkst zal nu zijn in tabel-vorm de verschillende namen te rangschikken op rechter- en op linker-oever der S. Djohor, zooals Hervey ze

Sultan van Djohor „met d'eerst aenstaende nieuwe maen binnen Maccam Touheel verwacht wierd”; en het Dagh-Register 1641—1642 (1900), p. 177, alwaar op p. 82, weer met anderen aequivalenten term, gesproken wordt van „Maccam Touheel ofte Johor”. Netscher (o. c. 1870, p. 33) spreekt ook in 1641 van „Djohor — of Makam Tolhied, zoo als toen nog [lees: opnieuw] de zetelplaats des Sulthans heette —”. Sultan Abdoel Djalil Sjah II was een zoon van Sultan Alaoedin Ri'ajat Sjah III († 1613), en dus neef (oomzegger) van zijn voorganger S. Abdoellah Maâjat Sjah († 1623), beide van de Sadj. Mëlajoe.

achtereenvolgens in zijn eigen spelling noemt, met bijvoeging der afstanden zooals hij die vermeldt. De bijgevoegde volgcijfers zijn van mezelf; de plaatsnamen in deze tabel, welke op onze Schetskaart terug te vinden zijn, werden gespatieerd; een *kangka* is een Chin. gambir- of peper-plantage.

Links bij opvaart (rechter- of Z.-oever):

1. Sungei Těmbioh («a little higher» dan Kota Tinggi), p. 92.
5. Pěngkalan Pětei («about quarter mile» van 4), p. 92.
7. Sungei Pěnāga (« $\frac{1}{4}$ mile further» dan 6), p. 92.
9. Chěngkědam (*kangka*; tegen sterken stroom op, vanaf 8), p. 94.

Rechts bij opvaart (linker- of N.-oever):

2. Sungei Pěmandi(an) («a little higher» dan 1) = Viator's «*Sungy Kamandian*». Hieraan de Padang Saujāna («nearly a mile» op), met de Vorstengraven; p. 92, 88.
3. Pulau Pahang («close above»).
4. Sungei Kěmang («half a mile or so further up») = Favre's «small river Kamang» zeer waarschijnlijk, p. 92.
6. Sungei Bědil (« $\frac{1}{2}$ mile up» van 5), p. 92.
8. Kampong Panti (afstand van 7 onvermeld). Vanhier gaat een pad «in six or seven hours» naar den top van Viator's «mountain called *Pantai*», p. 92—93.
10. Sěluang (3 uur roeiens van 9). Vanhier gaat een pad naar den hoofdtop van den G. Měntahak, p. 94—95.

Aangezien Hervey bij de vaart van 8* naar 9 aanteekeent voor de *djaloer* («jalor») waarin hij zat: «The current was very strong, and our progress very slow so far, we put it at not more than $1\frac{1}{2}$ miles an hour, at some bend we actually lost ground for a time» (p. 94), hebben we boven K. *Pantai* zeker ook het punt te zoeken waar Viator van zijn Eng. zeilsloep in een sampan was gegaan in 1826, om nog «about 5 miles» hoogerop te gaan naar zijn uiterste punt «*Lang Dampah*».

Bij K. *Pantai* vertelt Hervey incidenteel zijn bestijging van den G. *Pantai* (p. 93—94), bij Sěluang die van den G. Měntahak

(p. 95—96), beide in den loop van 1877. Bij Sĕluang¹ teekent hij ten slotte aan: «The master of Sĕbādang, the Malay champion, was a Sĕluang man, Sebadang himself being a native of Sāyong» (p. 96). Inderdaad zijn we hier op de zeker reeds lang vóór 1600 A. D. bestaande plaats van dien naam, waar de held van Verhaal VI der Sadj. Mĕl. gezegd wordt slaaf te zijn geweest; hiervóór bij g (blz. 430) is tevens waarschijnlijk gemaakt, dat BADANG bepaaldelijk als Bĕnoewa = Djakoën uit het Sajoeng- of boven-Djohor-gebied ten tooneele wordt gevoerd.

Met Sĕluang — in het Maleisch de naam van een «zoet-watervischje, waarmede men tooverij pleegt» (Klinkert)² — mag tegelijk gezegd worden het gebied der midden-Djohorrivier, dat bij P. Lajang benedenstrooms aanving, bovenstrooms te eindigen (zie blz. 418). Men zou ook de grens kunnen leggen bij K. Pantai, omdat daar het bergstroom-karakter reeds duidelijk wordt.

1. Riviervak Sĕluang-Tanjung Perak (waar de S. Sayong en S. Lĕnggiu samenkomen, om de S. Johor te vormen). Geheel op dezelfde wijze als hiervóór, zou ik in tabelvorm de verschillende namen willen rangschikken, welke Hervey bij dit deel van

¹ Op de Kaart in 6 bladen der Straits Branch (1911) komt de plaatsnaam Sĕluang niet voor; wel iets meer benedenstrooms een „K(ampong) Persek” aan denzelfden oever, dat weer niet voorkomt bij Hervey. Evenmin noemt Hervey den vrij belangrijken rechter-bijstroom S. Tĕlor (op de gezegde kaart foutief: Trelor), die afstroomt van het heuvelland Ulu Tĕlor. Het „Chĕng-kĕdam” bij Hervey meen ik terug te vinden in den landschapsnaam „Chang Dam” op die Kaart bij den middenloop van die S. Tĕlor. — Zie hierna, blz. 509, de vraag of dat „Persek” soms een verhaspeld Bĕsisik kan zijn.

Uit de „Map of British Malaya”, 1920 (1 : 1.267.200; verg. hiervóór blz. 417, noot), blijkt dat thans een automobiël-weg („road metalled”) gaat van Johore Bharu over Tĕbrau naar Kota Tinggi, en hier zich splitst; één loopt recht door naar Mawai (alias Mawi) aan de beneden-Sĕdili Bĕsar; de ander gaat N.W. naar Lombong, op den Z.O. voet van den G. Mĕntabak, en verandert daar in een gewonen weg, die, met een boog naar het N., terugloopt tot waar de S. Sĕmangat in de S. Johor valt. Een tweede automobiël-weg begint bij de spoorweghalte Layang-Layang, en gaat O. ten Z., doch loopt dood. Den eersten weg, met zijn splitsing, vindt men al op de Kaart der Straits Branch; hij dient thans voor rubber-ondernemingen, vroeger voor koffielanden op den G. Pantai (verg. blz. 523, noot 1).

² Deze tooverij is het zgn. *tjoetjoek sĕloewang*, of het „steken” van zoo’n vischje, bij Klinkert niet nader verklaard; maar wel bij Wilkinson 2 maal zelfs (1903, p. 270, 398) als voluit *tj mata* s.: „black art used to blind an unknown thief. This charm is so called from the sorcerer’s poking out the eye of one of these fish with a needle. When a man is blind without apparent injury to the eye it is attributed to this black art.” (p. 398 b).

zijn opvaart noemt (p. 96—98); dit is hier echter niet mogelijk. Er hapert aan zijn tekst bij meer dan een de aanwijzing van den rivierkant, of wel er zijn woorden bij den druk uitgevallen; bovendien is geen der namen die hij noemt terug te vinden op de kaarten die mij ten dienste stonden, behalve één: de S. Sětonggeng (foutief op de Kaart der Straits Branch: S. Slonggeng); waardoor het mij mogelijk was de kampoeng Batu Hampar op onze Schetskaart in te vullen, die een rustpunt vormde bij Hervey (p. 96).

De onduidelijke, misschien wel defecte opsomming van namen tusschen Sěluang en Batu Hampar luidt bij hem: «Between Sěluang and Bātu Hampar, S. Gēmúroh [vermoedelijk op de Kaart der Straits Branch verhaspeld tot: S. Temenoh],¹ S. Rāmūn (tree bearing a sub-acid fruit) [waarschijnlijk een soort *ramoenija*-boom,² waarnaar de Z. O. kaap van Oedjoeng Tanah, de van ouds befaamde kaap «Romania», thans ook wel gespeld «Rumenia», heet], S. Sōlok (a certain knife), we passed S. Gājah (elephant), S. Landak (porcupine), Pōkok Mahong, S. Lahan, S. Sělāsa (a pleasure house), Pāsir Rāja and Rantau Rāja, Malay houses on left at intervals of 7 minutes; S. Děrĥaka, and S. Sětonggeng both on the left, and Bātu Sāwā. Of the above places most take their names from trees or animals, Pāsir Rāja (King sand or strand) and Rantau Rāja (King Reach [in goed-Hollandsch: Konings-rak; verg. ons «Volkerak, Langerak» enz.]) require no further explanation. S. Gēmúroh takes its name from the rushing sound of the stream there; there is an island of the same name close by. S. Děrĥaka or S. Anak Děrĥaka as it is also called, and S. Sětonggeng derive their names, according to the Malay legend in this case as in many others, from incidents which it is difficult to describe in seemly language; however Sětonggeng (the steeper [dus Si Tonggeng, Si Toenggeng]) was the step-mother of Anak Děrĥaka (the rebellious son)... The two streams are about a quarter of a mile

¹ Er staat „Rēmúroh” maar de juiste vorm Gēmúroh (Mal. *goemoeroeh* = „donderend”, van *goeroeh*) blijkt even verder; dit is dus zeker een stroom die van het N. komt, van de Měntahak-keten. Ook de S. Ramun en S. Solok (vraag: Golok?) zoek ik in 't Noorden. Ik vermoed zelfs, dat er in Hervey's tekst iets is uitgevallen als: „being passed on the right” ná „S. Sōlok (a certain knife).”

² *Bouea burmanica* Griff., zie De Clercq-Greshoff, Plantk. Wdb. v. N.-I. (1909), n° 487; die daarna als n° 488 vermelden de *Bouea diversifolia* Miq., welke in de Lampoeng's *raman* heet. Dit is dus wel de *ramoen* van Hervey.

apart. Batu Sâwâ (fishing-weir rock) [dus Batu Sawar n° 2 bij Hervey; verg. hiervóór blz. 437] marks the spot where, says tradition, Sěbâdang picked up a rock to make way for his weir». (p. 97).

In het slot van deze aanhaling krijgen we de zekerheid dat Hervey met zijn éérst vermelde «Batu Sâwa» (aldus toen geschreven, en zeker beter dan «Sâwâ», hoewel het dan toch ook «Bâtu» diende te zijn) inderdaad «Bâtu Sawar» bedoelde; maar Hervey localiseert het begin van Verhaal VI der Sadjarah Měl. over den athleet-kampioen Badang op deze hooger gelegen plek; terwijl Viator, zooals we zagen (blz. 439 hiervóór), in 1826 dat verhaal oververtelde bij zijn «*Tanjong Pootoos*», dus vlak bij het historische en Oudholl. Batoe Sawar, ons i.

Aan welke plek zou de auteur in 1612—'14 zelf hebben gedacht? Hij, Toen Moehamad, noemt op deze plaats géén «Batoe Sawar», zelfs geen «sawar», maar spreekt van een fuik (*lokah*), door Badang gelegd in een «soengai», die nà de episode van Badang met den Spookgeest (*hantoe*), vanwege de vele schubben (*sisik*) daar achtergelaten van den geroofden visch door het Spook, den naam kreeg van Sungai Bě(r)sisik.¹ Doch wààr nu weer een riviértje van dien naam in de S. Djohor valt, ergens tusschen de vereeniging van de S. Lěnggiu met de S. Sayong en — zeg als uiterste grens benedenstrooms — het Linau-eiland, is noch uit Hervey's tekst noch uit de kaarten te weten te komen. Het zou dus kunnen zijn, dat de localiseering van deze eerste Badang-episode zoowel bij Viator als bij Hervey latere «uit-en-inleg» der Djohor-Maleiers bleek bij nader onderzoek. Of kan in het K(amp)ong Persek van onze Kaart (verg. blz. 507, noot 1) dat Běsisik verscholen wezen?

De mogelijkheid dat het door Hervey vermelde Pasir Raja de plek is geweest, waarheen Sultan Alaoedin Ri'ajat Sjah in 1609 zijn hofplaats heeft verlegd toen hij Makam Tauhid-Batoe Sawar in den steek ligt, is hiervóór (blz. 505) reeds besproken. De kwestie zal dadelijk opgelost zijn, zoodra men aldaar de in 't slot van Verhaal 38 der Sadj. Měl. genoemde Sungai Riun vindt. De onmiddellijke nabijheid, blijkens Hervey, van een Rantau Raja, iets hoogerop, maakt die mogelijkheid slechts grooter. In elk geval lagen in 1879 de twee kleine Mal. neder-

¹ De tekst is: „Maka sisik ikan itoe di-boewangkannja kapada soengai itoe, sěbab itoelah soengai itoe di-namaĩ orang Běsisik” (Shell, ed. 1898, p. 27—28).

zettingen van dien naam beide op den rechteroever, een eindje benedenstrooms der S. Šetonggeng, *ongeveer* daar waar de Zee-kaart thans een K(amp)ong Tampui aangeeft als plaats, en de Kaart der Straits Branch (1911) eene S. Tampui heeft, met er tegenover op den linkeroever der S. Djohor eene «Kangka».

Verwonderlijk is echter weer dat de zóó krachtig op beide laatstgenoemde kaarten aangegeven rechterzijstroom S. Šemangat, met aan den mond het plaatsje Ku(ala) Šemangat — Mal. *šemangat* of *soemangat* is ons «levensgeest», die o.a. van een stervende wijkend wordt gedacht in den vorm van een vogel, den *boeroeng pingai*¹ — bij Hervey in 't geheel niet voorkomt. Ook het landschap bezuiden deze rivier heet op de Kaart der Straits Branch «Semangat».

Van de zeer kleine «Kampung Bâtu Hampar», gelegen «this side the river (right bank)» (p. 96), waar de nacht van 26 op 27 Jan. zou worden doorgebracht, vertelt Hervey even verder:

«The Batu Hampar [letterlijk «uitgespreide steen», vandaar «harde onderlaag, rotsplaat, gesteente-bank»,] which gives its name to this place, is a «Krâmat», a sacred rock in the river, on which the devout spread the mat of prayer; it owes its sanctity, according to the legend, to the execution on it by order of the Yam Túan of Kota Tinggi [dus Sultan Mahmoed Sjah II van blz. 501 hiervóór], of one Jit, Pênghûlu of the Jakuns, who had been detected in necromantic practices . . . . Three months after he was met alive and well on the same spot by his son, and

¹ Zie het interessante art. *šemangat* in Wilkinson's Malay-Engl. Dict. (1903), p. 400—401, met tal van aanhalingen, en verg. er *pingai*, p. 486a. De vertaling „levensgeest” voor *soemangat* is o.a. van Klinkert; door Dr. A. C. Kruijt in zijn „Animisme in den Ind. Archipel” (1906) doorlopend met het onduidelijke „ziele-stof” vertaald. Dat er geene gegevens zouden zijn „waarin bepaald wordt uitgesproken, dat de zielestof [lees: *šemangat*, *soemangat*] zich als vogel (inzonderheid kip [?]) voordoet” (Kruijt, p. 175), is bepaald onjuist. Het *boeroeng pingai* = „de grauwe vogel” = „the soul, which among the ancient Malays was believed to be a bird residing in the stomach” (Wilkinson, p. 400), ontbreekt alvast bij hem; maar ook in effigie komt die leven-en-dood-vogel voor: thans o.a. nog op de staketsels om graven bij Baoen (Amarasi, Z.W. Timor); vroeger zelfs op groote glaskralen ingelegd, en meegêgeven aan dooden in antieke graven in Bêsoeki; ook zag ik vogels, als dergelijk symbool, op de wanden van een eerst afgebrand, daarna nieuw herbouwd huis tusschen Waingapoe en Pajeti (Oost-Soemba), dus wel als een soort fenix-symbool. En gewis zijn nog véél meer dergelijke voorbeelden in Indonesië te vinden.

Vraag: welke locale traditie is verbonden aan de bovengenoemde, hoewel niet door Hervey vermelde, S. Šemangat?

from that period he used to haunt the spot. He is also said to assume at times the form of a white cock; when met in human form, he disappears, and a white cock is seen vanishing in the distance» (p. 97).¹ Daargelaten dat we straks bij *m* (zie blz. 532—533) den Bukit Pěnyabong zullen aantreffen, waar een overwinnende Radja versteend heet op den top als «a cock in white stone», zou ik iets heel anders willen vragen.

Er is een historisch-befaamd Batu Hampar in de Sadjarah Měl., Verhaal 34, dus in het slot-verhaal van den vroegeren textus receptus. Daar wordt het voorgesteld alsof, na de inneming van Malaka door Albuquerque in 1511, de «regeerende Sultan Ahmad» — versta inderdaad: de Radja Moeda of troonopvolger — zich terugtrok naar Pagoeh (aan den middenloop der Moe-ar-riviér) en zich een kota bouwde te Běntajan, terwijl zijn vader Sultan Mahmoed — dat de feitelijk regeerende Sultan was, maar die, als opium-schuiver, héél veel aan zijn zoon overliet — «stil hield te Batoe Hampar». ² Reeds Newbold moest in 1839 erkennen, dat hij (bij zijn persoonlijk bezoek aan het Moe-ar-gebied in 1833, na bestijging van den Goenoeng Ledang, alias Mount Ophir, van Malaka uit), een paar plaatsen door de Sadj. Měl. uit het Moe-ar-gebied genoemd in Verhaal 13 niet terug kon vinden; en evenzoo blijven «Battu Hampar» en «Bentayen» uit Verhaal 34 bij hem onopgelost. ³ Natuurlijk zijn er méér plaatsen «Batu Hampar» op het schiereiland Malaka; een

¹ In *Sept. 1879* weer voorbijkomend, schreef HERVEY (verg. hiervóór blz. 419, noot 1, slot): «The rockiness of the river-banks between Pěngkalan Těbā and Sěluang was quite a feature in the scenery on this trip down the stream. On my previous trip (returning from Blūmut) they were all concealed by the floods.... Bātu Hampar was quite bare this time, and was surrounded with sticks bearing bits of white cloth, placed by those who had paid their vows there.» (*Journ. Str. Br.* n° 8, Dec. 1881, p. 124).

² De tekst luidt: «Maka Soeltan Ahmad poen oendoer [= afdeinzen; n.l. van de kota Malaka] ka-hoeloe Moe-ar. Maka Baginda dijām di Pagah [lees: Pagoh, of Pagoeh; het «Pago» der Port. bronnen], dan Soeltan Mahmoed dijām di Batoe Hampar; maka Soeltan Ahmad bėrkota di Bantajan» (ed. Shellabear, 1898, p. 161 r. 21—19 v. o.). In den 2^{en} druk, 1910, II, p. 225 staat verbeterd: Pagoh, conform de Kaart der Straits Branch (1911); zie ook volgende noot.

³ Sprekend over de plaatsen «Rotan Siam» en «Tumang Siam» in Verhaal 13, bij 't relaas van den overland-aanval door Siam op Malaka via Pahang, zegt Newbold: «I was unable to find out the precise localities mentioned here by the author of the *Sejūra* [er staat: *Segūra*] Malayu, though every enquiry was made near the spots where these remarkable occurrences were supposed to have taken place. The tradition, however, of the defeat of the Siamese was

daarvan noemt Newbold in Rëmbau (II, p. 117) bij de N. W. grens van Malaka, ook thans nog op de Kaart der Straits Branch (1911) als K(ampong) Batu Ampar terug te vinden; een ander «Batu Ampar», een eindje bovenstrooms van de kota Malaka, en beneden «batu brandan» = Batu Bëřëndam van thans, kaartert EREDIA in zijn hs. van 1613 tot 2 maal toe (ed.-Janssen, 1882, p. 11 v° en 12), waaraan, wegens hetgeen Albuquerque Jr. in zijn *Commentarios* (1557, III, cap. 29) vermeldde, in dit historisch verband zéér goed gedacht kan worden.

Toch blijft de mogelijkheid open, dat het plaatsje Batu Hampar aan de boven-Djohor, welks gewijde rots in de rivier thans in verband wordt gebracht met Sultan Mahmoed Sjah II (reg. 1685—1699), inderdaad iets te maken heeft met Sultan Mahmoed Sjah I (reg. ca. 1488—1528); welke immers, na de Malaka-katastrofe (16 Aug. 1511), en na [??] de inneming van zijn sterkte

universally current. In 1511, Ahmed, Sultan of Malacca, when his city had been taken by the Portuguese, retreated up the Muar river, to a place called Pagoh, about fifteen or sixteen miles from Gressik, now [= 1833] under the Panghulu Besar, Inchi Mui. Sultan Mahmud remained at Battu Hampar and founded a fort at Bentayen [dit is conform Leyden's vertaling, 1821, p. 357; maar onjuist, blijkens voorgaande noot]. According to (the) Sejara Malayu, the Portuguese pursued Ahmed up the river, attacked and took Pagoh, Ahmed fled farther up to Panarigan, near Jompole, and thence, accompanied by Mahmud, repaired to Pahang. The latter subsequently established himself at Johore [lees hier: Bentan]. Many of their adherents [hier is Newbold-zelf weer aan 't woord] remained in Muar and Segamet [= het midden-Moeargebied], and in course of time established a primitive form of government, directed by four elders, styled Tuah Campongs, who ruled under the sultans of Johore until 1119 A. H. [= 1707 A. D.]. The four campongs were those of Pagoh, Sungie Ring, Sungie Terap, and Gressik." (*Account British Settlements in the Straits of Malacca*, 1839, II, p. 157—158).

Deze 4 door Newbold vermelde namen vindt men op de Kaart der Straits Branch (1911), de Muar opgaande, terug in de volgende orde: 1. S. Terap, linkerzijstroompje, een eindje bovenstrooms van de hiervóór (blz. 114, noot) behandelde S. Sendok; 2. S. Ring, flinke rechterzijstroom, afkomend van Mount Ophir; 3. Kg. Gersek, bij een groote bocht van de Muar (verg. ook de kaartering van „Gressik” in Moor's *Notices of the Eastern Archipelago*, 1837, bij p. 246); 4. S. Pagoh, flinke linkerzijstroom, afkomend van het scheidingsgebergte (Sempadang Hills, ca. 600 M.) tusschen de Muar en Batu Pahat.

Een Parit Siam staat echter op die Kaart waar de boven-Muar uit het Westen (Nëgri Sembilan) komt, en met een bocht van 90° zijn loop in Zuid-richting begint door het Muar-gebied. Kan dit niet zijn het Tumang Siam (ongeveer „Siam's Keer-weer” in vertaling) van Verhaal 13 der Sadj. Mël.? Ten onrechte heeft Shellabear dezen plaatsnaam in zijn beide transcripties niet met een hoofdletter T geschreven (1898, p. 55 r. 18; 1910, I, p. 77 r. 10), zooals Leyden wel had gedaan (1821, p. 124).

Pago = Pagoeh aan de Moea-rivier (Juli 1520), via Panarikan, alias: den «Overhaal» aan de S. Jěmpol (een der bronrivieren der S. Muar in het landschap Jěmpol, Nėgri Sěmbilan) vluchtte naar Pahang,¹ samen met zijn zoon Ahmad, en vervolgens zich vestigde op Bintan, waar zijn sterkte Kopak, aan den N. oever der baai van Riouw, eveneens door de Portugeezen ingenomen en verwoest zou worden (Nov. 1526). Zóó vertelt het ten minste de Sadj. Měl. in Verhaal 34 en 36; met bijvoeging hier tusschen haakjes van de data, die door de Port. bronnen vaststaan. Maar . . . uit diezelfde Port. bronnen blijkt, dat de opiumschiiver-Sultan Mahmoed Sjah I reeds in 1513 hoog en droog op Bintan zat, en er vóór 6 Jan. 1514 zijn zoon en troonopvolger (dus dien zgn. «Sultan Ahmad») had laten ombrengen; zijn sprekend portret van dien datum als Sultan-van-niets gaat hieronder in de noot.² Vrage dan nu: is Sultan Mahmoed in 1511 niet veeleer, na overland het Moea-Pagoeh-gebied te hebben bereikt, overland dóórgegaan naar den bovenloop der Batu-Pahat-rivier (per olifant natuurlijk; dit «schip van

¹ Over dit thans nog welbekende Panarikan, als trait d'union tusschen de boven-Moea en de boven-Pahang, zie nader de **Bijlage** hierachter, sub h (blz. 585—586). Zoo spreekt in 1911 Barnes van „the well-known route . . . over the 'Penarekan' to the Muar" (J. S. Br. n° 60, p. 38).

² Op 6 Jan. 1514 schreef toch de Kapitein van Malaka, Ruy de Brito, in een belangrijk rapport aan Koning D. Manuel, het volgende over gezegden ex-potentaat: „De gewezen Koning van Malaka is, na verslagen te zijn, gevlucht naar een eiland geheeten Bintan („Bintam"), ver van hier; hij noemt zich koning daarvan. Hij heeft reeds vele boodschappen hier gezonden; hij zegt vazal te willen zijn van Uwe Hoogheid; ik heb het geschreven aan den Gouverneur[-Generaal] der Indiën. Hij heeft zijn zoon gedood, omdat (die) niet wilde toestemmen in zijn wensch, want de vader wilde vrede, en hij niet; hij is dood. De koning heeft weinig volk; hij is oud, vol van amfoen; hij doet niets, en is niets; en de zijnen verlaten hem; en, zooals hij het aanlegt, gaat hij te gronde, zonder uitweg. Nooit heeft hij mij in zijn brieven gezegd waar hij aan vasthield, of wat hij meende; hij is als een man zonder zinnen." (Alguns Documentos . . . da Torre do Tombo, Lisboa 1892, p. 349). En voeg daarbij het 4 jaar oudere getuigenis, dd. 6 Febr. 1510, van den te Malaka gevangen zittenden Ruy d'Araujo in zijn geheimen brief aan Albuquerque, waar hij schrijft: „Uwe Genade zal weten dat de koning van Malaka niet regeert, noch het gezag uitoefent over 't land, noch geëerd is, noch gevreesd als vorst. Het is een man die altijd in een huis zit, als een Observant [= Franciscanermonnik]. Hij heeft het gezag en de regeering gegeven aan den Běndahara, zijn oom, en deze Běndahara heeft zich meester gemaakt van alles, enz." (ib. p. 221), waarop dan d'Araujo een boekje gaat opendoen over dezen gehaten tiran; denzelfden van Verhaal 27—33 der Sadj. Měl., Běndahara Sri Maharadja (I), in 1510 of begin 1511 gedood op last van Sultan Mahmoed.

de *rimba*»), en dóórgegaan dan weer over het door LOGAN in 1847 begane Djohor-pad tusschen Batu-Pahat-, boven-Sẽmbrong- en Lenggüu-rivier (zie bij m, blz. 521—522), om aldus eerst «stil te houden te Batoe Hampar» aan de *boven-Djohorrivier*? Alwaar immers in ca. 1530 zijn — naar het schijnt in ca. 1514 op Bintan uit Toen Fatimah geboren — jonge en energieke zoon Sultan Alaoedin Ri'ajat Sjah II (de «Radja Ali, timang-timangan-nja Radja Këtjil Bësar» van 't slot van Verhaal 34 der Sadj. Mël.; ed.-Shellabear, 1898, p. 163, r. 18—17 v. o.) de nieuwe hoofdstad Djohor aan den benedenloop zou gaan stichten.

De vraag klemte te meer, omdat hierna (blz. 522, slot der noot) zal blijken, dat er een plek Dëlek bij de boven-Kahang moet bestaan — verg. onze Schetskaart —, aan of nabij dit door Logan in 1847 gevolgde pad, waarvan Hervey in Sept. 1879 vernam, dat er moesten zijn «the remains of an extensive building surrounded with brick walls». Locaal onderzoek zal hier alleen antwoord kunnen geven.

In 2¼ uur roeiens kwam Hervey dan op den nu volgenden morgen (27 Jan.) van, «Kwala Bātu Hampar», zooals hij ten slotte zegt (p. 97), naar «Tanjong Pêrak» (p. 98). Hier en daar vermeldt hij, tegen zijn goede gewoonte, niet aan welken kant de daarbij door hem genoemde namen te zoeken zijn. Achtereenvolgens noemt hij: even na de kampoeng een S. Batu Hampar («a river of the same name», dus ook zeker aan de linkerhand); dan «Lûbok Këndur (gourd hole)» en «Tanjong Blit» (p. 98), beide naar het schijnt rechts; dan, «on the left», S. Dâun Lâbûh» en «Tâuah [lees: Tânah] Dâpar». Ruim halfweg «we pass S. Pêlang Pûtus (severed-boat river), here the jungle on both sides is very beautiful. According to tradition, the river just mentioned owes its name to one of the numerous feats of Si [er staat: Se] Bâdang; it is stated that he and his wife Nênek Panjang went out in a pêlang boat [een soort schouw; ook *pilang*] together fishing, she in the bows and he at the stern, and that each, seeing a fish at their respective ends, paddled in opposite directions, and paddled with such force that the boat parted in two in the middle. It will be seen from the above that Nenek Panjang was a fair match for her husband in physical prowess». Een half uur later volgt: «Jâlor Putus (a rock to the left which occasioned the damage

referred to)» (ib.), zoodat de S. Pelang Putus wel ten N. zal zijn.

Zonder dat Hervey het zich bewust is geweest, kwam hij echter bij dit punt Jalor Putus = «de Gebroken Kano», voorbij aan het punt dat in alinea 4 van Verhaal VI der Sadjarah Mēlajoe geboekstaafd staat als Batu Bēlah; de plek vlak bij de «monding der Sajoeng» (kuala Sayong) — aldus tot 3 maal toe er gelocaliseerd —, waar BADANG de «*karas-toespilje*» («ulam karas»; *niet* «kuras») voor den Vorst van Singhapoera, Sri Rama Wi(ra)krama, moest gaan halen, en er alléén heen toog in zijn pelang (of pilang, zolderschuit) van 8 vaām lengte of 14½ M., boomend met een boom (galah) van kēmpas-hout zoo dik als één omvāming. Aangekomen op deze plek, waar de verlangde geurige toespiljs te vinden was, «klauterde hij er in den (daar groeienden) *karas*-boom» (*Aquilaria malaccensis* Lam., den aloëhout-boom), maar de takken braken, Badang viel er uit, bleef zelf ongedeerd, doch zijn (harde) kop spleet een grooten steen (onder den boom) in tweeën; en: «Tot heden toe is die steen nōg ter Sajoeng-monding, en wordt genoemd Batoe Bēlah; en de boomstok en de zolderschuit zijn (er ook) nog tot heden ten dage.»¹

Want, waar zijn we hier precies? Op niet meer dan één kwartier roeiens stroomopwaarts — dus: op minder dan 5 minuten roeiens stroomafwaarts — van den uitloop der Sayong, der «schuins-inlopende» rivier (Mal. sājoeng = ons «geeren»), in de berg-bronrivier der S. Johor, de Lēnggijoe, en hun vereeniging onder den naam van S. Djohor, zeg ten rechte: «Juweel-rivier».

Immers, Hervey, die zoo kranig nauwkeurig met zijn horloge in de hand de opvaart heeft geboekt, geeft deze opvolging van tijden: «At 10.37 a.m. [op Ma. 27 Jan. 1879] we pass S. Pēlang

¹ De volledige tekst ter zake luidt: „Dan apabila Radja Singapoera hendak santap, maka Badang di-soeroeh Baginda mēngambil oelam koeras [*lees*: karas; zie hiervóór blz. 432 met noot 1] di koewala Sajoeng; maka Badang poen pērgilah dēngan sa-orang dirinja djoega, pelangnja pandjang dēlapan dēpa, galahnja batang kēmpas sa-pamēloek bēsarnja. Tēlah sampai ka-koewala Sajoeng, maka di-pandjatnja koeras [*lees weer*: karas] itoe, maka dahannja poen patah, maka Badang poen djatoh ka-tanah, kapalanja tērhhēmpas kapada batoe bēsar; maka batoe itoe poen bēlah doewa, kapala Badang tijada bēlah. Sēkarang poen lagi ada batoe itoe di koewala Sajoeng, di-sēboet orang Batoe Bēlah; dan galahnja dan pelangnja itoe poen ada lagi datang sēkarang ini.” (Shellabear, 1898, p. 28—29; of 2^e ed., 1910, I, p. 40). Leyden's vertaling sluit hier zelfs: „and that said prow, with the trunk of the tree which he used for an oar, are still to be seen at Cowala Sayang.” (1821, p. 57).

Pûtus.... At 11.13 we passed Jâlor Pûtus.... At 11.26 we sighted Tanjong Pêrak, the point between the Lënggiu and the Sâyong: at 11.31 we entered the Lënggiu with a sharp turn to the East, the Sâyong being N. W.» (p. 98; de spatieeringen zijn van mezelf).

Wil men soms nog ontkennen, dat èn de *Karas*-boom èn de versteende *Galah* èn de versteende *Pelang* èn de *Batoe Bëlah* van het Maleisch verhaal uit ca. 1612, alle hier ter plaatse, bij het tegenwoordig geheeten Jalor Putus, voor het Djohoreesche volksbesef toen aanwezig waren? En dat dus — zooals reeds hier-vóór op blz. 430—432 werd aangegeven — Hervey's «*Galah Si Badang*» hier gelocaliseerd moet worden?

m. De Lënggiu-rivier (van Tanjung Perak tot den voet der Bëlumut-bergketen); wis Favre's raadselachtige «*Negayoung*» (zie blz. 519, noot 1). Hier dan komen de luttel overblijfselen van Hindoesche oudheden voor — naar de plaatsnamen te oordeelen, die Hervey met zekere verwondering meedeelt, onder toevoeging dat hij er geen verklaring van kon krijgen —, waarop men met nadruk de aandacht moet gaan vestigen, zoodra een ernstig archaeologisch onderzoek van het Djohor-stroomgebied in gang zal worden gebracht.

Twee van die namen zijn buiten allen twijfel: *Pasir Bërhala* en *Gajah Mina(h)*. Beide plekken aan den rechteroever van deze bronrivier, ca. $2\frac{1}{2}$ uur boomens (met de Mal. *galah*) van elkaar verwijderd, duiden, zóó diep in de thans haast onbewoonde wildernis, de plaatsen aan waar resp. een of meer Hindoe-beelden, en een of meer *makara's* te vinden moeten zijn.

Van den eersten naam zegt Hervey met zekere verbazing: «*Pâsir Bërhâla* (idol sand) of which no clear account was given» (p. 99), n.l. door zijn begeleidende inlanders van 12 man, waaronder, behalve Maleiers, ook eenige Djakoen's (verg. hierna blz. 522 en 526—527). Van «*Gâjah Minah*» (p. 99) noemt hij alleen eerst den naam, en voegt even verder toe: «I could not ascertain how this place had got its name».

Een derde plek moet naar mijn meening ook in onmiddellijk verband gebracht met vóór-Mohammedaansche tijden: de top van den Bukit Pënyabong, of «*Hanengevecht-Berg*», waarvan de plaatselijke legende op blz. 532 zal volgen. In deze legende speelt toch «*Râja Chûlan*» (p. 110), welbekend uit Verhaal I der

Sadj. Měl. als de autochthone boven-Djohor-vorst dien de Kling-sche veroveraar, Radja Soeran, in een tweegevecht doodde, de groote rol, en moet tot heden ten dage bovenop dien top versteend staan, als «a cock in white stone» (ib.). Deze, waarschijnlijk Zuidoostelijke, bijtop van de Běloemoet-keten werd echter niet door Hervey bezocht; de legende hoorde hij pas, toen de afdaling van den «Blûmut»-top al was begonnen op 3 Febr. De plaats er aan gegeven op onze Schetskaart (n° 12), is een gissing.

Omtrent twee namen is twijfel wel degelijk mogelijk, of ze niet veeleer tot de Moh. Djohor-periode behooren: Sempang Mahaligei (of: Simpang Maligai); en Lubok Bilik, hetwelk een «Krâmat» moet zijn (p. 100). Van de eerste plek voegt Hervey toe: «where used to be the Royal fishing box»; van de tweede echter: «but we got no details».

Al deze 5 plekken komen onmiddellijk in aanmerking om lokaal te worden onderzocht. Als 6^e plek zou ik er aan toe willen voegen Tanjung Perak, de plaats van samenvloeiing der Sayong- en Lěnggiu-rivieren; daar toch gewis aan de oevers der Lěnggiu Hindoe-nederzettingen moeten zijn geweest, blijkens het bovenstaande; terwijl óók het stroomgebied der Sajoeng (in den aanhef van Verhaal VI der Sadj. Měl. met name genoemd), met zijn in hoofdzaak thans door Djakoen's bewoonde lagere, deels moerassige oevers, daarvan zijn deel kan hebben gehad, vooral omdat de Sajoeng het meeste water afvoert. Vermoedelijk is dus de rechthoekige punt waar beide zich vereenigen, en die tot heden de «Zilver-Hoek» heet, een van nature aangewezen plek geweest voor een belangrijke vestiging.

Alvorens nu, na dit algemeen overzicht van de voor ons gewichtigste gegevens die in Hervey's reisverhaal verscholen staan, diens zinnen in vol verband te geven, moet één vraag worden aangeroerd die vanzelf op de lippen komt bij dit opvaren der «Lěnggiu»-rivier, zooals Hervey steeds spelt, of wel, naar onzen Holl. trant, dezer Lěnggijoe-rivier. De vraag: heeft Lěnggijoe iets te maken met den pseudo-Siameeschen naam Klang Kio = Ganggājoe, welken de «soengai Djohor», en zeer speciaal de «hoeloe soengai Djohor», in vóór-Mohammedaanschen tijd gedragen zou hebben volgens Verhaal I der Sadjarah Měl. (verg. uitvoerig ons I^e Gedeelte, blz. 118—123)?

Naar mijn overtuiging: *ongetwijfeld*! Mijns inziens is dat «Siameesche» Klang Kio, beteekenende naar den uitleg van

den Maleischen tekst «përbëndaharaän përmata» of «Juweel-schat», beteekenende volgens zoowel Leyden als den blijkbaar ten deze deskundigen Dulaurier: „En siamois *khlang khiaw*, «le lieu de l'émeraude», dat dan weer, omdat de Maleiers «dit niet konden uitspreken», «werd tot Ganggājoe», — niets anders als een proefje van Djohoreesche in- en uitlegkunde van ca. 1612 A. D. om den waren, óók toenmaals reeds levenden, naam Lënggiu-Lënggijoe voor de berg-bronrivier der Soengai Djohor te verdestigen en te verwringen tot een Siameeschen vorm; en om dan verder dien aldus verwrongen naam met een etymologischen salto-mortale weer «gelijk» te kunnen stellen aan den totaal anderen naam, ook toen nog in de volksheugenis levend, en geldend voor den eigenlijken Djohor-stroom in zijn geheel: Ganggāyu = Wurawari. Terwijl dan in dienzelfden «uitleg» van ca. 1612 óók bewaard bleef de verre voortleving van den ouden landsnaam Galuh = «Juweel», Arab. Djauhar, het land der Jav. wong wari-galuh (zie ons I^e *Gedeelte*, blz. 96—97), der lieden dus van het «Jauhar-Johor-water».

Maar wàar lag dan toch de «groote stad» Ganggājoe aan dezen stroom van dienzelfden naam, met haar *kota* van «zwarten steen», welke nog in 1612—1614 bestond (waarschijnlijk in ruïne) aan dezen «bovenloop der Djohor-rivier»? — *Dit* is de gróóte, de prae-eminente vraag, welke alinea 13¹ van Verhaal I der Sadjarah Mëljoe ons stelt. Is het niet verbazingwekkend, dat zelfs een man als HERVEY, Malaicus-historicus-Singaporeaan, haar nergens aanroert? Lag zij bij Kota Tinggi? Of lag zij niet eer hoogerop, aan de Lënggiu-«Klang Kio»-zelve, dus b.v. óf bij Pasir Bërhala, óf bij Simpang Ma(ha)ligai? *Dit* is dus, doortellend op het boven gegeven lijstje, de zevende vraag, welke lokaal dient te worden onderzocht aan de Lënggijoe-rivier; maar in betekenis de Aller-, allereerste. Want men vergete het niet: het Djohor-stroomgebied is na ca. 1720 wildernis geworden, en wildernis gebleven; geen latere Maleische opbloei heeft het in zijn vereenzaming gestoord; geen Eur. ondernemingsgeest heeft tot 1920 den bodem omgewoeld, tenzij voor enkele koffie- en rubberlanden boven Kota Tinggi; zelfs de in 1909 gereed gekomen

¹ Geteld naar de indeeling der editio princeps door Abdoellah Moensji (ca. 1840), en van de tekstuutgaven-Shellabear in Arab. en Lat. karakters (1896; 1898, 1910); alsmede van den herdruk-Klinkert (1884). In de editie-Dulaurier (1856) loopen alle zinnen van een zelfde hoofdstuk door.

spoorweg-verbinding Johor Bharu-Gēmas-Tampin, en zoo verder hetzij naar Malaka of naar Kuala Lumpur, heeft enkel bij de halten Layang-Layang en Rēngkam den bovenloop der S. Sayong overschreden (boven het punt waar de kleine S. Siam er in valt; zie onze Schetskaart) en weer achter zich gelaten; dus de S. Lēnggiu-zelf niet eens van verre aangeroord.

Kortom: de *kota* van zwarten steen, in 1612 nog geheeten «Ganggayu», moet er teruggevonden worden. Mits men, van Singapore uit, maar ga zoeken! —

Ziehier dan de te dezer zake dienende reisverhaal-gedeelten van HERVEY in hun vol verband:

«At 11.26 [op Ma. 27 Jan. 1879] we sighted Tanjong Pêrak, the point between the Lēnggiu and the Sāyong:¹ at 11.31 we entered the Lēnggiu with a sharp turn to the East, the Sāyong being N.W.(;) we found the Lēnggiu quite sluggish, all the force of the current in the Johor being apparently contributed by the Sayong. In half an hour trees began to get in the way, both sides of the stream, which is not often more than 20 yards [= 18,3 M.] broad² and very winding, and if possible more beautiful than before. At 12.10 p. m. we passed Sungei Kē-manggit, and at 12.22 we came upon three wood cutters' huts to the left, little cramped huts set upon tall and somewhat slight poles; here we stopped for tiffin till 1.12 p. m. At 1.38 p. m. we passed Sungei Sādei [dus: breed-hellende, uitgestrekte rivier; Mal. *sadai*], at 3 p. m. a Jakun's clearing and hut on the right; 3.21 Sungei Sēbang on the right. At 3.35 we went over Lobang Ajar[?] with powerful current and whirlpool. At 4.5 p. m. on our left was Pasir Bērhalā (idol sand) of which no clear account was given.³ At 4.36 had

¹ Het kan niet anders, of in het slordig reisverhaal van den abt FAVRE (zie hiervóór blz. 420, 435, 484 noot) is dit punt bedoeld met zijn woorden: „At the 9th [Sept. 1846] at about nine o'clock A. M. I reached the junction of the two rivers Sayong and Negaoyoung [sic!] with that of Johore; I was then informed that both were inhabited by Jakuns; but etc.” (Journ. Ind. Arch. III, 1849, p. 53—54; of herdruk, Paris 1865, p. 117). Maar wat kan Negaoyoung in vredesnaam zijn?? Soms Naga uyung = „Slingerende Slang”??

² Verg. hiermee de domme fout bij FAVRE (zie hiervóór blz. 484, noot), die over de Sayong maar steeds van „feet” spreekt, waar hij „yards” bedoelde.

³ De voor ons belangrijke namen en opmerkingen werden hier en verderop gespatieerd overgenomen. — Wat ik van het voorafgegane Lobang Ajar moet denken, weet ik niet; is dit geen drukfout voor Lobang Ayēr, dan zou het kunnen beteekenen: „Kluizenaars-kuil” (Mal. *adjar*); doch zou

half an hour's work in cutting through a tree fallen across the stream, and now the opportunity was taken of cutting some poles for «gâla» [lees: gâlah] to punt us along with, and we certainly got along half again as fast as with the paddles. At 4.18 p. m. we passed Pulau Tanjong Putus, at 5.37 Lûbok tirok [«elger-kolk» = wellicht «spitse kolk»?; Mal. *teroek, têtirok*], at 6.6 p. m. Sungei Tengkil [zie onze *Schetskaart*, overgenomen van de «S. Tengkil» op de Kaart der Straits Branch, 1911; Mal. tengkel is «balletje, keutel»].¹ Jungle can be touched on both sides. At 6.19 Sungei Mâchap flows in to the right. After cutting our way through more fallen trees we reached Gâjah Mînah...., about 5 minutes past 7 p. m. For more than half an hour we had been enjoying a delicious evening with the light of the young moon; I could not ascertain how this place had got its name. The only sign of humanity about it is a very elementary sort of shanty [= hut]....; we preferred the jâlor for sleeping quarters, the shanty and its neighbourhood abounding in leeches.... We must have had to cut through a dozen trees or more during the day. Every now and again everything had to be taken out of the boat and put on a tree and then the boat could just scrape under, we were also constantly having to lie flat; about three hours were lost with these constant stoppages. During the wet season, it is only the Lënggiu in which snags [= boomstronken], etc. are so unpleasantly familiar; the Johor is free from them as far as boats of light draught are concerned, indeed during our trip, a steam launch could quite well have gone up as far as the mouth of the Lënggiu. The Johor river is certainly a fine one, but in the Lënggiu, though narrower, the beauty of the scenery increases;.... In places the under soil has the prevailing red hue of Singapore [met zijn welbekend rossig *lateriet*-type] but it is mostly sandy, though occasionally it appears to be of a better quality. Now and again whitish clay under-lies the red.» (p. 98—99). Deze laatste verschijning van witte

dan Hervey er niets over gezegd hebben?? Waar hier en verderop bij de Mal. rivier- en plaatsnamen, voor zoover Hervey ze niet verklaarde, niets mijnerzijds werd toegevoegd, gelukte het niet bij Klinkert en Wilkinson iets ter verheldering te vinden, resp. in hun Wdbk. van 1910, 1916 en 1903.

¹ Deze naam is gespatieerd, omdat hierachter zal blijken (blz. 535), dat *deze* linkerzijrivier van de S. Lënggiu bedoeld kan zijn in de raadselachtige alinea 14 van Verhaal I der Sadj. Mël. — Machap is ook een district in Malaka.

klei kwam ook reeds voor bij Batoe Sawar, alterneerend met roode klei (lateriet); zie toch Hervey, hiervóór blz. 438.

Na hier bij het, helaas ononderzocht gebleven, Gadjah Mina = «Walvisch, Cachelot, Dolfijn», letterlijk «Olifants-visch» = *Makara*, den nacht te hebben doorgebracht in hun djaloeer, gaat Hervey met zijn reisgezel Hullett den volgenden dag de al meer tot bergstroom wordende LĚnggijoe hooger op. Hij krijgt tevens den nagalm der verhalen van LOGAN'S toer in najaar 1847 (de LĚnggiu en Johor af; komende van de boven-Sěmbrong), en van FAVRE'S toer in najaar 1846 (de Sayong op; en daarna de Běnut af), nog levend in den mond dezer LĚnggiu-bevolking van 1879, half Maleiers, half Djakoen's; beide toeren toenmaals geheel gedaan ter wille van navorsching dezer orang Běnoewa, verg. hiervóór blz. 420—421, en onze Schetskaart. Aldus:

«*Tuesday, 28th.* — To-day was simply a repetition of yesterday, saving for the increase of snags and fallen timber. At 12.43 we passed on our right Sěmpang [lees wel: Sempang] Mahaligai (palace) where used to be the Royal fishing box [letterlijk dus: «Paleis-dwarsweg»; Wilkinson in zijn Malay-Engl. Dict. van 1903 heeft «*sempang* or *simpang*» geen «sěmpang»; de schrijfwijz «mahaligai» voor het Tamil-Mal. *māligai* is een verdefting, die ook reeds voorkomt in den aanhef van Verhaal 32 der Sadj. Měl.: Kota Mahaligai = Patani;¹ verg. den analogen plaatsnaam *Balige* aan het Toba-meer, den ouden zetel van Si Singa Mangaradja of den Batakschen «Priester-vorst»]. 12.46, huts to the left, 1.25, S. Ayěr [er staat: Ayeě] Pŭtih on right. . . . At 1.38 passed Lŭbok Bĭlik [= «Kamer-kolk»] on our left, said to be a «Krĕmat», but we got no details. At 1.57 we had Sungei Těngkělah on our left, and at 2.8 Sungei Těmpĭnis [er staat: «Tempĭnis»; het is de boom *Sloetia sideroxylon* T. et B.; een gelijknamige zoutwater-visch komt hier niet in aanmerking;]: Sungei or Pěng-kĕlan Těngkělah is the place where Logan re-embarked for Singapore on his return from his trip in 1847 up the Endau river and through the interior of Johor.²

¹ Midden in Verhaal 10 der S. M. heet deze zelfde plaats: Kota Maligai. Verg. V. d. Tuuk's Kawi-Wdb. IV (1912), p. 592a, i. v. *malige* en *maligya*, alsmede p. 1000b i. v. *baligi*; doch *Balige* noemt hij daar niet. Wilkinson (p. 665) zegt echter: „*mahaligai* is the commoner form”.

² LOGAN's eigen woorden voor 1 Oct. 1847 zijn: „Four days walking [n.l. op „the Johore path”, dat een eindje beneden Pangkalan Padang aan de Sěm-

Its name derives from a fish, and in former days it was one of the retreats of Royalty. 2.10, Jakun hut in clearing on the right, and again at 2.39. At 5.26 p. m. we reached the limited Kampong of Kêlësâ Bâniak [zie blz. 532], occupied by both Malays and Jakuns; there were three huts on the bank, the huts were very low on high piles, . . . This place is named from a fish, Kêlësâ, which is said to abound here . . . The river had, we were told, been much higher a few days before, about 12 feet [= ca. $3\frac{1}{2}$ M.], as we judged, above its present level. Next day (29th) we took on a Malay and two Jakuns, more poling and a great deal of cutting work, the stream narrowed so much that there was but just room for the jâlor to pass. We saw more hill coffee shrubs with good-sized berries on the brong, de Z.W.-bronrivier van de Endau, begon] brought me over the central mountain chain of Johore, (of which Gunong Lulûmut [= Bêlumut] forms the principal member), and past the source of that river, to Pânkállan Tinkalá on its right bank. Here a canoe was procured which carried us with great rapidity down the stream nearly to Kotá Tingi, where I had the good fortune to find the Rájá Kichi [= R. Kéchil = Favre's „Panghulu” van het jaar te voren.]” (Journ. Ind. Arch. I, 1847, p. 244).

Op de Kaart der Straits Branch (1911) staat geen „Johore path” van de boven-Sêmbrong naar de boven-Lěnggiu; maar wêl een pad van de boven-Sayong bij de tegenwoordige spoorweghalte Rěngkam, *over het zadel vlak Z. van de Bêlumut- en Běchuak-toppen* naar de boven-Lěnggiu, en verder door naar de beneden-Sayong (halverwege tusschen de monding der Sayong Kéchil en de samenvloeiing van Sayong en Lěnggiu). Over ditzelfde zadel loopt vermoedelijk het door Logan in 1847 begane pad; zijn „Pânkállan Pádang” acht ik het „Pengkalan Pomang” op gezegde Kaart; zijn „Boko or Páu, one of the principal branches of the Bâtu Páhát”, welke bronrivier hij op 27 Sept., van de boven-Sêmbrong uit, te voet had bereikt, is de S. Bekok dier Kaart, groote rechterzijrivier van de S. Batu Pahat Simpang Kanan (alias óók S. Sêmbrong n° 2 genoemd). De spoorweg loopt door 't moeras, van de Ulu Sêmbrong onzer Kaart, waaruit Z.W. van P^a. Kěnalau de S. Sêmbrong n° 2 ontspringt.

Over Logan's „Danlék”, een doerian-bosch aan den W.-oever der Ulu Kahang, „the cheer of the olden time when the Rájá Binuá ruled the land” (p. 259), geeft HERVEY in Sept. 1879 gewichtig nieuws van een Maleier. Halfweg Pangkalan Kěnalau aan de Ulu Sêmbrong, en de Ulu Kahang bij den Bêlumut, zouden zich bevinden „the remains of an extensive building surrounded with brick walls, not very far from the river: there were also, he said, plenty of cultivated fruit trees about; . . . The Jakuns called the place Dělek, but could tell him nothing about the building”. En Hervey herinnert, hoe ook Miklucho Maklay in Jan. 1875 een analoge antieke plek aan de Ulu Kahang voorbijging, die hij echter „Tandiong-genteng” noemde, en beschreef als „a large plain, clear of all trees, close to the river Kahan”, waar hij meende dat „tools, arms, perhaps even old coins” konden gevonden worden, als zijnde „the old seat of the Raja Benua (Journ. Str. Br. n° 8, Dec. 1881, p. 111—112; & n° 2, Dec. 1878, p. 219—220 met noot). Zie onze Kaart.

banks of the river as we passed [*koffieboompjes* op deze plekken in 1879, gewis *Coffea arabica*, kan, dunkt mij, alleen verklaard worden door zaden, in of na ca. 1800 er door Maleiers van Sumatra's Westkust overgebracht; en impliceert het niet, dat men hier *minstens* op 300 M. hoogte is?].¹ A little before 4 p. m. we got into the Těbā river [dit woord Těbā, of zooals op p. 110: «Těba», heeft tegelijk een Oudjavaanschen en een Boven-Djambi-klank; verg. Nāg.krēt., Z. 13: 1], leaving the LĚnggiu on our left [maar welke ze op 30 Jan. weer bereikten; zie blz. 527]; a little way up the Těbā, we found ourselves at the Pĕngkālān [doch op welken oever??], the residence of the Pĕnghūlu or Bātin of the Jakuns; as we neared his hut, some women and squalling children scrambled away.... We found the hut much superior to any we had seen since leaving Sĕlūang in size, construction, accommodation and comfort; it was thatched with a leaf resembling nĭpah, and the flooring was a bark one, the best portion of it being covered with mats, on which we deposited our sleeping-gear.... Not long after our arrival a very queer old man came to see us, who was introduced as the Bātin Lāma or Dato; he is the father² of the present Bātin, who was then away on the Endau. The old man spoke Malay fluently, but with a peculiar accent, broader than that of the Malays and sounding the final *k* much more distinctly. I asked him if he remembered Mr. Logan's visit some 30 years before, he said he did, and also that of M. Favre; on the occasion of the latter he was living in the Sayong where there are two Jakun kampongs, some 30 people in all [*dit* moeten dus wis zijn de door FAVRE in zijn reisverhaal genoemde kampoeng's «Menkao» en «Ynass»

¹ Een eindje verder in zijn reisverhaal zegt Hervey, dat twee heuvels („Bukit Tĕlenteng and Pūpur”, p. 101), niet ver van het straks in den hoofdstekst te vermelden Pangkalan Těba, in hoogte werden bepaald op 1350 Eng. voet = ca. 410 M. — In *Sept. 1879* terugkeerend van de Ulu Madek (verg. hiervóór blz. 419, noot), beklom Hervey den Bukit Pūpur, maar vond Pĕngkalan Těba bijna verlaten, „the bulk of the able-bodied of the *kampong* having been transported to Kōta Tinggi, to make a road thence to Gūnong Panti for the convenience of coffee planters who were intending to try their luck there, after favourable reports by explorers from Ceylon” (Journ. Str. Br. n° 8, Dec. 1881, p. 123; en verg. hiervóór blz. 507, noot 1, slot).

² Lees: uncle. Immers, aan 't slot van 4 Febr. vertelt Hervey: „In the afternoon the Bātin (nephew of the Dato and son of an old Jakun of our party), a young man, came in, after a successful chase, with a pĕlandok he had

= Inas];¹ he was described by M. Favre as an old man of 80, according to which he must have attained the extraordinary age of 110, but he is now probably not much over 80....; he probably deceived M. Favre by his ready acquiescence in the idea of his being 80 years old; like most of the natives here he was quite ready to agree to anything which might please his guest.... The Dato told me there was no hill at the source of the Sayung [aldus hier gespeld], as stated by Favre and

killed and etc." (p. 110). Men was dien dag teruggekomen te „Pěngkalan Těba", na de afdaling van den Blumut-top in den namiddag van 2 Febr.

¹ De eigen woorden van Favre zijn: „In the evening [van 9 Sept. 1846] I reached a place called Menkao [zie onze Schetskaart], where are the two last Malay houses in a kampong on the left bank going up the river, and where I likewise found the first families of Jakuns. They amount in that place to the number of thirty persons. On the opposite side in another kampong named Kampong Ynass are also found five families of Jakuns.

The incessant rain forced me to remain here two days. The river is here no more than twenty or twenty five feet [fout! lees: yards; verg. hiervóór blz. 484, noot 1] in breadth, but is very deep. I remarked that the river of Johore from its source to Menkao is called Sayong Besár by the aborigines, while they give the name of Sayong Kechil to the Sayong river, which I have before mentioned [fout! alweer; de hoofdstroom heet enkel S. Sayong; de S. Sayong Kechil is een vrij onbeduidende rechterbijstroom; zie onze Kaart].

During my stay in that place I was informed that the great Panghulu Batin, who rules over all the Jakuns who inhabit this part of the Johore territory, was living about two hours from there; as the Malays who had brought me up refused to go further, I sent for him. The next morning he arrived with six other Jakuns; he promised to give me men to conduct me by land to the extremity of the Banut river. I therefore started with him in a small boat, in order to repair to his house.... I had scarcely departed when a heavy rain began to fall, and it continued until the evening; we proceeded however up the river for about one hour, when the rain was so violent that the Batin declared that it was impossible to go further. We stopped at a Jakun's house on the right side of the river [wel weer gerekend bij opvaart], which is in that place no more than eight or ten feet [lees: yards; dus niet 2,5 à 3 M., maar 7,5 à 9 M.!] broad but yet very deep....; but... the next morning... cheered me up again. That day I repaired to the house of the Panghulu Batin, which is in the interior of the jungle, about one hour's walk from the bank of the river. I stopped there two days, which I spent in visiting some neighbouring kampongs of Jakuns, and in collecting information about the place....

The Batin, whom I have mentioned, is an old man of about eighty years of age; he is duly appointed by the Sultan of Johore [Sultan Hoesein, van 1819 tot zijn dood in Sept. 1835 wonend te Singapore, maar niets meer dan in naam een „Sultan" toen] and by the Tamungong of Singapore [de ware machthebber; wiens vader in 1819 Singapore aan de Engelschen overdroeg, en op 8 Dec. 1825 stierf; zie hiervóór noot 2 op blz. 499, en Logan's 1^e noot bij Favre]

Logan, from the other side of which flowed the Bĕnut into the straits of Malacca,¹ he said that the streams flowed in opposite directions from the same swamp, but there must be some fall [=helling]». (p. 100—101). Men ziet hier incidenteel welk een totaal ander karakter de Lĕnggijoe en de Sajoeng dragen; de eerste een vrij wilde, sterk veranderlijke bergstroom, de tweede een vrijwel constante laagland-rivier.

to rule over two or three hundred Jakuns, living in a radius of about one day's walk from his house; this dignity was conferred upon him, about fifteen years ago [dus in ca. 1831 volgens Favre; ik voor mij vermoed veeleer in midden 1826, kort na Crawford's „in-bezit-neming” der midden-Djohor-rivier van blz. 499 hiervóór], by two written documents, the first authenticated with the seal of the Sultan, and the second with that of the Tamungong. At the same time he received from each of these two authorities a spear adorned with gold and silver, as the insignia of his Batinship. On asking to see the written documents, I was answered, *sudá makán apí* [men lette op de Fransche accenten!], they are burnt; but as to the two spears, as they were much more precious for these children of nature than a dead letter of which they could not understand the slightest part, they were also kept more carefully and daily used.” (Journ. Ind. Arch. III, 1849, p. 54—55; herdruk 1865, p. 117—121).

¹ De woorden van Favre in 1846 waren: „I was told [toen hij van 13—14 Sept. verbleef ten huize van den Panghoeloe Batin der Djakoen's, bovenstrooms van „Menkao”; zie vorige noot] that the source of the Sayong Besar, that is, of the Johore river [onsuiver gezegd], was not far from there, near a hill which was pointed out, but I could not perceive it. . . . I wished much to go up the river to its source; but the Jakuns told me that this was impossible, on account of the great quantity of fallen trees which entirely obstruct it.” (l. c. 1849, p. 55; of herdruk, 1865, p. 120).

LOGAN's mededeelingen van 1847 zijn veel rijker van inhoud, en veel zuiverder. Eerst zegt hij in zijn kort reisverhaaltje vooraf, als een resultaat van den tocht: „Amongst the most interesting discoveries, not relating to geology, were the finding of the source of the Johore river in a high mountain chain nearly in the centre of the country; the ascertainment of the courses and affluents of the Sidili, Indáu and Rio Formosa [= S. Batu Pahat; ten rechte Port. Rio Formoso]; the etc.” (p. 245). Daarna, in zijn speciale behandeling van „The Binua of Johore”, spreekt hij eerst van het „most southern system of rivers in the Malay Peninsula, that is of the rivers Johore (the Lingiu and the Sáyong), Binút, Pontían, Bátu Páhát or Rio Formosa (the Simpang Kiri, Páu [nu S. Bĕkok], and Simrong [Sĕmbrong n° 2, of Simpang Kanan] with their numerous affluents) and Indáu (the Anák Indáu, Simrong [= Sĕmbrong-proper, of n° 1] and Mádé [thans gespeld Madek]), with the country watered by them” (p. 246); voorts over de toen bestaande paden, ende vermeld daarin het door Hervey bedoelde, aldus: „The other principal branch of the Bátu Páhát, the Páu, is connected with the Slábin [wel thans de S. Paloh, bij P^a. Kĕnalau onzer Kaart vallend in de Ulu Sĕmbrong], a branch of the Indáu, by a path of only one day's journey. Paths lead from the Mádé and the Simrong [n° 1] to the Lingiu, thus connecting the Johore with the eastern rivers, while it is still more closely united to the western by its other

Doch nu, van Pangkalan Těba af,¹ komt men in de Hoeloe Lěnggijoe; aldus:

«The nexth day (30th) we succeeded... in getting our party off at 11.30 a.m. We were 16 in all, 12 men, besides ourselves and the boys. I had to give up my native mattress, there not being enough carriers; the Malays consider 15 to 20 kati [= 9 à 12 K.G.] sufficient load for a man in an «ambong» (the basket they carry on the back with straps passing over the shoulders); Chinamen would carry much more [versta: 5 maal meer, 1 *pikoel*] in his two baskets on a kandar-stick [dit Mal.-Eng. woord voor «pikoelan» ontbreekt² in Yule & Burnell's Hobson-Jobson, 1886, of 2^e ed. 1903], but they could not pass along a great portion of the path we had to travel, which was in many places only just wide enough for the head and

branch, the Sáyong, which rises in the same low hill from which the Binút [de Běnut onzer Schetskaart] issues. I found no Binuá on the river Johore below the junction of the Sáyong and Lingiu" (ib.); en dan over de algemeene orographische gesteldheid van het land waar de Orang Běnoewa leven aldus: „With the exception of the Lulúmut [= Bělumut] mountain group, in which the Lingiu, Sidili, Mádé and Káháng [beide rechterzijrivieren van de Sěmbrong n° 1] rise, — and which sends a less elevated chain towards the place where the waters of the Simrong flow on the one side to the east and on the other to the west, [hier is Logan's tekst niet in harmonie met de feiten, want er is géén lager bergketen van den Bělumut naar het N.W.; wěl naar het N.N.O.] — the whole country of the Binuá is flat, or undulating, or slightly hilly." (p. 249; Journ. Ind. Archip. I, 1847).

Zoals men ziet: Logan spreekt overal van „Lingiu” = Hervey's Lěnggiu, met accent op de tweede *í*; weet niets van een fantastischen (of verhaspelden) naam „Negaoyoung” als Favre heeft; en noemt terecht, conform de Sadjarah Měl. in Verhaal I (alineá 13) en VI (alineá 1 en 4) de „Sayong” steeds „Sayong”, maar de Lěnggiu *alterneerend* „the source of the Johore rivier”; *dus: de berg-rivier de ware bronrivier*, welke de Sajoeng (met méér water) in zich opneemt.

¹ Deze Sungai Těba („Těbá river”, p. 100), met de woonplaats van den Panghoeloe = Batin der Djakoen's, Pangkalan Těba („Pěngkálán Těba”, p. 110), is niet de eenige rivier die aan immigratie doet denken van Sumatranen in het boven-Djohorgebied. Overgenomen van de Kaart der Straits Branch (1911), vindt men op onze Schetskaart als bijstroompjes van de S. Sayong, behalve een „S. Siam” (rechts), een S. Siak en S. Bilitong (beide links); de S. Těba staat aldaar zwak aangegeven doch zonder naam. Het Pangkalan Těba durfde ik niet inschetsen, niet wetende op welken oever het lag.

² In Klinkert's Zakwdb. 2de druk (1910), is dit alleen te vinden onder den vorm *gandar*; Wilkinson (1903) geeft het echter onder den hoofdvorm *kandar*: „carrying on a pole (a burden being hung from each end)” dus zuiver = *měmí-koel*; daarbij een voorbeeld met „bėrkandar” voegend uit de Hikajat Běstammam (hetzelfde geschrift wel, dat in het Jav. Boestam heet; verg. Vreede's Catal. 1892, p. 308). Klinkert's Mal.-Ned. Wdb. 3^e dr. (1916) verwijst hij *kandar*, p. 816a.

shoulders to squeeze through. After starting we had to cross a stream [op p. 103 blijkt: «the Pĕnis»] by means of some unpleasantly rickety [= waggelende] branches; and then our course, there could be hardly said to be a path, lay through jungle which was all under water.... After an hour or two of this sort of work we came upon a larger stream with rushing current.... and we continued to wade, occasionally up to the middle, along the banks of this stream, which was the Lĕnggiu, till 3 p.m. or so, when we got on to higher ground.... By 4 p.m. we had reached still higher ground with a delightful clear sandy-bedded brook flowing at the foot of a steep rise; here, above the stream, we decided on taking up our quarters for the night,.... in about an hour we had a capital shanty two or three feet off the ground.... After the persevering attacks of sand-flies had been dispelled by the smoke of a fire lit close to our hut, we at last got to sleep amid the croaks, cries, shrieks, and hootings of a host of frogs, insects, and birds. The stream below us was a tributary of the Pĕnis, which we had crossed earlier in the day.

Next day (31 st) we made a start about 8 a.m.... At 10 a.m. we reached... Ayĕr Pĕtih (white water), so called apparently on the *lucus a non lucendo* principle. Yesterday the soil was muddy or sandy, now it was darker, and the swamps through which we passed between the higher levels of our course rejoiced in a deep brown mud.... The rattan thorns were a constant annoyance, and the path even our Malays lost sometimes, but the Jakuns seemed never at fault and sped along, though somewhat more heavily burdened than the others, with astonishing rapidity.... About 3.30 p.m. we heard the sound of rushing water and shortly after reached the banks of a most delightful mountain torrent tearing down amongst granite boulders of all sizes and shapes; this we were told was Hĭlu [door een drukfout staat er: Bĭlu] Lĕnggiu, or the course of the Lĕnggiu River, and on this spot was Bĭtu Sĕtinggan [sic! doch lees: Sĕtinggong, zooals ook op p. 109 staat; van Mal. tinggoeng = «nederhurken», óók bij Wilkinson alleen als «tinggong»] (the squatters' stone) or Bĭtu Bĕrkĕchang [lees, blijkens LOGAN'S tekst: Bĕrkĕchong; van Mal. *katjoeng*, «kindje»], to which a legend is attached that it was the first couch of the parents of the

human race; the details of the legend cannot be stated here, so I simply follow the account of it given by Logan¹.... we determined to camp here for the night, and so we soon had a hut put up on the very brink of the torrent....

Next morning [1 Febr.] we continued our journey about 8 a.m. .... After two or three hours' work in ascending and descending a series of hills with sandy and rocky streams between them, we had a steep climb up a slippery hill..., and after going along a narrow ridge at the top we came to a dip; here we were brought to a halt, and were told that this was the old boundary line between Pahang and Johor [geheeten, zooals op blz. 531 blijkt: «Pēsēlāngan (the old boundary)» = «Tusschengrens»], but that now it ran further North.² Our path soon after descended and we very shortly

¹ LOGAN, na eerst gezegd te hebben dat, volgens de Běnoewa-verhalen, na den Zondvloed, God („Pirmán”; wel van het Mal.-Perz.-Arab. *fīrmān* = [Gods] Woord) „caused Gunong Lulúmut with Chimúndong and Bechúak to rise, and this low land which we inhabit was formed later.... The Lulúmut mountains are the oldest land”, — gaat dan door, na de op den Běloemoet gelocaliseerde Scheppingslegende der menschen te hebben verhaald:

„In crossing the Lingiu in the upper part of the ravine in which it rises, a long flat granitic slab with thickly growing moss, called Bātu Bekáčong, was pointed out as the first couch of the parents of the human race.

They look upon the Gunong Lulúmut group with a superstitious reverence, not only connecting it with the dawn of human life, but regarding it as possessed of animation itself. Lulúmut is the husband, Chimúndong his old wife, and Bechúak his young one. At first they lived together in harmony, but one day Chimúndong in a fit of jealousy cut off Bechúak's hair. The young wife retaliated by a kick applied with such force to Chimúndong's head that it was forced out of its position. Lulúmut, seeing his mistake, stepped in with his huge body between them, and has ever since kept them separate.” (l. c. p. 278—279).

Dit anthropomorphe bergverhaal der Běnoewa's van de opper-Djohor stelt in staat om niet alleen de 4 namen te *vertalen*, maar ook hun legendarisch-mythisch verband volledig te begrijpen, en daarmede de bron van hun ontstaan. Lělumut = de „Bemoste” (zie den hoofdstekst verderop) = de „Langgebaarde”, is de Aartsvader, zeg: Abraham; Chěmundong = de „Hellende” (van wege Běchuak's schop; Mal. *tjondong* = hellen, vanwaar de toestandsvorm *tjěmondong*), is de Oudere Gade, „with two peaks” zegt Hervey even verder (= de twee borsten), zeg: Sarah; Běchuak = Běrtjoewa = de „Verstootene” (van Mal. *tjoewa*, dat niet bij Klinkert staat, maar wel bij Wilkinson, p. 268, als: „Not pleasing, unsatisfactory, unfortunate”), is de Jongere Gade, met haar „twin peaks” zegt alweer Hervey even verder, zeg: Hagar.

En de Echtkoets van deze 1 + 2 was de Batu Běrkachong (van *katjoeng*) of „Steen des Telens”, een lange granietafmet met dek van mos, aan den voet der 3 bergtoppen; of Batu Sětinggong = „Hurkende, Neergevlijde Steen.”

² In 1868 werd, na een grensoorlogje tusschen Pahang en Djohor, door

had another steep climb up to a similar narrow ridge and in coming up . . . we were not long in coming to another halt . . . whence we had a fine view of Běchûak and Blûmut; Běchûak with her twin peaks to the right, Blûmut stretching away to the left, concealing behind her broad back Chimundong, the third of the trio. These three hold an important place in Běnûak legends (I found the name acknowledged by the Dato, who pronounced it as spelt, and talked of a «Râja Běnûak» in old days).»¹ Waarbij Hervey aantekent, dat hij Logan's mededeelingen ten deze geheel bevestigd vond; dus 32 jaar later (p. 102—105).

Hier dan, op de Zuider-helling van Bělumut (N. ten O.) en Běchuak (N. N. O.), met even achter zich (Z. O.?) de oude grens Djohor-Pahang, is Hervey tevens aan de *waterscheiding* gekomen tusschen het Lěnggiu-Johor-stroomgebied en dat van de Kahang-Sěmbrong-Endau, welke laatste in haar benedenloop de moderne grens vormt tusschen Djohor-Pahang; van dit zadel uit besteege Hervey op 2 Febr. den top van den Lělumut = Bělumut; d. i. (al zegt Hervey dit niet) de «Bemoste», de «Mos-berg», van Mal. *loemoet*. Ziehier een extract uit zijn verhaal, waardoor tevens die bergnaam duidelijk wordt:

«Some way further on [onmiddellijk volgend na bovengenoemd uitzichtspunt; nog steeds 1 Febr.] we came to a tree where the path [d. i. dus *tevens* «the Johore path» uit 1847 van LOGAN; zie blz. 521, noot 2 hiervóór, en verg. de kaart der Straits Branch van 1911] bifurcated, on which we found the initials of Mr. [E. C.] Hill and Che Yahya [een Singapore-sportsman met zijn Mal. gids] bearing date 18—1—79, and an arrow pointing to the left as the path to be followed by the Blûmut-bound traveller; our predecessors had been taken along the right-hand path and ultimately found themselves on the top of Běchûak whence a still higher mountain was visible [natuurlijk de Bělumut], so they retraced their steps and took the left-hand path down to the gorge, through which runs a stream [op p. 109

tusschenkomst van het Eng. Gouvernement der Straits, de Endau-rivier tot grens bepaald; zie Phillips, *The Malay Peninsula*, 2^e ed., 1906, p. 94. De antieke grens van Djohor's „provincie” Pahang was in 1641 echter de Sědili Běsar (zie hierna blz. 556, slot der noot, en onze **Bijlage 2**, blz. 589, slot der noot); daarbij dus sloot zich bovenstaande „old boundary” aan in 't binnenland.

¹ Foutief staat hier 2 maal in Hervey's tekst „Běchûak”, en ook 2 maal „Běnûak”. De juiste spelling staat bij hem op p. 106 en 109.

blijkt de naam: «the Singgong stream» = de Ulu Kahang van de Kaart der Straits Branch]¹ flowing down from the dip between Blûmut and Běchûak. Here they put up a hut and took up their quarters for the night, ascending to the top of Blûmut the f(oll)owing morning. We took the left hand path, and found ourselves, after the descent of an almost perpendicular steep of rich black soil, on the edge of the stream just mentioned, with Mr. Hill's hut just facing us on the other side of it. This stream, which gurgles down through rocks clothed with ferns and caladiums, is the sources of the Kahang, one of the tributaries of the Endau,.... After turning in, we found the air very keen;.... the wind was blowing boisterously up the gully [hier dus W. wind; zie blz. 531] and through our hut,....

At 7 a. m. [op 2 Febr. 1879] we found the thermometer in the hut shewing 67°. Outside, at 4 a. m., it must have been

¹ De bergteekening op onze Schetskaart is *niet* naar de Kaart der Straits Branch (1911), welke deels foutief is, doch naar de twee jaar jongere Admir-Kaart n° 795 (New ed., Aug. 1913), welke voor den Bělumut-top gegrond is op triangulatie. De eerstgenoemde vertoont, nota bene, 2 maal een top met een hoogte van 3280 (E.v.), één „G. Blumut 3280” op de juiste plaats van onze Schetskaart, dus ca. 2°2' N.Br., en een tweeden, nu plateau-achtigen, top met „3280” onder het woord „The Bělumut Range” van die Kaart, d.i. ongeveer onder de letters „ge” van het woord Belumut Range op onze Schetskaart, dus ca. 1°56' N.Br. Dit laatste nu is een verwarrende fout, overgenomen van oudere kaarten (in plaats dat men haar geschrapt had), met name van de Admir-Kaart n° 3543 (Jan. 1906).

De Admir-kaart n° 795 van Aug. 1913 vertoont: op den „Blumut” een *triangulatie-teeken*, met het cijfer 3280; dan „Chimundong” met zijn 2 toppen en het bijchrift „ab^t [= about] 1650”; doch den Běchuak alleen met zijn 2 topjes, doch zonder naam en zonder hoogte.

De hoogte van den Chimundong, welke bij Phillips (1906) in den tekst p. 105 en op het kaartje van p. 103 heet: 3.000 ft., en welke ook Hervey op het oog schatte „little if at all inferior in elevation to Blûmut”, schijnt dus inderdaad een heel stuk geringer te zijn; de hoogte is daarom op onze Schetskaart bijgeschreven als: „± 503?? ± 1000??. De hoogte van den Běchuak, op de Admir-Kaart n° 3543 vermeld als „3300” is om gelijken twijfel bijgeschreven als: „1006??”; de naam staat op die Kaart en op de Kaart der Straits Branch als resp. „Gunong Bechuak” en „G. Bechuak”. Die Admir-Kaart n° 3543 vertoont alleen den naam „G^s Chimundong”, en het algemeene bijchrift Blumut Range beZ. de 2° N.Br., maar zonder bepaalden top van dien naam.

De Kaart van 1920 (zie hiervóór blz. 417, noot) geeft voor den „G. Blumut”: zoowaar: 3821 E. v., dus 1165 M.; voor den „G. Muntahak”: 2082 = 635 M.

De gestippelde lijn van den *bovenloop* der S. Lěnggiu is geheel en al van *ons zelf*, en zuivere gissing, omdat anders Hervey's nauwkeurig Reisverhaal geenszins zoude kloppen. De plaats van Pangkalan Kěnalau aan de Ulu Sěmbrong is ontleend aan Hervey's reisschets in Journ. Str. Br. n° 8, Dec. 1881.

three or four degrees colder. We left for the ascent to the summit about 8 a. m., the path at first leading down a rather steep slope, but it soon began to ascend; and the soil grew black and slippery, and the trees slighter in bulk but thicker in number; they wore a thick coating of dripping moss which made their appearance very deceptive; a stem apparently as thick as a man's leg turning out to be no bigger than his wrist. After toiling and climbing and squeezing our way up for an hour or so, we reached the top of the ridge, where a furious wind was rushing by, hurrying along an unbroken succession of dense clouds [in den N.O.moeson];¹ a little further on we came to an opening on the eastern side with grass and bushes;.... After another half an hour's absolute climbing, in which we had to make constant use of the bemossed stems around us, we gained the summit, which is extremely narrow, hardly reaching 20 feet [= ca. 6 M.] diameter anywhere; it consists of large blocks of granite, stunted trees [= dwerg-boomen], bushes, and the răsau [Pandanus helicopus Kurz] which I had noted with equal surprise on the top of Panti; it must be taken as an indication of dampness;².... by 1 p. m. the clouds had all cleared away, and we had the satisfaction of a fine view in all directions; the horizon, however, never quite cleared, remaining hazy to the last, so that we did not succeed in making out Mount Ophir [= G. Ledang, bij den N. O. hoek van het landschap Malaka; W.N.W. van den Běloemoet-top]... Immediately North of us lay Chimundong, a fine mountain, with two peaks some little way apart, little if at all inferior in elevation to Blūmut; their bases touch.... Directly South [n.l. van den Bělumut] stand the twin peaks of Běchûak, while S. S. E. of her run the parallel ridge of Pěsělāngan (the old boundary) and Pěninjan [lees: Pěninjau = de Uitkijk]³....

¹ De wind „up the gully” van blz. 530 was dus opgezogen tegenwind.

² Vandaar ook het vele mos. Bij zijn incidenteel beschrijven der beklimming van den G. Pantai (zie blz. 506 hiervóór) in 1877, had Hervey verteld: „The soil on the top is black and peaty-looking [= turfachtig], here and there are moist hollows with a good deal of moss: I was surprized to find the „răsau” up here and other vegetation usually characteristic of a low and damp level; it must, I suppose, be attributed to the low temperature and moist soil” (p. 93).

Het typische gewas op den G. Měntahak was daarentegen de *daoen pajoeng* (p. 95), d. i. de dwergpalm *Teysmannia altifrons* R. et Z.

³ Zoowel op de Kaart der Straits Branch (1911), als op de Admir.-Kaart n° 795

The greater part of the country from S. to W., as far as we could see, appeared to be an unbroken level of jungle, but the rest is a fine country abounding in hills of all heights up to 3,000 feet [= ruim 1000 M.], with numerous streams following into the Johor, Endau and Sédilî .... We got down from the top to our hut, etc.» (p. 106—109).

Op de 3 nu volgende dagen van den terugtocht tot en met Pangkalan Těba, komen ten slotte in Hervey's verhaal twee merkwaardige onderwerpen nog voor, als resultaten van gesprek met den ouden Batin der Djakoen's dien hij al kende; en wel de legende van den Bukit Pěnyabong, een eind Z.O. van den Bělumut-top; en de curieuse vertelsels over de *mensch-tijgers*, oorspronkelijk herkomstig uit «Chěnâku» (=de vermaarde *soekoe Tjaniago!*) in «the Měnangkâbau country», vroeger wonend op den top van den Bělumut, doch die zich later hadden teruggetrokken op den Chěmundong. Aldus luidt dat eerste verhaal:

«Next day, 3rd Feby., on reaching the Singgong stream [dit moet dus de juiste naam zijn van de Ulu Kahang, verg. blz. 530 hiervóór; volgens Klinkert zal Mal. *singgoeng* iets beteekenen als «zijwaarts, haaks, onder een hoek», vanwaar *měnjinggoeng*; geen van beide bij Wilkinson], I collected a few pebbles .... At Bâtu Sětinggong, in the Hûlu Lěnggiu, we collected the ferns .... and reached the Ayěr Pûti¹ (noted for its black mud), somewhat to our surprise, about 3.30 p. m. [dus in 1 dag af, wat men in 2 dagen op had gedaan].

Left next day [4 Febr.] about 8 a. m., ..., and we reached Pěngkâlan Těba at 1 p. m. .... I had some talk with the Dato about various legends; among others that of Bukit Pěniâbong [= de Hanengevecht-Berg], said to be a practicable ascent within the day, there and back, from Kělēšâ Bâniak [zie hiervóór blz. 522; halfweg zoowat in hemelbreedte tusschen Pangkalan Těngkělah en de monding der S. Těba]. The legend is that a cock-fight took place between Râja Chûlan and another Râja of old times, the defeated bird flew away to his house at Bukit Bûlan,² while the

(1913) zijn de „B^t. Peninjau” en de Noordelijker „B^t. Jemal” aangegeven. Ik vermoed, dat Hervey's Pěsělangan, de oude grens dus tusschen Djohor en Pahang, begon bij dien Boekit Djěmal.

¹ Er staat resp. gedrukt: Setinggong; Hûlu; Ayer Putih (p. 109).

² Deze Boekit Boelan werd door Hervey vermeld bij zijn rondzicht op den

victorious bird was turned into stone and still remains a mute but faithful witness to mark the spot where the tremendous conflict took place. The Dato informed me that he had seen the figure himself on the top of Bukit Pēniābong; it was a good deal about life-size, he said, and just like a cock in white stone; he added that the top of the hill was bare and a good view was to be had from it. Assuming that he really did visit the hill, it seems to me not improbable that this hill may turn out to be limestone, the most southerly in the Peninsula; at present, I believe, there is no lime-stone known to exist South of the Sēlāngor caves [van S. Batu of Ayer Batu, bij Kuala Lumpur].» (p. 109—110).

Het blijft jammer, dat Hervey hier niet gevraagd heeft naar den naam van den anderen Radja in het tweegevecht met Radja Tjoelan, indachtig aan het fameus verhaal van het duel tusschen den Radja Soerān uit Kling-land en den Radja Tjoelan van Ganggājoe(—Langkājoe) in Verhaal I der Sadjarah Mēlajoe; hetwelk immers volgens dien tekst plaats greep in het gebied der «boven-Djohor-rivier», aan de oevers van een «S. Pangkal» — waarin «Pangkal» in het «Siameesch» zou beteekenen «rivier»¹ —, en vóór de zegevierende Kling-vorst met zijn legerscharen kon binnentrekken in de «kota Ganggājoe»²

Bēloemoet-top den 2^{en} Febr. Aldus: „Further to the East, about E. S. E., we noted Panti and Mēntahak [er staat: Mēntēhak] with Sēmbēlāyang between them, and Bukit or Pēnāli Panjang (long ridge), Bukit Būlan [er staat: Būlang] (moon hill), and Bukit Tambun Tūlang (bone-heap hill) in the fore ground” (p. 109). Een Mal. vorm *pēnāli* komt noch bij Klinkert noch bij Wilkinson i. v. „tali” voor, maar blijkt wel degelijk te leven.

¹ Men vraagt zich natuurlijk af: is dit bare onzin; of zit er de verhaspeling achter van een Siameesch woord tot een Maleisch? Vooral ook omdat „Pangkal” geenszins zeker is; Leyden (1821, p. 11) heeft: Panggil; het Ms. A bij Dulaurier = hs. 1716 Leiden: Pangkāli; hierna (blz. 535) in den hoofdttekst zal de aannemelijkheid bepleit worden, om te lezen: Tengkil, d. w. z. een bestaande zijrivier van de S. Lēnggiu. De 4 Siameesche namen voor *stroom* of *rivier*, welke de „Synopsis of native terms” op de Kaart der Straits Branch opsomt, passen geen van al; een 5^e woord, dat er ten minste iets op lijkt, is Siameesch *than* = kleine rivier, blijkens Pallegoix’ Dictionarium (1854).

² Met roerende eenstemmigheid hebben alle teksten hier aan het slot van alinea 14 van Verhaal 1: kota Ganggāyu; zoowel Abdoellah Moensji’s editie van ca. 1840, die in het slot van alin. 13 en „Ganggāyu” en „Langkāyu” kende (p. 18 en 20); als Dulaurier’s editie (1856), die alléén „Ganggāyu” kent (p. 19—20 en 22); als Shellabear’s ed. in Arab. karakters (1896), die en „Ganggāyu” en „Klang Kiu” kent (p. 16 en 18); en zelfs het Ms. A bij Dulaurier = hs. 1716 Leiden, dat in alin. 13 achtereenvolgens heeft: „Langkiut”, „Langkiu”,

van zijn gedooden tegenstander, en daarna zijn weg vervolgen «naar Toemāsik». Ook blijft het jammer, dat hij niet nadere bijzonderheden heeft gevraagd over die Boekit Boelan, gelegen tusschen de toppen van Běloemoet en Měntahak, en wel zeker ook — al kan ik dat, door de onvoldoendheid der beschikbare kaarten, niet waar maken — Oostwaarts van den Boekit Pěnjaboeng.

In afwachting van dit nader lokaal onderzoek, van Singapore uit, op die twee genoemde lagere bergtoppen en het bevaarbaar gedeelte der S. Lěnggiu tusschen Pangkalan Těngkělah en Tanjung Perak, durf ik met persoonlijke verzekerdheid reeds eenige punten vaststellen: 1°. hier bij den Bukit Pěnyabong zijn we gewis in de onmiddellijke buurt van het slagveld tusschen een vóór-Djohorschen vorst (hij moge Radja Tjoelan dan hebben geheeten, of heel wat anders) en een uit het Noorden of Noordwesten binnengedrongen overweldiger (hij hebbe dan Radja «Šoerān» geheeten of heel wat anders); 2°. dit is dus een strijd geweest tusschen Langka-soeka en hoogstwaarschijnlijk Pahang, al dan niet als mandataris en vazal van Siam, in zoo goed als zeker ca. 1400 A. D. (*tusschen* 1365 — Nāgarakrētagama, Zang 14:2 —, en Malaka's opbloei); 3°. die inval is gebeurd over een der passen *langs de drie heilige bergen* van Langka-soeka, den Tjěmondong ten eenre (N.) en den Loe-loemoet (= Běrlöemoet) + Běrtjoewa ten andere (Z.); die *heilige trits*, welke men in litterair-Rāmāyaṇa-dialect zéér gevoegelijk zou kunnen noemen... Trikuṭa, d. i. de «Berg, auf dem Lankā liegt, 5, 2; 6, 39; 7, 3», zooals JACOBI het in zijn standaardwerk «Das Rāmāyaṇa» (1893) bij zijn «Namen-verzeichnis zur Inhalts-Angabe» kort documenteert (p. 211b), en welke bergnaam ook in het Oudjav. gedicht Hariwangça is overgegaan (zie V. d. Tuuk, II, 1899, p. 596a); vormende tevens — nu niet meer litterair-symbolisch, doch geografisch-reëel gesproken — het brongebied der 3 stroomen van het Langkasoeke-gebied van

en „Ganggāyu” — ten minste zóó begrijp ik Dulaurier's noot 4 op p. 19, en de afwezigheid van een noot op p. 20 —, doch in 't slot van alin. 14: „kota Ganggāyu” (p. 22, zónder noot bij laatsten regel). *Alléén* de vertaalde tekst bij Leyden, dien men nog niet toetsen kan aan de oorspronkelijke 2 of 3 hss., zeker schuilende in de collectie-Raffles te Londen (verg. ons I° *Gedeelte*, de noot op blz. 121), heeft bij alin. 13 der editio princeps: „the country of Glang Kiu”, en „it is usually termed Glang Kiu”, en ten derden male bij alin. 14: „the fortress of Glang-kiu” (1821, p. 10 en 13). Zie ook blz. 122—123 hiervóór.

weleer: de Gangga = Woerawari = Lwa-Rām = Djohor, de Endau (N.), en de Sēdili (O.); van welke de voorste allereerst was «Rāma's stroom», «helder» als een heilig Ganges-«water», een «juweel» onder de stroomen; 4°. die slag, welke de macht van éerst Langka-soeka met zijn hoofdstad Gangga-a(ha)yu¹ = Ganggāyu brak, en waarschijnlijk kort daarna óók Toemasik neersloeg, schijnt gestreden te zijn bij een rivier aan de boven-Djohor=Lěnggijoe, welke niet «S. Pangkal», of «S. Panggil» (?; Leyden, p. 11), geheeten zal hebben, zooals alinea 14 der Sadj. Měl. I ons wil wijsmaken, maar met goede waarschijnlijkheid is geweest... de S. Tengkil van thans, nadat de S. Lěnggijoe haar grooten draai heeft genomen van O. naar Z., naderend het punt waar zij de groote «schuins-inloopende» bijrivier, de Sājoeng, zal opnemen; in Mal. schrift behoeft men daartoe de *pa* slechts te lezen als *ta*, zijnde één punt meer (c.q. minder) en den kop van 't karakter dun in plaats van gezwollen;² 5°. voorshands is er de beste kans om de kota Ganggāyu te vinden, met haar muur van zwarten steen, door te gaan zoeken een eindje benedenstrooms van de S. Tengkil, d.w.z. in de buurt van .... Pasir Bērhalā; daar-gelaten wat het raadselachtige Dēlek bij de boven-Kahang (zie hiervóór blz. 514, en 522, slot der noot) bij onderzoek mag leeren.

Ik meen te mogen zeggen, dat deze 5 gezichtspunten even zooveel verrassingen zijn. Doch er is nog een zesde, dat in geheel andere richting nieuw en verrassend zal blijken.

Staande op den top van den Bēlumut, dd. 2 Febr. 1879, had Hervey over «the summit of this mountain» gezegd:

«Native tradition has been wont to call this the house of the tiger race, but on the approach of the white man the race has been removed to the sister mountain of Chimundong, where it will doubtless remain till the invasion of some adventurous «orang pūteh» drives it back to that other stronghold of the race Gūnong Lēdang (Mount Ophir). When on an expedition to Mēntahak [er staat: Mēntēhak] in 1877, I was informed

¹ Terecht maakte Dr. H. H. JUVENBOLL mij opmerkzaam: „Ganggāyu zou in zuiver O. Jav. moeten luiden Ganggāhayu, samengetrokken uit Gangga + ahayu. Ayu is jonger, en modern-Javaansch.” Verg. V. d. Tuuk, I, p. 341—342.

² Het eerste naar de schrijfwijz in Abdoellah's editio princeps (ca. 1840); het tweede naar die bij Dulaurier (1856) en later.

that no one, not even a Jakun, had ever reached the summit of Blûmut, Jakuns only passing over the lower points; the obstacle being tribes of huge and ferocious monkeys which rendered it dangerous, if not impossible, to attempt it. It is true that no Jakun had ever been on the top of this mountain, till one or two of them went with Mr. Hill [zie boven, blz. 529; dus ca. 20 Jan.] a few days before us, but I regret to say that the monkeys were disappointingly timid and retiring; not one ventured within sight of us.» (p. 108).

Maar nu, terug van den top, te Pangkalan Těba in gezelschap van den ouden Datoe der Djakoen's en diens neef, den jongen Batin, komt Hervey er op terug; aldus:

«5th. [Febr.] . . . Had some talk with the Bâtin and the Dato about religion, the origin of the tiger race, and the camphor language [de zgn. «pantang kâpur», zie p. 112—115 bij Hervey, tevens slot van zijn opstel]. The legend of the tiger the Dato refused to communicate in public, and I had to go to a place apart before he would tell it me.

In their own house tigers are supposed to have the human shape, and only to assume the shape in which they are known when they go abroad. Their original abode is placed at Chěnâku in the interior of the Měnangkâbau country; when they increased and crossed to the Peninsula they took up quarters at Gûnong Lědang [er staat: Gunong Lědang] and in the Blûmut range» (p. 110). Waarna nog volgt een naturalistisch Djakoen-verhaal, op welke wijze de eerste tijger van dit ras geboren werd uit een «Baginda Ali Râja» en eene vrouwelijke padde; hetwelk Hervey kieschheidshalve teruggeeft in 't eigen Maleisch van den Datoe.

Doordat Hervey niet heeft beseft welke verre strekking deze ras-term «Chěnâku» heeft voor Minangkabau, heeft hij niet den kostelijken sleutel kunnen vinden op deze Djakoen-legende in situ over weertijgers (de Mal. *harimau djadi-djadian*) op den Běloemoet vroeger, op den Tjěmondong thans, alsmede op den Goenoeng Ledang, Malaka's heiligen bergtop en zetel van de Sibylle der Maleiers, Dang Nila(Oetama).¹ Een legende

¹ In de Ledang-pantoen aan 't slot van Verhaal 27 der Sadj. Měl. heet deze Princes-Sibylle: Dang Nila; een pantoen, gezegd door een Blauwen Lotus (*toendjoeng biroe*) op den berg. Men mag wel den naam aanvullen met Oetama, verg. toch den Vorst van Bintan in Verhaal 2—3: Sang Nila Oetama.

over weertijgers in de opper-Djohor, welke in het midden-Djohor-gebied, bij den G. Měntahak, was verlopen en vervaagd tot een verhaal over vervaarlijke groote apen op den ongerepten Běloemoet-top.

Maar «ChĚnĀku» in Minangkabau¹ is niets anders als de befaamde *soekoe Tjaniagö*; één van de 4 «volken», welke, twee aan twee gepaard van *soekoe* (= voet; ook: poot, been; ² en dan, als beeldspraak naar 4-voetige dieren: één vierde) tot *laras* (= stam, tronk), de twee «stammen» vormen der 4 «kwartier-geslachten», waaruit het oorspronkelijke Minangkabau-volk in zijn geheel is opgebouwd: de aristokratische *laras* Kotö-Piliang en de democratische *laras* Bodi-Tjaniagö.

Doch niemand heeft zich nog eens afgevraagd: vanwàar deze namen der 4 geslachten of volken der Minangkabauers; zelfs WESTENENK niet in zijn voortreffelijke studie «De Minangkabausche Nagari» (1e druk, Padang 1913; 3e druk, Batavia 1918).

De variant Tjĕnakoe voor «Tjaniago», thans nog levend in Djakoen-mond aan de boven-Djohor, en een gelukkig zoeken op de detailbladen 1:80.000 der topografische opname van de Padangsche Bovenlanden, speciaal *Blad IX* (opgenomen 1887—96, uitgegeven 1899), gevende het gebied onmiddellijk *beZ. de Oembilin-rivier* tusschen de moderne kolenmijn-kota Sawah Loento (W.) en de antieke kotö of nagari Si Djoendjoeng (O.) — zijnde dus *het opmarsch-gebied* van de Midden-Sumatra-expeditie tijdens Vorst Kĕrtanagara van Toemapĕl, de Pama-lajoe in 1275—1293 A.D., om van de boven-Batang Hari te komen naar de Oembilin (anders gezegd: boven-Kwantan) —, heeft mij in staat gesteld dit raadsel op te lossen. Als volgt:

- a. Tjaniagö is de Minangkabausche vorm voor Mal. Tjĕnākō; d.i. de *beneden-Kwantan*; waar immers bij Moeara Tjĕnakō (ook geheeten Koeala Tj.; of alleen Tjĕnakō) de

¹ Dat deze spelling „ChĚnĀku” bij Hervey op p. 110 geen drukfout bevat, blijkt op p. 112, waar hij nogmaals spreekt over: „the semi-human nature of the tiger race in its home at ChĚnĀku”.

² Dit zijn zelf reeds verlopen beteekenissen. Oorspronkelijk is *soekoe* = *sa-oekoe* = *sa-woekoe* (verg. toch V. d. Tuuk's Kawi-Wdb. I, p. 136b en III, p. 502b) = één stip, of korrel, of lid (van een bamboe; geleding), of onderdeel (van tijds-verdeeling; inlandsche week); kortom, wat men in wiskunde noemt: een *eenheid*.

belangrijke rechter-bijstroom S. Tjénako zich vereenigt met den hoofdstroom, de Batang Kwantan, alias «rivier van Indragiri», en dezen hoofdstroom daardoor voor grootere schepen goed bevaarbaar maakt. Vandaar ook dat hier, te Moeara Tjénako, de Oudhollandsche loge aan de Indragiri-rivier van 1664—ca. 1682 gevestigd is geweest, opgeheven pas na den overval en plundering door de Bantammers op den vroegen ochtend van 22 April 1679.¹

- b. Piliang is — hoewel een vaker voorkomende dorpsnaam in Minangkabau — in dit verband speciaal mijns inziens een thans kleine nagari op een zeer gewichtig punt: de vereeniging van de Batang Oembilin (hier uit het N. W. komend) met en de B. Soekam (uit het Z. O. komend; hieraan ligt Si Djoendjoeng bovengenoemd) en de B. Palangki (uit het Z. W. komend; zie verder bij c hieronder), aldus met hun drieën zich vereenigd tot één grooten stroom, die *van hieraf* den naam draagt van Batang Kwantan. Bij dezen «viersprong» van rivieren ligt Piliang aan den W. oever van de B. Soekam, en vlak beN. daarvan ligt Moe-arö; voorts Tambagö aan den O. oever der B. Soekam, en Kotö Toeö aan den overkant, dus op den N. oever van de Oembilin-rivier, die hier «Kwantan» gaat heeten (voor de 2 laatste nagari's zie d° Blad VIII, 1899); O. Z. O. van Piliang, en N. O. van Si Djoendjoeng ligt de archaeologisch nog ononderzochte Boekit Barsoerat, 475 M. hoog, dus bijna 400 M. hooger dan de aan den linkeroever der B. Soekam gelegen nagari Si Djoendjoeng. Men ga dàarheen om weer een stuk geheim der Pamalajoe te ontsluiëren!²

¹ Zie Aardr. en Stat. Wdb. van N.-I., III (1869), i. v. „Tjenako (Koe-wala-)”. Deze loge te „Andragiry” (aldus steeds de officieele naam) werd opgericht krachtens het Contract dd. 28 Oct. 1664, art. 9; zie Dag-Register Casteel Batavia 1664 (1893), p. 588—593, vooral p. 590 en 592. De datum van den overval blijkt uit Dag-Reg. 1679 (1909), p. 369. De officieele opheffing had plaats nà 1681, maar is nog niet nader te precizeeren omdat het laatst uitgegeven Dag-Reg. (1919) loopt over dit jaar.

Vrage echter: kan de plaats der Holl. loge ook soms geweest zijn te Pakan Toewa, een eindje benedenstrooms van Tjénako, dicht waarbij het riviertje Indragiri in de Kwantan valt, en waar vroeger de Vorst gevestigd was? Zie A. F. P. GRAAFLAND, Schetsen uit Indragirie (1889), p. 15, en de „Schetskaart der Tjenako” aldaar; en denzelfden in Bijdr. Kon. Inst. 5, V (1890), p. 40.

² De opmarsch der Javanen in ca. 1200 Çaka = 1278 A. D. van de boven-Batanghari (landschap Dharmāçraya) naar Minangkabau heeft plaats ge-

- c. Bodi is voor mijn overtuiging niets anders als de nagari Moearö Bodi, gelegen op den linkeroever der hierboven bij *b* reeds genoemde Batang Palangki, daar waar deze, zelve uit het Zuiden komend, de Batang Lawas (d.i. dus «Oude Rivier») uit het W. opneemt. En . . . recht West bijna van Moearö Bodi, zoowat halfweg (hemelsbreed) tusschen deze nagari en de kota Sawah Loentö, ligt de groote nagari Padang Si Boesoe; welbekaamd in de Minangkabausche overlevering — geboekstaafd in het slot der Hikajat Radja-Radja Pasai; uit de tweede helft wel der 18^e eeuw — als de «vlakte» (*padang*) die «stinkend» (boesoe) werd door de lijken der aldaar in hun vlucht van «Pariangan» (voluit: Pariangan-Padang Pandjang, d.i. het antieke «dubbel-dorp» van Minangkabau, op de Z. Z. O. helling van den Marapi) door de Minangkabauers overhoop gestoken Javanen, welke langs de Batang Hari uit Madja-

had langs de Pangean en de Takoeng, en zoo over Si Djoendjoeng naar de Oembilin. De plek Kiliran Djao of „Javaansche Slijpsteen“, waar zij hun zijdgeweren moeten hebben gewet, bevindt zich op den linkeroever van de uitmonding der Takoeng in de Pangean, vlak bij de grens van Tanah Datar; zie toeh Van Hasselt in zijn Volksbeschrijving van Sumatra (zijnde Midden-Sumatra III, 1^e Ged. 1^e Afd., 1882), p. 181; en Westenenk in Tijdschr. Bat. Gen. dl. 57 (1916), p. 256 noot. Het is dus de plek waar het Blad 1:80.000, N° XXII (1902), kaarteert een „S. Koto Ranah“, of „riviertje der kota in de vlakte“.

Het eenige mij bekend geworden berichtje over dezen Boekit Barsoerat, N.O. van Si Djoendjoeng, is het trekken langs den Zuidvoet van dezen top door VAN HASSELT in Juli 1877 op zijn weg van Si Djoendjoeng naar Air Angat (verg. gezegde Bladen IX, 1899, en XXII, 1902, 1:80.000): „De Batang Singgalang [lees: Soengajang, die iets beneden Si Dj. rechts in de Soekam valt] moest doorwaad worden, en daarop de Boekit besoeër (= besoeerat, beschreven) beklommen; deze berg kreeg zijn naam naar een verdrag tusschen de vier kôta's Sidjoendjoeng, Ajer angè [Air Angat, O.N.O. van Si Dj.], Solok en Tandjoeng gedang [Z.O. van Si Dj., aan de Koelampi], dat, zooals het verhaal luidt, vóór de westersche overheersching op een bamboe-auer, die op den berg groeide, geschreven was. Na den Boekit besoeër afgedaald te zijn, trokken wij . . . enz.“ (Reisverhaal, I, 1881, p. 203–204; Midden-Sumatra, I, 1). Van Hasselt is echter niet op den top geweest; zie het door hem gevolgd pad op Blad IX.

Daarentegen is uit het jongste reisverhaal in deze streken van P. V. van STEIN CALLENFELS (Oudheidk. Verslag 1920, p. 63) gebleken, dat noch de Ngailau barsoerat („beschreven Grot“) te Silake aan de Kwantan (bovenstrooms van Si Lokat), noch de Batoe Barsoerat te Si Loekah (benedenstrooms van datzelfde Si Lokat), iets van een inscriptie of zelfs maar letterteekens vertoont. Op de detailbladen VIII (1899) en XXI (1897) vindt men géén „Silake“, maar wel een „B^t Ngailau Barsoerat“ bovenstrooms van Si Lokat.

pahit het land waren binnengedrongen, en nu langs diezelfde rivier van Djambi hun heil weer zochten in de vlucht.¹

Oók thans nog is de negorij Moearö Bodi van zoodanige beteekenis, dat men haar aantreft op Blad n° 9 van Stemfoort en Ten Siethoff's Atlas, 2^{en} druk (Gouvernement Sumatra's Westkust, 1 : 600.000, van 1903), evenals «Pad: Si Boesoek», Si Djoendjoeng en het bovengenoemde Moearö. Het op dit Blad 9 niet opgenomen kleine Piliang maakt, blijkens de detailkaart 1:80.000, feitelijk één geheel uit met Moearö, maar ligt Z. van den grooten weg die van de Batang Takoeng (boven-Batang Hari gebied) in N. W. richting over Si Djoendjoeng loopt naar Fort van der Capellen-Pagarroejoeng. Deze zelfde hoofdrichting moeten Kértanagara's expeditie-troepen ca. 1280 A.D. eerst hebben gevolgd; daarbij m.i., toen zij te Piliang kwamen, *niet* de Oembilin-rivier overstekende, doch den Zuidoever zooveel mogelijk volgende stroomopwaarts, de bocht naar het Zuiden — d.i. dus in de nabijheid van èn Moearö Bodi èn Padang Si Boesoek — òmtrekkende, en daarna N. W. vervolgende langs dien Zuidoever, om aldus uit te komen bij het bekende punt waar de Oembilin-rivier zijn oorsprong neemt uit het Singkarah-meer, alwaar . . . van oudsher een *Oud-jav. inscriptie* heeft gelegen, n° 42 van Dr. Krom's Inventaris uit 1912, welke in Raffles' tijd de beschreven steen van Simawang (Si Mawang) heette.² En kijkt men nu weder eens op de detailkaart Blad VII (opgenomen 1886—94, uitgegeven 1899), dan ziet men, bij dien afloop der Oembilin uit het meer, aan dien Zuidoever niet alleen een groote nagari Si Mawang, maar èn aan den overkant dêr rivier (Noordoever dus) niet minder dan de *twee* nog archaeologisch-ònonderzochte dorpen Batoe Pahat en Batoe Barpahat (resp. N. N. O. en recht N. van Si Mawang; verg. reeds hiervóór blz. 410 noot 1), èn aan den eigen

¹ Zie de vertaling door MARRE, *Histoire des Rois de Pasey* (1874), p. 100—104; en het deels analoge Appendice N° 2 bij hem (p. 125—127), vertaald naar een hs. van den Sultan van Indrapoera, weergegeven — waarschijnlijk wel door RAFFLES — in *Malayan Miscellanies*, II, Bencoolen 1822, als N° XII.

² De eigen woorden over dezen steen van RAFFLES, toen hij hem op 26 Juli 1818 ontdekte, zijn: „This stone was lying among the rocks over which the waters of the lake fell into the Indragiri river” (*Memoir*, 1830, p. 361). Op de kaart bij p. 345 staat de naam „Semawang” foutief aangegeven.

Noord- en Zuidoever, vlak bij het meer (resp. ten N.W., en Z.W. van Si Mawang) opnieuw een dorpje Piliang (N.W.) en een ander dorpje Piliang di atas (Z.W.); zoodat het eerstbedoelde Piliang op dien Noordoever voluit Piliang di bawah (Minangk. *di baroeh*; contra *di ateh*) ware te noemen. En aan den overkant van het meer, recht W. van den oorsprong der Oembilin-rivier, ziet men op de detailkaart dan nog een bergstroompje in het meer vallen, geheeten Oeloe Bandar Djaö, dus: «bovenloop der Javaansche haven», zoodat dús de Oudjavanen daar aan dien Westkant van het meer een haven (*bandar*) hebben gehad bij gene monding. Kan men nog twijfelen, of hier, om en bij de Oembilin-rivier, van 't punt af waar zij ontspringt tot waar zij bij Kotö Toeö-Moearö-Piliang begint te heeten «Kwantan», nog héél wat archaeologisch te onderzoeken en voor de Oudjav. historie te ontdekken valt?

- d. Kotö, dus Mal. Kota, de *soekoe*-naam die altijd vóóropgaat in de sacramenteele opsomming van de 4 soekoe's welke het volk van Minangkabau hebben opgebouwd: Kotö, Piliang, Bodi, Tjaniagö — met de 2 Aristokraten voorop en de 2 Demokraten daarna; zooals bij ons de Sefardim en de Asjkenasim, alias «Portugeesche» Joden en «Nederlandsche» (Duitsch-Poolsche) Israëlieten —, gaat naar mijn overtuiging terug tot de Kota bij uitnemendheid voor oud-Minangkabau, d. i.: de antieke stad Malajoe = Djambi aan de beneden-Batang Hari.

Maar met goede reden kan men ook aangeven, waarom dit alles hoogstwaarschijnlijk zoo is.

De twee groote legendair-historische figuren der Minangkabauers zijn: Kjahi Katoemanggoengan, het hoofd van de *laras* Kotö-Piliang, en Papatih (nan) Sabatang, het hoofd van de *laras* Bodi-Tjaniagö, stichters en leiders van die twee partijen (zeg: Witten en Rooden), waarin het Minangkabausche volk zich — zoo het heet — zou «gesplitst» hebben.¹ Maar dit is geschiedenis op haar kop!

¹ Zie toch het artikel Minangkabau in de Encycl. v. N.-I., 1ste druk, II [1899], anoniem, doch van de hand van A. L. VAN HASSELT; alsmede de 2^e editie hiervan in 2de druk, II (1918), blijkbaar gerevideerd door L. C. WESTENENK, hier als Minangkabau: „Onder beide leiders hebben de Minangkabauers zich in twee partijen gesplitst” enz. (resp. p. 483b, of 740a). Zie desgelijks Van Hasselt in zijn Volksbeschrijving (1882), p. 182 (Midden-Sumatra, III, 1, 1).

Zij hebben, leiders als zij moeten geweest zijn van stammen uit verschillende landstreken herkomstig, die 2 + 2 *soekoe's* integendeel *samengebracht*, zij aan zij, samenlevend zonder versmelting. En nu heet het verder, zooals WESTENENK ons heeft medegedeeld in zijn 1^e Minangkabau-opstel (Tijdschr. Bat. Gen. dl. 55, 1913), dat: «de oorspronkelijke bevolking [van Minangkabau] reeds vier soekoehoofden (had), n.l. Nië^s [= ninie^s = grootvader of voorvader van moederszijde] Papatih nan Sabatang van de soekoe Tjaniago, Ninië^s Patamanggoengan of Katòmanggoengan (plaatselijke uitspraak) van Malajoe, Radjo Mangawal van Piliang, Nië^s Padoeko van Patapang» (p. 238).¹ Het voor ons hierbij belangrijke in dit plaatselijk verhaal, dat aan Westenenk werd gedaan te Koemanis (Min.: Koemanih; Z. O. van Boeö, aan den rechteroever van de Si Namar, niet ver van waar deze zich in de Oembilin stort; tevens N. W. van 't Piliang van *b* hierboven) en omstreken, is dit: 1°. dat «Bodi» hier vervangen is door Patapang, hetwelk echter, blijkens VAN HASSELT in zijn Midden-Sumatra, Reisverhaal, 1—2 (1881—82), een andere vorm is voor Tapan,² en m. i. dus «Kluizenaars-land», »Asceten-verblijf», beteekent, m. a. w. een *aequivalent* is voor Bodi, Bodhi; en 2°. dat hierin het sacramentele «Kotö» vervangen is door Malajoe; hetwelk wij nu weten gelijk te zijn aan de kota Djambi.

Aan wèlk «Piliang» de eierzuchtige bewoners van Koemanis

¹ Duidelijkheidshalve heb ik in dit citaat Westenenk's cursiveeringen niet overgenomen, doch de 4 soekoe-namen gespatieerd.

² Zie l. c. I, p. 158 te Soengai Langkitan (uiterste Z. deel van Tanah Datar): „drie soekoe's: Melajoe, Tapan en Piliang”; I, 218 te Poelasan (Batang-hari-distrikten, bij Loeboek Tarap): „ieder der vier soekoe's: Tjiniago, Malajoe, Piliang en Petapang”; voorts zijn 1^e Register achter II: „Petapang (*Tapan*), soekoe”, en bij Tapan: „Zie ook *Petapan*” [sic]; in dit Reisverhaal komt, volgens de Registers, zelfs de heele naam „Bodi” niet voor. In zijn Volksbeschrijving (1882), p. 182 vindt men wel gesproken van de oorspronkelijke 4 stammen: „Kötö, Piliang, Bodi en Tjeniagö”, doch op p. 183 *mist* men weer op een lijstje van 16 „meer algemeene namen van soekoe's” den heelen naam „Bodi”; maar er komen wèl voor: Mälajoe (n° 1), Täpang of Pätäpang (n° 2), Piliang (n° 3), Kötö (n° 7), Panai (n° 8), Tjeniagö (n° 9), en Koempai (n° 11).

Een kleine nagari Patapang kan men vinden op de reeds genoemde detailkaart VIII (1899), halverwege tusschen Boeö en Koemanis, een eindje N. W. van alweder een 4e nagari Piliang, die bij de samenvloeiing ligt van de B. Selo (van Boeö) — wel te onderscheiden van de B. Selo, waaraan Fort v. d. Capellen, Pagar Roejoeng, en Soeroeaso liggen! — met de Si Namar.

en omstreken in dit verband thans wel denken, moet daargelaten worden; zeer wel mogelijk aan het Piliang dicht bij hun Patapang.¹ Ook voelt men, dat van alle 4 de soekoe-namen de hierboven beproefde localizeering van Piliang sub *b* zwak zou staan, indien niet èn de nabijheid van Si Djoendjoeng èn de nabijheid van den Boekit Barsoerat, èn die twee nagari's Piliang di atas en di bawah vlak bij de uitstrooming van de Oembilin uit het meer met haar Oudjav. inscriptie, krachtigen steun verleenden.

Maar de verklaringen van Kotö en Tjaniagö staan vast naar mijn inzien; die van Piliang en Bodi zijn niet weinig waarschijnlijk, en kunnen voorloopig worden aanvaard, totdat lokaal onderzoek hier uitspraak doet.

Uit die twee gewichtigste en zekerste herkenningen volgt dan ten slotte: dat de Batang Hari of rivier van Djambi de Aristokraten heeft geleverd aan Minangkabau, zgn. «getwijd» (Min., Mal. *di-pilin*) met de Piliang'ers tot de laras Kotö-Piliang; maar dat de beneden-Kwantan of rivier van Indragiri de Demokraten heeft aangebracht, welke zich met de gewis Boeddhistische Bodi'ers (immers Min., Mal. *bodi* of *boedi* = *bodhi*, de *Ficus religiosa* L.)² dubbelden tot de laras Bodi-Tjaniagö.

Zóó ook weer wordt het duidelijk, hoe het Minangkabau-gebied oorspronkelijk niet meer dan 2 Provincies (*Loewak*, *Loehak*) heeft gesteld: 1°. *Tanah Datar*, het «Platte-land» tusschen den heiligen Marapi-top (N. W.) en het opper-Batanghari-gebied

¹ Het heele 1° Minangkabau-opstel van WESTENENK in T. B. G. dl. 55 (1913), met den ondertitel „Koemanih en Soempoe Koedoeih, en de Radjo nan tigo selo”, gegrond op „ondervragingen te Koemanih en in de buurt” (p. 236), is zoo te zeggen één opvijzeling van het historisch belang dezer oude nagari, welke beweert ouder te zijn dan Pagarroeoeng; zie vooral p. 239. Het begeleidend kaartje bij dit opstel, dat elke verklaring mist, geeft de reisroute terug van den Malakschen Portugees THOMAS DIAS in 1684 naar Boeö, uitgegeven door Dr. DE HAAN in Tijdschr. B. G. dl. 39 (1897) p. 327—366, en waarover Westenenk l. o. p. 237, noot 2 kortelijk spreekt. De opvatting van Westenenk in die noot is echter fout; Dr. de Haan had in 1897 het juiste inzicht: Dias' „Pagger Odjem” is = Boeo, en Dias was dus volstrekt niet te Pagarroeoeng geweest; maar Boeo deed toen ter tijd reeds alle moeite om tegenover de buitenwereld voor het ware politieke centrum van Minangkabau door te gaan. Verg. ook nog blz. 547, noot 1, hierna, over de Tjindoer Mato.

² Volgens den Index Kewensis thans: *Ficus Rumphii* Bl.; zie De Clercq-Greshoff, Nieuw Plantkundig Wdb. voor N.-I. (1909), n° 1510. Of dit inderdaad precies dezelfde boom is als de *Ficus religiosa* L., Skr. *pippala*, moge een botanicus beantwoorden; deze laatste Lat. naam komt heelemaal niet in gezegd Wdb. voor. — Klinkert geeft als Mal. *boedi*, doch Wilkinson *bodi*.

(Z. O.); en 2°. Agam, het «Hoog»(-land)(?) tusschen de 2 hooge bergen, ¹ den Talamau alias G. Amas of Ophir (N. W.) en denzelfden heiligen Marapi (Z. O.); terwijl daarbij het Westland van het heilige Singkarak-meer in zijn Noordhelft (Batipoeh, het vanouds half-onafhankelijke landschap) tot Agam, in zijn Zuidhelft (tegenover de kota Singkarak) tot Tanah Datar werd gerekend; welke 2 Provincies oorspronkelijk het gebied waren van resp. de *laras* Kotö-Piliang, en de *laras* Bodi-Tjaniagö; of met andere woorden: van resp. Mahajanistische Maleiers uit Djambi, plus langs de Batang Hari imperialistisch binnengedrongen Oostjavanen, deels Çiwaïeten deels óók Mahajanisten; en van meest Hindoeïstische Maleiers uit het Kwantan-Indragirigebied, die weinig of geen invloed hadden ondervonden van Javaansche expansie-zucht, behalve in dat boven-Kwantan'sche hetwelk waarschijnlijk in de 14^e eeuw A. D. Kandis heette. ²

Zoo kon dan nog WESTENENK in den jongsten tijd constateeren: «In Agam, waartoe ook behoort het grootste gedeelte van de tegenwoordige afdeeling Batipoeh X Koto, was men oorspronkelijk bijna geheel van de adat Bodi-Tjaniago» (Minangk. Nagari 1913, p. 52 noot 1; of 3^e druk 1918, p. 53 noot 1). ³

Daarnevens behoeft men maar op de Kaart n° 9 van Stemfoort en Ten Siethoff (2^{en} druk, 1903) te kijken, om te zien hoe in

¹ Een Mal. *agam* zal men bij Klinkert in 1910 niet vinden; in zijn Mal.-Ned. Wdb., 3^{en} dr. (1916), p. 44b geeft hij het als „groot”, naar Clifford & Swettenham (1894); maar Wilkinson's Dict. (1903, p. 29a) heeft *agam* als een uit het Atjehsch overgenomen „manly”, en ook „tall”, in gebruik aldus in de Straits, waarbij hij twee voorbeelden geeft; een uit de Hik. Bëstam(m)am.

² In de bekende opsomming van Zang 13:1 der *Nāgarakrētāgama* (1865 A. D.): *Dharmmaçraya*, *Kaṇḍis*, *Kahwas*, *Manangkabwa*, blijf ik meenen dat met *Kaṇḍis* het boven-Kwantan-gebied bij Kotö Toeö bedoeld is (zie reeds Notulen Bat. Gen. 1909, p. 118), omdat anders de heele Oembilin-Kwantan-Indragiri-rivier onvermeld er zou wezen, terwijl daarna wel achter-eenvolgens het Siak-, Rokan-, Kampar- en Panai-stroomgebied wordt genoemd. De linkerzijrivier Kandis en het daarnaar genoemde landschap Soengai Kandis vindt men o. a. op Blad 7 (1903) van Stemfoort & Ten S., 2^e ed.

De naam van het landschap *Kahwas* zal wel worden opgehelderd, zoodra men de 2 inscripties kent bij den uitloop van de berggrivier *Bangkawas* in de Oembilin, zie den hoofdstekst op blz. 545; het meest eenvoudig lijkt, verband te vermoeden tusschen beide namen. WESTENENK ziet er het landschap *Kawai* in, tusschen de toppen van Marapalam + Sago (N.) en een lijn Pagar-roejoeng-Boeö (Z.); zie Tijdschr. Bat. Gen. dl. 57 (1916), p. 260—262, en verg. Dr. Krom in de uitgaaf der *Nāg. kr.* (1919), p. 258—259. — Mal. *Bangkawas* heet in Minangk. *Bangkaweh*.

³ Desgelijks reeds in een uit 1833 dateerend officieel verslag (van ass.-res.

Tanah Datar *alle* historisch-gedocumenteerde plekken van den Javanen-inval der Pamalajoe liggen, en *alle* gewijde plaatsen der Minangkabauers van nà de Islamiseering, zeg van nà ca. 1550: Pariangan (oudste inscriptie van 122. Çaka = 130. A. D.; verg. blz. 410, noot 1); Soeroeaso (inscripties uit de 14e eeuw); Ponggongan (dito); Kapalo Boekit Gombak en Boekit Gombak (dito); Koeboer Radjo (dito; hier Adityawarman's grafsteen in *batoe-bêrdagoe*- of «kin-steen»-vorm); Goedam = Pagarroejoeng (dito); Si Mawang (zie boven; of juistertoe Moekö-Moekö,¹ alias Oembilin-proper). Voorts de nog totaal ononderzochte inscripties resp. te Boeö (zie De Haan in Tijdschr. Bat. Gen. dl. 39, 1897, p. 360), in de kampoeng Batoe Barsoerat;² te Batoe Barpahat en Batoe Pahat (nabij de monding der Bangkawas in de Oembilin, zie blz. 540; aan welke Bangkawas, meer bovenstreams, immers óók Pariangan ligt); te Boekit Barsoerat (Z. O. van Piliang, zie blz. 538 sub *b*); alsmede *gewis* nog op meer dan een andere «bebeitelde» en «beschreven» plaats in Tanah Datar, welke aan het licht zullen treden, zoodra men de detailbladen 1 : 20.000 der topographische opneming van de Padangsche Bovenlanden eerst eens systematisch in deze richting onderzoekt.

Maar behalve deze gedocumenteerde plaatsen uit Minangkabau's Hindoe-tijd, liggen óók alle gewijde plekken uit zijn Islâm-tijd in Tanah Datar: Pagarroejoeng (alias: Goedam), Soempoer (of Soempoer Koedoes, Heilig S.), en Boeö, als resp. de zetels van den Radja Alam, den Radja Ibadat, en den Radja Adat, resp. dus de Vorsten van Wereld, Kerk, en Recht; voorts Soengai Tarap (N. W. van Pagarroejoeng), Padang Ganting (Z. O. van P.), Soemanik (N. N. W. van P.),³ en

J. G. LANDRÉ?) over „Het Inlandsch bestuur ter Westkust van Sumatra”, afgedrukt in T. v. N.-I., 2de jrg. (1889), dl. I: „De tak van *Kotta* en *Pilian* bleef in *Tana Datar*, die van *Bodie* en *Tjuniago* toog naar *Agam*” (p. 119). Dit weer, in omgewerkten vorm, terug te vinden in S. Müller's „Bijdragen tot de kennis van Sumatra” (Leiden, 1846), p. 126; Müller had dit verslag gebruikt, blijkens zijn Voorbericht, p. XII; en zie voor het jaartal 1833, aldaar p. 107.

¹ D. i. „éérste begin”, n. l. van de Oembilin = Oeloe Kwantan. Vandaar ook de naam Moeko-Moeko (vulgo: Moko-Moko) op de Westkust, res. Bengkoelen; oudtijds het „eerste begin” van het Rijk van Indrapoera. — Voor de opgesomde inscripties zie Dr. Krom, Inventaris der oudheden in de Pad. Bovenlanden (Oudheidk. Verslag 1912, Bijlage G), n°s 17—42.

² Het door hem vermelde detailblad n° 87 (1 : 20.000) kon ik niet raadplegen.

³ Niet te verwisselen met de gelijknamige nagari in het heuvelland beO.

Soeroeaso (ook ten Z. O. van P., maar veel dichter bij dan Padang Ganting), als de zetels van de 4 Datoek's Pamoentjak of Rijksgrooten — zeg op z'n Javaansch: Najâkâ's — resp. geheeten: 1°. de *Bandahara* = Titah = Rijksbestuurder, 2°. de *Kali* = Kadli = Opperrechter, 3°. de *Machoeoem* of Mangkoe-oem = Machdoem = Heer (in Rijksgeschillen; èn over de Minangkabau-kolonie op het Mal. Schiereiland, de Nègri Sèmbilan, zie nader blz. 566—568 hierachter, noot; zeg dus: Minister van Koloniën), en 4°. de *Indomo* = Toean Pandjang = Pajoeng Pandji = (waarschijnlijk) Opperceremoniemeester.¹ Slechts één Rijks-groote, boven en buiten de wet, viel onder Agam: de Toean Gadang of Groote Heer van Batipoe h (zie blz. 544), bijgenaamd

Pagarroejoeng; het in den hoofdttekst bedoelde ligt bijna recht N. van Soengai Tarap, aan de Batang Soemanik, vlak bij Manggoegoek en Koemangö.

¹ Vanwaar deze raadselachtige titel Indomo? Staat hij niet in verband met den soekoe-naam Domo, door Westenenk in 1913 aldus vermeld: „De verschillende soekoenamen van Hindoeschen oorsprong als Domo, Mandaliko, Biaro . . . . geven aan, dat de instelling niet oorspronkelijk kan zijn” (Minangk. Nag., 1^e druk, p. 27)? Vooral ook omdat Contr. HJLMANS VAN ANROOIJ in zijn uitvoerige „Nota omtrent het rijk van Siak” (Tijdschr. Bat. Gen. XXX, 1885, p. 259—390), de soekoe Domo herhaaldelijk noemend als voorkomende aan de Tapoeng Kiri (p. 359, 363, 366), en aan de Tapoeng Kanan (p. 370, 371), op p. 366 toevoegt de verheldering: „de soekoe Domo (van *Moeara Takoës*).”

De *orang Domo* zijn dus oorspronkelijk lieden van het oude Mahajanistisch centrum Moewara Takoës! De verklaringen van dit woord beproefd door het Encyclopaedisch Bureau in de 3^e ed. van Westenenk's studie (1918, p. 30 noot 4): „Domo van (Skr.) damah, zelfbeheersching, of dhâman, verblijfplaats”, mogen wel onaannemelijk heeten. Eerder zou men dan nog kunnen denken aan een verder verlopen Bataksch *dorma* = *dharma*, „klooster”, door V. d. Tuuk i. v., II, p. 421a vermeld, vooral omdat het gebied der Kampar kanan, waaraan Moewara Takoës ligt, evenzeer als het in het Noorden aansluitende Tapoeng-stroomgebied, vermenging met Batak's reeds vertoont; men denke vooral aan de beide inscripties in oud-Bataksch(?) — of anders oud-Maleisch(?) — schrift, een soort *rentjoeng*-schrift, een eind bovenstrooms van M. T., en aan de derde analoge benedenstrooms daarvan (resp. te Galoegoer, bij Tandjoeng Djadjaran, en te Batoe Barsoerat; n°s 5, 7 en 9 van Dr. Krom's Inventaris, Oudh. Versl. 1912, p. 37—39).

Staat nu niet Domo = Moewara Takoës, in verband met Indomo? Dr. Krom antwoordde mij daarop, dd. Blitar, 10 April '21: „Ik geloof, dat Indomo te verklaren is als in + domo, waarbij in de voor de d te verwachten vorm van *i(ng)* is, in de beteekenis: „van”. Ik veronderstel, dat er in een vroegere periode een titelaanduiding voorafging, juist als bij de Oud Javaansche hoogwaardigheidsbekleeders, en dat als parallel b. v. van een samgët ing Kanđamuhî, er in Mënangkabau een (samgët) ing Domo was. Juist als op Java wordt de vóór-titel gaandeweg weggelaten. Van den samenhang van Indomo met Domo ben ik dus overtuigd.” — Een nagari Domo ligt aan de Sibajang (Kampar Kiri).

«de Tijger van Kotö-Piliang». ¹ Deze laatste, wiens gebied grensde aan het Singkarak-meer (N. W. kust), heeft waarschijnlijk dus wel een groote rol gespeeld in de *stichting* van Agam, nadat het Tanah-Datar-gewest, als Provincie van de laras Kotö-Piliang, reeds zekeren tijd had bestaan, en de lieden van de Boeddhistische soekoe Bodi versterkt werden door beneden-Kwantanners (orang Tjënako = orang Mamak), ² zoodat zij een eigen Provincie konden gaan stichten in het hoogland Agam, tusschen den Marapi, den Singgalang, het meer van Manindjau, den Talamau en den Boekit Gadang, resp. Z. O., Z., Z. W., N. W., en N. O., als stamzetel der laras Bodi-Tjaniagö.

Later pas, waarschijnlijk nà 1400 en wel zeker vóór 1450 A. D., heeft de federatie van de L Kota's, zijnde negorijen van *Kampar*-lieden, zich politiek aangesloten bij de reeds gefedereerde provincies der *Batanghari*- en *Kwantan*-Maleiers, als Provincie (*Loehak*, *Loewak*) N° 3. Ook zij nog inlandsch-Boeddhistisch toenmaals; en tot op den dag van heden ouderwetscher gebleven dan het na ca. 1550 van de Westkust uit (vooral via de havens Priaman en Tikoe) sterk geïslamiseerde Agam, en zelfs dan Tanah Datar. Want dit laatste, het ware hart van Minangkabau, nam ook wel den Islām aan, doch vermengde hem met zijn sterke Oudmal. en Oudjav. eigenaardigheden.

Zoo is dan thans ook de afdeeling der Vijftig Kota het landschap gebleven van honderden van «kin-steenen» (*batoe bërdaogoe*), op tal van kerkhoven en elders, vooral in de onderafd. Soeliki; welke in Agam hier en daar voorkomen, b.v. 2 bij den vijfder der mësigit te Fort de Kock; en ook in Tanah Datar zeldzamer zijn (maar b.v. 2 mooie, met *Moh.* siermotieven, op het kerkhof der Radja's Alam te Goedam), terwijl ook dàar de méést-zeggende van alle prijkt op de «Konings-begraafplaats» (Koeboer Radja; alias Goegoek di Radjö = Vorsten-heuvel), de grafsteen van Vorst Adityawarman uit ca. 1300 Çaka = 1378 A. D., met zijn ontroerende Boeddhistische exclamaties. En vlak daarbij

¹ Zie Tjindoer Mato, Minangkabausch-Mal. legende, [1^e Gedeelte], vertaald door J. L. van der Toorn, in Verh. Bat. Gen. dl. 45, 1886, p. 7—8; en Westenenk, Minangk. Nagari, 1913, p. 29—30, of 3^e ed., 1918, p. 33. De Tjindoer Mato staat al geheel onder den invloed der arrogantie van Boeŭ boven het centrum Pagarroejoeng; zie er toch p. 7, en verg. noot 1 op blz. 543 hiervóór.

² Naar mijn overtuiging zijn toch ook de tegenwoordige Orang Mamak in Indragiri de rechtstreeksche *voortzetting* van hen; zie het zeer goede artikel [door Prof. A. L. VAN HASSELT] in de Eneycl. v. N. I., dl. III (1902 of 1919).

staan de sprekende 3 «Leun-steenen» (*sandaran*) of «Zonnestraal-steenen» (*batoe pantjar matahari*) met half uitgesleten inscripties, waar m. i. vroeger de Vorst + Patih + Toemëngoeng (resp. dan *kiri-kanan* van den Vorst) zitting moeten hebben gehouden;¹ waarvan alléén nog de middelste, met 8 regels schrift en vlammen-glorie rondom, 1,38 M. boven den grond hoog en 1,10 op zijn breedst, zijn «Zit-steen» (Min. *selö; sila*; zie Journal Straits Branch, n° 83, 1921, p. 8 r. 120—121; en verg. er p. 23—24) vlak daarvóór, d. i. ten Z., in 1911 behouden had, diep 0,76, breed 1,08 M.²

West vandaar, te Sintoeö, staat dan nog (ònverwoest gelukkig door de in Tanah Datar, en vooral te Soeroeaso, als verbranders en vernielers reeds vóór Raffles' komst, 1818, opgetreden Padri-zeloten) die voor Tanah Datar en zelfs voor gansch Minangkabau unieke Batoe Bërtikam of «(met een zwaard of kris) Door-stoken Steen», welke niets anders geweest kan zijn als een *Eedzwering-steen*, waarbij een beschuldigde zijn hand en pols stak door het ca. 8 cM. in diameter breede spleetgat, zichzelf vervloekend indien hij geen waarheid sprak, terwijl de omliggende platte steenen tot zitplaatsen dienden voor getuigen.³ We gaan wel niet fout, door óók deze Batoe Bërtikam nog te rekenen tot het einde der 14e eeuw A. D., of het begin der 15e, omdat er nu reeds 2 dergelijke Minangkabausch-Maleische «Doorboorde Steenen» gevonden zijn op Malaka's wal, één bij den beneden-loop der Linggi-rivier van 1467 A. D., en één op den eigen

¹ Daarbij *ziende naar het Zuiden*, d. w. z. in de richting der zacht-afhellende provincie Tanah Datar, dit gebied als het ware overschouwend.

² Maar zie die 3 *Sila's* op S. MÜLLER's Plaat VII, fig. 2 in Bijdr. Kon. Inst. 1, IV (1856); en tekst p. 116. Ook op de foto Woodbury & Page n° 716 uit 1879.

³ De beste beschrijving, tevens de oudste, is nog altijd die van resident E. FRANCIS uit 1837, afgedrukt in het Tijdschrift v. N.-I., 2de jrg. (1839), I, p. 106: „Te Sintoe [N.W. van de bekende nagari Limö Kaoem, met haar gewis symbolische 5-dakige mësigit] vindt men aan de noordzijde van den weg [= den tegenwoordigen grooten weg Padang Padang-Fort v. d. Capellen] een vierkant van vier meters breedte en lengte, met steenen belegd, waarvan eenigen tot zitplaatsen [zgn. *batoe kasoer*] dienen. Aan de westzijde is een vierkante verhooging van een paar meters in lengte en breedte, en anderhalf in hoogte; in het midden hiervan wordt een steen van een half kubiek meters gevonden, met eene lange en smalle opening in het midden, die daarom door de inlanders *Batoe Batiekam* wordt genoemd”; waarna dan de volkslegende wordt verhaald, hoe Patih Sébatang den steen, in drift tegen Kjahi Toemëngoengan, zou hebben doorstoken (p. 106—108). — Een lithographie gaf S. MÜLLER in zijn „Bijdragen tot de kennis van Sumatra” (1846), p. 82, en het verhaal op p. 81—82. In Dr. Krom's Inventaris van 1912 ontbreekt deze oudheid.

heuvel van de *kota* Malaka, gelijk in de BIJLAGE hierachter sub 2° en *b* nader zal besproken worden (blz. 571—573, en 579—580); terwijl een rijkversierde Batoe Bërdagoe, almede van de beneden-Linggi, er sub *a* behandeld wordt (blz. 577—579).

Voor deze plekken op Malaka's wal moeten die oudere Minangkabausche graf- en rechtsmonumenten het voorbeeld zijn geweest in de periode ca. 1430—1480 A. D.; toen de Kampar de groote verbindingsstroom werd tusschen Minangkabau en het opbloeiende, eerst nog heidensche, maar sedert ca. 1425 Mohammedaansch geworden Malaka, dank zij ook vooral die aansluiting der L Kota's.

Zóó verheldert zich ten slotte ook de Sumatra-politiek van Malaka's Sultans tusschen ca. 1450 en 1510, gelijk die te lezen valt tusschen de grillige Verhalen der Sadjarah Mëljoe door.

Het «heidensche» Palembang en Djambi durft men niet aan; het bezoek door Sultan Mansoer Sjah (ca. 1458—Oct. 1477) aan Madjapahit in Gadjahmada's tijd, met als opgecommandeerde 5 vazallen bij zich: Indragiri, Palembang, Djambi, Lingga en Toengkal (N. Djambi, bij de grens met Indragiri), in Verhaal 14 (Shell., 1898, p. 69), is pure romantiek; het telkens zijn suzereiniteit met vloot en leger, opeischende Siam — welks vorst, de «*Koning van Sarnau*» (Radja Shahr-an-nawi = «Nieuw-stad» = Ayodhya) in de 14^e eeuw zelfs den Radja van Pasei, «Sultan Malik ath-Thahir», krijgsgevangen had gemaakt (Verhaal 8) — weet men telkens ook af te slaan. Dat Moh. en oudere Pasei-Samoedra eerbiedigt men (Verhaal 7—9 en later); het ook Moh., zeeroovende (H)Aroe vreest men, zie Verhaal 11 middenin, en 24 aanhef (Shell., p. 46, 103).

Met het ten Z. van Haroe en vrijwel recht ten W. gelegen, óók Moh., Rokan, gingen Malaka's politieke verhoudingen sterk op en neer; in den aanvang, nog tijdens het leven van den eersten Moh. Malakschen Vorst (Moehamad Sjah, ca. 1424—1445, gehuwd met een dochter van den Radja van Rokan), heeft Rokan een soort voogdij over Malaka; maar de eerste ware Sultan van Malaka (Moedhafar Sjah, ca. 1450—1458, zelf usurpator) maakt een eind daaraan door moord (Verh. 12); later, tijdens diens kleinzoon, Sultan Alaoedin Ri'ajat Sjah I (eind 1477—ca. 1488), schijnt Rokan weer geheel bevriend met Malaka (begin Verh. 25), zonder dat de ware verhouding duidelijk wordt; daarna verdwijnt het, naar ik vermoed: opgeslokt door buurman Haroe.

Maar op de kustlanden der 3 stroomen tusschen de Rokan- en de Djambi-rivier concentreert zich Malaka's buitenlandsche expansie sinds ca. 1450, en vooral onder Sultan Mansoer Sjah: op Siak sterk, op Kampar het meest, op Indragiri het minst.

In Verhaal 17 — dat, evenmin als 18, niet voorkomt in Leyden's vertaling — wordt verhaald hoe de vorst van Kampar, Maharadja Djaja, van «Mëngkabausch» Vorstengeslacht (en gewis nog een ongeloovige), op last van Mansoer Sjah (zeg dus in ca. 1460) wordt aangevallen, omdat hij nog niet onderdanig was aan Malaka; hij wordt gedood, zijn leger verslagen, en op den leegen troon klimt niet een nazaat als vazal, maar Malaka behandelt dadelijk Kampar als wingewest, en stelt er zijn eigen *Bëndahara* (den ouden Sri Nara-di-radja) aan tot *Adipati*.

Daarop dadelijk komt Siak aan de beurt, waar de vorst, Maharadja Parameçwara of M. Përmaisoera, almede van het geslacht des Radja's van »Pagarroeoeng» (dus al evenzeer eene ongeloovige), alweder wordt overwonnen en gedood; maar van hem wordt zijn zoon, Mëgat Koedoe, gevangen medegenomen naar Malaka, in eere hersteld door den Sultan, uitgehuwelijkt aan een eigen dochter (die nog sterk-Hindoesch «Radja Mahadewi» er heet, ondanks papa's zelotisme), en blijkbaar tot Islamiet gemaakt; immers, hij keert terug naar Siak als «*Soeltan Ibrahim*», daarbij den ook krijgsgevangen gemaakten «*Mangkoeboemi*» van wijlen zijn vader medekrijgend als zijn eigen Patih (Toen Djana Pakiboel).

Doch naast Kampar als wingewest, rechtstreeks bestuurd uit Malaka, en Siak als geïslamiseerde vazalstaat, is Indragiri's positie tegenover Malaka heel anders: het weet zich te handhaven als niet-Mohammedaanschen staat, ondanks politieke afhankelijkheid. In het romantisch Verhaal 14, waarin eerst gezegd was, hoe Indragiri met 4 andere vazallen opgecommandeerd werd voor den tocht naar «Madjapahit» (zie boven), wordt aan 't slot verteld hoe «Soeltan Mansoer Sjah» bij het einde der feesten aldaar van den «Batara Madjapahit» Indragiri *vraagt*, en hoe, op advies van «Patih Aria Gadjahmada», de Batara het den Sultan dan ook afstaat, mèt nog Siantan (= de Anambas-eilanden) er bij; ja, hoe de Batara geneigd zou zijn geweest óók Palembang weg te schenken aan Malaka, indien het hem gevraagd ware! Schemert in dit anachronistisch Verhaal dus door, hoezeer men te Malaka wist, dat niet alleen Palembang, maar zelfs Indragiri politiek behoorden bij Java, opmerkelijk is ook

dat de vorst van Indragiri hier heet «Maharadja Mërlang», die in den aanhef van Verh. 28 weer opduikt als «Radja Mërlang, de vorst van Indragiri, gestorven te Malaka» (Shell. p. 69, 127).

Wat nu is «Mërlang»? Mijns inziens het Mërloeng — want zóó moet de naam worden getranscribeerd, niet «Mërlang» — aan de boven-Toengkal, thans nog een centrum van inlandsche wapensmederij;¹ zoodat ik er in lees, dat de eerste historische Radja van de beneden-Kwantan een Rijksgroote is geweest uit Noord-Djambi, die zich nederzette aan de Indragiri en zich onafhankelijk maakte, maar nu in de macht kwam van Malaka.

Verhaal 28 gaat dan door te vertellen, dat deze (Maha-)Radja Mërloeng gehuwd was geweest met een dochter van «wijlen den Sultan» (vermoedelijk dus: Mansoer Sjah, † Oct. 1477), en een zoon had achtergelaten uit dit huwelijk, geheeten Radja Narasinga, wiens landgenooten, de «orang Indragiri», op kwetsende wijze behandeld werden te Malaka tijdens den — in Verh. 26 op den troon gekomen — nieuwen Sultan Mahmoed Sjah (reg. over Malaka ca. 1488—15 Aug. 1511). Narasinga vraagt hem naar zijn land terug te mogen gaan, en ontvlucht, als hem dit geweigerd wordt; aangekomen in Indragiri, vindt hij daar een neef op den troon — Maharadja Isaf (of Isap), zoon van wijlen «Maharadja Toeban», die er Vorst was geworden als broeder van «Maharadja Mërloeng» —, maar weet dezen te verdrijven, en wordt zelve er Vorst, terwijl Isaf vlucht en Radja van Lingga weet te worden. Hiermede zijn we ten volle op historisch terrein; want *Narasinga* is óók thans nog in Indragiri bekend als een der allereerste «Soetan's»; en *Isaf*, vorst van Lingga, is in de groote Riouwsche hofkroniek welbekend als bestrijder, ook nog later en (in 1525) met hulp der Portugeezen, van dien Narasinga van Indragiri.² Maar deze Vorstennaam alleen al,

¹ Zie toch Notulen Bat. Gen. 1906, p. 125: „Schrijven van den . . . Controleur der Toengkal te Pelaboean Dagang, . . . houdende aanbieding ten geschenke van een pakket wapens, vervaardigd in de doesoen Merloeng.”

² Zie resp. voor Indragiri het art. in de Encycl. v. N.-I., 2de druk, II (1918), en de daar vermelde bron J. J. LANS, Nota betreffende het Soetanaat Indragiri (in Meded. Encycl. Bureau, III, 1914, p. 116; alwaar: Soetan Nara Singga); en voor Lingga, NETSCHER in Tijdschr. Bat. Gen. II (1854), p. 181—182, alwaar uit die kroniek zou blijken dat „radja Nara Singa” ná 1511 huwde met een dochter van S. Mahmoed (toen op Bintan), en daarbij werd verheven tot „sulthan Abd'oeel Djalil”. Verg. hierbij Tiele in Bijdr. Kon. Inst. 4, I, 1877, p. 387.

De volksoverlevering in Indragiri is, historisch gesproken, averechtsch; ook bij GRAAFLAND in Bijdr. Kon. Inst. 5, V (1890), p. 40—41; verg. blz. 556—557.

èn die toenmalige naam van zijn land, zijn getuigen dat hij geen Islamiet was geworden te Malaka, zooals «Soeltan Ibrahim» van Siak. In 1514 echter is de koning van Indragiri wel degelijk «Moorsch», blijkens de Port. bronnen. Ging hij over in 1513?

De slotsom moet dus luiden: Kampar is in ca. 1460 veroverd, en overzeesche kolonie geworden van het fel-Moh. Malaka; Siak is kort daarna verslagen, en, via een huwelijk met een Malaksche Sultansdochter van den begenadigden Kroonprins, sedert ca. 1470 allengs geïslamiseerd; Indragiri, oorspronkelijk bij Djambi hoorend, en Hindoeïstisch (niet Boeddhistisch), is in ca. 1470 half in de macht van Malaka geraakt, maar heeft zich in ca. 1490 losgerukt onder eenen Vorst Narasingha, om kort vóór 1514 eveneens tot den Islām bekeerd te blijven.

Kampar, d.w.z. beneden-Kampar, of om duidelijker te spreken op de kaart: het rijk Pēlalawan (alias, maar naar het schijnt corrupt: Poelau Lawan), met als oud centrum eene plaats Pēkan Toewa waarvan het mij niet is gelukt de ware ligging te weten te komen,¹ werd aldus het Sumatra-kustland waardoor Malaka zoowel den afvoer van Mēnangkabau trachtte te beheerschen, als om zich heen te grijpen naar Noord en naar Zuid. Is het eerst nog zijn Bēndahara die er Adipati wordt (zie blz. 550), dus zeg: Gouverneur, een 20-tal jaar later, onder Sultan Alaoedin (eind 1477—ca. 1488), wordt diens eigen zoon Radja Mēnawar tot vorst ter plaatse als «*Soeltan Mēnawar* (of Moenawar) *Sjah*», met eigen Bēndahara; welke weer bij zijn dood, ca. 1505, wordt opgevolgd door zijn zoon Abdallah als «*Soeltan Abdallah*», volle neef (oomzegger) van den toenmaals te Malaka regeerenden nieuwen Sultan Mahmoed (Verh. 26 en 27, Shell. p. 109, 122), die bovendien een dochter van dezen zijn' oom tot vrouw kreeg.

En ook met gezegden Sultan Abdallah zijn we weer op vast historisch terrein beland, want dit is de eierzuchtige en rampspoedige Vorst van Kampar, welke in eind 1511, na den val der stad Malaka en de verdrijving van zijn oom Mahmoed, tracht om den Portugeezen in 't gevlij te komen, zelf Sultan

¹ Zie toch in den aanhef van Verhaal 17 der Sadj. Mēl. Pēkan Toewa als zetel van den bovengenoemden „Maharadja Djaja”. Ik vermoed, dat het is geweest de „kampong nabij de samenvloeiing der Kampar-kiri en Kamparkan”, alwaar, vóór de „kampong Pelalawan” werd gesticht, „een vorst Maharadja Dindo” zou hebben gewoond; zie toch J. FæS in zijn studie „Het rijk Pelalawan” in Tijdschr. Bat. Gen. XXVII (1882), p. 507. Volgens de Redactie-noot is het terecht: Pēlalawan (= Versperring; zie er p. 489).

van Malaka te worden onder vreemde voogdij, werkelijk door de Portugeezen er in 1514 tot «Mangkoeboemi» = Bëndahara wordt aangesteld, maar kort daarna onthoofd wegens verdenking van verraad, uitgestrooid door zijn schoonvader Mahmoed. Deze gerechtelijke moord maakte een geweldigen indruk op de Maleiers, was in 1612 nog allermint zelfs in de Molukken vergeten,¹ maar wordt desondanks in Verhaal 35 der contemporaine Sadjarah Mël. — zijnde dus het 1^e van het door Shellabear in 1896 voor 't eerst publiek gemaakte Appendix — vervalscht tot de voorstelling alsof Radja Abdoellah «werdt overgebracht naar Goa»; terwijl ook dit heele Verhaal uitermate romantisch-tendentieus is.² Maar door het Rapport van den Kapitein van Malaka RUY DE BRITO dd. 6 Jan. 1514 weten we uitdrukkelijk, dat toen èn Minangkabau èn Siak vazallen waren van Kampar; terwijl de toenmalige vorst van Indragiri een «Moorsch koning» was, dien Brito zich voorstelt evenveel cijns in (stof-)goud te laten betalen als Pahang betaalde, nadat dit in 1513 vrede was komen sluiten met Malaka.³ Inderdaad: sedert Sultan Mansoor

¹ In 1612 herinnerde G.-G. Both uit het Holl. fort te Ternate o. a. het volgende aan den Sultan van Tidore over de trouweloosheid der Portugeezen: „... dat Abdalla Koninck van Campar, zijn Vrouwen, maegschap, Onderdanen, ende 't Rijk tot dienst van Albuquerque, ende de Portugesen verlaten hebbende, kreegh voor alle zijn diensten geen ander loon, als dat hy tot Malacca, int oogh van alle man, zijn ongheluckigh hooft op een Schavot onder Beu(l)s handen heeft moeten laten” (Begin ende Voortgangh O. I. C., 1645, II, 15^e Stuk, p. 201b achter het Journaal-Verhoeff). Voor het geval zelf, zie Tiele in Bijdr. Kon. Inst. 4, I (1877), p. 342 en 347—348.

² Zie het overzicht van dit Verhaal door Dr. van Ronkel in Tijdschr. Bat. Gen. dl. 44 (1901), p. 359—360; en den tekst bij Shellabear, 1898, p. 165—166. Het „saoedara Soeltan Mahmoed Sjah” (aanhef) moet daarbij opgevat worden als *anak sa-poepoe* = neef.

³ Ziehier de achtereenvolgende 4 voor ons belangrijke alinea's in den aanvang van dit Rapport aan Koning D. Manuel, nadat Brito gezegd heeft dat er, op voet van gelijkheid, een verbond van vrede was gesloten met Siam, welks schepen „ongeveer in 15 jaar” niet te Malaka waren gekomen:

„Daarna kwamen gezanten van den koning van Pahang, vrede vragende; die werd hem gegeven. Ze betalen cijns aan Uwe Hoogheid. Pahang is klein; het had altijd oorlog met Siam; er is in Pahang goud; het is een land van kooplui. Zijn koning is zeer verwant aan dien van vroeger van Malaka [n.l. schoonzoon]; 't is een goed man. In zijn land wordt Malaka-koopwaar verhandeld; er is victualie; ze betalen 7 mark [= 56 ons] goud per jaar.

Daarna kwamen gezanten van den koning van Indragiri. Het is een Moorsch koning. Het grenst aan Mënangkabau („Menamcabo”). Het heeft goud, „lirio” (?), aloë-hout. Mij dunkt dat het evenveel dient te gaan betalen. Het is (land) van kooplui. Het voorziet zich te Malaka van wat het behoeft.

Sjah den Groote, zeg dus ca. 1460, was Kampar met dezelfde politieke bedoeling en met hetzelfde doorslaande succes een vuistpand en voorpost geweest van Malaka op Sumatra's Oostwal, als Pahang dat was geweest op de Oostkust van 't Maleische Schiereiland; in beide ook had Malaka zonen uit zijn eigen Sultansgeslacht opzettelijk ten troon verheven, wat het in de andere afhankelijke staten niet had gedaan.¹

Mag er nu nog een gevolgtrekking worden gewaagd uit de

Desgelijks kwamen gezanten van Měnangkabau en Siak vrede vragen en handeldrijven hier ter stede: dezen betalen niets, omdat ze vazallen zijn van vorst *Abdallah* („Audelaa”), koning van Kampar, die vazal is van Uwe Hoogheid en ook 7 mark cijns betaalt elk jaar. Het zijn goud-landen, van het fijnste dezer streken. Het zijn kleine maar rijke koninkrijken; hun handel is op Malaka. Ze hebben ook „lirio” en aloë-hout; dan teer, bamboe, en derg.

De koning van Kampar, gelijk ik zeide, is vazal van Uwe Hoogheid; hij betaalt cijns; 't is een jongman, schoonzoon van den koning vroeger van Malaka; hij is zeer met ons bevriend; in onmin met zijn schoonvader. Zijn vrouw verblijft bij den vader [dus bij Sultan Mahmood op Bintan]: hij wil haar niet hebben. Zijn rijk is klein, tusschen rivieren. Er is goud, „lirio”, aloë-hout, enz. Het is land van kooplui: ze handelen veilig te Malaka.” (Alguns Documentos do Archivo Nac. da Torre do Tombo, 1892, p. 345—346).

¹ In overzicht zegt de Sadjarah Měl. het volgende over deze politiek van Malaka op Malaya's Oostkust:

Dadelijk na den dood van Sultan Moedhafar Sjah (usurpator en eerste Sultan; ca. 1450—1458), die twee aanvallen van Siam had weten af te slaan, hetwelk eerst door het bovenland van het toen nog aan Siam cijnsbare Pahang overland, en daarop ten tweeden male met een vloot Malaka had trachten klein te krijgen, weet zijn zoon S. Mansoer Sjah het nog heidensche Pahang te doen veroveren, en den Vorst (Maharadja Dewa Soera, met hoofdstad Poera) gevankelijk te doen meevoeren naar Malaka, mitsgaders diens dochter; Sultan Mansoer huwt deze, en stelt zijn Senapati (van Minangkabanschen bloede), *Sri Bidja-di-Radja* (te voren geheeten *Toen Hamzah*, alias Datoek Bongkok, een groot held), aan als Regent van Pahang (Verhaal 13); het slot van dit Verhaal is, dat Malaka dan toch vrede weet te krijgen met Siam, waarschijnlijk (want dit wordt niet gezegd) zonder afstand der Siameesche rechten op Pahang. In Verh. 18 benoemt nu Sultan Mansoer een van zijn twee zoons uit zijn huwelijk met de Pahangsche Prinses, dien hij tot zijn eigen opvolger had bestemd, voor straf tot Sultan van Pahang, geheeten *S. Moehamad Sjah*; waarmede, op analoge wijze als bij Kampar, het Malaksche Sultans-geslacht is overgeplant, maar met veel meer eerbied voor de inheemsche Pahang-dynastie. In tijd kan dit niet zijn gevallen vóór 1475 A. D., kort voor Mansoer's dood (Oct. 1477), en Alaoedin's troonsbestijging. Kort na dit laatste feit (Verh. 23, middenin), ergert zich de Sultan van Pahang, Moehamad, dat Trěngganau, zonder kennisgeving aan hem (M.), ten hove van den nieuwen Sultan te Malaka was verschenen, wreekt zich op Trěngganau door diens hoofd (zekeren Toen Talani) te dooden, en dreigt tegen Malaka, maar bindt in, zoodra de Laksamana van Malaka namens zijn meester rekenschap komt vragen

combinatie der twee gebleken feiten, dat 1° de soekoe Tjaniago in Minangkabau oorspronkelijk Tjênako-lieden zijn geweest, in den trant van de *Orang Mamak* thans nog in Indragiri, welke hun karakteristieke naam danken aan hun verkleefdheid aan het Matriarchaat (*mamak* = oudste oom van moederszijde), en dat 2° het landschap Indragiri vóór ca. 1500 A. D. nog Hindoeïstisch was (niet: Boeddhistisch), doch vóór 1514 tot den

(Verh. 25); daarbij wordt herinnerd aan het feit dat de Radja's van Pahang eenen Orangkaja van Malaka (in casu den Laksamana) noemden „*Toewan*” (Shell. 1898, p. 107)! In Verh. 29 komt dan de merkwaardige geschiedenis hoe de nieuwe Sultan van Malaka, Mahmoed Sjah (opgetreden in Verh. 26; en daarbij getrouwd met eene dochter van den Sultan van Pahang, die nu ineens, in plaats van „*Moehamad*”, „*Mahmoed*” is komen te heeten), den nieuwen Sultan van Pahang, S. Abdoel Djamil, ten diepste weet te vernederen, zoodat deze aftreedt; verg. de Bijlage hierachter sub c, blz. 580—581. In Verhaal 31 zendt dan Siam zijn vazal, den Radja van Ligor (Maharadja Dewa Soera; blijkbaar een geliefde naam, vroeger ook in Pahang), tegen Pahang te velde, maar Malaka komt met zijn vloot ter hulp, en Ligor wordt verslagen; de nieuwe jonge Sultan van Pahang, Mansoer Sjah, en zijn vader de ex-Sultan (Abdoel Djamil) betuigen dank aan S. Mahmoed. Als Malaka valt, vlucht deze laatste met zijn zoon Ahmad (Soeltan Moeda) naar ten slotte . . . Pahang (Verh. 34). Maar uit het Rapport-Barro blijkt, dat de Pahangsche gastvrijheid niet lang duurde.

Naast dit turbulente Pahang, was alleen nog het veel onbeduidender, in het Noorden er aan grenzende, Trëngganau een vazal willen worden van Malaka (Verh. 25; zie voorgaande blz.).

Met het dan weer Noordelijker Këlantan begint S. Mahmoed, naar het schijnt zonder reden, een oorlog en overwint het totaal, met buitmaking van drie Sultansdochters, waarvan Mahmoed eene huwt (Verh. 26, slot). Aangezien de overwonnen vorst hier heet *S. Mansoer Sjah*, volle neef van den voorafgeganen vorst *S. Iskandar*, met welken laatsten S. Moehamad Sjah van Pahang door een huwelijk met diens kleinkind zich verbonden had (de voorstelling van zaken en namen in Verh. 18, en Verh. 23, middenin, is hierbij allerminst conform; Shell. 1898, p. 88—89 en 101; het eerste lijkt mij vervalscht), zoo zou 1°. Këlantan reeds Moh. zijn geweest in minstens 1475 A. D., en 2°. deze aanval van Malaka op Këlantan wel zijn reden hebben gehad in politieken steun door Këlantan aan Pahang gegeven bij diens oproerigheid tegen Malaka. Mahmoed's veroveringsoorlog kan niet vóór ca. 1505 zijn gevallen. Zeer opmerkelijk daarbij is, dat S. Mansoer Sjah van Këlantan heet te zijn „van het geslacht van *Radja Tjoelan*” (Shell, p. 121 r. 10—11), d. i. dus van *Gang-gājoe*'s vroegeren heerscher. Dat Këlantan in dezen tijd, dus ca. 1505, zelfs „grooter dan Patani” zou zijn geweest (ib.), is tastbare opsnijderij.

Met het machtige, weer Noordelijker, Patani zijn de betrekkingen héél anders, blijkens Verh. 32, aanhef. Als Kota Ma(ha)ligai wordt de hoofdstad reeds vermeld in Verh. 10, en haar vorst *Radja Solaiman (Sjah)*, met wiens dochter (van Moh. naam) Radja Iskandar van Singapoera + (later) Malaka trouwt (Shell. p. 42). In den aanhef nu van Verh. 32 wordt blijkbaar de historie van dezen zelfden R. Solaiman Sj. — die dus geregeerd moet hebben in ca. 1400 A. D. — voortgezet, en verteld, hoe deze door een Siameesch Prins

Islām is overgegaan, ten minste wat zijn Vorst betreft, en dus ook wel een goed deel zijner Rijksgrooten?

Zij zou dan de volgende wezen: *Patih* (of *Papatih*) *nan Sabatang*, d. i. de «één-stams-Patih» (= volgens Westenenk: de Unieke Patih?), «die de groote adatbeginselen (zou hebben) vastgelegd, het matriarchaat, het soekoe-wezen» (Westenenk, Min. Nag. 1913, p. 28; of 1918, p. 31), «de ziel van het meer democratische Bodi-Tjaniago» (p. 40 of 41), zelve «soekoe-hoofd» van de «soekoe Tjaniago» (Westenenk, zie hiervóór blz. 542), is geweest: *a.* een Indragiri-man uit de Tjénako-streek; *b.* is geweest geen Boeddhist,

(Chau Sri Bangsa) wordt aangevallen en gedood, maar waarop deze heiden zich bekeert tot den Islām, de hoofdstad welke hij veroverd heeft omdoopt in „Patani”, en nu... een gezant zendt naar S. Mahmoed te Malaka, om van dezen zijn investituur te vragen, en haar ontvangt mitsgaders zijn nieuwen titel en naam: *Soeltan Ahmad Sjah*! We zijn hier weer in de pure romantiek verzeild, welke de schrijver der *Sadj. Mël.* te baat neemt om de verhouding van Malaka tegenover machtiger en ver afgelegen staten op te vijzelen: *Madjapahit* (Verh. 14), *China* (Verh. 15), *Tjampa* (Verh. 21). Ook *Patani* behoort hierbij; en óók *Kědah*, want een zwakker maar even onaannemelijk vertelsel volgt in Verh. 32, na dat over *Patani*, dadelijk over *Kědah* (resp. *Shell.* p. 143—144; en 144); en vlak daarna, volgt... de komst der eerste Portugeezen (in 1509), ib. p. 145! Verhaal 32 geeft dus een litteraire ophemeling van Malaka, vlak vóór het begin der katastrofe.

De slotsom van dit alles is derhalve: op de Oostkust van het Maleische Schiereiland is in ca. 1400 A. D. Siam oppermachtig, en in het (ook later blijvend-) heidensche *Ligor*, en in het nog heidensche *Pahang* + *Trěngganau*, en in het (nog waarschijnlijk) heidensche *Kělantán*, en *ten deele* nog in het reeds *Moh. Patani*; 't welk echter — als voorpost van den Islām op deze kust; verg. een eeuw vroeger op Noord-Sumatra: *Pěrlak* (Marco Polo, 1292) — naar onafhankelijkheid streeft, en naar Islām-expansie in Z. richting (allereerst *Kělantán*-waarts). Van eenig „*Lěngkasoe*ka” wordt *niet* gerept! De overmacht van Siam blijft, maar de Islām wint veld. In ca. 1450 tracht Siam het opbloeiend en machtig wordend *Moh. Malaka* onder den duim te krijgen, eerst via *Pahang*, dan overzee, maar vergeefs; in ca. 1460 maakt integendeel *Malaka* van *Pahang* een *Moh.* voorpost tegen Siam, en weet in ca. 1480 zijn invloed goedschiks uit te breiden over *Trěngganau*, in ca. 1505 door een oorlog ook over *Kělantán*; maar tegen het machtige *Patani*, waar *Maleier* en *Siamees* samensmolten, durft men niet op.

Voeg hierbij, dat *Malaka* op zijn eigen Westkust niet opdurft tegen *Kědah* (zie boven), reeds in ca. 1450 bij 't begin der regeering van zijn eersten Sultan, *Moedhafar Sjah*, *Kělang* (thans = *Sělangor*) als buitenprovincie aanwint (Verh. 11, slot), en — zonder dat daarvan expresselijk blijkt — de erkende overmacht steeds bezeten heeft tusschen de *S. Muar* en de *S. Sědili Běsar* (waar het oude *Pahang* begon, zie Verh. 18; en blz. 589, slot der noot), met uitzondering van dien aanval van het (stervende) *Oedjoeng Tanah* in Verh. 19 romantisch gememoreerd; — dan hebben we, hier, samen met het in den hoofdstekst gezegde, een overzicht van *Malaka's* politieken status tusschen ca. 1450 en 1510.

maar of een Wisjnoeiet, of een Çiwaïet; *c.* is, met een troep landslieden, tusschen ca. 1500 en 1514 de Kwantan opgevaren om aan den in beneden-Indragiri veldwinnenden Islām te ont-komen; *d.* heeft zich in midden-Tanah Datar verbonden met een Boeddhistische *soekoe* Bodi — welke haar hoofdzetel, of een van haar hoofdzetels, had in de nog thans bestaande nagari Moearö Bodi, tusschen het antieke Padang Si Boesiek (W.) en het ook antieke Si Djoendjoeng (O.) —; *e.* is als voortrekker, na niet geringen strijd in het Boeddhistisch-aristocratisch-con-servatieve Tanah Datar, uitgetogen aan het hoofd dezer 2 soekoe's, benoorden Tandikat-Singgalang-Marapi, naar het hoog-land bij Boekit Tinggi (alias: Fort de Kock) en het meer van Manindjau (97 M. hooger dan het Singkarak-meer), aldus stich-tende het onafhankelijk landschap Agam; *f.* heeft daarbij niet onwaarschijnlijk hulp gehad van een Hoofd (zeg: *Pamoentjak*; van *poentjak* = top, kruin) van Batipoeh, be N. W. het Singkarak-meer, een soort renegaat van Tanah Datar; *g.* heeft in elk ge-val vrede en bondgenootschap daarna gesloten met het òf autochthone òf uit Djambi herkomstige hoofd van Tanah Datar, *Kjahi Katoemanggoengan*, gewis een Boeddhist, leider van de vereenigde soekoe's Kotö (= Djambi) en Piliang (aan de Oem-bilin-Kwantan-rivier?), nu nog in de overlevering befaamd als degeen die «in het bijzonder den godsdienst regelde» (W. p. 28).

Ik geef deze samenvatting met alle voorbehoud van later ver-betering door anderen. Gaarne zou ik haar willen noemen een werkhypothese, om aan haar hand voort te gaan met schifting en ordening van de tot nog toe chaotisch verspreide feiten. Dat echter de helft er van, ook na dat verdere en diepere onderzoek waartoe het moge opwekken, waarheid zal blijken, daarop ben ik gerust.

Slechts ééne vraag blijft daarbij nog te onderzoeken: hoe zou het dan zijn gegaan met de zgn. XIII Kota's,¹ alias Koeboeng Tiga Balai (= het «Dal der 3 Gerechtszetels», zie blz. 562, noot 2), het enorme gebied beZ. het Singkarak-meer, W. van Tanah Datar, O. van de Boekit Barisan of «Bergketen» die van de Noordgrens der afdeeling Padang (ca. 0°45' Z.Br.) tot bij de

¹ Door een ellendige fout staat op Blad 9 (1903) van Stemfoort en Ten Siethoff's Atlas, 2^e uitg. „Afd. XII en IX Kotö”; op Blad 7 (ook uit 1903) staat daarentegen goed: „Afd. XIII en IX Kotö”. De IX Kotö vormen een klein landschap beO. Solok, met Soengai Lasi als centrum.

Piek van Indrapoera (ca. 1°40' Z.Br.) de eigenlijke «Padangsche» Benedenlanden scheidt van de 'dito Bovenlanden; het langgestrekte en hooggelegen dal, dat men in zijn kleinere Noordhelft het opper-Singkarak-gebied zou kunnen noemen, in zijn veel grootere Zuidhelft het opper-Batanghari-gebied, met de twee kleine meren die feitelijk de bron-meren zijn voor de 2 groote stroomen van resp. Indragiri en Djambi? Naar mijn overtuiging is dit een gebied, gezamenlijk *onderworpen* door de twee reeds gefedereerde Provinciën (Loehak's) Tanah Datar en Agam, in het laatst van 't leven zoowel van Kjahi Katoemanggoengan als van Papatih nan Sabatang. Want is het niet hoogst opmerkelijk, dat hun beide graven niet rusten in eigen gebied, doch dat de eerste begraven ligt te Kotö Anau (Z. ten O. van Solok), en de laatste te Solok-zelf, dicht dus bijeen, in het Noordeinde der XIII Kota's; zooals we gelukkig door FRANCIS reeds uit 1837 weten? ¹ Ook, dat juist dit Noordeinde de bakermat heet der XIII oorspronkelijke Kota's, welke federatie zich later Zuidwaarts verbreidde, en deels door oorlog zich vestigde tot in het landschap Soengai Pagoe (d.i. het goudhoudend land bij het moderne centrum Moearö Laboeh, op den N.W. uitlooper der Piek van Indrapoera)? Voorts, dat van die XIII oorspronkelijke Kota's de dubbel-nagari Solok-Salajö (resp. N. en Z. van elkaar gelegen) de eigenlijke stammoeder heet, waarvan de eerstgenoemde kota is van den stam Bodi-Tjaniago — evenals trouwens het straks vermelde Kotö Anau —, maar Salajö van de laras Kotö-Piliang; terwijl van al die oorspronkelijke XIII er 5 behooren tot Bodi-Tjaniago, dus tot de Agam'mers, en 8 tot Kotö-Piliang, dus tot de Tanah-Datar'schen? ² Is het ook niet uiterst opmerkelijk, dat deze XIII Kota's. met hun in den loop

¹ In Tijdschrift v. N.-I., 2de jrg. (1839), I, p. 109. Het laatste wordt bevestigd door hetgeen Netscher in 1850 vertaalde uit 3 Minangkabausche hass.: „Kort hierop stierf Dato' Perpatih Sebatang te Solok Soelajoe" (Indisch Archief, III, 1850, p. 68; hierbij is Netscher's a' weergegeven met ë, zooals hij zelt gewild had, zie er p. 34 noot). Volgens die teksten woonde Datoek Këtoemënggoengan, den ander overlevend, het laatst in Koto Rénah (p. 66, 68; maar *welk?*).

² Zie voor deze gegevens S. MÜLLER, Bijdragen tot de kennis van Sumatra, 1846, p. 109—111, en het daarbij door hem gebruikte officieel verslag uit 1833 in T. v. N.-I., 2de jrg., 1839, I, p. 112 en 120. De 13 door Muller gegeven kota-namen zijn, in goede spelling: Solok, Goegoek, Gaoeng, Panjakalan, Kota Anau (deze 5 alle van de laras Bodi-Tjaniago); voorts Salajo, Kinari, Moeara Panas, Talang, Tjoepak, Kota Baroe, Gantoeng Tjiri, en Kota Ilalang (deze 8 alle van de laras Koto-Piliang). Zie daarbij Detailblad 1: 80.000, III (1894).

der tijden zeer sterk naar het Zuiden uitgebreid gebied, nimmer verheven zijn geworden tot den rang van Provincie (Loehak), maar steeds politiek en geografisch een aanhangsel zijn gebleven tot de sacramenteele 3 Loehak's? Inderdaad, — gelijk men indertijd in onze «Vereenigde Nederlanden» sprak van de «Zeven Provinciën», met daarnevens de «Generaliteits-landen», waaronder met name Noord-Brabant telde, zoo zijn ook de XIII Kota's sinds zoowat het begin der 16e eeuw, ca. 1525, steeds een *Generaliteits-land* geweest en gebleven van de drie toen reeds Geünieerde Minangkabausche Provincies: Tanah Datar, Agam, en de L (Kampar-)Kota's.¹ Maar in zijn verovering hebben die Kampar-lieden géén deel gehad; integendeel: de oorspronkelijke Batanghari-lieden en de oorspronkelijke Kwantan-lieden hebben gezamenlijk dit brongebied, zeg in zekeren zin dit Alpenland van hun beide groote stroomen, veroverd en gekoloniseerd.

En net zoowat moeten zij daarmede klaar zijn geweest, toen de Islām, die «pest van het Oosten» zooals de geschiedschrijver Barros het in ca. 1550 neerschreef, in juist dienzelfden tijd van Sumatra's Westkust uit begon door te dringen tot Agam.

Eén raadsel blijft voor mij daarna bestaan: de naam en het wezen van de Limō Kaoem, de «Vijf Geslachten», welke hun heilige en geheel-bizondere Vijf-dakige Mësigit bij den «heiligen (reuzen-)waringin» (*baringin sati*)² hebben gebouwd, vlak be-Zuiden het straks genoemde Koeboer Radja, in een tijd dien men kan stellen op ongeveer 1600 A. D.

Maar welke 5 Geslachten zijn dat dan geweest, die toen dit zeldzaam monument van Vijf-eenheid hebben gesticht; zooals Ternate er ook een bezit, als historisch hoofd van de antieke Oeli Lima;³ en zooals ook nog Oud-Bantam vertoont, alweder zonder tot nog toe opgehelderde reden; en gelijk ook de mësigit van Samalangan moet hebben, zonder dat men schijnt te weten waarom. Of kan, in wat nu zal volgen, de verklaring liggen?

Zoo heeft dan de enkele zinsnede bij HERVEY over «Chēnāku in the interior of the Mēnangkābau country», als «original abode»

¹ Een dergelijke specificatie van de oorspronkelijke L Kota's, als in voorgaande noot voor de XIII Kota's, is het me niet gelukt te vinden. Bestaat zij ergens? Francis, l. c. (1839), p. 95, noemt alleen 10 districten.

² Sinds zeer kort (najaar 1921) bij Gouv.-Besl. tot natuurmonument verklaard.

³ Verg. mijn artt. „Oeli Lima, Oeli Siwa”, „Oeliasers”, en „Pata Lima, Pata Siwa”, in de Encycl. v. N.-I., 2de dr., III (1919).

van de mensch-tijgers, vroeger op den Bělumut-top gedacht, en op de Chimundong- en Ledang-toppen nog steeds aanwezig naar het volksgeloof der Djakoen's aan de opper-Djohor (zie hiervóór blz. 535—536), in staat gesteld allereerst den Minangkabauschen soekoe-naam Tjaniagö thuis te brengen; en, met deels meer deels minder zekerheid, ook de 3 andere Soekoe- namen welke daarmee steeds onverbrekelijk verbonden zijn; alsmede licht te werpen op den gang hunner historie van ca. 1275—1600.

Maar dat er niet gearzeld behoeft te worden in het Djakoensche Tjěnakoe het Minangkabausche Tjaniagö te herkennen, daarvoor bestaat nog een extra-bewijs. Mensch-tijgers heeten deze wezens in het volksverhaal der Djakoen's; welnu, in het Minangkabausche volksverhaal, dat FRANCIS in 1837 als «eene kinderachtige en voor verlichten geheel onbegrijpelijke fabel» ons heeft opgeteekend (T. v. N.-I., 2^e jrg., 1839, I, p. 100 vlg.), luidt het: dat *Sri Maharadja-di-Radja*, een der 3 zonen van Iskandar Dzoelkarnain, Vorst in Roem = Turkije, bij eene bidadari — de 2 anderen werden resp. Vorst van China en van Roem —, via «het eiland *Langkapoerie* in de Ceilonsche zee» (dat de Minangkabauers echter, blijkens afdoende berichten uit ca. 1775—1825 zich dachten tusschen Palembang en Djambi; zie reeds ons I^e *Gedeelte*, blz. 88 noot 1), naar «het eiland *Jawie* (*Sumatra*) vertrok», en, in zijn vaartuig meegenomen hebbende, behalve 16 menschen, ook een hond, een kat, een tijger, en een wilde geit, te land kwam «bij de *Goenoeng Merapie* bij *Pagar Roeijoeng*». Hier vormen zich «drie groote vlakten, die genoemd werden *Rana Tana Antar* [lees: Ranah Tanah Datar, waarin *ranah* = vlakte], *Rana Liemapoelo* [versta: Ranah L Kota] en *Loeboe Agam* [lees: Loeboek Agam, waarin *loeboek* = dalgrond, landschap tusschen bergen]; vijf der beste gezellen van den Maharadja huwen aldaar met 5 dochters van het land (p. 101—103).¹

En nu volgen deze drie, voor ons hoogst belangrijke, alinea's:

«Na dat deze echtelingen eenigen tijd bij elkander waren geweest, vroeg de vorst aan de mannen of zij wel acht hadden geslagen op de levenswijze hunner vrouwen; waarop zij ant-

¹ De zinsnede over de 3 groote vlakten staat op p. 103 tusschen wat hieronder werd gecopieerd, en is tot beter verband door mij hoogerop verplaatst; het „*Antar*” voor *Datar* (zooals in de volgende alinea staat) is een proefje van de drukfouten in dit stuk (later beter in Francis' Herinneringen, III, 1860, p. 59).

Ook thans spreekt men vaak van de „Ranah L” en veelal van de „Loeboek Agam”; zie toch Westenek in T. B. G. dl. 55 (1913), p. 246, noot 1.

woordden dat slechts eene derzelve zich als mensch gedroeg, terwijl de andere niets anders aten dan vleesch, beenderen en blade-ren, waaruit dus werd opgemaakt, dat de eerste uit een vorstelijk, ten minste menschelijk, geslacht was gesproten, en de overige van tijgers, honden, katten en geiten afkomstig moesten zijn...

De man, getrouwd met de vrouw uit het vorstelijk geslacht gesproten, werd gezonden naar *Tana Datar*, alwaar hij zijnen zetel vestigde.

De tijger-familie ging naar *Agam*; de geiten-familie naar *Rana Liemapoeloe*; de katten-familie naar *Tjoedoeng kotta Lawe* [welk landschap kan hier bedoeld zijn? zie hierna blz. 563; «kotta Lawe» = Kota lawas] en de honden-familie naar *Koeboeng Tiegablas* [= XIII Kota; volgens Van Hasselt in 1882 is Min. *koeboeng* = «dal»; zie hierna blz. 562, noot 2], ¹ zijnde de geheele bevolking van *Sumatra* volgens deze fabel uit die familien voortgesproten.» (p. 103).

Dan volgt nog bij Francis het bij veel andere latere schrijvers (o. a. Muller, 1846; Westenenk, 1916) aanwezige verhaal over het afdalen van Maharadja-di-Radja van den Mërapí, via Priangan-Padang Pandjang, en het stichten van 3 Rijkszetels voor den Radja Alam, R. Ibadat ² en R. Adat.

Bovendien vindt het boven gecopieerde nog zijn volstrekte bevestiging door wat E. NETSCHER in 1850 naar 3 Minangkabausche hss. in het Indisch Archief, dl. III (1850), p. 33—68 publiceerde onder den titel «Verzameling van overleveringen van het rijk van Mänangkäbou, uit het oorspronkelijk Maleisch vertaald». Ook daar weer Sëri Maharadja di Radja, een der 3 zoons van Iskandar Dzoelkarnain, Vorst van Roem, bij eene bidadari — de 2 andere werden weer Vorsten van Tjina en Roem —; alleen wordt hier toegevoegd, hoe Vorst Iskandar, neergedaald uit den hemel als jongste kind van Adam (conform Francis), neder kwam «op den bergrug *Sikoentang-koentang*».

¹ VAN DER TOORN geeft in zijn vertaling der Minangk. Tjindoer Mato (1886) de lijst der XIII Kota aldus: „Benedenstrooms [nà Agam, Tanah Datar, en „Paja Koemboeäh” = een *pars pro toto* der L Kota] n.l. in de landstreek *Koeboëang tigo baleh* [= XIII Kota] bezitten wij [= de Minangk. Vorsten]: *Solo*^s, *Salajo*, *Goegoë*^s, *Koto Hanau*, *Tjoepa*, *Gantoeëng Tjiri*^s, *Taroëang-Taroëang*, de vier *Kotö*’s, *Simalidoe*, *Hampang Poelai*, *Kinari*, *Moearo Paneh*, en deze dertien [sic, één is dus vergeten; verg. de 13 in noot 2 op blz. 558 hiervóór] noemen wij den olifant van *Kotö Piliang*.” (p. 45). In zijn Minangk.-Mal. Wdb. (1891), p. 305b geeft hij alléén: *koebangan* = modderpoel.

² Door een drukfout l.e. p. 105: Radja Hadat. Verbeterd in Francis’ Herinneringen, III, 1860, p. 60.

pëndjèringan in het land *Roem*» (p. 39). Sèri Maharadja di Radja nu, ging eerst over zee «naar het eiland *Langkapoeri* . . . , hetwelk gelegen is in de zee van *Sèlan*, tusschen *Roem* en den berg *Sikoentang-koentang*» (p. 42), en zeilde vervolgens «naar *Poeloe Djarwi* (Sumatra) met 60.000 volgelingen, medenemende een' hond genaamd *Malim*, eene Siamesche kat, een' tijger van *Tjèmpa* en eene wilde geit» (p. 43).¹ Na een schipbreuk «aan het uiteinde van *Poeloe Emas* . . . op den berg *Sèrang*» (ib.) — waarbij dus schijnt gedacht te zijn aan een vaart door Straat Soenda —, herstelt men de prauw, «waarna men de reis vervolgde naar *Poeloe Djarwi*, en van daar terugkeerde [sic] naar den berg *Bèrapi*» (p. 44). En nu komen weer deze alinea's, geheel en al Francis' verhaal bevestigend:

«De vijf kinderen, geboren uit de beesten en uit de vrouw van den vorst, deed hij huwen met de lieden die de prauw in orde hadden gebracht . . . . Bij het eten zag de vorst, dat slechts een hunner gelijk een werkelijk mensch at en dronk, waarover hij nadacht.

Daarna zag de vorst dat de zee zich terugtrok, de aarde droog werd, en de berg *Bèrapi* zich als het ware in drieën verdeelde; — een dezer deelen noemde hij *Tanah Datar*, een ander deel *Loeboek* (gat) *Agam*, en een ander deel *Rènah Lima Poeloeh*.

Van de vijf kinderen zond hij er een naar *Tanah Datar*; deze was het kind des vorsten zelven, — een naar *Agam*; deze was het kind van den tijger, — een naar *Rèna(h) Lima Poeloh*; deze was het kind van de geit, — een ander naar de *Lohak Koeboeng* (*XIII kotta*); deze was het kind van den hond, — en de vijfde naar *Tjèndong Kota Lawas*; deze was het kind der Siamesche kat». (ib).²

¹ Dit is waarschijnlijk de juiste lezing voor hetgeen Francis gegeven had: „een vaartuig met 16 personen, een' hond *Moe Allam* genaamd, een kat *Sikam*, een' tijger *Tjampoe*, en een wilde geit meenemende" (l. c. p. 102). Merkwaardig is, dat Siam (het indertijd vechtlustige en imperialistische rijk) en *Tjampa* (waar men, evenals in Siam-Kambodja, in de 17^e eeuw Moh. Maleiers gaarne als huursoldaten gebruikte), hier als mede-bevolkers van Minangkabau figureeren; en dat een hond (vraag: soms een *Kalang* = hier een Singapore-Kalang??) als „loods" (*malim*, *moe'alim*) meevaart. Bij de „wilde geit" zou men, wegens een beruchte Perz.-Arab. liefhebberij, nog aan een meer veracht slag van lieden kunnen denken, n.l. een wild bergvolk (*orang kambing liar*).

² De verflauwde en corrupt-gemaakte lezing van dit 5-Stammen-verhaal bij de wording van Minangkabau, vindt men in Van Hasselt's „Volksbeschrijving en Taal" (Midden-Sumatra, III, 1, 1; 1882), nadat hij over de indeeling van het volk in de 4 soekoe's „Kôtô, Piliang, Bodi en Tjeniaô" op p. 182 heeft

Allereerst vraagt men zich af: kan hier, in deze 5 stammen die zich verspreidden naar 5 landschappen, niet van «Sumatra» zooals Francis oververtelt, maar van Minangkabau, de grond liggen voor de stichting der symbolische 5-dakige mësigit te Limö Kaoem in ca. 1600 A. D., waarvan op blz. 559 gesproken werd?

Het is ondoenlijk hierover nader te spreken, zoolang we niet eens weten wat voor streek met Francis' «*Tjoedoeng kotta Larwe*» of Netscher's «*Tjëndong Kota Lawas*» bedoeld wordt. Zeer pijnlijk voelt men bij deze en andere Minangkabausche vraagstukken de afwezigheid van locale onderzoekingen en locale beschrijvingen, zooals er voor Java in grooten getale bestaan. Waar vindt men b.v. een beschrijving der straks vermelde graven van Kjahi Katoemanggoengan te Kotö Anau en van Papatih nan Sabatang te Solok, met de daaraan verbonden plaatselijke verhalen?

Waar blijft een samenvattend overzicht van de tallooze *batoe's* *bërdagoe*, alias *batoe medjan* (of *mesan*), in de 3 Loehak's, vooral in de L Kota? WESTENENK is met 2 van zijn Minangkabau-opstellen in deze richting begonnen (1913 en '16), maar 2 andere, sinds lang door hem beloofd, zijn nog niet verschenen.¹

gehandeld. Aldus: „Nog van een andere verdeeling in stammen maakt de legende gewag en wel eene die afhankelijk is van de woonplaats. Daar waren eens, zoo luidt het verhaal, vier koningskinderen, waarvan het eerste gesproten was uit het huwelijk van den vorst met eene vrouw, het tweede uit zijn echtverbintenis met een tijger, het derde schonk hem een vrouwelijke hond, het vierde werd geboren uit zijn huwelijk met een kat. Die kinderen zouden de stamvaders zijn van de bewoners van Tanah-data, van Loehaq (gewest) Agam, van Koeboeëng (dal, laagte; eigenlijk: modderpoel) Tigô-balé [verg. hiervóór blz. 561, met noot 1] en van Ranah (vlakte) Limô-poeloew; nog tegenwoordig rekenen de inwoners van Tanah-data zich de edelsten en noemen de overigen tijger-, honden- en kattenkinderen.” (p. 183).

Zooals men ziet, is hier juist het raadsel van Tjandoeng (?) – Kota Lawas geëscamoteerd; er is een Mal. *tjandang* (vermetel), *tjandoeng* (kapmes), *tjondong* (hellen, overhellen), en *tjoendang* (overwinnen), alle gelijkelijk met 4 Arab. letters geschreven; leve het Arab.-Mal. schrift! Deze aldus verminkte 4-stammen-legende vindt men, foutief weergegeven, in M. Joustra's pasverschenen overzichtelijk boek „Minangkabau”, Leiden, z. j. (maar is van 1921), p. 51.

Een onderafdeeling (laras) Tjandoeng ligt op de N.N.W. helling van den Marapi-top, aansluitend bij de laras Banoe Hampoe waarin Fort de Kock ligt, dus precies aan den anderen kant van den heiligen vulkaan als waar Pariangan-Padang Pandjang ligt; kan *dit* berglandschap soms bedoeld zijn? En was Kota Lawas (Kotö Laweh) misschien de daarmee verbonden, gedubbelde, laras van dien naam in Poear Datar (L Kota's, beN.W. Soeliki)?

¹ N. 1. die over de dubbel-nagari Tandjoeng-Soengajang (aan de Batang Selo; N. van Pagarrojoeng), en die over Koeboer Radja. Zie toch zijn Opstel I, p. 235 noot 3 (alsmede elders), en p. 246 bovenaan.

Voor het in 1917 opgerichte *Minangkabau-Instituut* ligt hier een stapel werk te wachten!

Maar ten tweede ziet men: speciaal de Agam'mers heeten de «tjigers» van Minangkabau; en Agam nu is het oude landschap van de twee-eenheid volks Bodi-Tjaniagö; zelfs het oorspronkelijk bondgenootschap van *Padarī's*, in Agam in ca. 1800 uit «Pedireezen» ontstaan en van daaruit tot na 1837 (val van Bondjol) gevoed, noemde zich dat der «tjigers». Alleen de «Groote Heer» (Toean Gadang) van Batipoeh als «de tijger van Kotö-Piliang» maakte daarop de uitzondering welke den regel bevestigt, doch dadelijk ook te verklaren is, omdat hij — maar wanneer?? — zich verbond met en schaarde onder Agam.

De menschtijger-legende van wezens uit «Chěnāku» aan de opper-Djohor, wijst dus terug naar Tjaniago-Minangkabauers uit Agam,¹ die daar geleefd moeten hebben uiterlijk in ca. 1800 A. D., er ook wel den koffieboom moeten hebben overgebracht (zie toch blz. 523 hiervóór), maar wier heugenis thans in Djakoenmond tot pure folklore is geworden.

Van al het vele bovenstaande, waarin talrijke uitstappen werden gemaakt naar gebieden die schijnbaar zoo heel ver aflagen, en die toch zoo van nabij met de hoofdzaak verband hielden, blijft de gewichtige kern deze: de Zuidhelft van het Maleische Schiereiland, van Malaka benedenwaarts, is géén dood land geweest, géén wilde kust, in het eerste tien-tal eeuwen van onze jaartelling; zooals men tot nog toe stilzwijgend had gewaand.

Integendeel. Dààr heeft Langka geleefd in, en nog lang na Ptolemaeus' tijd van overgang der praehistorie op historie voor den Indischen Archipel; en dààr heeft een protohistorisch Hasin-Singapore een gewichtige rol gespeeld in den ontwikkelingsgang der Maleiers, waarschijnlijk als brug tusschen Achter-Indië en Sumatra's Zuidoostkust, toenmaals politiek vooral geconcentreerd in Malajoe-Djambi, aan welke antieke stad en staat de Maleiers hun specifieke naam wel zonder twijfel hebben ontleend.

Of het gelukken zal door te dringen in die protohistorische duisternis van Hasin, voorzoover betreft het zoo mysterieuze

¹ Zou daarmede ook niet verband houden het Minangk. *tjindakoe*, door V. d. Toorn in zijn Wdb. (1891, p. 142a) verklaard als „wezens, die zich in eenig dier, voornamelijk in een tijger of varken kunnen veranderen, volgens het bijgeloof in Koerintji voorkomende”?

en met het oudste Java zoo innig verbonden Kalang-vraagstuk, moet aan toekomstige gelukkige vondsten en vermeerdering onzer historische kennis tusschen ca. 100 en 750 A.D. omtrent Zuid-Malaya, Zuid-Sumatra, en Centraal-Java worden overgelaten. Zijn de zelfs thans nog te Singapore niet vergeten Orang (bidoewanda) Kalang ook dàar weleer geen inboorlingen geweest, evenmin als de Wong Kalang op Java, doch van elders, van buiten 's lands, overgebrachte krijgsgevangenen??

Om nu maar te zwijgen van dat andere, nog oneindig grooter raadsel: de uitzwerming in de . . . eeuw A. D. (en wel m.i. vóór 1154 in ieder geval, toen EDRISĪ van Mal.-Jav. kooplui in Sofala gewag maakte) door Sumatranen, of Javanen (?), of misschien zelfs Malayanen (??), naar Madagaskar, welke dit eiland, met zijn oorspronkelijk toch wel Afrikaansche bevolking, naar taal en aard en deels ook type gemaakt hebben tot een in hoofdzaak antieke Indonesische kolonie.¹

¹ Voor het getuigenis van EDRISĪ zie de Encycl. v. N.-I., 1ste druk, IV (1905), p. 372—373 i. v. „Tochten (Oudste ontdekkings-) tot 1497”, en Ferrand's Relations de Voyages etc. I (1913), p. 177. Voor de uiterst lastige kwestie der immigratie in Madagascar, zie diverse studiën van A. en G. GRANDIDIER, en van FERRAND, met name resp. hun Ethnographie de Madagascar, dl. I—II (1908), passim, en daartegen Ferrand in Journ. Asiat. 1908, I, p. 353—500, en 1910, I, p. 281—330; alsmede het overzicht der kwestie door Mr. VAN VOLLENHOVEN in „Het adatrecht van Madagascar”, Meded. K. Ak. v. W., afd. Lett., dl. 54 (1920), p. 3—4, die zich aansluit bij de opvatting van wijlen Alfred Grandidier († begin Sept. 1921 te Parijs) en diens zoon Guillaume, dat „de bruine Andriana's [volgens V. d. Tuuk van den stam *er, angher* = „zijn opwachting maken”, vandaar = Pangeran; Kawi-Wdb., I, 1897, p. 88a] . . van de Mèrina [Madagascar's centrale, vrij dorre, hoogvlakte; ca. 1200 M. boven zee], . . . het handjevol Indonesiërs die omtrent 1550 uit ons Indië hierheen gekomen zijn en als Mèrina-vorsten en uitheemsche landsadel het volk hebben verjongd, beïnvloed en geleid en zich zelf hebben gesteld boven de zwarte Hùva's of inheemschen landsadel (zijnde de vroegere vorsten en vorstenverwanten, later vrij sterk met de Andriana's vermengd)” (p. 4), aldus tot Vorsten geworden immigranten zouden zijn geweest uit West-Midden-Java in het midden der 16e eeuw; of Sumatranen (volgens V. d. Tuuk). Dewelke dan echter . . . géén Kawi-schrift in hun bagage hebben meegebracht; nochmin eenige *poesaka* of litteraire heugenis; noch eenig Hindoeïsme in hoe ook verlopen vorm.

Zie daarbij het art. van A. JULY — den éérsten ontdekker (vóór Guillaume Grandidier) in April 1898 van de Arab. oudheden bij Madagascar's Noorderkaapland — „Ethnographie de Madagascar”, in de Revue de Madagascar, 8e Année (1906), II, p. 1025—1054. En verg. linguïstisch G. FERRAND's gewichtig boek „Essai de phonétique comparée du Malais et des dialectes malgaches” (Paris—Leipzig—La Haye, 1909), vooral Chap. X: „L'élément sanskrit en Malgache ancien et moderne”, met Chap. XI: „Conclusion”.

Naar één zoo'n bepaald vraagpunt zoeken, gaat niet aan. Het geluk moet daarbij dienen, terwijl men onderzoekt naar het veelsoortige en verspreide. En hoeveel in het tegenwoordig Britsche Malaya vooral beZuiden 3° N.Br., zeg beneden de lijn Kuala Lumpur-Pëkan (Pahang), lokaal te onderzoeken valt naar oude getuigenissen uit globaal 1000—1500 A. D., is hiervóór gebleken.

Inbegrepen dus ook die merkwaardige Minangkabau-kolonie uit de 15^e eeuw en later, de Nēgri Sēmbilan beNoorden Malaka, waarover Britsche onderzoekers vooral na 1883, toen deze Britsch gebied gingen worden, zulke waardevolle monographiën hebben gegeven,¹ maar waarbij de historische band met het moeder-

¹ Hieronder volgen chronologisch de verschenen studies over het geheel of over onderdeelen der Nēgri Sēmbilan, zooals deze als Minangkabausche kolonie sedert 1758 (niet 1773!) allengs gegroeid is uit de federatie der, mijns inziens, *oorspronkelijke 3 Staten* met hun 4 Soekoe's, tusschen Simpang Linggi (waar de Rēmbau- of Pēnadjih-rivier zich vereenigt met de Linggi-rivier; zie hiervóór blz. 408, noot 2) en Kuala Gēmas (waar de uit het Z., van den Goenoeng Ledang, komende Gēmas-rivier valt in den bovenloop van de Muar): 1. Sungai Ujong (W.), 2. Rēmbau (midden), en 3. Johol (O).

Van deze was vanouds *Rēmbau* — *minstens* sedert ca. 1600, blijkens den tekst en de kaarten van Godinho de Eredia's „Declaraçam de Malaca" uit 1613 (ed.-Janssen, 1882) — nummer Een, vandaar ook geheeten *Tanah Karadjaën*; Soengai Oedjoeng nummer Twee, als bewaker van den Pēnadjih-, alias Linggi-riviermond; Djohol, als „bovenland" en bufferstaat tegen Muar, nummer Drie.

Zij drieën dan kozen in 1773 (??) het kleine, beN. Rēmbau gelegen, landschap Sri Mēnanti — alias thans ook: Ulu Muar — tot zetel van den nieuwen uit Minangkabau als Jang-di-përtoewan op hun verzoek overgekomen Radja Mēlawar, naar ik meen iemand uit Soemanik, de standplaats van den Machoedoom (zie blz. 545—546 hiervóór); misschien is toen het Z. van Rēmbau gelegen landschap Naning (vóór 1641 al officieel behoorend tot Malaka's territoir) het 5^e lid van den bond geworden; en moeten gewis tusschen 1758 en ca. 1825 deze „Nēgēri Ampat" (vrage: Nēgēri Lima?), door opneming van Jēlēbu (N. van Sri Mēnanti), Jēmpol (O. van Jēlēbu), en 2 & 3 kleinere staatjes tusschen Jēmpol en de S. Gēmas naar welker namen men alleen raden kan (Jēlai = Inas?; Tampin?; Gēmēncheh?; thans alle drie tot de federatie behoorend), zich gevormd hebben tot het complex der in ca. 1825 *bestaande* „Nēgēri Sēmbilan". Dat echter ooit het Mal. kustland Kēlang en het evenzeer Mal. landschap Sēgamat (d. i. het middenstroom-gebied der S. Muar, beneden Kuala Gēmas), vroeger tot de 9 Staten behoord zouden hebben, zooals NEWBOLD in 1839 schreef (Account, II, p. 78), kan ik nauwelijks gelooven.

Thans is de federatie zelfs uitgedijd tot een van 11 Staatjes (door afzondering n.l. van Gunong Pasir en Tērachi, resp. Z.W. en N.W. van Sri Mēnanti); welk laatste de zetel is gebleven van den Jang-di-përtoewan over alle 9, thans 11. Ziehier de lijst:

1837. J. J. [lees: T. J.] NEWBOLD. Naning. (In J. H. Moor's Notices of the Indian Archipelago, I, p. 246—254; met *belangrijke kaart*: Malacca Territory).
1839. T. J. NEWBOLD. In zijn Political and statistical Account of the British sett-

Minangkabau nog op uitvorschende studie wacht. Hoe wenschelijk zoude het zijn, dat een Ned.-Ind. bestuursambtenaar, die Minang-

- lements in the Straits of Malacca, 2 dln.; I. p. 190—265: Naning (met veel historische gegevens, o.a. uit het Malaka-archief); II. p. 74—112: Interior states peopled originally from Menangkabowe (n.l. Sungai Ujong, alias Sĕmujong; Rĕmbau; Johol; en Sri Mĕnanti; bijna allĕen echter over S. U.); p. 113—134: Rĕmbau; p. 135—150: Johol; p. 151—174: States of Calang [= Kĕlang] (hierbij behandeld: Jĕlĕbu; Jĕlai; en óók Sĕgamat = Midden-Muar, doch zie boven alin. 3, slot).
1849. P. FAVRE. A journey in the Menangkabau states of the Malay Peninsula. (In Journ. Ind. Archip. III, p. 153—161). Herdrukt in 1865.
1849. J. R. LOGAN. Five days in Naning, with a walk to the foot of Gunong Datu in Rambau. (In Journ. Ind. Archip. III, p. 24—41, 278*—287, 402—412, 439—493). Reis in Febr. 1847. Het beloofd Appendix niet verschenen.
1856. T. BRADDELL. Notes on Naning, with a brief notice of the Naning war. (In Journ. Ind. Archip., New Series, I, p. 194—232). En zie er p. 296—298 met een „Map of Malacca”, sterk lijkend op die van Moor (1837).
1884. D. F. A. HERVEY. Rĕmbau. (In Journal Straits Branch, N° 13, p. 241—258; met tabel en ruwe *schetskaart*).
1885. H. A. O'BRIEN. Jelebu. (In J. Str. Br. N° 14, p. 337—343; met *schets* der S. Triang in N° 15, 1885, achter p. 171—172).
1887. M. LISTER. The Nĕgri Sĕmbilan, their origin and constitution. (Officieel rapport, in J. Str. Br. N° 19, p. 35—53; met noten van HERVEY).
1890. M. LISTER. Malay law in Negri Sembilan. (In J. Str. Br. N° 22, p. 299—319). Aanvullende studie van het voorgaande.
1895. R. N. BLAND. Aturan Sungei Ujong. (In J. Str. Br. N° 28, p. 53—72).
1898. A. HALE. Folk-lore and the Menangkabau Code in the Negri Sembilan. (In J. Str. Br. N° 31, p. 43—61). (In Barnes' Index van 1909 *vergeten*).
1906. E. W. BIRCH. The election and installation of Tungku Muhammad... as the Yang di per Tuan Besar, Negri Sembilan. (In J. Str. Br. N° 46, p. 9—22; met 2 *plattegrondjes*).
1906. C. M. PHILLIPS. Negri Sembilan. In zijn The Malay Peninsula (Historical and Geographical), (2^d ed.), Bristol, p. 90—93; met *schetskaartje* der huidige 11 Staatjes, doch zónder grenzen en zónder den naam Inas.
1908. R. J. WILKINSON. Law. Part I. Introductory sketch. (Papers on Malay Subjects; 68 pp.). Hierin p. 8—34 over de Adat Pĕrpateh, p. 34—45 over de Adat Tĕmĕnggong.
1910. C. W. C. PARR & W. H. MACKRAY. Rembau, one of the Nine States. Its history, constitution, and customs. (Vormend J. Str. Br. N° 56 geheel, p. 1—157; met 2 *schetskaarten*, en met Index). Beste monografie.
1911. R. J. WILKINSON. Malay History. Part V. Notes on the Negri Sembilan. (Papers on Malay Subjects; 51 pp.). Mooi overzicht.
1912. A. CALDECOTT. Jelebu, its history and constitution. (Papers on Malay Subjects, 2^d Series, N° 1; 58 pp.).
1914. A. HAMERSTER. De Minangkabausche Staten op het Maleische Schiereiland. (In Koloniaal Tijdschrift, III, 2, p. 1445—1460 en 1629—1645). Vooral de *adat* beschouwend in verband met Minangkabau.
1914. R. J. WILKINSON. Sri Menanti. (Papers on Malay Subjects, 2^d Series, N° 2; 50 pp.).
- Dl. 77.

kabau goed kent en zelf Minangkabausch spreekt (genre-HAMERSTER), daar eens een reis kon maken voor vergelijkende studie!

1918. A. CALDECOTT. Jelebu customary songs and sayings. With Preface and Notes by R. O. WINSTEDT. (In J. Str. Br. N° 78, p. 3—41).
1920. J. E. NATHAN & R. O. WINSTEDT. Johol [= Pasir Bèsar], Inas [= Jèlai], Ulu Muar [= Sri Mènantj], Jempul, Gunong Pasir, and Terachi. (Papers on Malay Subjects, 2^d Series, [N° 4], te Calcutta gedrukt; 90 pp.).
1921. J. L. HUMPHREYS. A Naning recital. (In J. Str. Br. N° 83, p. 1—29). Tekst met vertaling; het „Pèriangan-Padang Panjang” telkens fout vertaald met „the plain of Padang Panjang” (verg. toch blz. 539 en 545).
1921. R. J. WILKINSON. Sungai Ujong. (In J. Str. Br. N° 83, p. 123—141). Genealogisch.

Een vrij goede kaart der Nègri Sèmbilan geeft de Kaart der Straits Branch (1911), doch zonder aanduiding der grenzen van de Staatjes. De 4 maal grootere „Map of the Negri Sembilan 1903. Scale of 2 Miles to an Inch [= 1 : 126.720]. Printed at the Ordnance Survey Office. Southampton 1903” ken ik van naam.

Monografiën over Tampin en Gèmnèchh ontbreken nog; èn ook van Sungai Ujong, ondanks Newbold (1839), Bland (1895) en Wilkinson (1921).

In historisch opzicht begint men steeds weer met de gegevens van NEWBOLD, die... in menig opzicht er naast waren; en zelfs de fraaie „Notes” van WILKINSON uit 1911 hebben slechts enkele nieuwe en vertrouwbare feiten gebracht, ontleend vooral aan jaartallen op stempels (*tjap's*) van Inlandsche Hoofden.

Een *crux* blijft, wanneer de term „Nègèri Sèmbilan” vóór 1800 te constateeren zou zijn. En een raadselachtig verschijnsel is, dat in de Voorloopige Overeenkomst („Offertes”), dd. Malaka 12 Dec. 1757 tusschen Sultan Solaiman Sjah van Djohor (reg. 1722—1760) en de Compagnie, gesproken wordt van „het landschap Rombouw [= Rëmbau] met zijne negen negorijen”; voorts dat bij het daarop gegrond Traktaat dd. Fort Philippina (aan de koewala Linggi) 1 Jan. 1758, tusschen Daeng Kambodja (den usurpator-Boeginees van Linggi-Soengai Oedjoeng, Onderkoning — *Radja Moeda* — van Sultan Solaiman en opvolgers; heerscht 18 Jan. 1748—† eind 1777), Kèlang, en Rëmbau, met de Compagnie, inderdaad *weder* optreden „de hoofden der negen negorijen van Rombouw”; ja, dat zelfs in het bevestigings-Traktaat dd. Linggi 11 Nov. 1759 tusschen dezelfde 8 + 1 partijen, de „hoofden en gequalificeerden der negen negerijen van Rombouw”, nu *met titel en naam* gespecificeerd worden als volgt: 1 Maharadja (Paki) + 1 Panghoeloe Dagang + 1 hoofd (Satija Probo) + 1 hoofd (Padoeka Alam) + de „Ampat Soekoes” [vraag: welke 4 dan? verg. HAMERSTER, 1914, p. 1457—1460] + 1 Panghoeloe (Pandita Kaja) + 1 Sabandar (Pandita Garang) = 1 *Maharadja* + 9 (zeg:) *Panghoeloe's* van het landschap Rëmbau. Zie toch deze 3 documenten, alle drie uit het oud-Archief van Malaka, in Netscher's magistraal boek „De Nederlanders in Djohor en Siak, 1602—1865” (Verh. Bat. Gen. XXXV, 1870), p. XXXIV—XXXIX.

Vraag dus: is dan de Nègèri-Sèmbilan-federatie soms in 1758 het eerst gesteld onder een Maharadja Paki, als Jang-di-përtoewan over 9 *Rëmbausche* „negorijen”? En is dan deze Maharadja Paki van 1759 *dezelfde persoon* of een *voorganger* van den in NEWBOLD's tijd (1833) als éérsten vermelden Radja Mèlawar (var. Mèlewar), Minangkabauer van koninklijken huize, Jang-di-përtoewan sedert 1773(?) over de federatie der „Panghúls of Sungie-ujong, Rumbowe, Johole, and Srimenanti” (Account etc., 1839, II, p. 79)?

De in de noot gegeven Bibliographie en opmerkingen kunnen dat vergemakkelijken, en wellicht voorbereiden.

En hoeveel wacht van *onze* Nederlandsche zijde op nader archaeologisch onderzoek, op Karimoen, op Bintan (vooral achter de baai), langs de Batanghari, aan de boven-Kwantan, aan de boven-Kampar, en dan in het gansche gebied van Minangkabau! Thans, nu ook Djambi mijnbouwkundig staat ontsloten en doorzocht te worden, nu de allerverrassendste twee vondsten van WESTENENK in eind 1920 de eerste documenten-op-steen hebben verschaft tot toetsing en staving van wat COEDÈS in zijn baanbrekende studie van 1918, en KROM in zijne oratie van 3 Dec. 1919, hebben onthuld over Palembang's oudste geschiedkundige tijden, dient men zijn beste krachten te geven aan archaeologisch terreinwerk op Zuid- en Midden-Sumatra, om tevens den proto-historischen draad te kunnen vinden die het verbindt met het vooralsnog duistere labyrinth van «Langka» en de geheimzinnige plek van «Sábana», ter Zuidkust van Malaya beide.

In dankbaarheid voor het verblijf weleer in 1909 te Singapore, bij prikkelende herinnering aan de veel te korte dagen toen ook doorgebracht te Malaka, is het mij een geestelijk geluk geweest verschillende nieuwe onderwerpen achtereenvolgens te berde te brengen, waarvan ik mag vertrouwen dat zij de historische ontsluiting der Zuidhelft van het Maleische Schiereiland krachtig zullen bevorderen.

Den Haag, Mei 1919—Nov. 1920.

BIJLAGE bij het IIe Gedeelte (zie blz. 416, slot van VII).

Over diverse Malaksche antiquiteiten van nà 1400 A.D.

Voor zoover mij bekend, zijn er tot nog toe 5 inscripties uit resp. 863, 872, 882, 884, en 900 Hidjra gevonden in en nabij het territoir van Malaka; en wel:

I^o. de grafsteen thans in het Raffles Museum te Singapore, doch behoorende tot een zending van 4 grafsteen en door den Resident Councillor van Malaka, Capt. I. FERRIER, in midden 1852 aan Gouv. BUTTERWORTH te Singapore — verg. de bijdrage van Dr. R. HANITSCH over «Raffles Library and Museum», in het boekwerk «One hundred years of Singapore», London 1921, I, p. 519—566 —; bij den bedankbrief dd. 17 Sept. 1852 vermeld als »four ancient Mohammedan Tombstones recently dug out of the Old Fort Wall at Malacca» (l. c. p. 536). Door die herkomst is dus zeker, dat dit 4-tal vóór 1511 thuishoorde op het Moh. kerkhof achter de Hoofdmoskee van Malaka, nabij des Sultan's *Astana*, vlak bij zee aan den W.voet der Boekit Malaka (± 29 M.; thans St. Paul's Hill), welke beide gebouwen door Albuquerque werden geslecht, terwijl op hun plaats de Port. citadel («Fortaleza») toen verrees, gevolgd door ommuring rondom den heelen voet van den Malaka-heuvel tot een stad *intra muros* met 5 bastions, ongerept — behoudens bij- en verbouwingen aan de landzijde vooral — overgenomen door de Hollanders in 1641, daarna door de Engelschen in 1795, maar in 1807 geslecht en ontmanteld door den Resident WILLIAM FARQUHAR (den lateren 1^{en} Res. van Singapore), wel op last van zijn broeder en chef ROBERT FARQUHAR, den Gouverneur van Penang; op één aan den Z.kant gelegen, door de Hollanders in 1670 gebouwde Poort (die nu nog staat) na, en stukken aarden wal, thans vooral nog overgebleven aan den N.W.- en den Z.O.hoek.

Al is dus de omschrijving van 1852: «dug out of the Old Fort Wall at Malacca» wel erg summier, zij zegt genoeg om te doen begrijpen *waar* die 4 grafsteen en vóór 1511 hebben ge-

staan. Afgietsels en foto's van deze 4 beschreven *mesan's* zijn door den tegenwoordigen Directeur van Raffles Museum, Majoor J. C. MOULTON, in 1920 ter ontcijfering gezonden aan den Heer J. P. MOQUETTE te Batavia. En deze nu schrijft mij dd. Weltevreden, 13 Sept. '21, over één van deze 4: «De steen is van eenen (geen verderen naam) NACHODA HADJI AL-KANBAÏ, zoon van DJEMAL-AD-DIEN, (overleden) 9 Sjawal 863 A. H. = 9 Aug. 1459 A. D. De dagnaam wordt niet genoemd. De lezing is echter goed. Dat de steen historische beteekenis heeft, geloof ik niet;... maar dit was de eerste keer dat ik den naam Cambay op een steen vond.»

Het is dus de grafsteen van een Guzeratschen Nachoda, gestorven te Malaka in het begin der regeering van Sultan Mansoer Sjah; met een naam dien men echter niet vindt in de Sadjarah Mèl., wanneer men Marre's nuttigen Index van 1900 doorloopt.

2°. de grafsteen van eenen SJAICH AHMAD bij Pangkalan Kèmpas, in het landschap Sungai Ujong (Nëgri Sèmbilan), daar waar de S. Rëmbau (de grensrivier, ten deele, in 't W.N.W. van het landschap Malaka) zich vereenigt met de S. Linggi (die uit het N.W. komt; loopend langs Sëremban, de hoofdplaats der Nëgri Sèmbilan), en zoo de Kuala Linggi vormt, in vroeger tijd Kuala Pënajih (Pënadjih) geheeten, zie hiervóór blz. 408 met noot 2. WILKINSON heeft in 1908 het eerst op deze, toen nog geheel ononttraadselde, inscriptie de aandacht gevestigd in zijn art. «History» in «Twentieth Century Impressions of British Malaya» (London, 1908, p. 77—78; met afbeelding op p. 79), wat den tekst betreft herdrukt in zijn «Papers on Malay Subjects. History» (Kuala Lumpur, 1908, p. 7). Van de diverse overblijfselen op de hier aanwezige uitgestrekte Moh. begraafplaats (*kramat*), beschreef hij dezen grafsteen als volgt: «On a curious four-sided pillar there are four inscriptions, two in clear-cut Arabic and two in the fainter lettering of an unknown script [lees: in verlopen *Oudjav.* schrift]. Below these inscriptions there is a circular hole cut right through the pillar, and just large enough to permit of the passage of a man's arm»; d.i. dus geheel als de *Batoe Bërtikam* («Doorstoken Steen»; zie blz. 548) in Minangkabau bij den viersprong aan den grooten weg Padang Pandjang-Fort v. d. Capellen. Maar nu met *rond* gat, en *met* inscriptie.

Het meertalig karakter van dit inschrift — verg. ook mijn gissing indertijd over een «vermoedelijk jonger-Javaansch... uit

circa 1600» (Notulen Bat. Gen. 1909, p. 99) — vond een merkwaardig analogon in den in 1915 bij de *kramat* Peuët Ploh Peuët in Pasei ontdekte graftombe (zie Oudheidk. Versl. 1915, Bijlage W, met 2 platen), waarvan de grafsteen aan 't hoofdeneind een Arab. inscriptie heeft, en de grafsteen aan 't voeteneind — naar later aan Dr. KROM bleek — een gelijkbeduidende inscr. in verloopen Oudjav. met *hetzelfde* jaartal 791 Hidjra = 1389 A.D., dát door den Heer MOQUETTE reeds gelezen was van de Arab. (l. c.: Vrij. 14 Doelhidjah 791 = Zat. 4 Dec. 1389).

Over de Linggi-kramat-inscriptie nu kon de heer C. O. BLAGDEN mij dd. Londen, 18 Maart 1918 nader meedeelen: «The Indian faces are still unexplained. The faces in Arabic lettering are identical replicas and record the burial of Shaikh Ahmad in A. H. 872.»; en dd. 26 Juni '18, dat dit laatste inschrift was gemengd Arab.-Mal., eerst 4 regels en een paar woorden Arabisch, dan Maleisch, en het slot weer Arabisch.

Ten volle werd dit bevestigd door hetgeen Dr. KROM in begin 1920 naar foto's vermocht te ontcijferen van het andere deel der inscriptie, dat bleek te zijn een soort Oudjavaansch in zéér verloopen Oudjav. schrift: de Sjaich heet hier «Ahmat Madjana», d.i. «Groote Man Ahmat»; en het jaartal (zònder dag of maand) is in cijfers weer 872. Dit komt dus uit op **1467/68** A. D., tijdens de regeering van den grooten Sultan Mansoer Sjah te Malaka (reg. ca. 1458—† Oct. 1477; zie hierna sub 3°).

Deze grafsteen houdt gewis dus wel verband met de *eerste immigratie der Minangkabauers in de Nègri Sěmbilan* beN. Malaka (zie hiervóór blz. 566—568, met de noot).

En wat zal de tweede inscriptie (wel weer in jong Oudjav. of oud Jongjav.) ter plaatse leeren, waarover Wilkinson l. c. schreef: «Near this pillar is another cut stone on which the lettering of some old non-Arabic inscription can be dimly seen»? Ook hierbij is nu de hulp ingeroepen van Dr. Krom. —

Thans kan hier nog worden toegevoegd de aanvullende beschrijving van WILKINSON uit 1920 van deze zelfde grafplaats en grafsteenen in den 2^{en} bijgewerkten druk zijner bovenvermelde «History» uit 1908, nu te Singapore (in plaats van toen te Kuala Lumpur) verschenen, als «A history of the Peninsular Malays with Chapters on Perak & Selangor». In dezen 2^{en} druk werd toch de volgende alinea bijgevoegd:

«An examination of these monuments [scil. te Pangkalan

Këmpas] reveals the fact that they belong to three periods. The tomb itself is made of laterite blocks [dus: van het *rosse lateriet* = verweerde graniet, zoo algemeen te Malaka, Singapore, en elders op Malaya; en waarnaar b.v. ook P. Jawa, tegenover de kota Malaka, in de zeevaart Red Island heet] much worn with age and showing traces of only one inscription, faint and indecipherable as to the exact words but obviously in Arabic. The four-sided pillar is of sandstone [ook algemeen op Malaya] and contains on two sides a Malay [*lees*: Arabic-Malay] inscription to the effect that the tomb is that of Shaikh Hasan [*lees* dus: Ahmad] who died in the year 862 A. H. [*lees* dus: 872] in the reign of Sultan Mansur Shah. The word used for «tomb» (*makam*) shows that Shaikh Hasan was regarded as a saint; and perhaps the pillar was put up at later date owing to the original inscription (on the tomb itself) having become indecipherable or having been insufficient to honour the holiness of the man buried there [m. i. is *alles uit één tijd*, maar in verschillende steensoort; contemporain dus met de Arab.(?) inscriptie op de, wel *horizontaal* liggende, blokken lateriet]. The hole in the pillar and the non-Malayan inscriptions [*lees* dus: het opschrift in verlopen Oudjavaansch; wellicht met Paseischen of Minangkabauschen invloed] on the same stone are still unexplained [zie echter hierboven]. The other carved stones are of granite [het voornaamste massief-gesteente van Malaya]; they lie in the swamp around the tomb and are not invested with any halo of sanctity. It is notable that the stones are carved only on one side and one has a picture of a horse [dit is geheel *nieuw*; men denke aan Middeljav. titels als «*Koeda Lalejan*», «*Koeda Narawangsa*» = *Ridder* L., N., enz.]. There is no granite rock in the vicinity of these antiquities. It is possible that the Linggi river may have flowed at one time by this low-lying spot and have rendered easier the transport of heavy stone [m. i. maakt Wilkinson hier bezwaar tegen iets zonder bezwaar; graniet ligt bij de hand, bovenstrooms N.O. en dito ten N.]. (l. c. p. 14—15).

Dat de inscriptie in Arab. schrift op de vierkante, en op alle 4 zijden beschreven, trilinguale zuil inderdaad is van eenen SJAICH AHMAD en uit 872 Hidjra, terwijl óók de naam van SOELTAN MANSOER SJA H van Malaka, den Groote, daarbij wordt genoemd, blijkt uitdrukkelijk uit een persoonlijk schrijven aan mij van den Heer MOQUETTE, dd. Weltevreden 8 Jan. 1921:

«Die meertalige steen van Pëngkalan Këmpas is van eenen Sjeikh Ahmad en gedateerd (slechts jaartal) 872 A. H., dus tusschen 2 Aug. 1467 en 21 Juli 1468 (incl.), en zooals er op den steen bij staat: «tijdens Soeltan Sjah Mansoer.»

Men ziet echter: *uiterst noodzakelijk* is een gezet lokaal onderzoek, met ruime *fotografeering* en goede situatie-schets!

3°. de grafsteen van SULTAN MANSOER SJAH, den Groote, ter kota Malaka, gevonden door HERVEY — van 1882—'93 Resident van Malaka, denzelfden van de in onzen hoofdtekst gegeven uitstekende beschrijving der Djohor-opvaart in 1879 — in een jaar dat niet vermeld wordt; en voor kort, via de tusschenkomst van Blagden, behandeld door R. O. WINSTEDT in Journ. Straits Branch N° 78 (Juni 1918), p. 47—48, met een foto; en met nog een foto, alweder van een *Batoe Bërtikam*, waarvan de inscriptie niet verklaard wordt, doch met 't *foutief* onderschrift: «Tombstone of Sultan Mansur», dat óók (terecht) onder de eerste foto staat.

In de verklaring der eerstbedoelde inscriptie, welke blijkens Winstedt's woorden, óók van Hervey afkomstig is, wordt nu gezegd: Sultan Mansoer Sjah zou overleden zijn Wo. 2 Rëdjab 880 H. = Wo. 1 Nov. 1475. Doch de Heer MOQUETTE schreef mij dd. Weltevreden 30 April 1920: «Ik kreeg een gipsafgietsel uit Singapore en constateerde dat de steen is van «Soeltan Mansoer Sjah bin Mothafar Sjah», die overleed op een Woensdag van de maand Radjab in 882 A. H. = 1477 A. D. De dagdatum staat er *niet* op.» Dit komt dus uit op *Wo.* (7, of 14, of 21, of 28) *Oct.* 1477.

In de sinds kort (12 Aug. 1921) hier te lande ontvangen laatste afl. van dl. 59 Tijdschr. Bat. Gen. is thans Moquette's opstel «De grafsteen van Soeltan Mansoer Sjah van Malaka (1458—1477 A. D.)» afgedrukt, met 3 platen, l. c. p. 601—606, onder volledige transcriptie; in verbetering van die door wijlen Hervey en door Winstedt gegeven. Daarheen zij dus verwezen.

De inscriptie op dien anderen Malaka-grafsteen, dien *Batoe Bërtikam* n° 3, waarover Winstedt zwijgt, al geeft hij deze juiste slot-opmerking: «The hole in the other stone finds a parallel in the hole of the Pengkalan Kempas tomb» (1918, p. 48), belooft helaas niets. Dd. 8 Jan. 1921 schreef mij de Heer MOQUETTE: «De steen dien Winstedt meende dat van Mansoer's graf was, is absoluut zonder waarde, en bevat slechts een of ander vers. Naam of datum staat er *niet* op.» Ook dit is met *cirkelrond* gat.

4. de grafsteen thans in het Raffles Museum te Singapore, maar vóór 1852 te *Malaka*, en behoorende tot dezelfde zending door den Resident Councillor FERRIER van 4 beschreven steenen in dat jaar, als waaronder inscriptie n° 1 van hierboven behoort. Feitelijke herkomst vóór 1511 dus: het kerkhof achter de Moskee in de oude kota Malaka, aan den voet van de Boekit Malaka.

Over deze inscriptie nu schreef mij de Heer MOQUETTE, dd. Weltevreden 8 Jan., en nader 6 Juni 1921: «Dit is een steen met compleet grafschrift, niet van een Soeltan, zonder genealogie. Het is van een Malaka-man, die op Vrijdagnacht 5 Dzoelkadah van 't jaar 884 A. H. = Dinsdag (sic) 18 Jan. 1480 A. D. stierf, en heette ISMAÏL BIN Hadji NASROEDDIEN. Een titel komt in 't grafschrift niet voor, zoodat ik vermoed dat de begravenene een heel gewoon man is geweest, wiens familieleden, uit dankbaarheid voor de nagelaten *pitjis*, een steen voor hem opgericht hebben.»

Evenmin als bij 1°, is de naam van dezen n° 4 terug te vinden in Marre's Index op zijn vertaling der Sadjarah Mël. (1900).

5°. de grafsteen van eene RADJA FATIMAH, wier verdere afkomst niet wordt vermeld, te Tëbing Tinggi aan den middenloop de Pahang-rivier — precies: 3°50' N.Br.; ongeveer halverwege tusschen het punt waar de S. Tëmbëling en de S. Djélai (Eng. Jelai) zich vereenigen tot de S. Pahang, en het punt waar de S. Pahang bij de historische, immers in Verhaal 29 slot en Verhaal 37 begin der Sadjarah Mël. genoemde, kampoeng Loeboek Pëlang haar grooten draai neemt naar het Oosten —, sind 1910 overgebracht naar de Istana van den Vorst (*Tëngkoe Bësar*; géén Maharadja, noch minder Sultan) van Pahang te Pëkan.

Wijlen W. D. BARNES heeft dezen grafsteen het eerst bekend gemaakt in Journ. Straits Branch N° 60 (Dec. 1911), p. 37—39 met 2 platen als «An old tombstone in Pahang», met een transcriptie van den Moefti (Hoofd-panghoeloe) van Pëkan, en een poging van Barnes-zelf tot thuisbrenging der doode.

Wanneer de Moefti goed gelezen had — een zekere twijfel zal hieronder gewettigd blijken — zou deze inscriptie met Arab. letters, maar in *Mal.* taal zeggen, dat «Radja Fatimah» overleden was op Zo. nacht (*malam Isnin*) 15 Sjawal 901 H. = (wat Barnes enkel voor het jaartal «A. D. 1496» uitrekende) *Ma. 27 Juni 1496*; hetgeen dus ook in den weekdatum goed klopt. Maar, jammer genoeg voor den Moefti, blijkt zijn lezing *niet* juist.

Zooals toch MOQUETTE mij dd. Weltevreden 12 April 1921 schreef, nader bevestigd dd. 18 April als óók het oordeel van Dr. HOESEIN DJAJADININGRAT, staat er 900, en niet «901». De datum wordt dus: Zo. nacht 15 Sjawal 900 H. = Do. (*sic*) nacht 9 Juli 1495. Zoodat nu de weekdag heel leelijk uitkomt.

Doch wie was nu deze dame? In een bewijsvoering l. c. p. 39 heeft BARNES aannemelijk trachten te maken, dat zij zou zijn geweest eene dochter van den voorlaatste Sultan van Malaka, Alaoedin Ri'ajat Sjah I (reg. eind 1477—ca. 1488), gehuwd met Sultan Mansoer Sjah van Pahang, volgens een gegeven uit de Boestān as-Salatin. Een gegeven, dat echter geenszins klopt met wat Verh. 23 der Sadj. Mël. zegt (tekst-Shellabear 1898, p. 101, of 2^e ed. 1910, II, p. 141; ed.-Abdoellah, ca. 1840, p. 226; de vertaling-Marre, 1900, p. 161—162 is hier *defect*) over eene «Radja Fatimah», eigen dochter van den Sultan van Pahang (Moehamad — alias Mahmoed — Sjah), door Sultan Alaoedin, *haar oom*, aan een neef van haar, Radja Mansoer, uitgehuwd, den zoon van Radja Ahmad van Pahang; welke Mansoer óók oomzegger was van S. Alaoedin. Verwonderlijk is dan echter, dat *niets* van deze hooge afkomst vermeld werd; ook, waarom zij niet op een der Vorstelijke begraafplaatsen bij Pëkan begraven zou wezen, waarover Barnes-zelf in een voorafgaand artikel («An old Royal Cemetery at Pekan in Pahang»; l. c. p. 35—36, met 3 platen) mededeelingen had gedaan.

Een véél natuurlijker verklaring zou evenwel deze kunnen zijn: de «Radja Fatimah», begraven te Tëbing Tinggi, zonder verdere titulatuur, is de tegen 't eind van Verhaal 33 der Sadjarah Mël. (ed. Shellabear, 1898, p. 157; of 2e ed. 1910, II, p. 218) vermelde Radja Fatimah, dochter van Moehamad, Radja van Perak, anders genaamd den «Radja van Tëbing»; en later echtgenoot van eenen Radja Mënëbah (of Manbah?); kleindochter van Toen Samboe, en daardoor achterkleindochter van moederszijde van Sri Maharadja, Bëndahara van Djohor (alias Toen Bijadjid) in ca. 1530. We zijn daarmede primo op Tëbinggebied, en secundo in een *Orangkaja*-familie, welke geen extratitulatuur in haar grafschriften mocht te pas brengen. Slechts één groot bezwaar strijdt hiertegen: *de tijd*! Want hier zouden we ca. een eeuw later terecht zijn gekomen, omtrent 1600 A.D.

Het Maleisch als taal voor dit grafschrift met Arab. letters, geeft geen houvast; het oudere sub 2° uit de 2e helft der 15e eeuw

is half in Arabisch, half in Maleisch (zie blz. 572); in Arabisch zijn die van 2 Sultans van Bima uit de 2° helft der 17^e eeuw, in Maleisch weder die van 5 latere Sultans der 18^e en 19^e eeuw, eenige Sultanes, en anderen, bij de mësigit van Bima, in Aug. 1910 door mij bezocht, en opgeteekend met inlandsche hulp. Dit laatste tevens als aanvulling van hetgeen Prof. VAN RONKEL schreef in Bijdragen Kon. Inst. 76 (1920), p. 165, naar aanleiding van beide stukjes van Barnes, in zijn opstel «Grafmonumenten op het Mal. Schiereiland in een oud Mal. werk vermeld».

Het veiligst is dus, de vraag open te laten, welke «RADJA FATIMAH» te Tëbing Tinggi in 1495 begraven mag zijn.

Na deze inscripties van zekeren, of ongeveer zekeren, datum, zou ik willen wijzen op wenschelijkheid van nader onderzoek:

a. te Pangkalan Këmpas, hierboven bij 2° genoemd: waar de «many other fragments of carved stone that go to make up the *këramat* or holy place», en de «Fragments of other monuments... lying low in the swamp near which this Linggi *këramat* is built up», zooals WILKINSON in 1908 l. c., en opnieuw in 1920 l. c. schreef, nog heel wat beloven. Deze plek aan de Linggi-rivier is dubbel interessant voor de nadere kennis van Malaka in de 15^e eeuw, omdat, zooals reeds sub 1° hierboven werd gezegd, in 1511 de Portugeezen te Malaka-zelf bijna alles hebben vernield van de grafsteenen der vroegere Sultansmoskee, toen zij hun fort en kathedraal aan den W. voet van den Malaka-heuvel juist daar bouwden; waar de Istana had gestaan. Verg. Dr. SCHRIEKE, Het boek van Bonang (1916), p. 3, met Barros' en Albuquerque's getuigenis; waarbij nog gevoegd kan worden: vooral Castanheda, Livro III (1552), cap. 60, ed. 1833, p. 210; dan uit de Sadj. Mël., Verh. 34: «Maka Fëringgi poen dijam-lah di Malaka, maka pagar roewang istana di-përboewatnja kota» (ed.-Shell., 1898, p. 161); en uit Eredia's Declaraçam de Malaca van 1613 (ed. 1882) p. 4 v°, of Fr. vertaling p. 2.

Dat er in ieder geval te Pangkalan Këmpas een zeldzaam-geornamenteerde, allerinteressantste *Batoe Bërdagoe* — of oud-Minangkabausche «kin-steen», zijnde een grafsteen-monolieth — voorkomt, blijkt uit de door Wilkinson in 1908 op p. 79 der «Twentieth Century Impressions of British Malaya» gepubliceerde afbeelding, met onderschrift «The Sword of the Saint», omdat de onnoozele Maleiers ter plaatse er thans in zien het Zwaard

van den in 872 Hidjra er begraven Sjaich Ahmad. Deze zeldzame Batoe Bërdagoe van *Koewala Linggi* — die, behalve 2 duidelijke oogen, ook daaronder laat zien 3 cirkels, waarin penis en testiculi vermoedelijk zijn uitgedrukt —, samen met de Batoe Bërdagoe te Koeboer Radja (zie hiervóór blz. 547) van ca. 1378 A.D., den grafsteen van Vorst Adityawarman, bewijzen m.i.: dat de eerste immigratie der Minangkabauers in het grensgebied tusschen het oudere Këlang en het in ca. 1400 machtig zich ontwikkelende Malaka *begonnen is in circa 1425 A.D.* (toen Malaka's Vorst Islamiet werd); kwam lang de Kampar-rivier (waarmee Malaka na ca. 1460 nauw politiek verbonden was, zie blz. 550; en verg. de voorkeur voor de zuidelijker Kwantan-rivier in de oudere periode, blijkens Verhaal 2 der Sadj. Mël.); kwam ook speciaal uit de L Kota (dus uit dat deel van Minangkabau, waar ook thans nog de batoe's bërdagoe op diverse begraafplaatsen legio zijn); en, . . . kwam naar dit Linggi-gebied, omdat deze Minangkabau-emigranten Islām-gezinde Dissenters waren, wien het in hun Boeddhistisch vaderland lastig werd gemaakt, en die nu hun vrijheid zochten in de buurt van Malaka.

Dat Minangkabau *minstens* tot in 1511 Hindoesch bleef, blijkt uit het pertinente getuigenis van AFFONSO (alias te voren Braz) D'ALBUQUERQUE in zijn Commentarios van 1557, Parte III, cap. 37. Alwaar hij, sprekende over de afgezanten die Albuquerque in het veroverde Malaka ontving nà dien van den Vorst van Siam, opnoemt: 1°. een uit Kampar; 2°. een uit «Java» = Oost-plus Midden-Java; en 3°. een uit «Menamcabo», welke Minangkabauers hij dan nader — blijkbaar volgens een archiefstuk of een brief van zijn vader, nu niet meer in 't Lissabonsch Rijksarchief («Torre do Tombo») aanwezig — beschrijft als volgt: «Het is volk van goede zeden, en oprecht; ze zijn Heidenen; ze houden in groote eere een gouden Tiaar, die ze zeggen dat Alexander hun heeft achtergelaten toen hij dat land veroverd heeft» (He gente bem acostumada, e verdadeira: são Gentios: tem em grande estima huma carapuça de ouro, que dizem que lhes ali deixou Alexandre, quando conquistou aquella terra; 3^e ed., Lisboa 1774, p. 182). Hierin hebben we uit 1511 (zij het dan pas vastgelegd in een uitgave van 1557) niet alleen de zekerheid dat toenmaals de Minangkabauers «Hindoesch» waren — zie reeds in ons I^e Gedeelte de noot 3 op blz. 126; waar men echter in den aanhef leze: «Het oudste

Europ. voorkomen van dezen naam enz.), want het oudste voorkomen van den naam «Manangkabwa» is uit 1365 A. D. in de Nāgarakrētāgama, Z. 13:1 —, maar is tot nog toe ook het alleroudste getuigenis over de heilige makota van dat land, de zgn. Makota Alam, geschenk van Alexander den Groote. Waarover dan Verhaal 2 der Sadjarah Mēl. in ca. 1612 nader vertelt, dat deze Mijter het «waarmerk» (*alamat*) was, dat de wonderdadig op de Boekit Si-Goentang (= den Mērapi) verschenen 3 schoone Jongelingen-Broeders — men denke aan de 3 «Zonne-straal-steenen» (*Batoe pantjar matahari*) met 3 *Sila's* te Koeboer Radja aan den Zuid-Mērapi-voet; zie blz. 548 — inderdaad waren nakroost van Alexander («Makota inilah alamatnja, tanda hamba anak-tjoetjoe Radja Iskandar», Shellabear, ed.-1898, p. 15, of 2^e ed., 1910, I, p. 21; terwijl in de alinea daarvóór hun afkomst zoowaar wordt teruggeleid tot 3 «Salomo's Stralen» = Salomo's Spruiten, «*Pantjar* . . . daripada Radja Solaiman»). En nu spreekt het toch ook vanzelf, dat eene Makota of Tiara of Port. Carapuça (karpoets, kapoets) alleen de reële bekroning kan wezen van een Hindoesche Vorstenkruin, niet van een Moh. bekeerling.

Dat later de groote Atjeh-Vorst Sultan Iskandar Moeda (reg. 1607—† 27 Dec. 1636) na zijn dood Makota Alam kwam te heeten, was toch louter politieke symboliek; zooveel als een devies: «Atjeh-boven, en Minangkabau-onder, op Andalas-Sumatra!»

b. te Malaka-zelf, *boven op den heuvel der stad*, alwaar volgens het getuigenis van BARROS in zijn Decada II van 1553, Lib. VI, cap. 1 en 6 (ed. 1777, p. 7 en 87) niet alleen de oudste stad of nederzetting der orang Sēlat («Cellates»), zijnde Singapoersche hulptroepen van Malaka's eersten Parameçwara («Paramisóra»), zich heeft bevonden, maar waar ook Albuquerque in 1511, toen hij dàr ter plaatse zijn Annunciatie-Kerk ging bouwen — «Nossa Senhora da Annunciada», in den volksmond genoemd O. L. Vrouwe van den Heuvel («N. S. do Outeiro»); in ca. 1540 Jezuïeten-kerk geworden, en vóór 1606 (blijkens Matelieff's Journaal in Begin ende Voortgangh, 1645, II, 13e Stuk, p. 29a en 42a) hernaamd São Paulo; in 1641 Holl. kerk geworden en thans als «St. Paul's Church» in ruïne aanwezig, met tal van oude Port. en vooral Holl. grafsteen; zie E. M. Merewether, Incriptions in St. Paul's Church, Malacca, J. Str. Br. N° 34 (1900), p. 1—21, en R. N. Bland's «Historical tombstones of Malacca», London 1905 — aantrof: «veel behouwen natuurlijke steen in

oude graven van Heidenen, en (wel) van de eersten die daar heengingen, welke stonden op den berg waarvan wij spraken, waar de Sëlat'ters het eerst die plaats Malaka waren komen bevolken» (muita cantaria lavrada em humas sepulturas antigas de Gentios, e dos primeiros que alli foram, que estavam no monte que dissemos [dit slaat op zijn zeggen in Cap. 1; l. c. p. 7], onde os Cellates primeiros vieram povoar aquella povoação de Malaca), p. 87. Zie ook hierna blz. 587 over de in 1900 opgevischte *makara*.

Hier dan ook heeft gewis, naar mijn meening (verg. ook hierna onze **Bijlage 2**, blz. 588, sub 5), een tweede Mësdjid in Malaka's bloeitijd gestaan, met daaraan verbonden *kerkhof*. In den trant dus zooals thans nog de mësdjid van de plaats Adonara, aan de N.kust van 't eiland van dien naam, den heuvel kroont waartegen die plaats is aangebouwd, verre zichtbaar uit zee; geheel in den trant ook van de bestaande Moskee van Giri bij Grësik, den heuvelberg bij Cheribon met Soenan Goenoeng Djati's graf, en heel Imågiri. Het is dan ook m. i. *geen* toeval, dat thans op die plek teruggevonden zijn (zie boven sub 3°) de grafsteen van Sultan Mansoer Sjah en een *Batoe bërtikam* van een anderen, alsnog onontraadselden, Malakschen Groote, boven op dien heuvel; immers geplaatst tegen den muur van het daar door de Engelschen opgetrokken Residentie-huis — verg. ons I^e *Gedeelte*, blz. 7; en Winstedt's woorden «On a visit to Malacca, I found the two stones of the tomb [lees dus: tombs] placed against the wall of the Residency», J. S. Br. N° 78, 1918, p. 47 —; maar veeleer een scherpe aanwijzing dat men dààr, nabij dien top van den Malaka-heuvel, thans tuin van het Residentie-huis, in den bodem moet gaan zoeken naar verdere overblijfselen van Oud-Malaka, uit den «heidenschen» tijd tot ca. 1425, en uit den Moh. tijd, ca. 1425—1511.

a. te Loeboek Pëlang in Midden-Pahang, op blz. 575 bij 5° reeds genoemd; op de Kaart der Straits Branch (1911), ge-kaarteerd als «Kg. Lubok Plangi», waarin Mal. *pëlang* = *pëlangi*.

Want hier weet men zeker, dat begraven ligt SULTAN ABDOE'L DJAMIL van Pahang, de Sultan-van-de-droevige-figuur uit Verhaal 29 der Sadj. Mël., die uit schaamte over zijn vernederingen door Sultan Mahmoed van Malaka (reg. ca. 1488—1511) afstand deed van den troon, en «zichzelven tot Sjaich maakte» (bërsjaich dirinja», Shell. 1898, p. 138, slot), maar ondanks dit geïslamiseerd tapa-leven te Loeboek Pëlang, waar hij de «konings-gong»

(*nobat*) van zijn oude residentie Pëkan niet meer hoorde, toch als oud-Sultan in eere bleef blijkens Verhaal 31; en van wien dan in den aanhef van Verhaal 37 (Shellabear's Appendix, 1898, p. 171; of kwasi als onderdeel van Verhaal «34» in 2^e ed., 1910, II, p. 238) gezegd wordt: dat hij daar te L. P. begraven werd, en den naam kreeg van «Marhoem Sjaich». Dit zal geweest zijn tusschen ca. 1500 en 1525; terwijl verwacht mag worden dat zijn graf zoo ver in het binnenland niet geschonden is, zooals met de Vorstelijke grafsteenen te Pëkan wel degelijk gebeurd is, blijkens BARNES in J. Str. Br. N° 60, 1911, p. 35—36.

d. te Singapore, in het *Raffles Museum*. Hier toch bevinden zich verscheiden grafsteenen met Arab. inscripties. De geoloog J. B. SCRIVENOR, in zijn advies aan Barnes over den boven sub 5° behandelde grafsteen van Radja Fatimah uit Tëbing Tinggi, schreef al in 1911: «It would be interesting to compare this rock [een andesiet-variëteit] with the gravestones in the Raffles Museum, Singapore. They appeared to me to be of the same nature» (l. c. p. 37).

Toen ik in Mei 1909 het Raffles Museum — dat voornamelijk zoölogisch is, waarvoor Dr. R. HANITSCH in 1908 een Catalogus publiceerde — herhaaldelijk bezocht, had ik niets van dien aard gezien of gehoord. Een kist met gipsafgietsels is thans evenwel toegezonden aan den Heer MOQUETTE te Batavia.

Het ongeluk wil echter, dat de administratieve aantekeningen in het Raffles Museum omtrent herkomst en tijd van ontvangst der in den loop der tijden daarheen verzonden Moh. grafsteenen uit enkele deelen van het Mal. Schiereiland, met weinig zorg zijn geschied, en de catalogiseering na ontvangst alles te wenschen heeft overgelaten. Ware het niet, dat het Journaal van 1844—'55 ten minste gespaard is gebleven — men vergete niet, dat, hoezeer «Raffles Library and Museum» geconcipeerd werd op 1 April 1823, voor het publiek geopend in 1838 (Singapore Instit. Free School, Fourth annual Report, 1837—'38, waarin een «Catalogue of books»), en een stoot vooruit kreeg in 1844 onder den in 1843 opgetreden Gouv. BUTTERWORTH, het toch pas in 1874 een krachtige instelling werd als gemengde particuliere en Gouvernementeele instelling —, dan zou men zelfs niets meer weten van de zending der grafsteenen uit Malaka in 1852, sub 1° en 4° hierboven behandeld. Het Journaal («Minute book») van 1866—'72 ontbreekt daarentegen; dl. I van het Journal

Straits Branch verscheen pas Juli 1878; een archaeologische afdeeling ontbreekt tot heden toe in het Museum, naast de kleine ethnologische en numismatische secties; welke laatste haar deskundige tot 1919 gehad heeft in Dr. HANITSCH.

Zoo kon het dan wezen, dat de tegenwoordige Directeur, Majoor J. C. MOULTON, over de op blz. 570 en 575 vermelde 4 Malaka-steenen in begin 1921 aan MOQUETTE schreef: «They are said to have come from Johore [!], but I find a reference in a Minute book dated 1844—55 to «4 ancient Mahomedan Tombstones recently dug out of the Old Fort Wall at Malacca» presented to this Museum by the Resident Councillor, Malacca, in 1852. I suspect that the 4 stones, of which I send you plaster casts, are these Malacca stones». Maar er zijn nog bovendien 12 andere Moh. grafsteen en in het Museum, aldus vermeld in het sub 1° al genoemde opstel van Dr. HANITSCH: «There is a number (about sixteen [4 van Malaka + 12 van «elders»]) of Malayan tombstones even now in the Museum. None of them bear any labels [!], and none have yet been satisfactorily deciphered, but they were always understood [!] to have been brought from Johore about the year 1875.» (One hundred years of Singapore, 1921, I, p. 536). Zes van deze 12 steenen hebben nu het inventarisnummer gekregen 7—12, en over de nummers 10—12 schreef Majoor Moulton nader aan Moquette, dd. 1 Sept. '21: «Large stones in several pieces [!], I should say of quite recent date. I will send photographs. The number of fragments composing these stones has given rise to the idea that there were as many as sixteen stones, but I think they can be fitted together to make a smaller number.»

Er kunnen dus nog verrassingen komen uit Singapore!

Mogen dan de Moh. inscripties uit Bruas, en uit Këdah, en uit Djohor, en uit Broenei, ook eens hun beurt krijgen!

e. te Tanjung Bulus, «the South point of Asia», zooals de Eng. Admir.-Kaart n° 2403 («Singapore Strait», 1914) er bij schrijft; in de 16^e—18^e eeuw geheeten T. Buru (zie ons I^e Gedeelte, blz. 38—39 met noten); alwaar, volgens het slot van Verhaal 6 der Sadjarah Mël., de Singapoer-athleet *Badang* begraven ligt, met de bijzonderheid dat de *nisjān* (het «grafpaaltje» aan het hoofdeneind, of de 2 aan hoofden- en voeteneind) er heen gezonden werd(en) door zijn bewonderaar, den Radja van Kling-land; met deze bijvoeging: «itoelah nisjannja jang ada sêkarang ini di

Boeroe itoe» (Shell. 1898, p. 32, of 2^e ed. 1910, I, p. 44). Leyden's vertaling, 1821, p. 62—63, die hier spreekt van dit zgn. graf «at the point of the streights of Singhapura», is fout.

Verwonderlijk is, dat deze plek nog door niemand oudheidkundig is onderzocht. Maar ik durf wel voorspellen wat men vinden zal, indien die *nisjān* er nog is: een Port. *padrão* of «ontdekkings-pilaar», daar opgesteld in eind 1511 of begin 1512, toen Albuquerque, na definitieve inneming der stad Malaka op 16 Aug. 1511, zijn officieel gezantschap naar Siam zond (onder Antonio de Miranda d'Azevedo, en Duarte Coelho; verg. Barros, Dec. II, 6, VII; ed. 1777, p. 102—103), dat toen wel de opdracht heeft gekregen zoo'n ontdekkings-memento op te richten en op de Z.W.punt van 't Schiereiland (T. Buru), en ook wel op de Z.O.punt (T. Penyusuk, vlak bij Kaap Romania). Dat er trouwens te T. Buru zoo'n pilaar in ca. 1600 nog *stond*, blijkt o.a. uit LODEWYCKSZ' Kaart, behoorend bij zijn Eerste Boeck van 1598 (zie de nieuwe editie Rouffaer-IJzerman, 1915, achteraan), geheel gegrond op iets oudere Port. kaarten; alwaar men ongeveer op deze plek, immers tegenover een veel te groot geteekend P. Pisang («P. Picaon»), op het land vindt bijgeschreven: *Padraon*.

Zoo zal dan de «Koning van Kling-land» zich wel ontpoppen als de Koning van Portugal, Dom Manuel I (reg. 1495—1521), met zijn blazen: den Wereldbol (Esphera).

f. te Batu Fëringgi («Portugeesche steen»), aan de N.kust van P. Pinang, daar waar de Kaart der Straits Branch (1911) bovendien een «S. Batu Feringgi» heeft. Oók hier vermoed ik, dat een Port. *padrão* gevonden zal worden, daar aan een Port. «beschreven steen» naar Oudjav. trant wel niet valt te denken.

Verwonderlijk is alweer, dat ook deze plek blijkbaar nimmer werd onderzocht; niet alleen een kampoeng van dien naam ligt daar ter plaatse (zie b.v. de kaart op p. 87 in 't Appendix van Moor's Notices Indian Archip., I, 1837, en de geologische kaart in Newbold's Account etc. 1839, I, p. 48, die beide «Batu Pringgi» hebben, terwijl Newbold op p. 52 «Battu Feringhi» spelt), maar thans heeft men er zelfs een heel District van dien naam.

g. te Cape Rachado, alias Tanjung Tuan, W. ten N. van de Koewala Linggi (op blz. 571 bij 2° behandeld), thans met lichttoren, en als Cabo Rachado = «Gekloofde, Gespleten Kaap» van ouds het krachtig herkenbare landmerk voor alle Port. en Holl. schepen, die, van 't Noorden komend, naar Malaka

koersten; men verg. de Landverkenning n° 60 behoorend bij den Zeemansgids O. I. A., II, 2^{en} dr. [1913].

De naam «Tanjung Tuan» staat van Mal. zijde reeds vast door Verhaal 24 der Sadj, Mël. (Shell. 1898, p. 103), sprekend over verwoestingen aangebracht door Aroe'ers op de kust van Malaka in den tijd van Sultan Alaoedin Ri'ajat Sjah I, dus in ca. 1480: «Adapoen zaman itoe dari Tandjoeng Toewan datang ka-Djoegëra [d. i. de Z.monding Jugra van de Këlang-rivier; verg. hiervóór blz. 408—409 met noot 3 uit Verhaal 32] tijada bërpoatoesan roemah orang, itoelah jang di-binasakannja oleh orang Haroe». Van Port. zijde heeft EREDIA in zijn «Declaração de Malaca» van 1613 herhaaldelijk in kaarten en tekst de gelijkstelling «Tanjon Tuan» = «Cabo rachado». In zijn IVe Hoofdstuk nu, «Over Oudheden» (ed. Janssen, 1882, fol. 15 r°-v^o; en Fr. vertaling, p. 11—12), vertelt Eredia, dat: «op de punt van Tandjoeng Toewan of Cabo Rachado, op den top van den heuvel, bevindt zich nog een gebouw als (een soort) marmeren vijfver of ruïnes van den voet eener graf-pyramide van Përmaisoeri [Malaka's legendairen eersten Vorst, ca. 1396—1414], en daarom noemde men die 's Heeren Kaap of Tandjoeng Toewan».

Indien de constructie van den modernen lichttoren op zoowat deze zelfde plek niet alle oude overblijfselen heeft vernield, durf ik wel zeggen wat men hier hoogstwaarschijnlijk terug zal vinden: de grondvesten van een *oud-Malakschen vuurtoren*, zooals wij door een oud-Hollandsch gegeven uit 1598 weten, dat er een op de Noordkust van P. Bras (Atjehsch: Breuëh) toen nog van inlandsche zijde stond en in gebruik was; «eenen wacht toren oft Farol», waarop men 's nachts vuren aanlegde «als daer schepen op de custe zijn» (zie p. 212—213 van het nog niet verschenen dl. II, Eerste Schipvaart der Nederlanders naar Oost-Indië, 1595—1597, Linschoten-Ver.). Het «Toewan» in den naam der kaap kan dan inderdaad betrekking hebben op een der eerste Malaksche Vorsten, welke dien *vuur*-toren er liet bouwen; immers de titel Jang-di-përtoewan was niet alleen de vroegere officieele hoogste titel van den Vorst van Minangkabau, en den Sultan van Djohor, maar is evenzeer die geweest van den Sultan van Malaka; zie b.v. in 't begin van Verhaal 29 der Sadj. Mël., waar de Sultan van Pahang aldus in een brief den Sultan van Malaka betitelt (ed.-Shell. 1898, p. 130).

h. op de volgende 5 plekken aan de kust van Malaka

tusschen de monden van Linggi- en Kësang-rivier, opgesomd van N.W. naar Z.O.; 1. Batu Gajah; 2. Ayër Raja; 3. Ayër Putri; 4. Panchur (deze alle ten N. der stad); 5. Tëluk Mas (Z. van de stad).

Al deze 5 plekken worden in het gezegde IVe hoofdstuk van EREDIA opgesomd onder de «Oudheden» van Malaka; waarvan de Batoe Gadjah misschien een speling der natuur is; de twee volgende (niet op de Kaart der Straits Branch, 1911, aangegeven) oude Vorstelijke badplaatsen geweest zijn; Pantjoer door Eredia nader beschreven wordt als een marmeren (?) «Vijver des Konings» («Panchor, chamado o Tanque del Rey», p. 15 r°), met bronwater; terwijl zijn beschrijving der oudheid bij Tëloek Mas het meest pertinent is: «een eindje van zee staat (daar) een groot gebouw van gehouwen steen, vierkant, met rechte hoeken, bedekt met geboomte [dus toen in 1613 al], een soort Vorstelijk paleis of burcht» (ib.). Ook de plaats van n° 5 is interessant: bijna tegenover het recht Z. daarvan gelegen P. Bësar; het zou dus kunnen zijn, dat beide behooren tot de geschiedenis der stad Malaka van vóór 1400, zooals met P. Bësar zeker het geval is; zelfs de «behouwen steen» van die oudheid zou graniet van dit eiland kunnen wezen; ook Eredia's «marmer» zal wel graniet bedoelen. Van al deze door Eredia kort aangewezen «Oudheden» heeft FERRAND terecht opgemerkt: «J'ignore si ces ruines existent encore et si elles ont fait l'objet d'une étude archéologique» (1918, I, p. 451 noot 5).

Al deze 5 treft men aan op de zeer belangrijke Kaart van 't landschap Malaka en ommeland bij Eredia, fol. 12 van zijn hs.; alwaar men óók den Panarikan = «Overhaal, Overtoom» bovenaan ingeschetst vindt, de «strook moerassig land van iets meer dan 400 M. breedte» (aldus de Zeemansgids O. I. A., II, 4^e dr., 1916, p. 174) waarover men van de S. Jëmpol (linkerbijrivier van de boven-Moear) sampan's overland kan zeulen naar de S. Sërting (linkerzijrivier van de S. Bëra, zelf rechterzijstroom der Pahang-rivier), waarmede dus een vaarweg *binnendoor* bestaat tusschen het Malaka-Moear- en het Pahang-gebied.

Dit is de weg, dien de vluchtende Sultan Mahmoed en zijn zoon «Sultan Ahmad» in ca. 1512 heeten te hebben gevolgd, in Verhaal 34 der Sadj. Mël., om van het Moear-gebied naar Pahang zich te redden (ed.-Shellabear, 1898, p. 161: «Panerigan», conform Leyden's «Panarigan», p. 358; maar in 2^e ed., 1910,

II, p. 225 beter «Pēnarekan»; Marre, 1900, p. 264 geheel goed: Panarikan); en Eredia, welke dit «Panarican» tot 3 maal toe kaarteerde, schrijft er op p. 11v° bij: Weg naar Pahang («caminho pera Pam»), op p. 12: Langs Panarikan gaat men van Malaka naar Pahang in 6 dagen reizens («Por Panarican passao de Malaca a Pam. em. 6. dias de caminho»), en nogmaals op p. 60r° duidelijk het aangevend als moerassig terrein.

Deze waterweg binnendoor was zóó bekend in de 16^e eeuw, dat hij op LODEWYCKSZ' kaart (1598), hierboven sub *e* genoemd, wordt voorgesteld als een *lange zeestraat* tusschen de steden Moear en Pahang, met resp. de namen «R. Muar» en «R. Formeso»!

Ja, op de iets oudere Port.-Holl. kaart uit 1595 der gebroeders VAN LANGREN (gereproduceerd als Pl. VI in L. Fournereau's «Le Siam ancien», I, 1895; Annales du Musée Guimet, XXVII), vindt men diezelfde zeestraat «Muar»-«Pam», en daarin nog, van 't N.W. uitlopend, een rivier «Malaïjo»; een aperte verwarring met de S. Malayu, monddend in de Sēlat Tēbērau (zie onze Kaart).

i. ten slotte: te Tanjung Kling aan dezelfde kust van Malaka, W.N.W. van de stad, halverwege het door Eredia genoemde Panchur. Immers, de Sadjarah Mēl., die geen van de 5 door Eredia in 1613 vermelde «Oudheden» van Malaka noemt, onder welke dan toch 3 Vorstelijke «buitenplaatsen» waren, tevens «lusthoven» (als de Vorstenlandsche kēlangēnan Dalēm), spreekt in Verhaal 33, slot, van Sultan Mahmoed's «pērgi bērmāin ka-Tandjoeng Kēling atau barang tēmpat, maka Baginda bērkoeda, etc.» (Shell. 1898, p. 158; of 2^e ed. 1910, II, p. 220).

Er is dus alle mogelijkheid dat hier in 1500 iets bestond als te Pantjoer. Speciaal wordt in 1847 Tanjung Kling nog genoemd in den volgenden opmerkelijken zin van LOGAN in zijn opstel «Five days in Naning»: «When the preparations for my excursion [op 9 Febr., in de stad Malaka] were complete, I found that the very limited number of hack ponies [= huurhitten] in Malacca had all been previously engaged by Malays and Klings at high rates, for one of those frequent occasions on which the pleasure-loving Malaccans throng to Ta(n)jong Kling or some other attractive country spot, where, beneath moss covered and shady fruit trees planted by their forefathers, the tombs of Malayan saints of old are preserved with superstitious care.» (Journ. Ind. Archip., III, 1849; p. 25).

BIJLAGE 2.

DE VORSTEN VAN MALAKA EN DJOHOR, CA. 1396—1719 A. D.

Te Malaka (ca. 1396—1511).

1. **PĚRMAISOERA** (Chin. Pai-li-su-ra; Port. Parimiçura, Paramisóra; naar Couto IV, 2, I, ed. 1778, p. 82, terecht Rajal Sa(m)bu = Radja...); ca. 1396—† 1414. Laatste Hindoe-vorst van Toemasik-Singapoera; vlucht ca. 1390 voor een Oostjav. vloot, bereikt eerst *Sekoedai* (aan de Sêlat Tébéra; Couto), en dan, via *Moear* (vooral *Kota Boeroek*), het strand van *Bêrtam* = *Malaka*; alwaar hij zich, met bijstand van Singapore-, alias *Sêlat*-zeelui (Port. Cellates), welke reeds sinds lang (ca. 1800?) P. Bêsar en de 4 andere eilandjes der *Poelau Lima* (Chin. Wu-hsü) beheerscht en bevolkt hadden, vestigt boven op den heuvel, de *Boekit Malaka*. Hier zijn Hindoe-ruïnen geweest (zie blz. 579—580), en misschien is vandaar de *makara*, in 1900 opgevischt — met Port. munten, door Albuquerque in najaar 1511 er geslagen (J. Str. Br. n° 39, 1903, p. 183; n° 44, 1905, p. 213) — voor de haven van Malaka; thans opgesteld op de N.W.-punt van den nog aanwezigen graswal der oude stad Malaka *intra muros* (= het „Fort” van Malaka), aan den Z.O.oever der S. Malaka (linkeroever). Is schatplichtig aan Siam (40 tahl gouds per jaar; Ming-Annalen).

Schijnt in 140. den naam te hebben aangenomen van **RADJA ISKANDAR** (onder Minangkabauschen invloed?); en is gewis identiek met den „Radja Iskandar Sjah” der Sadj. Mël. X—XI, Port. Xaquendarsá. In 1409 komt de eunuch CHÈNG-HO (alias „San-pau, Sam-po”) als gezant van China, een eind makend aan de afhankelijkheid van Siam, en aan de plaats stads-rechten verleenend namens zijn Keizer Ch'èng-tsu (alias Yung-Lo; 1403—'24). Gaat in 1411 zelf, met vrouw, zoon, en gevolg, naar China. In 1416 — of is dit toch pas uit ca. 1430? — heet de eigenlijke stad (om den heuvel heen) reeds omwald — of omtuind? — met 4 poórten, en met daarbinnen een citadel van palen als schatkamer; de juiste plaats van 't Paleis blijkt niet afdoende, maar schijnt toch reeds geweest te zijn de latere plek nabij zee, aan de helling van den heuvel; de brug over de S. Malaka (naar de Noordwest-voorstad, kampoeng Oepih) bestaat niet alleen, maar dient met haar 20 overbouwde winkels langs de zijden tot verkoophuis; de munten zijn van tin, in het binnenland gewonnen (men denke aan het tingebied van Linggi-Laroet, bovenstrooms van Pangkalan Kémpas, thans het „Coast District” der Nêgri Sêmbilan) (MA HUAN).

Ma Huan's zinsnede „The king and the people are Mahomedans, and they carefully observe the tenets of this religion” (GROENEVELDT, Notes, 1876, p. 123; of 2° ed. 1887, p. 243) pleit evenwel voor ROCKHILL's opvatting (waarmede PELLLOT zich vereenigd heeft), dat zijn Ying yai Shêng-lan niet in 1416, doch tusschen 1425 en 1432 geredigeerd is (verg. ons *I° Gedeelte*, blz. 158—159 met noot 1).

2. **RADJA MĚGAT** (?; Chin. Mu-kan-sa-u-ti-r-sha = MĚgat (?) Sĕkandar (??) Sjah; Couto: Manoar = Mĕnawar?), als jongen: **RADJA BĚSAR MOEDA** (Sadj.

- Mël. XI), hernaamd daarna RADJA AHMAD (?; S. M. X); ca. 1414—'24. Zoon van 1; huwt een dochter van „Radja Solaiman”, den vorst van „Kota Maligai” (= Patani; verg. blz. 555, noot). Komt naar China in 1414 zeggen, dat zijn vader gestorven is; opnieuw in 1419, dat Siam Malaka bedreigt.
3. MAHARADJA (Sultan??) MOEHAMAD SJAÏ (Chin. Hsi-li Ma-ha-la; Couto: Xá Mahamede), als prins de „middelste echte zoon”, vandaar: RADJA TËNGAH, als Hindoesch Vorst: RADJA KËTJIL BËSAR (S. M. XI); ca. 1424—'45 (óf 1450). Zoon van 2, S. M.; volgens Couto echter jongere broer van 2, eerst geheeten Cacemo = Kasiman (?). Wordt *Islamiet* onder Pasei-involed, kort na zijn troonsbestijging, door eenen Sajjid ABDOE'L-AZIZ, en krijgt zijn Sultans(?) -naam (ib.). Komt naar China in 1424; bericht daarheen in 1431, dat Siam weder Malaka bedreigt; komt weer naar China in 1433, en blijft er tot 1435. Organisator, naar het heet, van Malaka's adat (S. M. XI).
- (3a. SULTAN ABOE SJAID?? Chin. Hsi-li Pa-mi-si-wa-r Tiu-pa-sha = Çrī Paramēçwara — Sjah? ca. 1445—'50?? Zoon van 3. Als prins: RADJA IBRAHIM, beheerscht door zijnen grootvader van moederszijde (den Radja van Rokan), van den troon gestooten door zijn ouderen halfbroer, RADJA KASIM, zie 4; S. M. XII. Twijfelachtige figuur als Vorst, niet als Regent.)
4. SULTAN MOEDHAFAR SJAÏ I (Chin. Su-lu-tân Wu-ta-fu-na-sha; Port. Soltão Modafaixa, Malafar Xá); ca. 1450—† ca. 1458. Zoon van 3, evenals 3a, doch uit een vroeger huwelijk met een lagere vrouw, nl. dochter van den Minangkabauer-Klingalees MANI POERENDAN bij eene Malaksche Orangkaja'sche. Als prins: RADJA KASIM; wordt verbannen door 3a, doch weet, met hulp vooral van zijn grootvader van moederszijde, eerst den Radja van Rokan en dan 3a van kant te helpen, daardoor zelf *Sultan* van Malaka wordende. Vraagt, als „Sultan” reeds, in 1456 bevestiging als Vorst aan den Keizer van China, en constateert kort daarna brand in zijn paleis, want „the cap and the girdle, which had been bestowed upon him, were burned” (Groen. l. c. 1876, p. 132; of 1887, p. 251). Dit schijnt te zijn geweest in Moehamad Sjah's Astana nabij den voet van den heuvel; zie toch bij 1 en 5. Slaat met groot succes in 145. eerst een aanval van Siam over land (via Pahang), en daarna een vlootaanval bij Batoe Pahat af (S. M. XIII). Is de éérste werkelijke „Sultan” van Malaka, blijkens zoowel Chin. als Port. bronnen; hoewel hij op den grafsteen van zijn zoon (5) *enkel* „Muzaffar Shah al-marhum” heet (verg. blz. 590).
5. SULTAN MANSOER SJAÏ (Chin. Su-tan Wang-su-sha; Port. Soltão Marsusa, Mansor Xá); ca. 1458—† Wo... Oct. 1477. Zoon van 4; te voren: RADJA ABDOELLAH. Bekommert zich weinig meer om China, nog minder om Siam, en zet met kracht de expansie-politiek op Malaya en Midden-Sumatra voort, door zijn vader begonnen (verg. hiervóór blz. 549—554). Krijgt, na het hofkabaal met Hang Kastoeri en het overhoop steken van dezen door Hang Toewah — die tot dank de éérste Laksamana van Malaka wordt, met het landschap Soengai Raja = Batoe Pahat tot apanage —, een hekel aan zijn met Kastoeri's bloed bevlekte *Istana*, en gaat „verhuizen” (*pindah*; S. M. XVI, ed.-Shellabear, 1898, p. 81 r. 2 v. o.).
- Waarheen en van waar? Het blijkt niet uit de S. M.; maar uit de woorden van ALBUQUERQUE Jr. (1557), dat „Soltão Marsusa” „grote gebouwen maakte op den berg van Malaka, waarin hij woonde” (fez no monte de Malaca casas grandes, em que vivia; ed. 1774, III, p. 90), schijnt bijna zeker te volgen, dat hij verhuisde van de helling naar den top van den heuvel;

hier dan sticht hij zijn nieuw en weidscher Paleis (nu ook door 't volk geheeten *Mahalgai* = *maligai*; ib. p. 82 r. 20). En verg. blz. 580 hiervóór.

De Mahalgai gaat echter kort na den (hout-)bouw in vlammen op; en nu gebiedt de Sultan — m. i. weer op de vroegere plek nabij zee, waar zij in 1511 nog stond — een nieuwe *Istana* met *Balairoeng* te bouwen, waarbij diverse kustlandschap- en eiland-bewoners van Straat Malaka, maar alle toch beZ. Tanjung Tuan = Kaap Rachado (ca. 2°23' N.Br.) worden opgeroepen tot hand- en spandiensten; n.l.: Oengaran¹ = waarschijnlijk

¹ De situatie van „Oengaran” in ca. 1612 — verg. reeds hiervóór blz. 477, noot 1 — wordt al eenigszins duidelijker uit de Sêlat Oengaran, in S. M. XIX (ed. Shellabear, 1898, p. 90 r. 11 v. o.), en vooral in XXXV (ib. p. 165, r. 9—10 en 24) opnieuw genoemd; het blijkt daar een Sêlat te zijn in de Zuidhelft van Straat Malaka. In een Holl. stuk van 12 Dec. 1637 wordt dan een „Datoe Bandana [lees wel: Bandara], Koningh in Oengarang” genoemd (Berigten Hist. Gen. VII, 1^e Stuk, 1859, p. 382).

Maar de plaats blijkt nader pas uit Dag-Register 1640—'41 (1887), p. 226, waar dd. 3 April 1641 — d. i. dus 2½ maand na de verovering van Malaka door de Hollanders op 14 Jan. — wordt ingeschreven „de gelegentheynt vant Johorse gebiet”. Hierbij worden die grenzen aangegeven als volgt: van de S. Kêlang in 't N. („de riviere Clangh, daer veel tin valt”), naar de S. Pênadjih („Pangi” = Linggi, „alwaer de inwoonderen van Rambou [= Rêmbau] hun onthouden”; óók met veel tin) beZ. „Cabo Rachado”, over de Siak- en Kampar-rivieren („Chiaca” en „Rio Campher”; de laatste „geeft santgout ende peper”), dan „d'riviere van Bencalis, d'selve heeft veel cuyt” (dus: de Sêlat Pandjang, alias Brouwer-Straat, met haar aeloude elft- of troeboek-visscherij, die de têlor têroeboek geeft), dan „d'eylanden van Ongarangh, gevende allerhande fruyten”, dan Karimoen (Bêsar en Kêtjil) met „goet waeter”, de eilanden Boelang („Boulongh”, alias thans P. Pahat) en Bintan („Benten”, alias Riouw) met nog „ontallicken meenichten” (eilanden) daarbij, Lingga („Lingen”) met omliggende eilanden, de eilanden aan de monden der S. Sêdili Bêsar en Sêdili Kêtjil (er staat „d'eylanden Songi, Sidili, Besari ende Kitsil”; dat is dus P. Tinggi met omliggende eilanden), „d'eylanden van Sincapoura, synde visryck ende de riviere tusschen d'selve ende Rio Formosa abundant van rys ende arac” (de laatste m. i. de S. Poelai; en niet de S. Poentian, noch, wat meer N., de S. Bênoet), en ten slotte de landschappen Batoe Pahat („Rio Formosa”) en Moear („Moar”), „daer oock eenigen peper valt”.

Naar mijne meening is dus de oude Sêlat Oengaran de, altijd nog zêér breede, vernauwing in 't Z. van Straat Malaka (officieel oudtijds geheeten Laoet Malaka; zie toch S. M. XIX, ed.-Shell. 1898, p. 90 r. 15 v. o.), beN.W. van Karimoen, tusschen P. Rangsang = Mëdang in 't Z.W. en het kleine P. Pisang in het N.O. De „eylanden van Ongarangh” in bovenstaand stuk zouden dan zijn wat de zeelui thans nog „Brouwer(s)-eilanden” noemen, maar die beter de „Bëngkalis-eilanden” mogen heeten.

In het bovenstaand archiefstuk van 1641 heeft men alzoo zêér mooi de omschrijving van het Djohor-machtsgebied; met uitsluiting dus van het door de Portugeezen ontnomen en op 14 Jan. '41 op de Hollanders overgegane Malaka- + Naning- + Kêsang-gebied; verg. blz. 409 hiervóór, noot 1. Men ziet tevens, dat de S. Sêdili Bêsar — en niet de monding der noordelijker S. Endau, zooals in 1868 werd vastgesteld (zie blz. 528, noot 2) — de grens in 1641 moet zijn geweest tusschen het vastelands-gebied van Djohor en Pahang.

P. Rangsang, alias Mědang; Toengkal, dus het gebied der S. Toengkal in N.O. Djambi; Boeroe = thans Tanjung Bulus; Soejoer (= ?); Pantjoer = P. Rantau, alias Těbing Tinggi; Sěrapoeng = het eilandje van dien naam beZ. het vorige, en even beN. den mond der Kampar-rivier; Měrbau = P. Měrbau, Z. van P. Běngkalis; Sawang (= *misschien* het kleine eilandje P. Sawang, bij den W.hoek van het nu dadelijk volgende „Koendoer”, verg. toch Graafland's kaart in Bijdr. Kon. Inst. 5, III (1888), p. 544, en tekst p. 538; *misschien* ook is dit zelfs de naamgever geweest in de 16^e eeuw van Straat „Sabam, Sabão, Sabang, dan Saboen”, zie I^e Gedeelte, blz. 98); Koendoer = P. Koendoer, beZ. Karimoen Běsar; Santi (= ?); Mali (= ?); Oepang (= ?); en ten slotte de oude stamgewesten Bintan, en Moear (S. M., *ibid.* p. 82—83).

In 1459 had deze Su-tan Wang-su-sha nog gezanten naar China gestuurd, en in 1474 komt er bij toeval nog een Chin. gezant jegens wien de Sultan mooi weer speelt. Zijn grafsteen in ca. 1890 door HERVEY terug gevonden bij het Governor's House boven op St. Paul's Hill, en in 1921, via WINSTEDT's voorafgegaan pogen, door MOQUETTE ontraadseld; zie onze eerste Bijlage, blz. 574 hiervóór, sub 3°, en blz. 580.

Vraag: had niet Mansoer bevolen begraven te worden boven op den antieken heuvel, waar o. a. later in de Jezuïtenkerk de 2^e Bisschop van Japan († 13 Febr. 1598 „ad fretvm Sincapvrae”, Pedro Martins S. J.) begraven werd, en sinds 1641 tal van Hollanders? Heeft hij, heerscher als hij zich voelde en ook wás, gelijk later de hem gelijkende Sultan Agoeng van Mataram bovenop Imăgiri, op den top der Boekit Malaka willen rusten?

6. SULTAN ALAOEDIN (Ri'ajat) SJAHI (*niet* in Chin. bron; Port. Soltão Alaoadim); eind 1477—† ca. 1488. Zoon van 5; te voren: RADJA HOESAIN. Bekreunt zich nauwelijks meer om China, behalve in 1481, toen hij beklag liet doen bij den Keizer dat de Annamieten, welke in 1474 reeds Tjampa hadden overweldigd, nu ook Malaka gingen bedreigen. Zet krachtig de expansiepolitiek van zijn vader voort, stelt zijn zoon aan tot 1ste Sultan van Kampar (S. Měnawar Sjah); maar moet een ernstigen vlootaanval van het zee-rooversland Haroe verduren (S. M. XXIV). Heeft als Toeměnggoeng den gevaarlijken TOEN MOETAHIR, wiens zuster hij tot bijvrouw heeft, en welke later als Běndahara de booze geest zal worden van zijn zoon (7). Wordt vergiftigd door de bij hem gevangen Vorsten van Kampar en Indragiri, toen hij op het punt stond, hen medenemend, naar Mekka te gaan ter bedevaart (ALBUQUERQUE JR.); van dit geval rept de S. M. XXVI, begin, natuurlijk niet. Onder hem beleeft Malaka wel zijn hoogsten handelsbloei.
7. SULTAN MAHMOED SJAHI (Chin. Ma-ha-mu-sa; Port. Soltão Mahamet) ca. 1488—16 Aug. 1511 uit Malaka verjaagd; † ca. 1528. Zoon van 6, bij des Toeměnggoeng's zuster; te voren: RADJA MOEHAMAD. Moet eerst strijden tegen zijn hooger en halfbroer „Sultan Solaiman” (Soltão Celeimão, ALBUQ.; wel de RADJA MOEDA der S. M. XXVI, 1898, p. 109), die gesteund is door diverse Radja's buiten Malaka; Mahmoed echter laat hem dooden, met diens verwanten. Maakt, na den dood van den Běndahara zijns vaders (Padoeka Radja), eerst diens broer Běndahara (B. Poetih), en na dezes dood, op aanbeveling van zijne moeder, diers broeder TOEN (Tahir) MOETAHIR van hierboven, zijn eigen oom dus; voortaan geheeten Běndahara SRI MAHARADJA, een man gloeiend van eerezucht (verg. blz. 461, noot), die den Sultan-opiumschiiver (verg. blz. 513, noot 2), geheel gaat beheerschen.

Een aanval van Siam ter zee, en een daarop volgende te land, worden beide in ca. 1500 door Mahmoed afgeslagen (Barros) — verg. iets dergelijks in 145. onder Moedhafar Sjah (4) —, waarbij op last van Siam Ligor ook Pahang aanvalt, doch Malaka dit te hulp snelt; zulks moet dan wezen wat in de S. M. XXXI gevarieerd verhaald wordt. Vóór ca. 1495 moet dus ook het te voren tegen Malaka rebelleerende Pahang klein gekregen zijn (S. M. XXIX); verg. nader de noot op blz. 554—555 hiervóór. In 1508 gaat ineens weer een gezant van S. Mahmoed („Toewan Hadji”; Ming-Annalen) naar China, om „tribuut” te brengen; vrage: was dit wegens het uit Z.W. Voor-Indië sinds 1498 dreigend naderbij komende Portugeesche gevaar ?? Op 11 Sept. 1509 verschijnen dan de eerste 5 Port. schepen onder Diogo Lopes de Sequeira (verg. S. M. XXXII; en blz. 461, noot), van welke de Bëndahara 20 opvarenden laat gevangen nemen (Ruy d' ARAUJO c.s.). Na 't vertrek der vloot, groote partijtwist; de Sultan laat in midden 1510 (Cartas Albuq., I, 1884, p. 24) den Bëndahara krissen (S. M. XXXIII, begin), waarna de zoon des Sultans, zgn. „SULTAN AHMAD” (ibid. slot) tegen zijn vader begint samen te spannen; S. Ahmad vertegenwoordigt nu de oorlogspartij. Maar dd. Di. 1 Juli 1511 komt ALBUQUERQUE-zelf, de G.-G. (28 Sept. 1509—† 16 Dec. 1515), opdagen met 16 schepen, stoot 24 Juli zijn hoofd op de dappere verdediging, met name der brug, doch weet definitief van 8—16 Aug. eerst de brug, dan de hoofdmoskee, en allengs de stad meester te worden; de (houten) Istana c.a. aan de helling verbrandt (CASTANHEDA). S. Mahmoed vlucht met zijn zoon Ahmad naar het binnenland, en bergt zich, via Batoe Hampar, Panarikan, Pahang, op Bintan (verg. blz. 511—514; 585).

(1^e Exodus naar Bintan: 1513—1526.)

Op Bintan laat S. Mahmoed zijn zoon Ahmad dooden (verg. dit feit, diplomatiek gezegd, l. c., ed.-Shell. 1898, p. 162 r. 4—10); maar is „oud, vol van amfioen” en „als een man zonder zinnen” (aldus de 1^e Capitão van Malaka, Ruy de BRITO PATALIM, dd. 6 Jan. 1514; zie hiervóór blz. 513, noot 2).

Toch krijgt hij er (of heeft er reeds?) een kind bij een jonge vrouw (Toen Fatimah), dat eerst RADJA KĒTJIL BĒSAR, daarna RADJA ALI heet, en met voorbijgang van een ouderen zoon, tot Kroonprins wordt aangesteld (S. M., l. c. p. 163). De pogingen des Sultans (of eerder van een zijner zonen) om Malaka te herwinnen, ook uit de sterkte Pagoeh aan de Moear-rivier, falen; Pagoeh wordt, na een eersten vergeefschen Port. tocht in eind 1518, veroverd en vernield in eind Juli 1520. In 1522 of '23 zendt dan Su-tuan Ma-mo bericht naar China van zijn verjaging uit Malaka, blijkbaar om hulp biddend; maar Keizer Shih-tsung (1522—'67) helpt alleen met een ijdel decreet (Groen. p. 133 of 253). De veste Kopak, achter in de baai van Bintan, volgens de S. M. l. c. p. 161 door Prins Ahmad (in 1512 of '13) gebouwd, wordt op .? Nov. '26 door den 9^{en} Capitão van Malaka PERO MASCARENHAS, kort voor zijn aftreden, overweldigd en verwoest. S. Mahmoed vlucht, na de inneming zijner „nĕgĕri Kopak”, naar Kampar (S. M. XXXVI),¹ en sterft daar na eenige jaren (S. M. XXXVIII, begin; ed.-Shell. 1898, p. 173); zeg dus: † ca. 1528.

¹ Hier is de ware nummering gebruikt van de 4 Verhalen (XXXV—XXXVIII) in het, voor 't eerst met Arab. schrift in 1896, met Rom. letter in 1898, door SHELLABEAR gepubliceerd *Appendic.* Verg. ons 1e Gedeelte blz. 123, noot 1, 2e alinea.

*Te Djohor (ca. 1530—15 Aug. 1587); daarna genoemd
Djohor Lama.*

8. SULTAN ALAOEDIN RI'AJAT SJAII (Couto: S. Alaudixà); ca. 1530—ca. 1564. Jongste zoon van S. Mahmoed, in ca. 1512 op Bintan uit Toen Fatimah geboren; zie boven. Heeft tot Laksamana den, reeds in ca. 1514 onder zijn vader opgetreden, zeer dapperen HANG NADIM (verg. S. M. XXXIV, 1898, p. 163 r. 6—8, met XXXVIII, p. 174 r. 12), met wiens hulp hij in ca. 1530 (vóór 1533 in elk geval; zie TIELE in Bijdr. Kon. Inst. 4, III, 1879, p. 33—35) een nieuwe *kota* met gracht gaat stichten, tusschen de S. Djohor (Lama) in het N. en de S. Kérting(?) in het Z. (S. M., ib. p. 176 r. 18—19). Vrage: was dit soms weer *repristinatie*, dus terugkeer tot een antieke plek uit Lêngkasoeke's of wellicht Woerawari's tijd? Is gehuwd met een dochter (Radja Koesoema Dewi) van den „Sultan” van Pahang (MANSOER SJAII). Uit dit huwelijk spruit een zoon (RADJA MOEDAFIR) die hem op zal volgen (zie 9); en eene dochter (RADJA FATIMAH), welke, op aanzoek van den ouden Sultan van Pahang, huwt met diens kleinzoon RADJA OEMAR, die zich in ca. 1580 zal ontpoppen als usurpator van Djohor (zie 10). Alaoedin vecht eerst veel met de Portugeezen (1535, '86); weldra meer nog met Atjeh onder diens in ca. 1537 (of '39?) opgetreden Sultan, ALAOEDIN AL-KAHHĀR († 28 Sept. 1571). Dit is een strijd om de hegemonie der Mal. landen, waarbij Djohor o. a. eerst Aroe op Atjeh veroverd (1540?), maar het bij zijn eigen katastrofe in ca. 1564 (zie straks) smadelijk verliest; Alaoedin vervolgt in Dec. 1547 eerst een Atjeh-vloot die het op Malaka voorzien had, en bedreigt daarna zelve Malaka in begin '48, doch valt niet aan. In Juni 1551 begint echter een zéér gevaarlijke aanval van de Djohor-vloot op Malaka, die culmineert in een stormloop op 12 Aug. welke bijna gelukt. Dit is het hoogtepunt van Alaoedin's macht. Maar in ca. 1564 (verg. voor dit zeer onzekere jaartal hiervóór blz. 425, met noot 1) weet zijne genen en oude tegenstander uit Atjeh, na een schijnaanval op Malaka, Djohor onverhoeds te overvallen, de *kota* te vernielen, den Sultan gevangen en mede te nemen, hem vervangende door diens zoon als zetbaas der Atjehers. Van deze katastrofe zegt de S. M. (ib. p. 184, r. 22—26) niets; noemt Alaoedin na zijn dood in Atjeh(?) — *wanneer* toch? — enkel: Marhoem di Kota Lama!
9. SULTAN MOEDHAFAR SJAII (bij Couto: S. Malafaxa); ca. 1564—† ca. 1580. Zoon van 8; zwager — *niet* neef — van 10, die hem dooden zal en opvolgen; te voren RADJA MOEDAFIR, zie boven. Stichter, bovenstrooms, van de bij-residentie Sêloejoet op den heuvel van dien naam (zie hiervóór blz. 428—430), om beter buiten bereik te zijn van Atjehsche en Port. schepen. Is gehuwd met een dochter van den Atjehschen Sultan; en een blijkbaar geheel onbeduidend man. Over zijn gewelddadigen dood door 10, zooals Couto verhaalt, die ten onrechte genen den „broer zijner moeder” = oom noemt („irmão de sua mãe”, Decada X, Parte 1, ed. 1788, p. 272; en verg. Tiele in Bijdr. K. I., 4, V, 1881, p. 170; men zie hiervóór blz. 459), vertelt weer de S. M. geen woord; ofschoon deze kroniek zeer uitvoerig is (l. c. p. 184—186) over een hofschandaal, n.l. dat Moedhafar in 't geheim — wegens vrees voor Radja Oemar — gehuwd was met een verstooten bijvrouw van dien Oemar, en bij haar een zoontje teelde, RADJA ABDOELLAH, dat zeer bevriend raakt met het tien maand oudere zoontje

- van Radja Oemar bij Radja Fatimah, geheeten RADJA ABDOE'L DJALIL. Dezen laatsten wijst 9 bij zijn zgn. natuurlijke dood aan tot zijn opvolger. Heet in de S. M.: Marhoem di Sölœjoed (l. c. p. 187, r. 11); verg. bij 10, slot.
- (9a. SULTAN ABDOE'L DJALIL SJAH?? Zéér twijfelachtige Vorstenfiguur, enkel in de S. M. vermeld; de RADJA ABDOE'L DJALIL van hierboven, zoontje van 10. Zou als 9-jarige jongen ziek zijn geworden, en het Sultanaat hebben willen overdragen op RADJA ABDOELLAH (den lateren Sultan; zie boven en bij 12), zijn geliefden (bastaard-)neef; maar mama (Radja Fatimah) vraagt dan den doodzieken jongen: „Ajah Toewan boekan ada?” (l. c. r. 10—9 v. o.); m. a. w. „Uw eigen papa staat te vlassen op de Kroon”! De jongen houdt echter vol, en sterft aanstonds; de Bëndahara en andere Grootwaardigheidsbekleeders („Orang Bêsar-Bêsar”) zijn echter wijs, volgen den raad van den Laksamana — die hier nog „HANG NADIM” heët, maar wel een ander persoon zal geweest zijn als de sub 8 genoemde —, en beslissen: Radja Oemar zal Sultan zijn. Aldus gebeurt; ook sterft de Abdoellah-gezinde Bëndahara (PADOEKA RADJA; d. i. Toen Moehamad's vader) niet lang daarna (S. M. l. c. p. 187—188). De waarheid zal wel zijn, dat Radja Oemar en 9 (zijn zwager) en 9a (zijn eigen zoon), en ook den Bëndahara door vergif den kortsten weg heeft gewezen „ka-rahmat Allah”).
10. SULTAN (ALI DJALA) ABDOE'L DJALIL (RI'AJAT) SJAH I (Port. o Rajale = „de Radja Ali”); ca. 1580—† ca. 1597. Zoon van RADJA AHMAD, den zoon van SULTAN MANSOER SJAH van Pahang (S. M. l. c. p. 178, r. 11; en verg. sub 8). Te voren, tot zijn Sultan-worden: RADJA OEMAR; zwager wel zeker (en niet „oom”) van 9, en vader-moordenaar van 9a; COUTO (l. c.) noemt hem echter vóór die vergiftiging van „Soltão Malafaxa”: ENCHISADEL, waar Tiele (l. c.) voor stond, maar dat een Entjik Sédili zou kunnen verbeelden, een „Jonker uit de Sédili-streek”, welke laatste immers nog in 1641 (zie hiervóór blz. 589, slot der noot) grensgebied was tusschen Djohor (Z.) en Pahang (N.). Benoemt „TOEN SRI LANANG” = TOEN MOEHAMAD = den lateren Auteur der Sadjarah Mëlajoe, tot Bëndahara, in de plaats van wijlen diens, quasi zeer door den Sultan geliefden, vader (S. M. l. c. p. 188, r. 11—2 v. o.; verg. sub 9a, en blz. 453 hiervóór). Is „een goet krijghsman” (zie blz. 445), maar kan op den duur tegen de macht der Portugeezen het niet harden. Want wel slaat Abdoe'l Djalil in Sept. (?) 1582 een vlootaanval van den ouden Atjeh-vijand af — waar in eind 1579 een Peraksche Prins vorst was geworden als SULTAN (Alaoedin) MANSOER SJAH, die met leede oogen de paleis-revolutie in het sinds ca. 15 jaar nieuwe wingewest Djohor had aanschouwd —, en wel trotseert hij ook in 1585 Malaka, door, ondanks een in '83 met de Portugeezen gesloten verdrag, straat Singapoera voor de Port. China- en Broenei-Ternate-vaart te versperren (verg. hiervóór blz. 395—396), gaat zelfs in 1586 Malaka zwak beschieten, en in Jan. '87 gevaarlijk aanvallen te land, maar heeft hiermede ook zijn hoogtepunt in macht ter zee bereikt. Op 15 Aug. 1587 weet de Port. vlootvoogd Dom PAULO DE LIMA PEREIRA Djohor, alias Kota Batoe, volstrekt in te nemen en te vernielen; zóó volstrekt, dat de machtige Sultan zijn hoofdstad voorgoed in den steek laat, en stroomopwaarts een nieuwe kota gaat stichten. Verg. over dit alles Tiele (bijna uitsluitend naar Couto), l. c. p. 169—177. De S. M., laatste Verhaal der 38, laatste 2 pp. in de ed.-Shellabear, 1898, is ten aanzien van deze voor Djohor geweldige gebeurtenissen van een allerbeminlijkste onkunde;

zij zegt alléén, dat Sultan Abdoe'l Djalil verhuisde van „Sěloejoed, en een stad maakte te Tanah Poetih, die genaamd werd Batoe Sawar. De Fěringgi's kwamen haar aanvallen, maar zij gaf geen kamp; veel Port. oorlogsschepen gingen te gronde; toen deinsden ze af, en keerden weer naar Malaka" (p. 189, r. 1—3); en kort daarna: „twee keeren kwamen de Fěringgi's aanvallen" maar alweer met noodlottig gevolg voor die nare Portugeezen (r. 20—23)! Edoch, nu werd de hofstad Djohor tot Djohor lama, maar herleefde en beklifde toch weer als koopstad.

Te Batoe Sawar (najaar 1587—Sept. 1615).

Door het ontbreken van Couto's Decada XI (lopend over 1588—'97; wel geschreven, en tot 1624 in Portugal berustend), ontbreekt hier voor Djohor alle vaste grond. De S. M. liegt, door aan Batoe Sawar 2 jaar bestaans toe te kennen; waar de S. Damar en de S. Batoe Sawar liggen, aldaar p. 189 r. 7—8 genoemd, is nog niet onderzocht; het sterfjaar van Sultan Abdoe'l Djalil is onzeker. Door MATELIEFF (zie hiervóór blz. 444—446) weten wij uit 1606, dat hij 4 Prinsen-zonen heeft gehad, waarvan 2 na elkaar Sultan worden (de ondervolgende 11 en 12), één Radja van Siak was, de vierde Radja Laoet; verg. hiernevens blz. 454, noot 1. Na zijn dood heet de Sultan: Marhoem mangkat di Batoe (S. M., p. 189 r. 10 v. o.); vrage: welk „Batoe"? Batoe Sawar? Batoe Pahat?? Zijne gade, Radja Fatimah, was kort te voren begraven op Sěloejoet, omdat zij had „verzocht" begraven te worden naast haren broeder (9); aldus de S. M., ib. r. 18—15 v. o. Vrage; uit wroeging over den moord?

11. SULTAN ALAOEDIN RI'AJAT SHAH III (bij Eredia: el Ray Alaudin); ca. 1597—6 Juni 1613. Oudste, maar door dronkenschap verloopen, zoon van 10; als Prins: RADJA MANSOER. Reeds bij zijn troonsbestijging was het de vraag, of niet veeleer de sobere en intellectuele jongste broer (uit een andere gade) RADJA ABDOELLAH alias RADJA BONGSOE, Sultan had dienen te worden, daartoe voorgedragen door den Běndahara (TOEN MOEHAMAD); „maar R. A. wilde niet" (S. M. l. c. p. 189, r. 10—7 v. o.). Trouwens, het schijnt dat R. A. reeds als kind in ca. 1580 een kans heeft gehad om Sultan te worden in plaats van 10, als opvolger n.l. van 9a. Door zijn Běndahara is Sultan Alaoedin ook Portugeesch-gezind, en in zijn hart contra de in Febr. 1603 met Heemskereck op het Djohor-tooneel verschijnende Hollanders. Een scheepsgevecht volgt dan tusschen Hollanders en Portugeezen voor Djohor Lama in Oct., welke laatsten toen Batoe Sawar bedreigden (verg. Tiele in Bijdr. K. I. 4, VI, 1882, p. 197, 217—218, 220). In 1604 doet EREDIA opmetingen te Kota Batoe = Djohor Lama, om er een Port. versterking aan te leggen tegen de Hollanders (zie hiervóór blz. 402, met noot 2), zeker óók in verband met het achterlaten in voorjaar 1603 door Heemskereck van JACOB BUYS(EN) als factor te Batoesawar (zie blz. 444, noot 1), en het medezenden door RADJA ABDOELLAH — niet door den Sultan Jang-di-pěrtewan! — in najaar '03 van MĒGAT MANSOER + ENTJIK KAMAR als gezanten naar Prins Maurits op Heemskereck's thuisvloot (zie blz. 451, met noot 1). In Mei-Aug. 1606 volgt de gecombineerde, sterke, maar mislukkende, aanval van MATELIEFF's vloot en Djohor's vloot op Malaka; voorbereid door dit gezantschap. De 2 contracten van Matelieff met den Sultan, dd. reede Malaka 17 Mei en Batoesawar 23 Sept. 1606, gedrukt bij Netscher, 1870, p. I—IV, en Heeres (Bijdr. Kon. Inst. 7, III, 1907).

In Sept. van dat jaar bezoekt admiraal Matelieff Batoe Sawar (zie blz. 481—483); in Jan. 1609 komt er admiraal VERHOEFF (zie blz. 485—490) om te spreken over het bouwen van een Holl. fort, terwijl de vroegere Secretaris van Matelieff, ABRAHAM VAN DEN BROECK, er factor was (Nov. 1607—Febr. '09), nu vervangen door JACQUES OBELAER (verg. blz. 134, noot 1, slot). Ondanks dit alles, is de Port. sympathie (wel vooral uit berekening) van den Bëndahara + Jang-di-përtoewan zóó doorslaand, dat op 1 Oct. 1610 de Toemëngoeng der vreemdelingen te Malaka, João LOPES D'AMOREIRA, te Batoesawar komt om vrede te sluiten tusschen Malaka en Djohor (zie blz. 451). Op het Moeloed-feest van Zo. 13 Mei 1612 gebeurt dan de gewichtige opwekking door Radja Abdoellah tot den Bëndahara Toen Moehamad, om de Sadjarah Mëlaïjoe te gaan schrijven.

Maar op 6 Juni 1613 verschijnt, nu voor Batoesawar, een 2° overwinnende Atjeh-vloot, uitgezonden door den geweldigen SULTAN ISKANDAR MOEDA (nomen erat omen; ca. Mei 1607—† 27 Dec. 1636), welke den Sultan, en Radja Abdoellah, en de meeste Batoesawarsche Grooten, en zoo goed als het geheele Holl. loge-personeel gevangen maakt en meeneemt naar Atjeh.

Van óók deze geweldige Djohor-katastrofe zegt het slot der S. M. niets; doch verzekert, alleronschuldigst: „Verscheiden malen vielen de Fëringgi's en de Atjehers die stad Maḳām Tauḥīd [= Batoe Sawar; zie beneden sub 13] aan, maar zij deed toch niet onder" (ed. 1898, p. 190 r. 4—5). Zij houdt, diplomatiek, juist daarvóór op, bejammert alleen in gekuischte termen, dat de Sultan zoo verander-ziek was om weer hoogerop een nieuwe kota te gaan stichten, Pasar (of Pasir??) Radja. Dit laatste moet dan zijn begonnen kort vóór Verhoeff's bezoek (zie blz. 491—495, en 505). Slechts door de in 1614 (uiterlijk voorjaar '15) geschreven Inleiding tot de S. M. wordt een zw. kke tcespeling gemaakt op dit alles, door te spreken van den „Marhoem jang mangkat di Atjeh, Soeltan Alaoeddin Ri'ajat Sjah" (ed. 1898, p. 2 r. 15—16; en verg. blz. 448—449). De Sultan is dus in 1613 of uiterlijk 1614 overleden in Pasei-Atjeh.

12. SULTAN ABDOELLAH MA'AJAT SJAH (Port. Raja Bonço = Radja Bongsoe; Holl. Radja Sabrang); volgens NETSCHER (Verh. Bat. Gen. XXXV, 1870, p. 31—32) echter geheeten: S. HAMMAT SJAH, en aldus weder bij TIELE; Oct. 1613—Sept. 1615; † ca. Mei 1623. Jongste zoon van 10 — doch volgens de S. M. kind van 9; verg. blz. 441, noot 1 —, geboren ca. 1571, vandaar bij de Port. steeds Raja Bonço, ook wel bij de Hollanders; woont tegenover Batoesawar, vandaar bij de Holl.: Radja Sabrang; soms Radja di ilir (zie blz. 492—493), n.l. beneden de al genoemde nieuwe kota van zijn ouderen halfbroeder en voorganger-Sultan. In de S. M. als Prins steeds genoemd met zijn waren naam: Radja Abdoellah, maar ook eventjes als Radja Sabrang, waarbij Batoe Sawar paraisseert onder den naam Pangkalan Raja (l. c. p. 190, r. 2—4). Voor zijne kansen om reeds in ca. 1580 als kind, en in ca. 1597 als man, tot Sultan te worden verheven, zie sub 9a en sub 11. Wordt in Sept. of Oct. 1613 begenadigd door S. Iskandar Moeda, verheven tot Sultan van Djohor, uitgehuwd aan een zuster van Iskandar, en door een Atjehsche vloot onder zekeren Radja Lela Wangsa teruggebracht naar zijn land en zijn hoofdstad, die nu weer opgebouwd wordt. In het rustige jaar 1614 moet dan door den evenzeer teruggebrachten Bëndahara PADOEKA RADJA = TOEN MORHAMAD de Sadjarah Mëlaïjoe zijn voltooid, zijnde een jaar *Dal* (11 Febr.

1614—30 Jan. 1615), zooals in de Inleiding met name wordt genoemd, S. M., ed. 1898, p. 2 r. 13; zie nader de noot op blz. 147—148 hiervóór.

Inmiddels zendt de Sultan — die in *Kota Sabrang* waarschijnlijk is blijven wonen — een geheimen gezant naar de Hollanders in Bantam, en ADRIAEN VAN DER DUSSEN komt daarop den 25 Aug. 1614 te Batoe Sawar, om weder te spreken over het bouwen van een Holl. fort, zooals Verhoeff in Jan. 1609 al had gedaan; eveneens nu echter zonder succes. Weldra begint dan de Sultan onderhandelingen met FERNÃO DA COSTA, afgezant van Malaka, en sluit door dezen in Aug. 1615 vrede met de Portugeezen, waarbij hij aan de in najaar '13 als dwarskijkers medegegane Atjehers zijn land ontzegt. Dit is natuurlijk te veel voor S. Iskandar Moeda, die in Aug. reeds een vloot uitzendt, welke (ca. 10 Sept.?) voor Batoe Sawar verschijnt, den Sultan gevlucht vindt, en de stad verlaten, die nu ten tweedenmale door de Atjehers wordt verwoest; even grondig thans, als Djohor (Lama) op 15 Aug. 1587 door de Portugeezen. Zie over deze 2 jaren Tiele in Bijdr. K. I. 5, I, 1886, p. 305—308.

(2e Exodus naar Bintan en elders: najaar 1615—April 1641.)

De Sultan, gevlucht naar Bintan, blijft als een opgejaagd hert zwerven. In 1618 vestigt hij zich op Lingga, maar wordt in Maart '23 door een Atjeh-vloot van S. Iskandar verdreven, en sterft ca. Mei 1623 op Groot-Tambelan. Verg. Netscher, l. c., met Tiele in Bijdr. K. I. 5, II, 1887, p. 304.

- Zóó droevig eindigde de *auctor intellectualis* der Sadjarah Mēlajoe (verg. blz. 448, en 450—451 hiervóór). En zóózeer wordt hij door Mal. kronieken zelfs in een hoek geduwd, dat NETSCHER in zijn, nu geheel verouderde, lijst van Malaka-Djohor-Riouw-Lingga-vorsten in Tijdschr. Bat. Gen. II (1854), p. 145—146, *hem zelfs niet kent* (tusschen n°s 20 en 21); en verg. zelfs Netscher's foutieve naamlijst in 1870, o. c. p. 248. Te meer wonderlijk lijkt deze negeering door de Mal. hofabad-schrijvers, omdat hij dan toch de dynastie voortzette in de Sultans 14 en 15, misschien ook 17.
13. SULTAN ABDOEL DJALIL SJAII II; midden 1623—† 22 Nov. 1677. Zoon van 11, als jongen tot den troon gekomen, en natuurlijk geheel onder den invloed van zijn Bēndahara. De verovering van Malaka door de Hollanders op 14 Jan. 1641 geeft hem den grooten stoot om terug te keeren naar Batoe Sawar, thans hernaamd Makām Tauhid, zooveel als „Onneembare Rustplek (in Allah)” (verg. blz. 441, en 495 noot 1).

Te Makam Tauhid (April 1641—Mei 1673).

De terugkeer naar „Maccam Touheel” van den „Coninck” van „Johor”, tijdelijk toen te Patani, in April 1641, blijkt uit Dagh-Register 1640—'41 (1887, p. 362, 366, 427; in Febr. te voren spreekt men te Malaka van „Battasouwer, alias Maccam Toukeel” (ib. p. 196), kort daarop van „Maccam Choehel” (p. 222); enz. Mag men de S. M. gelooven — of heeft men hier te doen met een *interpolatie* van nā 1614? gelijk er op enkele plekken eenige andere kennelijk voorkomen¹⁾ —, dan zou reeds Sultan

¹⁾ De meest befaamde van deze interpolaties is die in Verhaal XXVI, slot (ed.-Shellabear, 1898, p. 120 r. 12—9 v. o.; of 2^e ed. 1910, II, p. 168 r. 11—15), waar gesproken wordt van „SOELTAN MOEGHAL” van Atjeh, die een gevangen Radja Soeloeng tot Sultan Moedhafar Sjah (II?) van Perak had *verheven*, welke

Abdoel Djalil I een eigen *citadel* hebben doen aanleggen van dien naam op eene plek, die vlak bij Batoe Sawar moet gelegen hebben (ed.-Shellabear, 1898, p. 189 r. 7—11; verg. nader hiervóór blz. 441 en 504), en even later, in ca. 1610, wordt er dan ook gesproken van Pangkalan Raja (= Batoe Sawar) = Makām Tauhīd (ib. p. 190, r. 3—5). Doch deze nu in 1641 *voorgoed* herdoopte „onneembare” veste wordt . . . ca. 10 Mei 1673 allerjammerlijkst overvallen en als 3^e Hofstad vernield, nu door de Djambiërs! Zie hiervóór blz. 476—477, in verband met den allermerkwaardigsten kolophon van Verhaal XXXVIII der S. M., in het Appendix.

(3e Exodus, eerst naar Pahang, dan Riouw: Mei 1673— . . 1688.)

Van het Contract, dat de Sultan in 1648 met de Compagnie gesloten schijnt te hebben, is tot nog toe niets naders bekend; zie NETSCHER, l. c. 1870, p. 33, en verg. negatief de registers in HEERES, Corpus dipl. Neerl.-Ind. I (1596—1650), 1907, sub Djohor. Zijn sterfdag bij Netscher, p. 34.

14. SULTAN IBRAHIM SJAH; eind 1677—† 16 Febr. 1685. Wel een kleinzoon van 12 (Netscher, p. 34); hetgeen o.a. gesteund wordt door het feit, dat hij in 1682 G.-G. Speelman herinnert aan „den ouden Sulthan Ala'oedin” en diens gezantschap (in 1603) naar Holland (verg. toch sub 11); ib. p. 35. Volgens Dagh-Register 1677 (1904), p. 213 echter: „een nieuw op geworpen Conincq, afkomstigh van de Manicaberse Vorsten op d'Oostkust van Sumatra, die sich vol wonderlycke heyligheyt en zeldsame mirakulen of toveryen, en wiens voorvaders 't lant van Malacca hadden gepossiedeert deed uytcryten”, dus toen (dd. 31 Mei '77) nog slechts Pretendent, die Malaka van nabij bestookte; tevens Heer over „Rombou en Songol-

een zoon kreeg bij een Peraksche prinses, zijnde „Soeltan Mansoer Sjah, radja Perak jang ada sêkarang ini”. Nu was „S. MOEGHAL” de titel van een door S. Iskandar Moeda — zie boven, blz. 595 r. 14—15 — als zoon geadopteerden Prins van Pahang, in ca. 1618 gevankelijk naar Atjeh gevoerd, na Iskandar's dood (27 Dec. 1636) op den troon van Atjeh gekomen als S. ISKANDAR THANI (Jan. 1637—† 15 Febr. 1641, en verg. hiervóór blz. 465—467); zie toch Dr. HOESEIN DJAJADININGRAT in Bijdr. Kon. Inst. dl. 65 (1911), p. 183.

Op dezen blijkbaar geïnterpoleerden zin van *op zijn minst na 12 Oct. 1649* (zie toch HEERES, Bouwstoffen etc., III, 1895, p. 495), heeft in 1911 WILKINSON de conclusie gebouwd: „The „Annals” cannot have been written in their present form prior to A. D. 1635” — lees dan in elk geval beter: 1637 — (Notes on the Negri Sembilan; in: Papers on Malay subjects, 1st Series; p. 11); en ibidem p. 2—3: „the „Malay Annals”, a book written in A. D. 1636”, desgelijks op p. 10 (1636). Bij Leyden (1821, p. 265) ontbreekt al dadelijk de heele naam van S. Mughal; en de genealogie der oudste Perak-vorsten is nog zóó onzeker — de *opvolger* van S. Moedhafar Sjah (II?) heet toch: S. Iskandar Sjah, die 111 jaar regeerde! —, dat Wilkinson in 1920, bij de 2^e ed. van zijn History (1^e ed. 1908; verg. er p. 60), spreekt van „about the year 1650 A. D.”, waarop het bovenstaande der S. M. zou slaan (l. c. p. 96—97). Hij komt echter niet op de eenvoudige gedachte hier met een latere *interpolatie* te doen te hebben.

Aan de tekstoritische studie der Sadjarah Mēlajoe is nog niets feitelijk gedaan; zij zal dienen te geschieden door iemand die tegelijk Malaicus en historicus is; genre-NETSCHER, of genre-HOESEIN DJAJADININGRAT. Verg. ook blz. 480—481 hiervóór, met de noten.

- djong" (Rëmbau & Soengei Oedjoeng), maar *niet* over het eveneens rebelsche Naning („Nanigh”; dat naar recht onder Malaka immers stond) (ib.). Beide kan waar zijn; zijn vader kan geweest zijn een zoon van 12, zijn moeder eene Minangkabausche, waardoor hij matriarchaal dit laatste vooropstelde. Sterft vergiftigd(?) op Riouw, Netscher p. 35—36.
15. SULTAN MAHMOED SJAII II; begin 1685—† eind Aug. 1699. Zoon van 14, dus achterkleinzoon van 12; geboren ca. 1675. De beruchte Paederast-Sultan, in de later groote Riouwsche Vorstenkroniek voorgesteld als „betooverd” en „een afschuw” hebbende van vrouwen, door WILKINSON verheven tot „the most mysterious and tragic figure in Malay history”; de Eng. gezagvoerder HAMILTON, die dit heer persoonlijk had gekend, wist beter, zie toch blz. 501—503 hiervóór. Eerst geheel onder den invloed van zijn Bëndahara, DATOEK PADOEKA RADJA, welke namens hem dd. 3 en 6 April 1685 twee Contracten te Riouw sluit met de Compagnie, maar in '88 te Trëngganau sterft; opgevolgd als Bëndahara door DATOEK SRI MAHARADJA, welke dd. 9 April '89 een nieuw Contract sluit te „Johoor”, en reeds daarvóór zijnen Sultan en pupil had doen verhuizen naar „Djohor”—Kota Tinggi; Netscher, p. 36—39, 41, IV—XI. In de eerste 2 Contracten stond Djohor aan de Comp. vrijheid van handel in kleedjes toe „boven in de rivier van Siak met de Manicabers”, zoodat Siak stevig in Djohor's handen steeds was gebleven (verg. in ca. 1600, sub 10, slot); en worden Rëmbau, Tampin, Soengei Oedjoeng, Këlang, en Sëlangoer, als onderdanig vermeld aan Djohor (p. VII; VI, VIII).

Te Kota Tinggi (.... 1688—.... 1709).

- Voor de mooie Mal. alkoofgeschiedenis in voorjaar 1699, zie Netscher, p. 42, 47—48. In ca. eind Aug. d.a.v. wordt de Sultan, alias „the Beast” (Hamilton), vermoord door een van zijn Orangkaja's, met oogluiking van bijna alle anderen, vooral den Bëndahara. Na zijn dood geheeten Marhoem mangkat di djoelang, of Marhoem Kota Tinggi.
16. SULTAN ABDOE'L DJALIL (RI'AJAT) SJAII III; 3 Sept. 1699—21 Maart 1717; † 1719? Is de Bëndahara van hierboven, die zich nu als Sultan opwerpt; den Toemënggoeng verheft hij tot *Jang-di-përtoewan Moeda* (Netscher, p. 43). Vraag: was deze laatste dus niet de Orangkaja-moordenaar? Thans beginnen Boegineezen op te treden, als bedreigers, weldra „Onderkoningen” en permanente voogden van den Djohor-troon.

(4e Exodus naar Riouw: .... 1709—ca. 1712?)

Ontwijkt voor de opdringende Boegi's in 1709 naar Riouw, achter in de baai (Netscher, p. 44). Maar blijkt korte jaren daarna teruggekeerd naar „Djohor” = (waarschijnlijk weer) Kota Tinggi.

Opnieuw te Kota Tinggi (?; ca. 1712—ca. 1719).

Van deze plaats (waarschijnlijk ten minste) zendt de Jang-di-përtoewan Moeda ca. Maart 1713 een gezantschap naar Batavia, gevolgd door een Contract dd. 19 Aug. 1713; Netscher, p. 44—46, 50, XX—XXIII. Uit alles blijkt, dat de Sultan Moeda het factotum was geworden van en voor den „Sultan van Djohor en Pahang”, zooals de Jang-di-përtoewan nu permanent heet; herinnerend dus aan den regeertijd van 11 en Radja

Sabrang. Doch op 21 Maart 1717 verovert RADJA KĒTJIL (zie 17) met Boegi's als hulptroepen Kota Tinggi(?), en verdrijft den Sultan, welke „vlugtte naar de kampong, die hij als Bandahara bewoond had”, en zich overgeeft aan Radja KĒtjil, die hem spaart; de weggevluchte Sultan Moeda wordt echter achterhaald en gedood; Radja KĒtjil zou nu een dochter van den ex-Sultan hebben gehuwd, later toch door zijnen schoonvader en diens oudsten zoon (18) zijn bedreigd, waarop de ex-Sultan per prauw vluchtte naar Pahang, doch er werd gedood in ca. 1719, vandaar den posthumen naam had: Marhoem mangkat di koewala Pahang; aldus Netscher, p. 50—53 naar inl. bronnen.

HAMILTON doet een veelszins ander verhaal (A new Account of the East Indies, ... from 1688 to 1723, Edinburgh 1727, II, p. 97—100, 152—156); hij, die in 1695 S. Mahmoed te Djohor Lama had leeren „kennen”, zegt: dat pas in 1700 S. „*Abdulla Gialil*” als „Cousin-german to him [scil. den in 1697 (sic) vermoorden Mahmoed]” tot Sultan werd, welken hij in 1703, bij zijn varen naar China, opnieuw te „*Johore*” ontmoette; alwaar de Sultan „made me a Present of the Island of *Sincapure*. but I told him it could be of no Use to a private Person, tho' a proper Place for a Company to settle a Colony on, lying in the Center of Trade, and being accommodated with good Rivers and safe Harbours, so conveniently situated, that all Winds served Shipping both to go out and come into those Rivers [de Sĕlat's natuurlijk ook als „Rivers” hier gerekend]” (p. 98); maar dat Z. M. een bigot was, geheel en al overheerscht door „a younger Brother, called *Rajah Moudah*”, een tiran. Deze laatste pleegde in 1712, na een volksoproer te Djohor Lama, zelfmoord — dit jaar 1712 is dus zeker geheel fout, zie boven —, waarna de Sultan vluchtte naar Trĕngganau (Cap. 40); en hier vond Hamilton hem in 1719 terug als een soort eeuwigdurend Pretendent, die n Holl. n Eng. n Fransche hulp radeloos inriep om weer op den troon te raken (Cap. 46).¹

17. SULTAN ABDOE'L DJALIL RAHMAT SJAH; 21 Maart 1717 — ca. Sept. 1722. Te voren: RADJA KĒTJIL; zoo het heet, de enige, in eind 1699 of begin 1700 geboren zoon van zijn in eind Aug. '99 vermoorden homoseksueelen vader 15; maar eerder een Siak-avonturier. Zwerft als jongen naar Moewar, Djambi, Pagarroejoeng, Palembang, dan beneden-Siak, waar hij zich vestigt te Boekit Batoe, aan de W. kust der Sĕlat Pandjang, alias Brouwerstraat, tegenover Bngkalis.² Gaat dan als Pretendent met Boeg. hulp-

¹) Op p. 159 volgt dan nog bij HAMILTON deze hoogst interessante slotzin zijner beschrijving van het Rijk van Djohor (Cap. 40 en 46):

„The Kings of *Johore* ever paid Homage to the Kings of *Siam*, by sending them a Rose made of Gold in a golden Box once in three Years. The Year 1719. happened to be the Year that the Rose came [n.l. uit Djohor f Riouw, te Trngganau, waar hij toen met zijn schip lag], for I saw the Messenger that brought it at *Siam*, where he had orders from his Master to know how my Affairs went, with a Profer of the King's Service, if I came back into his Country.” — Dit is de befaamde *Boenga mas*, zijnde een gouden Hibiscus *Rosa-sinensis* L., Chin. *fu-yung*, Jongjav. *worwari*, alias „Rose” bij Hamilton, die van oudsher een zoo groote ceremonieele rol gespeeld heeft in China, Achter-Indi en het Schiereiland Malaka. Verg. ons *1 Gedeelte*, blz. 43, noot 2.

²) Verg. Netscher (1870), p. 49 r. 1 v. o.; en den Zeemanagids O.I. Aroh., II, 4de druk, 1916, p. 133: „de goed kenbare kampoeng Boekit Batoe, hoofdzakelijk

troepen — Hamilton zegt echter „a small Army of *Monacaboes*” (l. c. p. 99); en verg. hiermee andere bronnen van Netscher, p. 55—58 — naar Djohor, veroverd Kota Tinggi (of was dit toch Djohor Lama??) op 21 Maart 1717, en wordt Sultan *aldaar* (zie bij 16; en Netscher p. 50—51). Maar in 1719 — het jaartal is benaderend! — vestigt hij zich weer op Riouw (verg. Netscher p. 53, en 56 r. 1), slaat in ca. 1721 er de Boegi's terug, maar wordt ca. Sept. 1722 door hen onttroond ten bate van 18, en trekt zich terug naar Siak, waar hij thans Vorst werd; na 1737 krankzinnig. Sterft pas in 1746 „in eenen hoogen ouderdom”; ib., p. 47—59, 66, 76—77.

(5e Exodus naar Riouw, dan Lingga, en terug: ca. 1719—1913.)¹

op palen gebouwd”, aan „het riviértje van dien naam”. — Niet te verwarren met *Boekit Batoe* op Bintan, waar „Sultan” Ahmad, de vermoorde zoon van Sultan Mahmoed I (zie sub 7), in ca. 1513 begraven werd, en vandaar geheeten Marhoem di Boekit Batoe (S. M., XXXIV, ed. 1898, p. 162 r. 10—11). Zie Netscher, p. 3; en verg. Teysmann in *Natuurk. Tijdschr. van N.-I.* dl. 34, 1874, p. 237, met Schot in *T. B. G.* dl. 32, 1889, p. 612—614.

¹) Gemakshalve volgt hier nog een Lijstje der daarna op den Riouw-Lingga'schen Djohor-troon geklommen Sultans, tot het einde in 1913; geheel en al, behalve eenige gegevens van 24, en de slot-regeering van 25, ontleend aan NETSCHER's standaardwerk uit 1870, „De Nederlanders in Djohor en Siak. 1602 tot 1865. Historische beschrijving”, p. 59—110, 166—329, en de Bijlagen. De lijst van Netscher uit 1854 (verg. sub 12, slot) is daarmede vervallen.

18. S. Solaiman Sjah; 4 Oct. 1722 — † 20 Aug. 1760. Oudste zoon van 16. Willoos werktuig der Boegi's, vooral van den met 1748 overheerschend optredenden DAENG KAMBODJA. Renonceert zijne rechten op de Nègri Sémбилан (zie blz. 568 hiervóór, noot), dd. 12 Dec. 1757. Na zijn dood: Marhoem mangkat di batangan, n.l. bij een „boom” in de S. Baroe.
19. S. Ahmat (Ri'ajat) Sjah, ... 1760—†.... 1761. Zoontje van den RADJA DI BAROEH (*baroeh* hier = het „beneden”-land Djohor?), den door Daeng Kambodja in 1760 vergiftigden oudsten zoon van 18. Ook vergiftigd?
20. S. Mahmoed (Ri'ajat) Sjah III, ... 1761—† 12 Jan. 1812. Jonger broertje van 19. Geheel weder werktuig der Boegi's, tot in eind 1777 DAENG KAMBODJA sterft (dan: Marhoem Djanggoet). Vestigt zich te Daik op Lingga in 1788, te Riouw vertegenwoordigd door een Onderkoning. Zwerft.
21. S. Abdoer-Rahman Sjah, 13 Jan. 1812—† 9 Aug. 1832. Zoon van 20, geb. ca. 1780. Zijn oudere halfbroer, Téngkoe Hoesain, staat Singapore aan Raffles af op 6 Febr. 1819, zich Sultan noemend (verg. ook blz. 499, noot 2).
22. S. Moehamad Sjah II (of veeleer I), ... Aug. 1832—† 20 Juli 1841. Oudste zoon van 21, geb. ca. 1803.
23. S. Mahmoed (Moedhafar) Sjah IV, ... Juli 1841 (28 Maart 1843)—23 Sept. 1857. Eenige echte zoon van 22, geb. ca. 1821. Vervallen verklaard van den troon; daarna: Téngkoe Mahmoed; † als zwerveling 8 Juli 1864 in Pahang.
24. S. Solaiman Badar-oe'l-alam Sjah, 12 Oct. 1857—†... Sept. 1883. Onechte zoon van 21, oom van 23. Bezoekt Batavia. Is het Ned. Gouvernement genegen.
25. S. Abdoer-Rahman Maädlam Sjah, 18 Febr. 1885—3 Febr. 1911. Geboren Boeginees, kleinzoon van moederszij van 23. Keert in 1900 van Daik op Lingga terug naar Riouw, op het eilandje Pénjèngat („Wesp”). Ontzet; vestigt zich te Singapore. Het Sultanaat *opgeheven* bij Ind. Stbl. 1913, n° 19.

BLADWIJZER VAN NIEUW VERKLAARDE NAMEN.

(Alle jaartallen zijn A. D.)

n. = noot; S. M. = Sadjarah Mēlajoe.

	Blz.		Blz.
Amdan-nagara (?; 1614, S. M.)	47	Kalang (??; 863, Oudjav. inser.) 103, 365-366,	
Ardāwalikā (1817, Raffles)	106, 110	382 n., 562 n., 565	
astaka (1614, S. M.)	488 n.	kaoem Barsam, <i>zie</i> Barsam (kaoem).	
Banang (soengai), <i>zie</i> soengai Banang.		karas (oelam), <i>zie</i> oelam karas.	
Banjak dālang (1843, Winter)	109-110	Kēboengson (kampeong te Grēsik; ca.	
Barsam (kaoem) (?; 1614, S. M.)	46	1500)	436 n.
Bataratamurel (1557, Albuquerque Jr.)	28	Keih-na-ta-shan (ca. 1430, kaart-Phillips) 161	
Batoe Bēlah (1614, S. M.)	515	Kia-wu-seu (" " " ") 161	
" Hampar (??; 1614, S. M.)	511-514	kidal = Zuid (Oudmal).	71-72
Bidja-di-radja (Sri), <i>zie</i> Sri Bidja-di-radja.		Kiēn-pi (1225, Chau Ju-kua)	93
Bodi (soekoe), <i>zie</i> soekoe Bodi.		Ko-ku-lo (?; ca. 800, Kia Tan)	78 n.
Cacemo (?; 1597, Couto).	588	Kotō (soekoe), <i>zie</i> soekoe Kotō.	
Canal da Santa Barbara (1595, Couto) 395-396		Kou-lan-shan (1349, Wang Ta-yüan) . 157 n.	
Çapata, <i>zie</i> Sapata.		Lang-ga-su (ca. 500, Liang-Annalen) . 89, 361	
Chang-yaou-seu (ca. 1430, kaart-Phillips). 162		Langka, Lan̄kā (ca. 100-1000; Rāmā-	
Chi-shui-wan (1349, Wang Ta-yüan) . 157 n.		yaṇa—Erlangga) 90, 97-100, 360-365	
Dika (1614, S. M.)	46	Langkajoe (ca. 1840, S. M. ed.-Abdoellah) 123	
Djēdjawen san̄teng (1817, Raffles) . 125-126		Lang-ka-su (ca. 692, I-tsing)	101-103
Djohor (ca. 1530, Port. bronnen) 123, 133-134		Lan̄kā, <i>zie</i> Langka.	
Enchisadel (?; 1595, Couto)	593	Lēngkasuka (1365, Prapantja)	86, 89, 94
Erlangga (?; 1019, Calcutta-inser.)	73	Ligor (?; 1552, Barros: „Lugor“)	79
Fo-lo-an (?; 1225, Chau Ju-kua)	92	Ling-ya-ssi-kia (1225, Chau Ju-kua) . 89, 92	
Galoeh, Galuh (?; 924, Minto-steen) 96-97, 106,		Locac (?; 1292, Marco Polo)	143-144
114-116, 118, 133, 364		Luarām, Lwarām (1006, Calcutta-inser.) 90-91	
" (Oedjoeng), <i>zie</i> Oedjoeng Galoeh.		Lung-ya-hsi-kio (1349, Wang Ta-yüan) 156 n.	
Ganggajoe (1614, S. M.)	43-44, 535	" " -kia-shan (ca. 1430, kaart-Phil-	
Gangga-nagara (1614, S. M.)	42	lips)	160 n.
Garoeḍā (1846, Deeleman)	112-113	" " -urh-kiang (" " ") 160 n.	
" moengkoer (?; 1817, Raffles) . 131		" " -po-t'i (1349, Wang Ta-yüan) 156 n.	
Gāwong, <i>zie</i> Gowong.		" -yen-hsü (" " ") 155 n.,	
Goentang (Si-), <i>zie</i> Si-Goentang.		161 n.	
Gowong (?; 18 ^e eeuw, Jav. bronnen) 365-366		Lwarām, <i>zie</i> Luarām.	
Hasin (1034, Oudjav. inser.) 67-68, 73-75, 364		Madamālingam (?; 1030, Tanjore-inser.) 78-79	
Ilaṅgāpogam (1030, Tanjore-inser.) . 77, 86		Ma-gan-shan (ca. 1430, kaart-Phillips) 162	
Indomo (ca. 1850, Holl. bronnen) (Prof.		Maḱām Tauḥīd (1614, S. M.) 441, 443, 477,	
Dr. Krom)	546 n.	495 n., 596	
Jang-di-pētoewan di hilir (1614, S. M.) 493-		Malaiyūr (1030, Tanjore-inser.) . . 13-16, 77	
494		Mani Poerendan (1614, S. M.) (Prof.	
Javādhideva (?; 1306, Tjampa-inser.) . . 82		Dr. van Ronkel)	455 n.
Ji(h)-lo-t'ing (1225, Chau Ju-kua) . . . 85, 92		Manoar (?; Couto)	587
Jung (?; 1349, Wang Ta-yüan)	155 n.	Mao-shan (ca. 1430, kaart-Phillips) . 161 n.	
Kahwas (?; 1365, Prapantja)	544 n.	Māppappālam (?; 1030, Tanjore-inser.) 77, 83-85	

	Blz.		Blz.
Maradalam, Mërdalam (?; 1826, Crawford)	433, (604)	Sënoek (1843, Winter)	126—127
Māyirudīngam (?; 1030, Tanjore-inscr.)	77, 85	Sérapoeng (1614, S. M.)	500
Memreng (1843, Winter)	125—126	Si-Goentang (boekit) (1614, S. M.)	30 n., 469—472 n., 579, (604)
Mërdalam, <i>zie</i> Maradalam.		Singhanagarī (?; 1865, Prapantja)	153
Mërloeng (1614, S. M.; <i>niet</i> „Mërlang”)	551	soekoe Bodi (ca. 1830, Holl. bronnen)	539—540
Mevilimbaṅgam (?; 1030, Tanjore-inscr.)	78, 83	„ Kotō („ „ „ „)	541
Milāotania (1602, Couto)	32 n., 475	„ Piliang (?; „ „ „ „)	538
Moesi, <i>zie</i> Tatang.		„ Tjaniagō („ „ „ „)	537—538
moewara Tatang (1614, S. M.), <i>zie</i> Tatang.		soengai Banang (1614, S. M.)	407 n.
Mo-ho-(h)sin (ca. 692, I-tsing)	68, 74	„ „Pangkal” (?; „ „ „ „)	535
Mu-kan-sa-u-ti-r-sa (?; 1414, Ming-Annalen)	20, 462, 587	„ Pénadjih („ „ „ „)	408 n.
nāga-wwang (?; Mal. nagawang, V. d. Tuuk)	365	„ Raja („ „ „ „)	408
Ngastinā = Pëkalongan (18 ^e eeuw, Adji Sākā)	140 n.	„ Sendok (?; ca. 1870, Eng. kaarten)	114 n., 413
Oedjoeng Galoeh (?; 924, Minto-steen)	96—97, 364	„ Toekal (1826, Crawford)	427
oelam karas (1614, S. M.)	432, 515	soma (Oudmal; ca. 1550, Port.: „Soma”)	1614, S. M.) . . . . . 432 n.
Oengaran (1614, S. M.)	589—590	Sri Bidja-di-radja (1614, S. M.)	488 n.
„ (sëlat), <i>zie</i> sëlat Oengaran.		„ Pa-mi-si-wa-r-tiu-pa-sa (?; 1445, Ming-Annalen)	463, 583
Pai-hua-yüan (?; 1225, Chau Ju-kua)	137	„ Rama (1614, S. M.)	404
Pa-ka-da-to (515, Liang-Annalen)	99	Su-ki-tan (1225, Chau Ju-kua)	135—136
Pa-kiao-seu (?; ca. 1430, kaart-Phillips)	162	Su-wu ch'a-p'u-mi (1017, Soeng-Annalen)	75
Pamëlëkahan (1328, Pararaton)	21—22, 167	Tānbralīṅga (?; 1230, Siam-inscr.)	79
Pa-mi-si-wa-r-tiu-pa-sa (Sri), <i>zie</i> Sri enz.		Ta-na-ki-seu (?; ca. 1430, kaart-Phillips)	162
„Pangkal” (soengai), <i>zie</i> soengai „Pangkal”.		Tan-ma-ling (?; 1225, Chau Ju-kua)	93
Pantjoer (1614, S. M.)	590	Tatang = Moesi (1614, S. M.: moewara Tatang; 1811, Marsden: Tatong)	472 n.
Pan-tsu (1849, Wang Ta-yüan)	156 n.	Tjaniagō (soekoe), <i>zie</i> soekoe Tjaniagō.	
Parárisá (?; 1553, Barros)	27	T'ou-seu (ca. 1430, kaart-Phillips)	163
Pëkalongan, <i>zie</i> Ngastinā.		Tuhan Wuruju (1328, Pararaton)	21—22
Pénadjih (soengai), <i>zie</i> soengai Pénadjih.		Tukal (sungai), <i>zie</i> soengai Toekal.	
Pénatih (1826, Crawford)	436	Tung-(h)si-ch'u(h) (?; 1849, Wang Ta-yüan)	157 n., 164 n.
P'ën-p'ën (?; ca. 692, I-tsing)	156 n.	„ -tan-mo (?; 1849, Wang Ta-yüan)	157 n.
Piliang, Pilijang (soekoe), <i>zie</i> soekoe Piliang.		Ujung Galuh, <i>zie</i> Oedjoeng Galoeh.	
Raja (soengai), <i>zie</i> soengai Raja.		Vajaiṇṇāpāṇḍuru (1030, Tanjore-inscr.)	78, 81
Rama (Sri), <i>zie</i> Sri Rama.		Warigaluh (wong) (?; ca. 1600, Middelvav.)	96—97, 518
ar-Rānīrī (ca. 1635, Mal.-Arab. bronnen)	465 n.	Watu Kura, Watu Tihang (902, 901, Oudjav. inscr.)	132
Rāwāṇa (?; ca. 100, Rāmāyaṇa)	101	Wën-lao-ku (1849, Wang Ta-yüan)	156 n.
Sábana (?; ca. 150, Ptolemaeus)	98	wong Warigaluh, <i>zie</i> Warigaluh (wong).	
Sapata (ilhas de) (1553, Barros)	415—416	Wungkal Tihang (906, Oudjav. inscr.)	132 n.
Sawang (?; 1614, S. M.)	590	Wu-nu-ku (1225, Chau Ju-kua)	137 n., 138
Sëbat (poelau) (1614, S. M.)	416	Wurawari (1006, Calcutta-inscr.)	43—44, 75
sëlat Oengaran (1614, S. M.)	477 n., 589 n.	Wuruju (Tuhan), <i>zie</i> Tuhan Wuruju.	
Sencuder (1602, Couto)	149—150, 475	Yiu-mën (ca. 1430, kaart-Phillips)	165—170, 415
Sendok (soengai), <i>zie</i> soengai Sendok.			

INHOUD

(van het IIe Gedeelte).

Recapitulatie, p. 359—361. — ALBĪRUSĪ in ca. 1030 A. D. over „Langka”, p. 361—364. — „Langka” in Oudjav. inscripties, 935—1197 A. D.; Kalang, Gowong (nāga-wwang = Gā-wong?); p. 364—366.

Oudheden ter Zuidhelft van Malaya, I—VII. (p. 367—416).

I. Tanjung Surat, p. 367—370. — II. Oud-Singhapoera: Nog nadere getuigenissen over de Singapore-inscriptie, p. 370—372. De ligging van oud-Singhapoera (met *situatie-schets* op p. 375), aan de hand van CRAWFURD's beschrijving uit Febr. 1822, p. 372—383. Het vraagstuk der oude zeevaart voorbij Singapore door de Sêlat Singapoera (*niet* de Sêlat Têbërau), in aansluiting bij het betoog van W. D. BARNES, opgelost, p. 383—404. — Het onopgeklaard raadsel in de beschrijving door CRAWFURD van de Singapore-inscriptie, p. 404—406. — III. Kampong Batu Pahat, p. 407—410. — IV. Tanjung Pahat?, p. 410—411. — V. Tanjung Sura??, p. 411—413. — VI. Sungai Sendok, p. 413—414. — VII. Pulau Bêsar, en zijn oude ceremonieele beteekenissen, p. 414—416.

Opvaart der Djohor-rivier, VIII, a—m. (p. 417—537);

(met *Schetskaart der Sungai Johor*, 1:500.000; *achter* p. 604).

De bronnen voor de kennis der Djohor-rivier: alleen belangrijk de beschrijving van D. F. A. HERVEY uit 1879 tot op den top van den Bêlumut, en die van „VIATOR” = JOHN CRAWFURD uit 1826 tot boven Kota Tinggi, p. 417—421. — a. Tanjung Si Tapa, p. 421—423. — b. Tanjung Surat, p. 423. — c. Johor Lama, p. 423—424. — d. Panchur, p. 424—425. — e. Riviervak Pulau Layang—Pulau Linau, p. 426—428. — f. Bukit Sêluyut, p. 428—430. — g. Galah Si Badang??, ten rechte Tanjung Badam (of Badan?), p. 430—432. — h. Maradalam (Mêrdalam); Sungai Naga Mular; Sungai Mênchok; Pênatih; p. 432—436.

i. Batu Sawa(r), de bakermat der Sadjarah Mêlajoe, 1612—1614 A. D.: Juiste spelling en juiste ligging, p. 436—439. Volgorde van de 5 *kota*'s der Sultans van Djohor, ca. 1530—1615, p. 440—441. De levensduur van Batoe Sawar als *kota*, p. 441—444. — VAN DEN BROECK's beschrijving in Matelieff's Journaal ter reede Malaka, Mei 1606, van de fautors en den auteur (den Bëndahara TOEN MOEHAMAD) der Sadjarah Mêlajoe, p. 444—447. De rol van den Sultan van Djohor, van Radja Sabrang, en van Toen Moehamad, in de geboorte der S. M., p. 447—452. Personalialia omtrent Toen Moehamad, p. 453—464. Bronnen van Toen Moehamad voor zijn S. M.; de Hikajat Koris (?) en haar Port. overbrenger van Malaka naar Batoe Sawar in 1610; andere letterarbeid vóór de S. M.; de kolophon der S. M.; p. 464—481. — De situatie van Batoe Sawar (en Kota Sabrang) volgens MATELIEFF's Journaal (Sept. 1606), en VERHOEFF's Journaal (Jan. 1609), p. 481—492. Gegevens over Kota Sabrang en den Jang-di-përtoewan di (h)ilir, p. 492—495. Makam Tauhid, p. 495—496.

j. Kota Tinggi, en haar beruchte Sultan Mahmoed Sjah (II); Makam Tauhid; p. 495—505. — k. Riviervak Kota Tinggi—Sêluang, p. 505—507. — l. Riviervak Sêluang—Tanjung Perak; Batu Hampar een historische plek?; Jalor Putus = Batu Bêlah van Verhaal 6 der Sadj. Mêl.; p. 507—516.

m. De Lënggiu-rivier en haar oudheden, p. 516—522. Bestijging van den Bêlumut-top door HERVEY op 2 Febr. 1879 langs de Hulu Lënggiu, p. 523—532. Neerdaling door Hervey van den Bêlumut-top, en Djakoen-verhalen over den

Bukit Pěnyabong, p. 532—534. Conclusies over oudheden aan de Lěnggiu-rivier, p. 534—535. Djakoen-verhalen over menschtijgers uit „Chěnaku” in het binnenland van „Měnangkabau”, p. 535—537.

Onderzoek naar de herkomst der 4 antieke Minangkabausche hoofd-*soekoe's*: a. Tjaniagö, b. Piliang, c. Bodi (= Tapan, Pětapang), en d. Kotö (= Malajoe), p. 537—543. Historische ontwikkelingsgang der 3 Provinciën (Loehak's) van Minangkabau: Tanah Datar, Agam, en de L Kota's, door de 4 soekoe's Kotö-Piliang + Bodi-Tjaniagö, en de Kampar-lieden; batoe's bėrdagoe; de batoe bėrtikam van Sintoeö; p. 543—549. —

Malaka's buitenlandsche politiek van ca. 1450—1510 A. D. op Sumatra's Oostkust, volgens de Sadjarah Mělajoe: met Kampar, Siak, Indragiri-Kwantan, en zoo weer met Minangkabau; Papatih Sabatang en Kjahi Katoemanggoengan; p. 549—557. De XIII Kota's, een Generaliteitsland van Minangkabau, p. 557—559. Het raadsel der Minangkabausche Limö Kaoem, p. 559—563. De „mensch-tijgers” uit Agam, ook aan de boven-Djohor, p. 564. —

Besluit: de Zuidhelft van Malaya heeft sinds de eerste eeuw A. D. een historische rol gespeeld; de Kalang- en Madagaskar-raadsels; de Nėgri Sėmbilan op Malaya; slotwoord; p. 564—569. —

BIJLAGE 1: Over diverse Malaksche antiquiteiten van

nā 1400 A. D. . . . . p. 570—586

BIJLAGE 2: De Vorsten van Malaka en Djohor, ca. 1396—

1719 A. D. (met slotnoot voor 1719—1913) . . . . p. 587—600

Bladwijzer van nieuw verklaarde namen . . . . . p. 601—602

CORRIGENDA EN ADDENDA.

- Blz. 29, r. 17—16 v.o. *Lees*: 5 dln.; en: '15, '15. (Een 7e slot-deel komt nog.)
- „ 59, bij noot 1. Slechts één Calcutta-fragment (Laidlay's Plate III, fig. 3) ging naar Singapore. Alle overige schijnen te Calcutta zoek!
- „ 82, r. 13—9 v.o. Verg. Callenfels in Oudheidk. Versl. 1920, p. 109—110.
- „ 111, „ 16—17. Ook in S. M., Verh. 38: rantai mas bėpėrmata, pėrboewatan Manila (ed.-Shell., 1898, r. 19—20). Dus 1 eeuw vóór Valentijn.
- „ 125, bij noot 1. Zie nader blz. 362, noot 2; en het Addendum hieronder.
- „ 126, r. 5 & 2 v.o. *Lees*: Het oudste Europ. voorkomen enz. En: sub a.
- „ 130, „ 1 v.o. *Voeg toe*: Ook een *gouden Kidang* (II, 1899, p. 150a).
- „ 162, „ 5 „ Voor „kalkrots”, *lees*: graniet en koraal.
- „ 362, „ 1 „ *Voeg toe*: Verg. Krom in Oudheidk. Versl. 1921, p. 45—46.
- „ 424, „ 18. Voor „Wespen-nest”, *lees*: „Wesp”.
- „ 433, „ 1 v.o. Verg. nog de landschapsnamen Mėrangin (Djambi), Mėrawang (Bangka), Mėrlimau (Malaka), Mėrloeng (Djambi).
- „ 441, „ 4. *Lees*: 487, 495 en 504.
- „ 471, „ 1 v.o. De Palembangsche „G. Mahmiroe” is slechts 8 M. hoog, en vermoedelijk kunstmatig (Contr. Th. O. B. Günther in Indologenblad, XII, 1921, p. 66b).
- „ 513, „ 1 „ *Lees*: in midden 1510 gedood enz. (Verg. blz. 591, r. 14—15).
- „ 553—554, noot. Oudport. „lirio” = lelie, is wel *Alpinia Galanga* Willd., Mal-
lěngkoewas, de medicinale galanga-wortel.

SCHETS DER SUNGAI JOHOR

Schaal 1 : 500.000

(Naar Eng. Adm. Krt.ⁿ N°s 3543, Jan. 1906. en 795, New ed. Aug. 1913; en Map of the Malay Peninsula, published for the Straits Branch R. A. S., 1911.)